Юліян Бачинський

УКРАЇНСЬКА ІММІҐРАЦІЯ В З'ЄДИНЕНИХ ДЕРЖАВАХ АМЕРИКИ

B 5658/1
2012

ЮЛІЯН БАЧИНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ

Т. І.

ЮЛІЯН БАЧИНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ІММІҐРАЦІЯ В З'ЄДИНЕНИХ ДЕРЖАВАХ АМЕРИКИ

з 75 ілюстраціями і двома картами.

ЛЬВІВ 1914
НАКЛАДОМ ЮЛІЯНА БАЛИЦЬКОГО І ОЛЕКСАНДРА ГАРАСЕВИЧА
З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 195046
12537

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Юлїан Бачинський

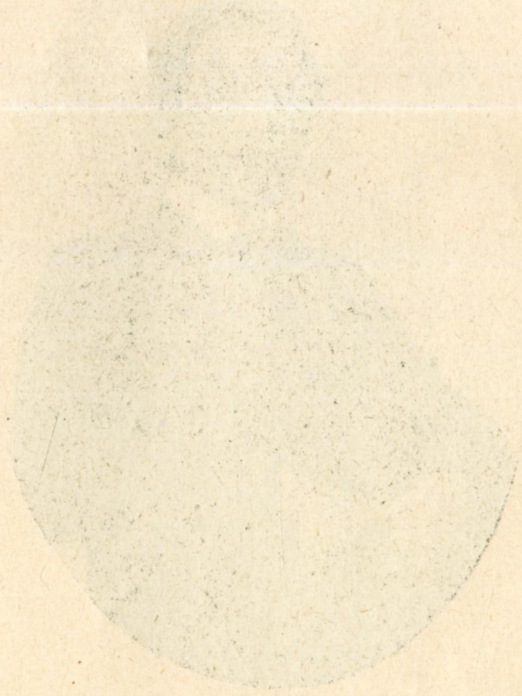

Сей І. т. „Української еміґрації“ дає розгляд житя української імміґрації в З'єдинених Державах Америки в його повноті, від перших початків імміґрації до послїдних часів. Слїдуючі томи обіймуть житє українських імміґрантів в Канадї, Бразилії, Сибірі і в прочих краях, де поселились українські еміґранти.

Все подане в отсїм томі, як і в слїдуючих томах, оперте на власних спостереженях на місци.

АВТОР.

Зміст.

Сторона

В старім краю 1

На мори 16

„Америка“ 27

Ґеоґрафічне положенє. Обшар. Поверхня. Клїмат . . 27
Поселенє З'єдинених Держав 34
Відношенє Анґлії до її кольонїй 43
Конституція З'єдинених Держав 46
Нові територіяльні придбаня 50
Горожанська війна 54
Новійші територияльні придбаня 62

Імміґрація заробкова 65

Відношенє суспільности З'єдинених Держав до імміґрації 69
Нормованє імміґрації і контроля над нею 83

Українська імміґрація 86

Початки; зріст; чисельність 86
Розміщенє 114

Портова контроля 122

Елліс Айленд 122
Еміґрацийні Доми 128

За заробком 134

Праця мужчин (дорослих) 141
Праця женщин (дорослих) 153

Сторона

Праця малолїтних 159
Імміґранти-фармери 165
Імміґранти-бизнесмени 184

Житє побутове 195

Стрій 195
Мешканя 200
Харч 216

Занятя імміґрантів в вільних хвилях 221

Вільні хвилї по роботї 222
Збірні забави 229
Взаїмні відносини між українськими імміґрантами а імміґрантами инших народностий і наставниками, в варштатах працї і поза варштатами працї 248
Криміналїстика 250

Орґанїзацийні змаганя 256

Церков 256
Запомогово-асекурацийні товариства 310
Заводові робітничі орґанїзації 333
»Народна Торговля« 337
»Народна Спілка в Йонкерс, Н. Й.« 342
»Український Еміґрацийний Дім« 343
»Руський Народний Дім в Америцї« 350

Культурні почини 357

Читальнї 360
Видавництва популярних книжочок 362
Книгарнї 372
Хори 375
Орхестри (банди) 378
Музикально-декляматорські вечерки і театральні вистави 379
Ґімнастичні Товариства 383

Сторона

Школи 384
Парохіяльні школи 384
Анґлійські школи 392
На фармах 402
Полїтичне житє 404
Преса 443
Лїтературна творчість іммігрції 465
Взаємини зі старим краєм 473
Кінцеві уваги 481

Ілюстрації.

Портрети:

Сторона

Ардан Іван 301
Беля Михайло 471
Бичинський Зиґмонт 470
Бончевський Антін 303
Волянський Іван 257
Грушка Григорій 447
Дмитрів Нестор 293
Константкевич Іван 300
Макар Стефан 468
Ортинський Сотер 307
Підгорецький Микола 347
Сїменович Володимир 359
Стефанович Микола 478
Тимкевич Павло 342
Товт Алексїй 277
Уешінґтон Джордж 49
Чарнецький Сава 469

Ілюстрації до уступів:

На мори Сторона

»Через воду« 16
На покладі 22
Спальня міжпокладовців 23
В'їзд до порту в Ню Йорку 26

Ґеоґрафічне положенє. Обшар. Поверхня. Кліmат

Типовий плян міст в З'єдинених Державах 28
Краєвид в горах Алеґени 29
Типове місточко в З'єдинених Державах 29
На преріях 30
Водопад Ніяґари 33

Елліс Айленд

Будинок Імміґрацийного Уряду на острові Елліс 124
Контрольна галя для імміґрантів в Імміґрацийнім Уряді на острові Елліс 125

Праця мужчин (дорослих)

Верченє дір в вугляній стїні для ладованя набоїв 142
Сталівні 145

Праця малолїтних

»Бреха« — вугляний млин 161
Хлопці в »брехах« при виловлюваню з між вугля каміня 162

Імміґранти-фармери

На фармі 172

Імміґранти-бизнесмени

В українськім »салунї« 187
В українськім сторі 190

Стрій

Ґрупа українських імміґрантів 197
Ґрупа українських імміґранток 198
Українська дівчинка 200

Мешкання Сторона

Компанійні доми для робітників 201
Робітничі доми »на печах« 204
Будова американських деревляних домів 207
а) Доми українських імміґрантів 207
б) » » » 208
в) » » » 211
В кімнаті бордінґерів 209
Гостинна кімната українського бизнесмена 212
Спальня українського бизнесмена 213
Дім і господарські будинки на фармі 214
Гостинна кімната у українського фармера 215

Харч

Бордінґери при обіді 218

Вільні хвилї по роботї

В гостинї у кума 223

Збірні забави

На прогульці 233
Весільна дружина 237
На стрічу молодим 299
На вічний спочинок 345

Церков

Перша українська церков в З'єдинених Державах, греко-католицька, в Шенандоа, Па 258
Гр. кат. церков в Кінґстон, Па 260
» » » » Олифант, Па 262
» » » » Нортгемптон, Па 264
» » » галицька, в Пітсбурґ, Па 267
» » » в Гомстед, Па 269
Внутрішний вид гр. кат. церкви в Уиндбер, Па 271
Іконостас в гр. кат. церквї в Лайсенрінґ, Па 275
Православна церков в Уилкис-бери, Па 278
Внутрішний вид православної церкви в Уилкис-бери, Па . 280
Шенандоа, Па 286

„Народна Спілка в Йонкерс, Н. й.“ Сторона

Доми »Руської Народної Спілки в Йонкерс, Н. Й.« . . . 343

Хори

Український хор в Пітсбурґ, Па 377

Орхестри (банди)

Українська »банда« в поході 379

Музикально-декляматорські вечерки і театральні вистави

Українська театральна сцена в Олифант, Па 382

Парохіяльні школи

Українська парохіяльна школа в Олифант, Па 385

Українські дїти в парохіяльній школї 387

Анґлїйські публичні школи

Американська міська публична школа 393

Преса

»Америка« ч. 1. р. І. 444

Карти:

І. Карта українського поселеня в З'єдинених Державах Америки.

ІІ. Північно-східний, промисловий район З'єдинених Держав Америки.

Важнїйші похибки до справленя.

Стор.	стрічка						
4	15	з долу: замість	*м*	має бути	*їм*		
31	19	„ „ „	*Сен Луіс*	„ „	*Сент Луіс*		
35	8	„ гори: по слові	*се*	пропущено	*було* —		
45	2	„ долу: замість	*1775*	має бути	*1776*		
79	4	„ „ „	*Улієм*	„ „	*Уілієм*		
110	9	„ гори: „	*Руcько-Народний*	„ „	*Руський Народний*		
120	11	„ „ по слові	*взорець*	пропущено	*для*		
121	8, 22 і 26	„ „ замість	*фармарів*	має бути	*фармерів*		
143	5 і 4	„ долу „	*hungariens*	„ „	*hungarians*		
188	14	„ гори „	*так*	„ „	*вже*		
203	14	„ „ „	*Де-Ложк*	„ „	*Дес Лодж*		
221	8	„ долу „	*фор джулáй*	„ „	*форт джулáй*		
227	10	„ гори по слові *парубок*, замість *і* має бути *то*					
245	5	„ „ замість *похороном* має бути *похорону*					
249	1	„ долу „	*гунґерієнс*	„ „	*гунґерієн*		
253	в Таблиці 23 — в рубриці: Нїмців, замість *4790* має бути *74790*						
261	стрічка 2 з гори: замість *1903* має бути *1902*						
274	„ 18 „ „ „	*1772*	„ „	*1789*			
275	в поясненю до 48 ілюстрації: замість *Лайсерінґ (Leisering)* стрічка має бути *Лайсенрінґ (Leisenring)*						
287	14	з долу: по слові *сьвященики* пропущено —					
288	6	„ гори: замість *1899* має бути *1889*					
288	9	„ „ по словах *але скоро*, додати *не*					
288	2	„ долу: замість *Михайло* має бути *Виктор*					
289	11	„ „ „	*1897*	„ „	*1889*		
295	14	„ „ „	*1900*	„ „	*1890*		
296	10	„ гори „	*1902*	„ „	*1892*		
296	15	„ долу „	*1905*	„ „	*1895*		
314	6	„ гори „	*1902*	„ „	*1892*		
316	9	„ „ „	*1900*	„ „	*1902*		
316	8	„ долу „	*Юрія*	„ „	*Івана*		
319	13	„ „ „	*ще в 1905*	„ „	*Ортинським в 1909*		

Стор.	стрічка		
324	15	з гори: замість *1908*	має бути *1909*
324	16 і 17	„ „ „ *двотижневник*	має бути *місячник*
335	6	„ „ по слові *ведуть*	пропущено *головно*
340	17	„ долу: замість *1900*	має бути *1890*
342	5	„ гори: „ *1908* „	„ *1898*
342	3	„ долу: „ *1902* „	„ *1892*
343	1	„ гори: „ *цїлої* „	„ *цїлий*
353	6	„ „ „ *1905* „	„ *1895*
353	15	„ „ „ *1906* „	„ *1896*
362	13	„ „ по слові *нераз*	пропущено *видїли читалень*
365	14	„ долу: замість *став*	має бути *остав*
368	2	„ гори: „ *Іван* „	„ *Виктор*
368	16 і 17	„ „ „ *Дмитровим*	має бути *Дмитровом*
368	19	„ „ „ *Жаткевичом* „	„ *Жатковичом*
368	21	„ „ „ *Іван* „	„ *Емилій*
393	в поясненю до 68 ілюстрації: замість *школи*		має бути *школа*
397	стрічка 18	з долу: по слові *Дому*	пропущено *і Народний Фонд*
397	„ 12	„ „ замість *2 цнт.*	має бути *1 цнт.*
413	„ 2	„ гори: „ *на* „	„ *про*
420	„ 14	„ „ „ *обширно* „	„ *між иншим*
427	„ 13	„ „ перед словом *викликала*	пропущено *чим*
430	„ 10	„ „ замість *Іван*	має бути *Виктор*
439	„ 13	„ „ „ *1914* „	„ *1904*
447	„ 6	„ долу: „ *1906* „	„ *1896*

В „старім краю“.

Безперечно, житє українського мужицтва переходить тяжку крізу; воно переображуєсь в цілій своїй істоті та скидає давні форми, щоб приняти нові. Українське мужицтво, втягнене в правно-приватні відносини капіталїстичних держав — Австрії, Угорщини і Росії, мусїло підпасти усїм тим новим нормам, які накидає економічному, суспільному і полїтичному житю капіталїзм і піддатись усїм консеквенціям, які випливають із сего для його господарки.

Мужик перестав бути цїлим господарем на своїм обійстю, на котрім складав, по вилученю наложених на него данин державі, панщизняному панови і церкві, усе решта, добуте ним на рілї і в хатнім варштатї, і яке споживав в крузї своєї рідні. І його обійстє перестало бути немов якимсь осередком сьвіта і самим сьвітом, в котрім він і його рідня жили осьвяченим старими звичаями, з дїда-прадїда, житєм, глухі і слїпі на все, що докола них дїяло ся — вірні засадї: моя хата з краю — нїчого не знаю. Мужик став горожанином капіталїстичної держави і як такий найшовсь нараз в круговоротї саме того посторонного сьвіта, якого не знав і не хотїв знати, не бачив і не хотїв бачити; пірваний насильно до него, змушений зістав разом з ним жити — терпіти його болями і втїшатись його радощами. Він перестав бути собою, виключностію своєю, а став частиною якогось цїлого, незнаного йому, чужого — частиною загалу, котрого не знав і котрого не розумів.

А в тім круговороті нових для него бажань, змагань, стремлінь, вимог і потреб, він і не спостеріг ся, як сам поволи почав ставати якимсь новим чоловіком, з новими потребами, яких вже його хатний варштат не міг заспокоїти а які він заспокоювати мусїв поза своїм обійстєм.

Так не лиш як одиниця суспільна, але і як одиниця економічна став він чимсь иншим. Він вже перестав бути творцем продукту, призначеного для його власного консуму, творцем продукту, що безпосередно мав заспокоїти його мужицькі вимоги, він вже є творцем продукту, призначеного для консуму загалу, і доперва від того загалу дістає він продукти, що мають заспокоїти його вимоги — як горожанина капіталїстичної держави і члена капіталїстичної суспільности. Давне, патріярхальне господарство українського мужика — господарство натуральне, в котрім мужик сам продукував і витворений ним продукт консумував — перейшло до історії, воно перемінилось в господарство товарове, в котрім його продукт не є вже призначений для него а — на ринок, і він, доперва при помочи гроша, добутого на ринку з продажи його продукту, може набути — рівнож на тім ринку, продукт, потрібний для його власної консумції — матеріяльної чи духової.

А того гроша потреба йому що-раз більше. Ті вимоги особисті, а ще більше що-раз зростаючі вимоги державні (для оборони капіталїзму), які він, як горожанин держави, мусить заспокоювати, в видї що-раз зростаючих оплат державних, краєвих і громадських, гонять його раз-враз з його продуктом на ринок. Але ту, на тім ринку, не він означує вартість і ціну свого продукту, створеного його долонею, при помочи деревляного плуга, на вияловілій рілї. Вартість і ціна його продукту означуєсь вже поза ним, дорогою міжнародної конкуренції, якій і він, разом з своїм деревляним плугом, мусить піддати ся. І його продукт не видержує конкуренції, „паде на вартости“, йде „за безцїн“.

А з ним і він, як господар, „паде на вартости“ — тратить свою господарську силу, своє господарське значінє...

Та й нїчо дивного. Те нове житє так прийшло нечаяно, непостережено для українського мужика, що йому й нїколи було пристосуватись до него, в час його зрозуміти і відповідно до тих нових вимог урядитись на своїм господарстві. І він безрадний, безпомічний у тій нерівній, беззглядній конкуренційній боротьбі, став упадати... Та ще, упадаючи, пробував ратувати ся. Чого не добув на ринку, те старав ся добути — в лихвара. Та се до решти його зруйновало. І не пройшло много часу, а український мужик спролєтаризував ся — і з недавного господаря, став зарібником. І вже не його земля, з дїда-прадїда його, стала його живителькою, а тверда долоня на чужім — панськім ланї...

Але й на панськім ланї не стало йому скоро місця. Там уже звалилась цїла юрба таких як він. І він жене дальше — кидає село і йде до міста. Але й ту те саме його стрічає. Той капіталїзм, що з'умів так безпощадно сторощити усю дрібноту — мужика і ремісника, не створив ще на українських землях великих центрів промислових, які змоглиб примістити у себе усю ту зростаючу з кождим днем юрбу пролєтаризуючого ся мужицтва. Сей капіталїзм і сї держави, що так ним піклують ся, се витвір не власного житя господарського українських земель, а витвір чужий, житя — державних націй, до котрих прилучено українські землї — не на те, щоб помочи їм створити свій власний великий промисл, щоб жили своїм питомим господарським житєм, а щоб було їм з відки тягнути поживні соки і було де збувати витвори їх великого промислу.

Мужик-пролєтар не найшов і в містї пристановища.

* * *

Та саме в пору, коли український мужик найшов ся в такім розпучливім положеню, що здавалось нїкуди йому виходу, саме у ту пору — немов десь із за семи гір, із за семи рік прийшли нараз якісь дивні-предивні вісти, про

якийсь далекий, богатий край — Америку! — чарівні вісти, що несли ся від села до села, від повіту до повіту і нараз захопили уми усіх жадних — надії і поратунку. Кождий ставав і наслухував: що се за вістки? З відки вони? — Дива-предива розказують...

Те власне розпучливе матеріяльне положенє мужика-пролєтара стало як-раз тим знаменитим підкладом, на якім змогли саме тепер живо розвести свої вербункові операції аєнти ріжних американських підприємств, жадних дешевих, незорганїзованих робітників, і пароплавних компаній, доставців за море дешевих але міцних мязів. — І вони в туж мить кинулись на села. Пішли вісти про „чарівний край...“ і розпочалась операція.

Вербунок удававсь знаменито. Кождий, до кого приступав аєнт, радо піддававсь підшептам о „заморськім раю“, о нечувано високих зарібках — сеж не 20 або 30 кр. а 2, 3 і 5 зр. денно! Просто, вірити не хоче ся!

Зворушились українські села.

І от почалась нова драма, якої заголовок — еміґрація

* * *

Та, що лиш рушились мужики, а тут сперла вже їм дорогу адмінїстрацийна краєва власть. Розпочинаєсь розпучливе шамотанє — еміґранта, що наважившись за всяку ціну дістатись до „обіцяного краю“, і адмінїстрацийних властий, які, засипувані доносами і ляментами дїдичів, що отсе утїкає їм дешевий, місцевий робітник, починають з безприкладним цинїзмом, без згляду на закони о горожанській свободї, не лише ловити еміґрантів і відставляти їх назад до сїл, але й конфіскувати їм пароплавні карти, щоби не важились в друге „утїкати“, а навіть і гроші, що мали при собі, щоби не пробували нових карт куповати...

Вже в самім зараню української еміґрації в Галичинї, в Мартї 1877 р. розсилає галицьке намісництво тайний обіжник до всїх староств і постерунків жандармерії з наказом, спинювати від еміґрації усїх „бідних“ селян (тих власне, що звичайно наймають ся до роботи на панських ланах),

виловлювати тих, що пустились в дорогу і відставляти їх назад до сїл. В пару місяцїв опісля, в Червни, виходить з намісництва другий тайний обіжник, в котрім для запобіженя непорозумінь між підрядними адмінїстрацийними властями що до того, кого зачисляти до „бідних", узнає намісництво за таких усїх тих, що не в силї виказати ся 160 зл. (320 кор.); а що крім мужчин, вже й жінки почали еміґрувати і дїдичів обхопив ляк, що не стане їм до пільних і огородових робіт робітниць, наказало завертати до сїл також усї женщини до 35 року житя.

Але й сї обіжники скоро заступлено новими. Показало ся, що 160 зл. може виказати хочби і який бідний еміґрант-зарібник, бо на се складала ся майже все і рідня і знакомі, а дальше — гроші ті почали діставати еміґранти вже й з Америки, від тих, що мимо перепон адмінїстрацийних властий, таки з'уміли видістатись з краю і дібратись до Америки. Отже й видано наказ до усїх експозитур поліції на пограничу австрийсько-пруським, куди справлялись еміґранти до портових міст, і до дирекції поліції в Кракові, щоби в загалї нїкого не перепускати через границю.

І розпочалась нова, ще острійша нагінка за еміґрантами. Дїдичі слїдять по селах, чи хто не ладить ся „в дорогу", громадські писарі не видають робітничих книжок, а за кождим, хто зголосить ся по книжку, слїдять жандарми. Староства знова не видають пашпортів. А як котрому таки удасть ся „втечи", хочби і без книжки і пашпорту, дїдичі розтелеґрафовують за ним по стаціях желїзничих і постерунках жандармерії —ляментуючи, що, мовляв, „як він дістанесь до Америки, то за ним цїле село виеміґрує..." Колиж мимо того дістанесь еміґрант до границї — то його ще й ту переловлять і з відтам ще відставлять назад домів, і то всїх: і молодих і старих і жінок і дїтий — нї вік, нї пол, нї гроші, нїчо не охороняє їх від сего; так і стали завертати старих еміґрантів, що могли виказати 400 і 500 зл. на дорогу, стали завер-

тати і жінки з дїтьми, що дістали від мужів з Америки пароплавні карти і потрібні гроші...

Так само в Угорщинї. Постерунки жандармерії дістають наказ переловлювати еміґрантів і відставляти їх до жупанів. Жандарми мишкують по селах, розвідують ся тихцем за охочими до еміґрації, виловлюють їх і справді відставляють до жупанів. А там відбирають їм пароплавні карти і гроші і відставляють їх назад до сїл, під загрозою арешту, наколи рушать ся з села. Те саме роблять з жінками і з дїтьми, котрим мужі і батьки прислали карти, щоби приїхали до них, до Америки. Тою конфіскатою пароплавних карт у жінок і дїтий старають ся змусити еміґрантів, що дістались вже до Америки, щоби вернули назад до краю.

А мимо того, хоч і обрабовані з карт і гроший, еміґранти і галицькі і угорські, знова — і в друге, а і в трете старають ся о нові карти і знова потайки викрадають ся з села. А щоб уйти рук жандармів, вибирають ся: угорські еміґранти — до Галичини, а галицькі — до Угорщини, нїби то на пільні роботи, і звідти вже продирають ся до Америки, бо з відти їм, як „чужинцям“, легче вже дістатись за границї краю. Також лучать ся в гуртки і наймають собі провідників, які їх ночами, через лїси і вертепи, переводять за границї краю, звідки вже, звільнені від опіки краєвих властий, легче можуть дістати ся до моря.

Розуміє ся, такі потайні переправи много коштують еміґрантів. Витворив ся навіть осібний „гешефт“ еміґрацийних підаєнтів і посередників, які не займались нїчим иншим, як лиш „перешварцовуванєм“ еміґрантів за границї краю. І на тім добре виходили. Кромі нагороди від пароплавних компанїй за кождого доставленого їм еміґранта в квотї 6 зл. (12 кор.), брали ще в двоє або й в троє тілько від еміґранта за „перешварцованє“.[1]) І мимо стриму адмінї-

[1]) Ті провідники, перепровадивши еміґрантів поза Галичину і Угорщину, справляли їх желїзницею через саксонську границю на Боденбах, оминаючи головні стації переселенчі Мисловіце і Осьвєнцїм,

страції, мимо усіх тих безжалосних і беззглядних секатур— еміграція росла...

* * *

Сей однак зріст еміграції видавав ся пароплавним компаніям за слабий. Секатури адмінїстрацийних властий хоч і не могли здусити еміграції, всеж таки її спиняли і інтерес пароплавних компаній не йшов так, як би повинен іти. Треба було тому конче сему зарадити. Спосіб найшов ся скоро. Передовсім, щоби усунути конкуренцію, лучать ся поодинокі конкуруючі компанії пароплавні: гамбурські „Packetfahrtgeselschaft“ і „Union“ і англїйський „Cunard“, в рінг — в так зв. Clearing-hous, і закладають в Осьвєнцїмі головну аєнтуру, концесіоновану австрийським правительством, і їй поручають на їх спільний рахунок вести операції в Шлеску, в Галичинї і в Угорщинї. А щоби знова усунути секатури адмінїстрацийних властий, йдуть до них з грішми і кождого, хто лише міг би шкодити еміграції — перекуплюють, і то без ріжниці, чи се возьний староства, чи сам староста. Перекуплюють і урядників желїзниць і жандармів і поліцийних урядників, а в кінци і — суд. Перед емігрантами утворилась вільна дорога.

Але инші пароплавні компанії, як бельгійська Red Star Line (в Антверпії), голяндська Holland-America Line (в Ротердамі), а головно нїмецька Norddeutscher Lloyd (в Бремен) чули ся такою опікою пограничних австрийських властий адмінїстрацийних над гамбурським Clearing-hous-ом, зглядно над його аєнтурою в Осьвєнцїмі, покривдженими. Вправдї старались і вони у тих властий о згляди, але осьвєнцїмська аєнтура Clearing-hous-у усе з'уміла їх перемочи. Що більше, певна безкарности, органїзувала навіть ватаги „наганячів“, які нападали на бременських аєнтів і відбивали їм емігрантів. Доходило до бійок, нераз і крівавих. Відбитих емігрантів зами-

---

на пограничу австрийсько-пруським, обставлені австрийською полїцією і жандармерією. Ся дорога, розуміє ся, є дорожша, чим на Мисловіце або Осьвєнцїм, але, щоб вратувати себе перед „опікою“ адмінїстрації, емігранти і на се радо годились.

кано до пивниць, обрабовувано з гроший, а опісля встромивши їм силоміць у руки карти Clearing-hous-у, відставляно разом з решта еміґрантами на желїзничий дворець. Ту паковано їх, разом по 40—60, в товарові вагони і відтранспортовувано дальше в дорогу, через Пруси, до Гамбургу. Урядники желїзничі, погранична поліція, кондуктори — все було в змові і нїяких перешкод еміґрантам не робили. За них побрано вже все, що дало ся взяти, ще в льокалях аєнції.

Ті явні урядові розбої скінчились однак фатально. Від „покривджених“ компаній пішли до висших властий адмінїстрацийних, галицьких, доноси. З разу ті доноси оставались без наслїдку, староста повіту бяльського, що стояв в змові з осьвєнцїмською аєнтурою і побирав 12% з чистого доходу аєнції, всї ті доноси представляв як безпідставні. Та, остаточно, під напором публичної опінії, на пограничю австрийсько - пруським, враженої тими явними розбоями, висші власти адмінїстрацийні галицькі таки бачили ся змушені вдатись в розслїдженє сього публичного скандалу. Справу віддано державній прокураторії. І почалось слїдство. Слїдство тревало цїлий рік і довело до звісного сензацийного процесу еміґрацийного в Вадовіцах, що тягнув ся від 14 листопада 1889 р. до 8 марця 1900 р. і в якім на лаві обжалованих засїло аж 65 обжалованих; самих сьвідків покликано до 400. Був се справдїшний монстр-процес. А се, що виказав сей процес, се вже перейшло цїлком звичайні понятя можливости розбою. Публїка бачила ся перенесеною нараз з держави конституційної десь у глубину Африки, де ріжні европейські культуртрегери звісними способами вводили між муринів „европейську цивілїзацію“. Сей то вадовіцький процес подав европейській публиці зразок впроваджуваня сеї „цивілїзації“ на ґрунтї самоїж таки Европи...

* * *

Процес вадовіцький зворушив опінїю цїлої австрийської суспільности — справу порушено в краєвих соймах

і в парляментї. І як-не як, а виявилась конечність урегульовати безпроволочно еміґрацію при помочи еміґраційного закону, а вже передовсїм, зорганїзованя державної охорони над еміґрантами перед еміґраційними аєнтами.

Та з всїх тих заходів в законодатних тїлах, в формі внесень і інтерпеляций, які раз-по-раз, що року, поновлювано, не вийшло нїчо путьного. Бож урегульовати еміґрацію, значилоб взяти еміґрантів в опіку перед розбоями еміґраційних аєнтів, то є — улегчити еміґрантам виїзд. А се преціньне могло бути на руку більшостям в законодатних тїлах і правительству. Вони найрадше бажалиб по просто заборонити еміґрацію, та се, зі згляду на основний закон конституцийний (арт. 4) про свободу переселеня, було неможливе.

Але всеж таки треба було конче щось зробити. Отже в 1896 р. й ухвалив парлямент закон — однак, не про охорону еміґрантів перед розбоями аєнтів і про опіку над ними в часї подорожи, а — проти підмовлюваня до еміґрації. Закон сей накладав кару арешту від 8 днїв до 6 місяцїв на того, хто, не маючи концесії, агітує за еміґрацією, або, маючи концесію, переступає границї агітації, означені сею концесією, — і кару 6 місяцїв до 2 років строгого арешту, з можностію доданя гривни до 2000 зр. (4000 кор.), а в обставинах обтяжаючих до 3 років строгого арешту з можностію доданя гривни до 3000 зл. (6000 кор.) на того, хто, для заохоченя людий до еміґрації, ширить неправдиві вісти про відносини за морем, представляючи їх в красшім видї, як є в дїйсности. То все. Про еміґрантів анї слова.

Розуміється ся, сей „еміґраційний закон“ лихови не зарадив, концесіонованє аєнтур не усунуло надужить, лише подїлило пароплавні компанії на упривілїовані і неупривілїовані і дало упривілїованим вільну руку до розбоїв над еміґрантами (наданє концесії осьвєнцїмській аєнтурі довело як-раз до тих скандалів, що спричинили вадовіцький процес). А кари за ложне представлюванє відносин в краях

заморських з'уміли оминути пароплавні компанії в той спосіб, що вже з поза границь Австрії насилали до сіл друковані відозви з описами незвичайного добробуту емігрантів за морем і заразом вказували дорогу і давали способи, як викрадатись і куди їхати, щоби безпечно переїхати через границю Австрії. Розбої велись дальше. Закон не поміг нїчо.[1]) Емігранти остались і на дальше віддані на ласку і неласку громадських писарів, жандармів, староств і цїлої зграї еміграцийних аєнтів.

Зате, щоби одобрухати занепокоєну опінїю, тронові промови раз-у-раз — і в р. 1897 і в 1901 і в 1907 — заповідали внесенє до парляменту закону еміграцийного. Скликувано навіть анкети в справі урегульованя еміграції і уложеня еміграцийного закону — в Червни 1905 р. і в Марті 1912 р. у Відни. Однак правительство аж до послїдних часів такого закона парляментови не предложило, хоч за той час вспіли вже ухвалити еміграцийні закони парляменти в Нїмеччинї, Швайцарії, Франції, Бельгії, Італії а навіть в Угорщинї. Не спромоглись на се лише Австрія і — Росія.

* * *

В Угорщинї опінїя публична показалась сильнїйшою як в Австрії і під єї напором правительство і парлямент скорше чим в Австрії і серіознїйше занялись справою еміграції, єї урегульованєм і охороною емігрантів — хоч, розуміє ся, і ту до певних лише границь, о стілько, о скілько се не нарушувало надто інтересів великої посїлости. В 1881 р. вийшов закон, нормуючий веденє аєнтур пароплавних компанїй. Однак сей закон скоро показав ся невистарчаючим — пароплавні компанії з'уміли, як і в Австрії, обійти сї недо-

[1]) Вправдї правительство обіцювало ще завести усюди в портових містах „Еміграцийні бюра" для інформацій емігрантам, а навіть обіцювало позакладати в портових містах „азилї", то є готелї для австрийських емігрантів, які, стоючи під зарядом „мужів довіря", мали би давати захист емігрантам перед визисками і радою та чинною помочію ставати в пригодї емігрантам, та, на сих обіцянках і скінчило ся.

гідні для них приписи і провадили своє ремесло дальше, мимо обмежень сего закону. Визиск не уставав і еміграція зростала. Головним-же тереном, на якім оперували еміграційні аєнти, була північно-західна територія — територія, замешкана як-раз українським і словацьким населенєм.

Занепокоєні зростом еміграції властителї великих посілостий, не надіючись скорої заради від парляменту, удались по поміч до комітатів. Ті не відказали їм своїх услуг. Бажаючи заховати їм дешевих робітників, надали собі самі iure caduco право „регульованя" еміграції і по просто — заказали еміграцію, і то під загрозою арешту і конфіскати пароплавних карт і гроший. Се „право" довго однак не тревало. Ті самовільні, протизаконні заряджєня так обурили в короткім часї публичну опінїю, що угорське правительство бачилось змушене вдатись в ту справу. І в 1888 р. знесло воно усї ті комітатські „розпорядженя", а коли опісля комітати зборонялись ще видавати емігрантам звільненя від державної приналежности, наказало, в 1892 р., як найскорше такі звільненя видавати. Еміграція знова зростала.

Але тим зростом еміграції занепокоїлось вже й само правительство. Воно і починає серіозно застановлятись над—спиненєм єї. В 1899 р. закладає при мінїстерстві справ внутрішних Статистичне бюро для еміграції, якому поручає збирати матеріяли для евентуальних заряджень в справі еміграції, які після осудженя правительства покажуть ся конечними. І вже в 1900 р. видає розпорядженє „для можливо найуспішнїйшого здержаня еміграції", в якім однак не спромоглось на нїчо більше, як на деякі, в практиці цїлком безсильні, заряджєня і на сконстатованє, що еміграцію без широких економічних і адмінїстрацийних реформ, яких однак держава не є в силї скоро перевести — спинити не дасть ся.

Шляхта угорська, властителї великої посїлости, згуртовані в Товаристві господарськім, також не засипляла

справи. В 1902 р. відбулись аж чотири конгреси в справі еміграції, уладжені тим Товариством.

Наконець в 1903 р. правительство предложило парляментови проєкт закона еміграційного — який в тімже році й ухвалено. А в 1908 р. ухвалив парлямент другий, справлений закон еміграційний, який від 1909 р. й обовязує до тепер.

Оба ті закони, з рр. 1903 і 1909 виходять з заложеня, що еміграція є шкідливим обявом для господарського житя Угорщини, але, в виду істнуючих відносин господарських, є явищем конечним. Тож через те, що є шкідливим обявом треба виїзд емігрантів, о скілько можливо, утруднювати, а о скілько є явищем конечним, треба емігрантами заопікувати ся.

Виходячи з такої точки погляду на справу еміграції, забороняє закон з 1909 р. самовільну еміграцію малолїтним, що стоять під властію батьківською або опікунчою; малолїтні можуть емігрувати лише тодї, коли викажуть письменний дозвіл батька, при чім автентичність сего дозволу мусить бути урядово потверджена, а малолїтні, що стоять під властію опікунчою, мусять виказати такий-же дозвіл опікуна, потверджений властію надопікунчою; до тогож мусять доказати, що в краю імміграційнім мають забезпечене удержанє. Малолїтні женщини і хлопці нисше 16 р. житя можуть емігрувати без батька або матери лише тодї, коли докажуть, що їдуть аж до замірeного місця в краю імміграційнім в товаристві (під дозором) вповнї довірених і дорослих осіб. Крім того хлопці, що скінчили 17 р. житя, можуть в протягу обовязуючого до військової служби часу, емігрувати лише за письменним дозволом мінїстерства внутрішних справ, який мінїстерство внутрішних справ має видати в порозуміню з мінїстерством краєвої оборони, і по зложеню кавції в квотї 100—1000 кор. Не вільно також емігрувати тим, що находять ся в стадії карного поступованя за вчинки карані карним законом утратою свободи і тим, що засуджені вже на кару гро-

шеву, або утрату свободи. Не можуть також еміґрувати родичі, коли лишають дома дїтий в віці низше 16 р. житя, або взагалї неспосібних до заробкованя, які через те потребують їх сталої помочи, не забезпечивши їм відповідного сталого удержаня. Не можуть також емігрувати ті, що не викажуть достаточної суми гроший на подорож до замірені місцевости в імміґрацийнім краю і не відповідають вимогам імміґрацийного закону краю імміґрацийного. Заборонена також еміґрація до країв, до котрих чи то яка держава, чи товариство, чи приватна особа обіцює в цїлях кольонїзацийних того краю цїлком, або в части безплатну подорож. Дальше заборонена еміґрація тим, котрих завернено з заграници домів на кошт державний і вони не звернули коштів подорожи. Наконець зборонена еміґрація і тим, котрим зборонена еміґрація приписами инших законів. (§ 2 а—і). Кождий знова, котрий може емігрувати, обовязаний постарати ся о пашпорт, виставлений до краю, куди задумує емігрувати (§ 3).

Коли еміґрант не підпадає жадному з повисших ограничень і має пашпорт, отже може еміґрувати, тодї держава дає вже йому і поміч і опіку, і то не лиш на час подорожі, але і в самім місци побуту його в краю імміґрацийнім. І зі згляду на ту охорону може навіть мінїстер справ внутрішних заборонити еміґрацію на якийсь означений час або для осіб певного спеціяльного занятя або віку до країв, в котрих еміґранти наражені можуть бути чи що до житя, чи здоровля, чи моральности, чи маєткових відносин на поважну небезпеку (§ 4), а для забезпеченя еміґрантам лїпшої державної опіки і для лїпшої оборони їх інтересів, може мінїстер справ внутрішних ограничити перевіз еміґрантів до певних лише доріг і пароплавних компанїй, до тих саме, над котрими може бути переведений лїпший державний нагляд (§ 5).

Дальше йде ряд постанов (§§ 6—28), які відносять ся до перевозових підприємств і їх аєнтур в Угорщинї і які дуже подрібно усталюють відношенє тих підприємств до

держави і до еміґрантів. Ціллю тих постанов є піддати дуже стислій державній контролї перевозові підприємства, зглядно їх аєнтури і, о скілько лише можливе, охоронити еміґрантів перед визиском і забезпечити їм вигідний і для здоровля нешкідливий переїзд. Для уможливленя сеї контролї вимагає закон від кождого перевозового підприємства, що бажає піднятись перевозу угорських еміґрантів, концесії, яку уповажнений удїлювати мінїстер внутрішних справ при береженю дотичних, подрібно вичислених і дуже острих, услівій; о удїленю кождої такої концесії обовязаний мінїстер повідомити ще й парлямент. Для забезпеченя знова додержаня услівій, обовязане є кожде таке перевозове підприємство зложити кавцію в висотї 100.000 кор. за себе, а за кождого свого аєнта 50.000 кор.

Кожде переступленє приписів закона еміґрацийного, чи допускає ся його перевозове товариство, чи його аєнт, чи яка инша особа, прим. еміґрант, котрому зборонена еміґрація, або хто займає ся потайки вербованєм до еміґрації, підпадає карі арешту до 6 місяців зглядно вязниці до 5 лїт і карі грошевій аж до 10.000 кор., а при повтореню деяких значнїйших переступлень (перевозових підприємств) навіть до 20.000 кор., при чім з карою за переступленя сквалїфіковані як провина або злочин, получена є суспензія полїтичних прав (§§ 37—50).

Закон з 1909 р. задержує також утворений законом з р. 1903 Еміґрацийний Фонд, призначений для опіки і матеріяльної помочи еміґрантам, і то: на оплати усїх, або хочби лише частинних коштів подорожи для тих еміґрантів, що хотїли би вернути до краю, а не мають на се гроший; на уряджене і удержанє бюр поради і посередництва працї для угорських еміґрантів в краях іммігрицийних; на будову пріютів для еміґрантів; на заспокоєнє їх релїґійних і духових потреб; для добродїйних цїлий і на покритє надзвичайних коштів контролї над еміґрацією (§§ 29—31).

Догляд над переводженєм закону в житю і регульованє еміґрації поручає закон мінїстрови справ внутрішних,

котрому приданий є, як тїло дорадче, Еміґрацийний Сенат (§§ 32—34). Безпосередний догляд над еміґрацією відданий є еміґрацийним Комісарам, підляглим мінїстрови внутрішних справ (§§ 35 і 36).

* * *

В Росії українська еміґрація до З'єдинених Держав Америки розвинула ся до сего часу зглядно слабо, о много слабше, як в Австрії і в Угорщинї. Доперва в послїдних роках замітний значнїйший еміґрацийний рух. Бо там, о скілько причиною еміґрації були невідрадні економічні відносини серед українського мужицтва, то справлялась вона до Сибіру, — до Америки, емігрували, беручи загалом, лише українські мужики-штундисти — отже, передовсїм не із за економічних невзгодин а із за переслїдувань православної гієрархії і стоячої їй в услугах полїтичної, росийської адмінїстрації — і незначна частина українського пролєтаріяту мійського. І як в Австрії так і в Росії нема ще еміґрацийного закону, нормуючого росийську еміґрацію, і там, зі згляду на ще більш, як в Австрії, неупорядковані внутрішні відносини адмінїстрацийні, еміґранти віддані в ще більшій мірі на ласку і неласку тайним еміґрацийним аєнтам.

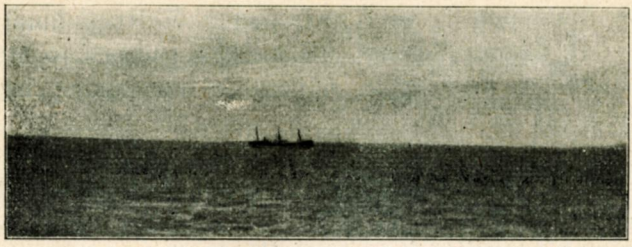

Ч. 1. „Через воду“.

На мори.

Хоч як важкі перешкоди стрічають українські еміґранти в краю зі сторони адмінїстрацийних властий, мимо того удаєсь їм, як не за першим, то хоч за другим а навіть хочби й за третим разом, передертись через границю краю а дальше держави і дістатись до портового міста. Там, на желїзничім двірци, очікують вже їх урядники головних аєнтур пароплавних компанїй, котрим саме пароплавні компанїї передають вербованє еміґрантів, і ті приміщують їх в еміґрацийних домах-готелях.[1])

---

[1]) Головні портові міста, через які удають ся українські еміґранти до З'єдинених Держав Америки і пароплавні компанїї, що найбільше перевозять українських еміґрантів, се:

в Нїмеччинї: Бремен — Norddeutscher Lloyd і Гамбурґ — Hamburg-America Linie. Суть се найбільш уживані українськими еміґрантами лїнїї; дальше:

в Австрії: Трієст — Vereinigte österreichische Schiffahrts-Aktiengesellschaft (передтим Austro-Americana і Fratelli Cosulich) і Cunard Line (офіц. назва: Royal Mail Steam Ship Company);

в Угорщинї: Фіюме — Cunard Line;

в Голяндії: Ротердам — Holland-America Line;

в Бельґії: Антверпія — Red Star Line (Лїнїя Червоної Зьвізди, офіц. назва: Societé anonyme de Navigation Belge Americaine);

в Росії: Лїбава — Русскій Добровольный Флотъ;

в Анґлїї: (через Гамбурґ і Ротердам) Ліверпул — Cunard Line.

У всїх тих портових містах суть спеціяльні еміґрацийні готелї, де за мірною, зглядно, оплатою дістають еміґранти приміщенє аж

Та поки прийде час відставити еміґрантів до пароплаву, піддають ще їх деяким формальностям, конечним зі згляду на приписи імміґрацийних законів З'єдинених Держав Америки. Передовсім піддають кождого еміґранта лїкарським оглядинам, бо лише здоровим (на умі і тїлї) дозволений вступ на територію З'єдинених Держав.

до дня відпливу пароплаву. В Бременї і Гамбурґу ті еміґрацийні готелї (Logierhäuser) суть ще, зглядно, найлїпше уряджені, але й суть під дуже стислою контролею державною. В Бременї таких Logierhäuser є 56, які можуть помістити рівночасно 6112 осіб; крім того суть ще дві галї еміґрацийні компанїї Nd. Lloyd, одна для польських еміґрантів з Королївства польського на 650 осіб, а друга для австрийських і балканських на 450 осіб. В Гамбурґу таких Logierhäuser є 18, крім того є ще величезний Еміґрацийний Дім компанїї Hamburg-America Linie (побудований коштом 3,000.000 мр. на обшарі 60.000 кв. мтр.), в котрім примістити ся може рівночасно до 5000 еміґрантів. Приміщенє в Logierhäuser в Бременї і в Гамбурґу і в Еміґрацийнім Домі в Гамбурґу враз з харчем коштує денно 2—2·40 мрк.

В Ротердамі є Еміґрацийний Готель пароплавної компанїї Holland-America Line, в якім зміститись може рівночасно 900 осіб, а в Антверпії великий еміґрацийний готель „America", пароплавної компанїї Red Star Line, на 1600 осіб. Цїле удержанє — мешканє і харч, в обох тих еміґрацийних готелях дістати можна так як в Бременї і Гамбурґу за 2—2·40 марк. денно. Крім того і в Ротердамі і в Антверпії суть ще приватні еміґрацийні готелї. Але лише в Антверпії стоять ті готелї під стислою контролею еміґрацийного Комісаріяту і в них еміґранти суть забезпечені перед визиском, зате в Ротердамі, де тої контролї нема, ті готелї суть звичайними норами визиску і рабунку еміґрантів.

Такі еміґрацийні готелї суть ще в Трієстї і в Фіюме. В Трієстї всї міжпокладові подорожні (то є — еміґранти), що їдуть пароплавами „Австро-Американи", дістають аж до відпливу їх пароплавів безплатно пріют і харч в „Pansion Austro-Americana", в котрім може поміститись рівночасно 800 еміґрантів, а еміґранти, що їдуть пароплавами „Cunard Line", дістають, також безплатно, однак лише через два дни перед відпливом їх пароплавів, пріют і харч в мійськім Людовім Пріютї „Allogio Popolare". В Фіюме є державний (угорський) Еміґрацийний Приют, збудований коштом 1,400.000 кор. на 3000 еміґрантів. Стисла контроля еміґрацийного Комісаріяту забезпечує еміґрантів від всякого визиску і запоручає їм за 2—3 кор. денно вигідне, зглядно, приміщенє і здоровий харч.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 12537

Опісля мусить зложити кождий еміґрант докладні зізнаня що до своєї особи.[1]) Сї зізнаня списує ся на осібних листах, котрі опісля капітан везучого еміґрантів пароплаву передає, з прибутєм до З'єдинених Держав, Іммігрaційному Урядови, зглядно іммігрaційному комісареви, що переводить між іммігрантами контролю.

Вкінци, там, в тих головних аєнтурах доплачують еміґранти решту до цїни карт їзди пароплавом, як ще не заплатили всього в краю (звичайно в краю платять лише завдаток — 20 кор.). В тій цїнї вчислений вже є і поголовний податок іммігрaційний (тепер, від 1907 р., в квотї 4 дол. = 20 кор.), який платить кождий еміґрант, а який пароплавні компанії передають вже самі до каси Фонду іммігрaційного З'єдинених Держав.[2])

---

[1]) Є се ряд питань, на котрі еміґрант має відповісти, і то: як називає ся (імя і назвиско); який вік; чи жонатий (замужна), чи нежонатий (незамужна); чи вміє читати і писати; з котрої держави еміґрує; якої є народности; де послїдний раз мешкав; яка адреса найблисшої родини в краю, з котрого еміґрує; до котрого порту З'єдинених Держав їде; до котрої місцевости; чи має карту желїзничу до місцевости куди їде; чи сам платить за дорогу, чи хто другий і хто; чи має при собі 50 долярів, а як не має, то кілько має; чи їде до родини або знакомих, а як до родини або знакомих, то хто се є — імя, назвиско і докладна адреса родини або знакомого; чи був коли перед тим в З'єдинених Державах і як був, то коли і де; чи був коли караний арештом, чи пробував коли в домі для убогих, в шпитали, в домі божевільних або в добродїйнім закладї; чи не є полїґамістом; чи не є анархістом; чи їде до З'єдинених Держав в наслїдок намови, обіцянки або наперед заключеної умови що до працї в З'єдинених Державах; вкінци, чи здоров на умі і тїлї, чи не є калїкою, а коли так, то з якої причини і від як давна?

[2]) Цїни поодиноких карт не суть сталі, залежать від сезону: лїтний — найдорозший, зимовий — найдешевший; дальше від конструкції пароплаву, чи пароплав поспішний, чи звичайний, так зв. почтовий; дальше чи новійшого, чи давнїйшого типу, отже чи з більше чи менше вигідними для подорожних урядженями і т. п. Загалом можна поставити границї, між котрими пересувають ся цїни для еміґрантів, то є для подорожних так зв. міжпокладових (Zwischendeck-y) на 150—220 кор. Час однак їзди пароплавом одного типу, хоч ріжних пароплавних компанїй, на цїну пароплавних карт не впливає, прим. цїна за подо-

Як усї ті формальности полагоджені і настав день відїзду, відставляють еміґрантів желїзницию або малими портовими парівцями, як де, до пароплаву. Із берега закидують на пароплав місток і по нїм переходять еміґранти до віддїлу для еміґрантів, до так зв. віддїлу міжпокладового (Zwischendeck), де їх і розміщують.

Сей Zwischendeck, се просторі кімнати під покладом, обставлені густо, ряд коло ряду, подвійними ліжками, уставленими одно над другим, кожде з випханим морською травою матерацом, подушкою і легким коциком до накритя. До тих кімнат і зганяють еміґрантів — осібно мужчин (нежонатих), осібно женщин (незамужних) і осібно родини.

З верху долїтає розпучливий свист сирени. Се знак, що пароплав за хвильку відпливає. І в одну мить вибігає всьо на верх, на поклад, щоби ще раз глянути на „старий край“ і ще раз злетїти думкою до рідної землиці... Музика грає веселий танець. Та вже вдруге поніс ся свист сирени. За хвильку втрете...

Пароплав рушив.

Та там на покладї стоїть ще всьо нїме і тужливим оком споглядає на проминаючі береги, які за хвилю й зникнуть з перед очей. Пароплав все дужче і дужче жене вперед, вкінци й вдерає ся на отверте, безкрає море, самітний між небом а водою.

Ще хвильку стоїть подорожна дружина — нїма, непорушна. А далї, знова все заворушилось. Кождий рад тепер

рож звичайними „почтовими“ пароплавами з Трієсту до Ню Йорку на лїнії Vereinigte österreichische Schiffahrts-Aktiengesellschaft (давн. Austro-Americana і Fratelli Cosulich), яка треває 20 а навіть 28 днїв, є така сама, а навіть на пару корон дешевша, як ціна за подорож на пароплавах лїнїй N. d. Lloyd і Hamburg-America Linie з Бремен, зглядно з Гамбурґу до Ню Йорку, яка треває лише 9—12 днїв. Утрачений довшою подорожию зиск добиває собі австрийська компанія в той спосіб, що з поміж усїх пароплавних компанїй, власне вона має найгірш уряджений міжпокладовий віддїл і дає еміґрантам найгірший харч і найгіршу обслугу.

приглянутись докладнїйше пароплавови, придивитись товаришам довгої подорожи, розміститись вигіднїйше в своїх кутках. Розпаковують свої клунки, розміщують ся по ліжках, знакомлять ся, краяне шукають краян; розвелась вже й розмова. Жінки тускливо, перелякані, стягають дїтий, що вже розбіглись по всїх кутах. А там — парубки й окружили вже дівчат.

Поволи всьо освоює ся з новою обстановою. Із лиць уступає журба і страх, очи розяснюють ся, між подорожну дружину вступає веселий настрій. Чути вже й сьміх і спів і гармонїку.

Та сей веселий настрій не довго треває. Ще день-два а потім сей сьміх і спів переміняєсь—в проклін. Їзда з кождим днем стає що-раз більше тяжкою. Неможливий натовп людий, смрід, огидна їда, пакостна служба, а в кінци страшна морська хороба, все те скоро дає ся в знаки емігрантам, а дальше — робить їзду невиносимою. І лише нїчим не даюча себе угасити жажда дістатись до „обіцяної землї“ піддержує сили подорожним перенести якось ту тяжку дорогу. Таж не вічна вона — та їзда! Ще трохи, ще лиш пару днїв — і кождий стане на тій землї, далеко... від старокраєвих економів, жандармів, старостів, комісарів!

А та їзда, се справдї пекольні муки, а тим прикрійші, що так правильно наступають одна по другій — день за днем.

Рано — о 6-тій год. — будить пароплавна служба емігрантів, видзвонюючи дзвінком, або трублячи на трубі, і усї емігранти зривають ся чим скорійш, щоби вирвати ся із душних, затроєних отуманюючим воздухом, кімнат на верх — зачерпнути в легкі сьвіжого воздуху. Там зараз і миють ся. Тільки з тим не така вже легка справа. Пароплавна служба щадить солодку воду і так мало видїлює єї, що емігранти часто мусять мити лице морською водою, яка гризе лице і пече очи. Відтак дають снїданє: хохлю чорної кави, або гербати (без цукру) і кусник хлїба, або

сухарі. Се все. З тим і треба передержати до полудня. І серед безмежних нудів і голоду вичікують еміґранти того полудня. На обід дають: хліб або сухарі, зупу, кусень мяса і картофлі або капусту, або риж, а нераз і оселедці, або яку иншу зіпсуту рибу, яку еміґранти звичайно, хоч і голодні, викидають в море. До хліба додають ще трохи масла „на ножик". Хоч тої їди, як кажуть еміґранти, і є досить, та годі єї їсти: всї ті страви приготовлюють на парі і через те несе від них таким сопухом, що людий аж млоїть. Той сопух переслїдує деяких через якийсь час ще й в Америці — і там ще, за кождим разом, як нагадають собі його, млоїть їх. Обід скінчив ся. Еміґранти миють свої бляшанні тарілки і чарки і — знова попадають в безмежні нуди. Кождий прикуцне де на якім місци, бо рушатись нема куди — і похнюпивши голову в діл, жде — вечера. Вечером знова перекуска — з ярини. І ся перекуска несмачна — еміґранти не можуть єї смакувати. Взагалї вся їда — се насильне жмяканє, щоби з голоду не згинути, а не приємне сповнюванє функції, конечної до житя. До тогож усї еміґранти терплять від браку питної води. І се справдї не аби який скандал, як деякі пароплавні компанії визискують ще і ту людий, коли дають сильно солені страви, а не дають води, щоби змусити тим людий куповати пиво, за що кажуть їм надмірно дорого платити.

При тім всїм ще й пароплавна служба обходить ся дуже лихо з еміґрантами, особливо з славянськими, і взагалї з східно-европейськими. І рідко можна стрінути еміґранта, що хвалив би службу — се виїмки. Звичайно обходить ся служба по простацьки, „як жандарми на торзї", прозиває еміґрантів корчемними прізвисками і раз-враз насьміхаєсь із всего, що не підходить під єї національні звички. Се дуже огірчує еміґрантів і нераз із за сего приходить на пароплаві до „бунту". І тодї доперва вдаєсь в се капітан пароплаву і справу ладнає. Служба на пару днїв смирнїє, але потім знова вертає до давного. Лише з „краянами" або

з трохи „інтеліґентнїйшими“, із західної Европи, еміґрантами, особливо як у них є трохи „зайвого“ гроша, обходить ся служба чемнїйше. Впрочім ті еміґранти із західної Европи нїколи не позволили би на насьмішки над собою, легковаженє, глум. Українські еміґранти скаржать ся: „хто просто одїтий, то служба з ним як з худобою,

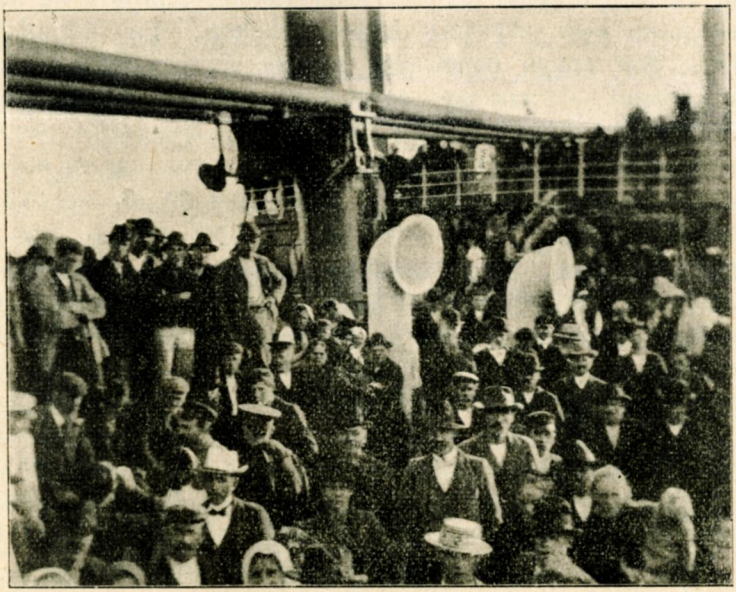

2. **На покладї.**

а лиш хто більш по інтеліґентному, то з тим прихильно“. Навіть при їдї ті „більш по інтеліґентному“ є протеґовані — дістають скорше, більші порції і смачнїйші куснї.

До тої недолї морської подорожи еміґрантів прилучаєсь ще й неможливий натовп подорожних, а з того — безнастанна метушня. Нї де вигідно сїсти, нї навіть спокійно станути, бо все те хвилею суне з місця на місце, щоб хоч

трохи рушитись, тай вирватись якось з нудів, і раз-по-раз штовхає по дорозі кождого, хто хоч на хвилинку сяде чи стане, щоби спочати. Особливо даєсь в знаки той натовп в головнім сезоні відпливу еміґрантів до Америки, з весною. Той натовп тим прикрійший, що се не збір однакових по думкам, звичаям і темпераменті людий, а збира-

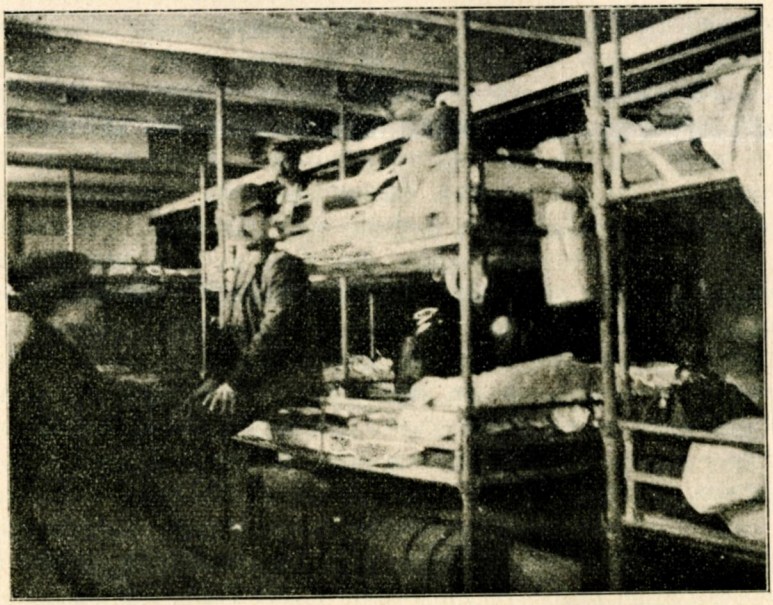

3. Спальня міжпокладовців.

нина всїлякої народности ріжних держав, чужі собі люди, чужі і мовою і товариськими звичками. Се й відпихає одних від других і не дає зрости між ними так конечної, здавалось би, в виду спільної усїм недолї-подорожи, солїдарности, взаїмної жичливости. Противно, кождий, як би нстинктовно, відчуває, що з хвилею, як покинув свою

рідню, свій край — лишений сам собі, сам мусить старатись вміти дати собі раду, сам мусить вміти собі помочи, сам, власними силами, мусить вибитись на верх, не дати себе нїкому зіпхнути на бік. Тож і ту на пароплаві, хоч еміґранти, замкненї у нїм в такій масї на цїлий час подорожи через океан, через довгих 10, 15, 20 і ще більше днїв, відірвані від сьвіта, повинні би зблизитись до себе, мимо того через цїлий час їзди чують ся чужими собі, кождий стає передовсїм собі найблисшим і занятий своїми журами і лише своє добро і вигоду має на думцї.

А вкінци — те найстрашнїйше — морська хороба. Вже другого дня а навіть і першого, як лиш трохи розхвилюєсь море і заколишесь пароплав, валить вона подорожних. І якийже тяжкий, страшний стогін прошибає тодї цїлий пароплав! Лежать хорі на своїх тапчанах і раз-по-раз з ревом видають з себе все, що з'їли а вомітами своїми оплюгавлюють ліжка, свої і своїх сусїдів, і підлоги. І який же воздух в тих кімнатах! Вже неможливий є він навіть тодї, коли в тих кімнатах, вічно переповнених а слабо вентильованих, а при тім засмороджених дезинфекцийними порошками, суть лише самі здорові. Щож доперва, як тілько хорих засмородить ще його своїми вомітами! І хоч служба змиває ліжка і підлогу, то се не много помагає. І так цїлий пароплав, на котрім мало хто не підпадає тій хоробі, перемінюєсь в оден великий, пливучий шпиталь. Лежать хорі, вимучені, винуждені і такі бідні, що аж лячно на них дивити ся. З їх лиць пробиваєсь вже якась передсмертна резигнація. І нїчо вже їх не обходить, вони раді булиб, колиб і смерть прийшла... Та — смерть їх минає.

В такім то станї, серед такої обстанови і таких „вигід" перебувають еміґранти тяжку, пекольну подорож на мори, через цїлий ряд страшних 10, 15, 20 і більше днїв.

І якого дивного вражіня дізнаєш, як, приглянувшись тому всьому, тим бідним, хорим людям, зрезигнованим, жаждучим вже й смерти — вийдеш на поклад і, сам прибитий

тим горем нуждарів, поглянеш на те широке, безкрає море а на нім отсей самітний шпиталь-пароплав... З якою рівнодушностію, з яким страшним спокоєм поре він розбурхане море і сунесь все дальше і дальше вперед! Смерть не смерть — йому се байдуже, глухий на стогін, крик і біль, жене наперед, ведений керманичем, що мов камяна статуя стоїть на містку і, впявши очи вперед, з ледовим спокоєм, прямує до вимріяного хорими подорожними краю визволу від нужди, терпінь і переслїдувань...

Минають днї за днями, а з кождим днем лишають подорожні шмат дороги за собою. От, вже й перебули половину дороги і вже не числять кілько переїхали днїв, а — кілько ще днїв мають їхати. І ждуть терпеливо слїдуючого дня, щоб ще о оден день менче дороги почислити. Наконець — преціньь! — ще лиш оден день! Завтра! завтра! — І всьо від разу оживляє ся, вже й річи спаковують і бігають одні до других і одні другим подають вістку: вже завтра, завтра! О, вже десь за хвильку і землю побачимо... Дрож проходить всїм по тїлї. Хорі підводять ся, дужшіють — і на їх блїдих, умучених лицях, прошибає усьмішка. І виповзують на поклад дивитись — чи не видно там тої землї? — Та землї ще не видно... Ще оден день — завтра!

І приходить той завтрішний день. Всьо вибігає на поклад і всю силу свого зору напружує, щоб побачити — ту землю! А пароплав спокійно сунесь все далї і далї. Вже й парівцї показують ся і лодки з своїми широкими вітрилами, і що-раз більше їх і більше, а меви цїлими вже стадами окружлюють їх — і той ненависний пароплав, на котрім тільки невигід, тільки мук через тільки днїв мусїли перетерпіти! А от—і земля! І лискавкою проходить по всїх закутках величезного пароплаву чарівне слово: Америка! Усї дрожать зворушені, а в очах блищать слези. От, там далеко, бачать, виднїєсь жовтава полоса землї гористого берега... За хвильку зарисовують ся вже й дімки, розки-

нені на побережнім горбі... А от — і статуя Свободи — маєстатична стать дівоча на ґранітнім пєдисталї, з факлею в руцї. „Америка, Америка!“ — усї уста шепчуть те дивне слово і, всьо стовплене на передї пароплава, мов одна скаменїла маса, стоїть звернене ід тій статуї. Якіж ріжні думки налїтають роєм на розгорячковані голови... Америка! — от те чарівне слово, що так ворушить всїх, от і сей край, про котрий так мріли ті збіджені емігранти.

4. Вїзд до порту в Ню Йорку.

„Америка“.

Географічне положенє. Обшар. Поверхня. Кліїмат.

Географічне положенє. Обшар. З'єдинені Держави Америки (United States of America) — край, знаний в поточній мові під короткою назвою „Америка“, лежить між 25°—49° півн. ширини і 66° 59′—125° західної довжини. Від сходу оточений Атлянтицьким океаном, від заходу Спокійним, від полудня Мексиканським заливом і державою Мексіко, від півночи великобританською посілостию Канада. Своєю поверхнею займає (без кольоній) обшар на 7,851.470 кв. клм., не много менше від обшару цілої Европи (9,897.010 кв. клм.). В крайних своїх кінчинах від заходу до сходу простягаєсь на 4270 клм., від півночи до полудня на 2.270 клм. Коли би приложити його до Европи, на тій самій ширині географічній, то заняв би своїми крайними кінчинами: від заходу до сходу поверхню між лїнїями, що проходять через Лїсбону (в Португалії) на заході і Аральське озеро (в середущій Азії) на сході і між лїнїями, що проходять через Каіро (в Єгиптї) на полудни і Париж-Регенсбург-Катеринослав на півночи.

Поверхня. Поверхня З'єдинених Держав визначає ся чотирма характеристичними відмінами, які різко розграничують два довгі пасма гір на сході і заході: Алеґени (Alleghany Mountains) і Кордилєри (Kordillery system). Східна відміна сеї поверхні, від сторони побережа Атлянтицького океану, се край ґорбковатий, до півночи що-раз вузший, де й замикаєсь стрімко уриваючим ся у побережу

морським пасмом гір Алеґени, до полудня знова, особливо від Ню Йорку (New York), що - раз ширший і кінчить ся при полудневій кінчині гір Алеґени у побережу заливу Мексиканського, в державі Елебама (Alabama).

Північна частина сеї східної відміни, задля камінистої і легкої землї і досить острого клїмату, не надаєсь до корисної управи рілї — поза управою вівса, мало поплатною є управа иншого збіжа. За те добре вдаєсь ту випас худоби. Середуща знова частина, від Ню Йорку на полудне до ріки Потомек (Potomac) надаєсь і задля якости землї і клїмату дуже добре до управи пшениці і кукурудзи. Полуднева вкінци частина, з дуже плодовитою землею і теплим клїматом, надаєсь знаменито до управи тютюну, бавовни і рижу.

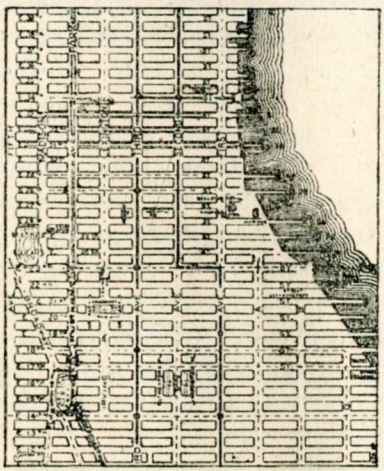

5. Типовий плян міст в З'єд. Державах.

Північна частина, завдяки богатим заломам атлянтицького побережа, догідним для портів, і богатим покладам мінеральним: камінного вугля, желїзної руди — в державі Пенсилвенії (Pennsylvania), цинку — в державах Пенсилвенії і Ню Джерзи (New Jersey), соли — в державі Ню Йорк, а також богатим жилам нафтовим в державах Ню Йорк і Пенсилвенії, а вкінци знаменитим полученям, густою сїтию желїзничою, із серединою краю, визначаєсь незвичайно розвиненим великим промислом. Ту суть найбільші портові міста З'єдинених Держав: Бостн (Boston), Ню Йорк, Філеделфіє (Philadelphia), Белтіморі (Baltimore), ту найбільші осередки промислу і тор-

говлї і найбільший осередок фінансових сил З'єдинених Держав — Ню Йорк.

Гірське пасмо Алеґени, що замикає від заходу східну відміну, складаєсь з ряду рівнобіжних, гірських ланцухів, які тягнуть ся в північно-східнім напрямі від полудня в державі Елебаме поза границї З'єдинених Держав в Канаду, до півостровів Ню Бронсуайк (New Brunswick) і Лейбредор (Labrador). Суть се середної величини гори, покриті лїсом, попереривані в поперек частими, широкими провалами, які суть знамени-

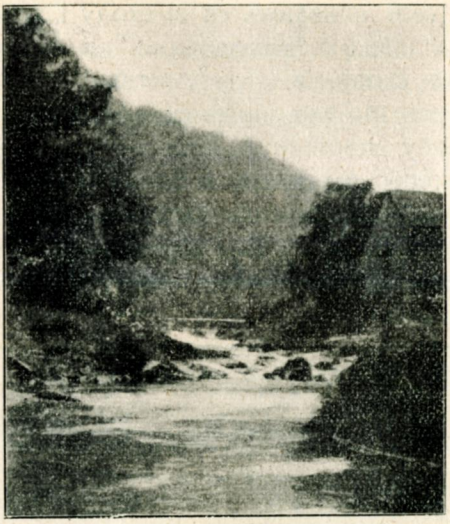

6. Краєвид в горах Алеґени.

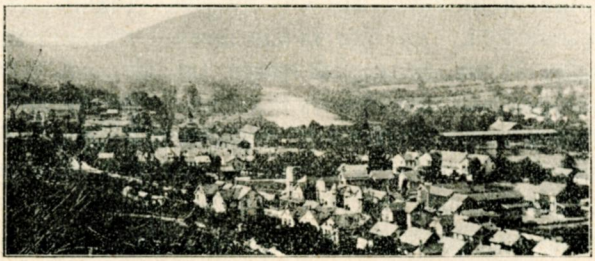

7. Типове місточко в З'єдинених Державах.

тими лучниками східної відміни з середущою — величезної кітлини ріки Місісіппі (Mississippi).

Ся друга, середуща відміна, тягнесь від гір Алеґени, на сході, до гірського системи Кордилєрів, на заході. Самою серединою тої кітлини пливе велитень-ріка Місісіппі, до котрої зливають ся зі сходу і заходу цїлим рядом великі допливи,з котрих найважнїйші Міссурі (Missouri) і Огайо (Ohio). Від сходу, від гір Алеґени і від заходу, від Кордилєрів, терен що-раз знижаєсь — до ріки Місісіппі і творить величезну площину, колись покриту непроходимим лїсом, а тепер захоплену в більшій части під управу збіжа і ростин (пшениці, кукурудзи, бавовни і т. д.). Ся кітлина, чим дальше на захід, переходить в степ, богатий в буйну, сочисту траву, а ще дальше на захід, в міру як терен що-

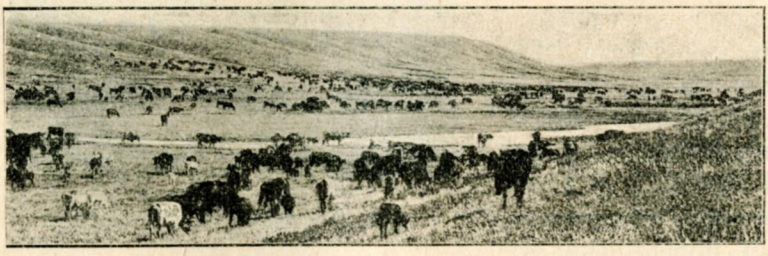

8. **На преріях.**

раз більше підносить ся — в пустий, дикий степ, який й творить перехід до третої відміни — гірського системи Кордилєрів. Із півночи простягаєсь ся кітлина в західній половинї далеко в Канаду, східну половину замикає пять великих озер: Сопірійор (Superior), Мічіґен (Michigan), Гурон (Huron), Ірі (Erie) і Онтерйо (Ontario), на полудни — Мексиканський залив.

Східна половина сеї кітлини, се одна з найплодовитших земель в сьвітї — незрівнана для всїлякого рода збіжа і огородовини: в північній части — для пшениці і кукурудзи (з відки вивезена в 80-тих рр. мин. столїтя на европейські ринки пшениця, викликала хронїчну рільну крізу в Европі), а в середущій і полудневій — для управи

рижу, бавовни і цукрової тростини. Крім того в середущій, в державі Міссурі і Огайо, вдаєсь ще тютюн і виноград. На преріях знова і степах розведена на велику скалю годівля худоби.

Не менш богата ся кітлина в мінеральні скарби, як: золота — в державі Норд Дакота (North Dakota), міди і олову — в державі Мічіген (Michigan), олову — в державі Міссурі (Missouri), цинку — в державі Кентоки (Kentuky). На такім знаменитім підложу й розвинув ся з незвичайною бистротою великий промисл, спомаганий дуже удогідненою комунікацією на сплавних ріках і каналах, що лучать цілий річний систем Місісіппі з Великими Озерами (Сопірійор, Мічіген, Гурон, Ірі і Онтерйо) і з Атлянтицьким океаном, і сітию желїзниць, проведеною так густо по цілій тій кітлині, що довжина еї перевисшає желїзничу сіть цілої Европи. Сплїтаючими узлами цілого сего комунікацийного систему суть три головні торговельно-промислові центра: Чікаго (Chicago) на півночи, над озером Мічіген, Сен Луіс (St. Louis) в середущій части, при устю ріки Міссурі до Місісіппі, і Ню Орлінс (New Orleans) на полудни, при устю ріки Місісіппі до Мексиканського заливу.

Трета відміна поверхні З'єдинених Держав, се пасмо велитенських гір — Кордилєрів. Простягають ся вони вздовж цілої Америки, від крайної кінчини Америки полудневої (рога Горн), до крайної кінчини північної Америки в Аляске (Allaska). На території однак З'єдинених Держав простягаєсь се величезне пасмо гірське найбільшою шириною, котрої східна сторона вириваєсь стрімко із степу кітлини ріки Місісіппі гірським валом, високим до 2700 м., з верхами понад 4000 м., знаним під назвою Скалистих гір — Раки Маунтенс (Rocky Mountains), а західна уриваєсь таким же високим валом гірським з верхами до 4400 м., знаним під назвою Сіера Невада (Sierra Nevada). Оба знова ті вали замикають собою величезну високорівень (о величині австро-угорської держави), взнесену на 1300—1600 м. над морською ровению — дикий пустар, обложений сіль-

ними багнищами і озерами і попереривaний справдїшним лябіринтом глубоких розпуклин, canons. Се „Великий внутрішний басен“ — Ді грейт бесн ов ді інтірійор (The great Basin of the Interior).

Задля дикого, пустинного характеру сеї відміни, людність розсїлась ту дуже слабо і дуже мало обшару занято ту під управу рілї. Та се лише до часу: на велику скалю розпочате штучне наводненє цїлого сего пустинного терену, на що призначено 750 міл. долярів (3.750 міл. кор.) — має незадовго перемінити його в оден величезний цвитучий город.

Головне занятє поселенцїв сеї частини території З'єдинених Держав є гірництво: добуванє камінного вугля, желїзної руди, золота, срібла, міди, олову і т. д. Тількиж добуванє тих мінеральних скарбів ще сильно утруднене тяжким доступом до них, задля слабо ще розвиненої комунїкації — рідко проведених желїзних доріг у тих сторонах.

З кітлиною ріки Місісіппі получена ся пустинна, хоч й богата в мінеральні поклади, відміна лише чотирма желїзними дорогами, які вдалось провести через більш приступні провали Скалистих гір. Ті чотири желїзні дороги і лучать східне, атлянтицьке побереже З'єдинених Держав із сею стороною, а дальше — з західним побережем — побережем Спокійного океану.

Побереже Спокійного океану — четверта відміна — се вузкий, зглядно, пас землї, злегка гористий а на подив плодовитий. Під зглядом клїмату, вегетації і краєвиду подобає на европейські країни побережя Середземного моря, особливо полуднева єї частина Келіфорнє (California), котра під зглядом краєвиду й зачисляє ся до найкрасших частин території З'єдинених Держав. Земля і клїмат уможливлюють незвичайно поплатну управу овочів всїлякого роду і саме Калїфорнїя найбільше доставляє для З'єдинених Держав овочів і вина. Крім управи збіжа, яке удаєсь також знаменито, розвинена ту ще на широку скалю

управа гербати (чаю) і годівля шовку. Із богацтв мінеральних перше місце займає золото і живе срібло.

Клїмат. Клїмат на території З'єдинених Держав не є так рівномірний як в Европі — визначаєсь більшою суперечностію. Зима, на тій самій географічній ширині що Европа, є острійша. Масивність території, близкість заливу Годсонського (Hudson bay) — „ледівні" північної Америки, що глубоко врізуєсь в континент, і зимні струї морські, що пливуть від північного Ледоватого моря вздовж побережа Атлянтицького океану і відсувають на бік, із Европі, теплі струї Мексиканського заливу, все те спричинює на цїлім північно-східнім побережю Атлянтицького океану і в середущій полосї території З'єдинених Держав, о много острійші зими, як в краях европейських. За те лїто є горячійше. І ті острі противенства між зимою а лїтом характеризують клїмат З'єдинених Держав як клїмат визначно континен-

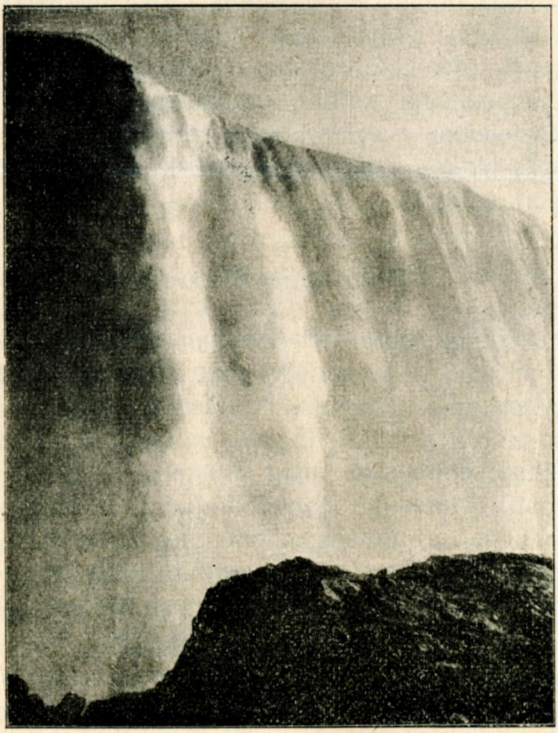

9. **Водопад Ніяґари.**

тальний. До тогож лучають ся ту ще і в лїтї часто кліматичні несподївanки. Зимні струї воздушні, що йдуть з півночи а теплі з полудня, вдаряють нераз о себе і спричиняють такий воздушний вир, що в одну мить змітають з поверхнї усе, на що натрафлять, зі скоростію і дикостію незнаною в Европі. Клїмат побережа Тихого океану є знова більш рівномірний і значно лагіднїйший. Ту вже теплі струї морські, що пливуть із морей азийських, впливають лагодячо на клїмат сего побережа (навіть і дальше на північ, на клїмат полудневої Канади) і спричинюють незвичайно лагідну зиму. Опади снїгові лучають ся ту дуже рідко — в часї зимових місяців перепадають лише часті дощі.

Поселенє З'єдинених Держав.

Перші вісти про північну Америку принесли до Европи Норвежцї, з кінцем X віку. Тодї Ерік Червоний відкрив Ґренляндію (Greenland). Около 1000 р. поселенець Ґренляндії Ліф (Leif) пустив ся кораблем на полудне, попри східне побереже півн. Америки і доплив до побережа Нової Фунляндії (Newfoundland) а опісля ще дальше на полудне, до побережа нинїшної Нової Шкоції (Nova Scotia), з відки вступив на територію теперішних З'єдинених Держав, в землї нинїшних держав Мессечусетс (Massachusets) і Род Айленд (Rhode Island). Ту і осїв. Мешканцї, яких ту застав, були Ескімоси.

Однак се норвежське поселенє на отсїм східнім побережу півн. Америки не має значіня для пізнїйшого европейського поселеня. Се перше европейське поселенє в протягу слїдуючих столїть вигинуло — почасти вимерло а почасти зістало винищене через напираючі з полудня індийські племена. І ескімосів виперли більш на північ індіяни, до Ґренляндії, які, зі своєї сторони, винищили останки норвежського поселеня, що заховало ся було ще в Ґренляндії.

Властиве европейське поселенє починає ся доперва з відкритєм островів середно-американського моря, Колюмбом, в 1492 р. З тої пори починає ся безперервна кольонїзація Америки (північної і полудневої) европейцями і то з разу в північній Америцї — еспанська а в полудневій (в Бразилії) — португальська. Але нї Еспанцям, нї Португальцям не розходилось ще тодї о землї американські — головне а й одиноке, що їх тодї займало, се добутє шляхотних металїв. Всеж таки, опираючись на постанову папи Олександра VI., що всї нові землї позаевропейські, які, почавши від 1493 р., були би через котрі небудь европейські держави відкриті, можуть належати лише до Еспанців або Португальців, підносили одні і другі свої права власности до Америки (Еспанцї до північної, Португальцї до полудневої) і забороняли поселятись там еміґрантам инших европейських держав. Держачись сего свого права, винищили навіть Еспанцї в половинї XVI в. на полудневім побережу північної Америки до тла усї осади французьких Гугенотів, що утекли були там після крівавої релїґійної війни гугенотської у Франції.

Пошукуючи за золотом і сріблом і, маючи лише те на думцї, не дбали Еспанцї про закладанє на відкритих ними американських землях якихсь сталих еспанських осад. На цїлім західнім побережу аж по ріку Місісіппі, заложили ледви дві осади, та і то першу доперва в 1565 р. на побережу атлянтицькім, в нинїшній державі Фларіде (Florida), San Augustine, а другу аж в 1690 р. на побережу заливу мексиканського, рівнож в Фларідї, Pensacola. Але й ті дві осади були дуже нечисленні. Поселенцї, що ту осїли, займались управою цукрової тростини, до чого спроваджували з західної Індії, тодї цвитучої еспанської кольонії, невільників-муринів.

Впрочім Еспанцї скоро стратили інтерес до сеї величезної території, бо не знайшли ту того, за чим головно шукали — золота і срібла. Більшу за те увагу звернули вони на західні краї нинїшних З'єдинених Держав, на тери-

торії нинїшних держав Ню Мексіко (New Mexico), Келіфорніє (California), Колорейдо (Colorado) і Юта (Utah), з відки саме дійшли до них чутки про богаті в тих землях поклади золота, срібла й живого срібла. І туди справилось тепер еспанське поселенє. Ту й повстало більше еспанських осад, хоч, і ту, зглядно, не много. Се були радше форти, оточені земними валами, ровами, декуди й грубими камінними мурами — для оборони, перед нападами тубольців-індіян, нагромаджених там скарбів. В тих фортах находились касарнї, магазини добутих металів, варштати і місийні костели для привернених до христіянства індіян. Важнїйші з тих фортів, заложених у той час, були Chihuahua — в північнім Мексику, де находились найбільші у той час копальнї срібла, Santa Fé і Thaos на території Ню Мексіко, в околицях, що славились тодї богатими покладами золота, і San Franzisco, La Barbara, San Diego і Monterey в Каліфорнії.

Великі добичі земельні Еспанців в північній Америці, богаті в золото і срібло, рознеслись голосною вісткою по Европі і спокусили правительства Франції і Англії здобути рівнож і для тих держав незаняті ще Еспанцями північноамериканські території. Почали творитись торговельні компанії, котрим правительства приходили з визначною помочію і для охорони давали військові підмоги.

Правда, ще і передше, ще нїм ті вістки про добичи Еспанців дійшли були до Франції і Англії, складались там раз-по-раз нові виправи на Захід, на далеке море, щоби найти те саме, що заманило й Колюмба на острови середноамериканського моря — морську дорогу до Хін і Япану, країв, що славились тодї в Европі власне як незвичайно богаті в золото і срібло. Та, звісно, сеї дороги вони не найшли. Але за те найшли що инше, що також представляло для них не аби яку вартість — незмірime богацтво всїлякого рода риб, на побережу Атлянтицького океану, особливо коли Ново-Фунляндського острова, а на суші великі скарби в дорогоцїнних футрах дикої звірини.

Такі виправи уладжувано раз-по-раз і за кождим разом відкривано нові землї. В 1497 р., при першій виправі, англїйській, під проводом Джона Кабота, венеціянця, відкрито береги півострова Лейбредор (Labrador), в слїдуючих роках, при нових виправах під проводом сина Кабота, Себастіяна, відкрито остров Ново-Фунляндський і цїле східне побереже півн. Америки. В 1534 р. бретонець Джак Картіє відкрив і пройшов цїлу долину ріки Сьв. Лаврентія. І всюди, де лиш наткнулись ті англїйські чи французькі виправи на сушу, закладали зараз кольонії. Але таки, і се важне зі згляду на дальші відкритя північно-американських земель, нїколи не покидали, і одні і другі, думки найти проїзду водного до Хін.

Всї ті виправи а з тим і кольонїзація не були однак систематично проваджені. Плянову кольонїзацію північної Америки почали переводити правительства Франції і Англії доперва з початком XVII в., коли рознеслась слава про величезні займища територіяльні Еспанців.

В тих змаганях кольонїзацийних Французів і Англїйців і ривалїзації їх з Еспанцями, Французи виявили з разу більше підприємчивости і меткости, як Англїйцї. Тількиж точка вихідна французьких територияльних займищ не находилась на території нинїшних З'єдинених Держав а — в Канадї. Ту, при устю ріки сьв. Лаврентія збудовано в 1608 р. сильний форт Квібек (Quebec), з відки, ідучи вздовж ріки сьв. Лаврентія, вдирались раз-враз нові виправи французьких купців чим-раз дальше в глубину краю по футра аж до Великих Озер, а в кінци і по за тії, вже на територію нинїшних З'єдинених Держав, на кітлину ріки Місісіппі. Наткнувшись на ту ріку, думали, що се як-раз пошукована так довго ними дорога водна до Хін і пустились дальше вздовж неї на полудне, аж і доплили до устя єї до Мексиканського заливу. Дороги до Хін не найшли, але за те відкрили величезний шмат землї. І весь той шмат землї, від гірського валу Алегени до Кордилєрів, проголо-

сили в 1682 р. як займище французьке і назвали його в честь Людвіка XIV. Люізіяною (Louisiana).

Англійські займища доконувано саме на території нинїшних З'єдинених Держав, а то — на цїлім атлянтицькім побережу, з вилученєм півострова Фларіди, що належав вже до Еспанців. І всю ту прибережну територію назвали тоді, з кінцем XVI в., в честь англійської королеви — Верджінією (Virginia).

Властива кольонїзація англійська на сій території почалась однак доперва в XVII в. В той час завязались в Англії дві торговельні Компанії: в Лондонї і в Плімаут (Plymouth) в цїлях кольонїзацийних атлянтицького побережа півн. Америки і торговлї. Яків І. надав в 1606 р. обом тим Компанїям „вільні листи", „чартрс" (charters), для управи землї, веденя торговлї і полову риб, і лондонській Компанії віддав усю територію між 34°—38° півн. ширини, отже територію, яку займають нині держави Норд Керолайне (North Carolina) і Верджініє, а Компанії плімаутській територію між 41° — 45° півн. шир., то є територію нинїшних держав Канетікат (Connecticut), Род Айленд (Rhode Island), Мессечусетс (Massachusets), Ню Гемпшир (New Hampshire), Вермонт (Vermont) і Мейн (Meine). Посередний пас землї між обома тими територіями, який займають полудневі частини держав Ню Йорк і Пенсилвенії і держави Ню Джерзи (New Jersey), Делауер (Delaware) і Мериленд (Maryland), не призначив спеціяльно жадній з тих двох Компанїй, а віддав їм обоїм, під певними застереженями, до експльоатації. При полудневій території, відданій лондонській Компанії, полишено на дальше назву Верджініє, а північній надано нову — Ню Інгленд (New England). Полїтична зверхність і законодавство остались при англійськім короли, а будучим кольонїстам запоручено усї права англійських горожан.

Обі сї англійські кольонії почали скоро заселювати ся, але від самого разу кольонїзація в обох тих кольоніях прибрала відмінний характер і що до економічної і що до

суспільної і політичної структури. І не много проминуло часу а витворились два ярко відмінні типи суспільностий, що в дальшім розвою північно-американської кольонізації, а саме в історії з'єдиненя північно-американських держав, відіграло дуже визначну ролю — доводило раз-в-раз до острих конфліктів між одними а другими, а в кінци в XIX в. в 1861 р. й довело до знаної, незвичайно кривавої війни горожанської.

В полудневій кольонії, в Верджінії, поселились верхні верстви англійської міщанської кляси і низша шляхта, кляса людий, що і становиском і осьвітою займала тоді в публичнім житю Англії передні позиції. Через се від разу сї поселенці надали цїлому суспільному житю сеї кольонії характер визначно аристократичний. Осївши на новій кольонії, віддались вони управі землї, передовсїм управі тютюну а опісля бавовни. Тількиж управа тих ростин вимагала великих комплєксів господарських і великого числа рук, котрих знова скоро не стало. Тож, щоби зарадити лиху, почали спроваджувати з Африки, до робіт на плянтаціях, африканських муринів-невільників, і скоро господарка в сїй полудневій кольонії прибрала форму господарки великої посїлости, при ужитю невільників.

Не много минуло часу, бо вже в 1621 р., лондонська Компанія бачила ся змушеною, супроти різких виступів кольонїстів-плянтаторів, надати їм полїтичні і законодатні права: право визначати податки і переводити судівництво і припустити їх до полїтичної управи кольонїєю. Введено отже конституцію і законодавство передано кольонїяльному парляментови, що складав ся з двох палат — висшої і нисшої. Висша палата „Каунсіл" (Council) складала ся з іменованих компанїєю знатних кольонїстів-плянтаторів, нисша „Ессембли" (Assembly) з послів, вибраних загалом кольонїстів. Нїяке заряджене Компанії не могло набрати правосильности, коли не зістало затверженe обома палатами. На чолї адмінїстрації стояв рівнож іменований

Компанією ґовернер (Governor), але всї свої адмінїстрацийні зарядженя міг він переводити лише за згодою Каунсілю.

Сю конституцію англїйські королї мовчки потвердили і хоч в два роки, 1623 р., відібрано лондонській Компанії чартр і єї дотеперішну начальну власть над кольонією, і кольонія стала безпосередно кольонією королївською, то конституції їй вже не відібрано. Вона осталась на дальше і стала взором для конституцій решти нових англїйських кольоній в північній Америці, що творились коло неї, в Савт Керолайне (South Caroline) і Джорджія (Georgia) на полудни і Мериленд (Maryland) на півночи.

Всї ті кольонії скоро залюднювались, в наслїдок проголошеної в них релїгійної свободи, що стало сильною приманою для визнавців ріжних, переслїдуваних у той час в Европі, релїгійних сект.

В північній кольонії, в Ню Інгленд, відносини економічні, суспільні і полїтичні, розвивались в цїлком иншім напрямі. Поселенці сеї кольонії, се вже не спекулянти торговельні, купці і шляхта, що осїли в Верджінії, а звичайні собі, прості люди, із дрібноміщанської кляси, при тім до глубини душі пересяклі релїгійним фанатизмом своєї секти — утїкачі церкви пуританської, переслїдувані і гнетені в Англії новою державною церквою — англїканською. Прибуло їх з разу в 1620 р. около 100 осіб, мужчин, жінок і дїтий і осїли на побережу нинїшної держави Мессечусетс. Скоро лише осїли, зараз же — і се характеристичне — надали собі питоменну свою конституцію, яку ще в дорозї, на кораблї, виробили. Конституція ся визначалась ярким проведенєм у всїх постановах принципу демократичного, характеристичного для церкви кальвінської і повною злукою обох інституцій — церкви і держави — в одно. На підставі сеї конституції, яку скоро розширено на цїлу теперішну територію держави Мессечусетс, творила ся кольонія цїлком автономну державу — демократучну републику, з характером різко пуританським. Англії признавала лише одно право — право охорони.

Компанія плімаутська, на котрої території поселилась ся кольонія, затвердила сю конституцію, а англійське правительство перейшло над нею мовчки, легковажучи собі єї.

Ся кольонія почала рівнож скоро заселятись — развраз прибували нові поселенці, але вже не виключно пуритани, а визнавці й инших релїгійних товариств і сект. Тількиж визнавцям тих инших релїгійних товариств і сект скоро прийшлось переселятись на инші землї. Змусила їх до сего фанатична нетерпимість релїгійна пуритан, котрі не могли стерпіти їх коло себе і з цїлою беззглядностію почали їх переслїдувати, особливо квекрів, що також там осїли, і довели до того, що всї вони покинули сей край. І одні осїли зараз побіч на полудни, в околицях нинїшних держав Канетікат і Род Айленд, а инші, головнож квекри, пішли ще дальше і осїли в околицях нинїшного міста Філеделфіє (Philadelphia) і дальше ще — на схід, на території нинїшної держави Пенсилвенії.

Ті кольонії ввели рівнож на своїх територіях конституції уложені на взір конституції бувших їх односеленців в Мессечусетс — пуритан, з тою однак зміною, що всїм запоручили нею повну релїгійну свободу.

Незалежність полїтична тих нових кольоній-держав, тревала однак не довго. В 1691 р. Вільгельм І змінив насильно конституції сих держав, надаючи собі право іменованя для кольоній говернерів, право обсади судових трибуналів і начальний нагляд над законодавством і адмінїстрацією. Дозволив однак осїдати на цїлім просторі сеї північної території ісповідникам всїх релїгійних товариств і сект, признаючи їм всїм рівні полїтичні права. І знова проголошенє сеї релїгійної свободи стало приманювати сюди нових поселенців-протестантів, головно з Англії а по части і зі Шкоції і Франції, і знова потворились нові кольонії, вже на північ від Мессечусетс, на території нинїшних держав Ню Гемпшир, Вермонт і Мейн.

Острий, зглядно, клїмат і не така могуча видатність землї, як в полудневій кольонії, Верджінії, а також і суспільний склад поселенців — бідне дрібноміщанство, витворили в сій північній кольонії цїлком відмінні економічні, суспільні і полїтичні відносини, як у полудневій. Ту не могла розвинути ся велика господарка плянтаторська, — поселенці, бідні еміґранти, мусїли мозольною працею добувати для себе насушний хлїб на дрібних господарствах, фармах. І дрібна господарка, фармарська, стала типовою для сеї кольонії. При тім, задля малої, зглядно, видатности землї, сї північні фармарі змушені були віддавати ся ще й иншим заводам — ріжним ремеслам, риболовству, торговлї, що спричинило знова повстанє міст, в яких став розвивати ся що-раз кріпше промисл і торговля. В полудневій кольонії для міст не було услівій, там все економічне житє розвивалось на широких плянтаціях тютюну, бавовни і рижу і то при праці не властителїв плянтацій, а при праці спроваджуваних з Африки, в що-раз більшій масї, невільників-муринів.

Ся відмінна підстава економічна витворила і два відмінні типи суспільні — на півночи строгого, замкненого в собі, відданого виключно матеріяльним інтересам — демократичного „єнки“, на полудни безжурного, товариського, привиклого до розказів всїм стоячим низше його на суспільнім щебли — аристократичного „Верджінієн“.

Між обома тими кольоніями оставсь ще однак, як вже згадано, пас землї, котрий до жадної з тих обох кольонїй, північної і полудневої, специяльно не належав. Сей пас остав вільний. Отже на сей пас звернули ще в першій половинї XVII в. свою увагу голяндські і шведські купцї. В 1613 р. висїдають на беріг, при устю ріки Годсон (Hudson), перші голяндські кольонїсти і осїли на півострові Менгетен (Manhattan), назвавши сю осаду Новим Амстердамом. Се власне нинїшний Ню Йорк. За сими першими кольонїстами прибули нові і почали посуватись в глубину краю вздовж ріки Годсон і цїлу сю землю назвали Новими

Нідерляндами. А рівночасно з тими голяндськими кольонїстами стали напливати й кольонїсти шведські і почали поселятись на полудневім скравку сего пасма, над рікою Делауер (Delaware) — на території нинїшної держави Делауер і назвали сю кольонїю Новою Швецією.

Ті кольонїсти проголосили рівнож свободу релїгійну і ся релїгійна свобода знова почала приманювати до тих обох кольонїй ісповідників ріжних протестантських товариств і сект, і то вже з усїх держав західної і середущої Европи, ріжних народностий: Англїйців, Голяндців, Французів, Шведів, Нїмців і т. д. а навіть і з північної кольонії — Ню Інгленд, а головно гонених пуританами квекрів, котрі й лишили тоді непривітливих пуританів і поселились на території нинїшної держави Пенсилвенії.

Але сї кольонії не довго оставались в залежности від Нїдерляндії і Швеції. Вже в 1665 р. Нова Швеція відпала до Нїдерляндії, а в 1674 р. одна і друга до Англії. Кароль II., обнявши під свій, зглядно англїйський, покров ті обі кольонії, назвав цїлу сю територію — територію долини ріки Годсон — і місто Новий Амстердам новим іменем — Ню Йорк, в честь свого брата Якова, герцога з Йорку. З 1674 р. належало отже цїле вже східне, приатлянтицьке побереже нинїшних З'єдинених Держав — з виїмкою півострова Фларіди, на полудни — до Англії.

Але й цїла нинїшна територія З'єдинених Держав зістала вже занята під европейську кольонїзацію. На полудни і заходї — побереже Мексиканського заливу, з виїмкою території Лузіяни і побереже Спокійного океану — припало кольонїзації еспанській, середущий пас—кітлина ріки Місісіппі—кольонїзації французькій а східне побереже—побереже Атлянтицького океану — кольонїзації англїйській.

Відношенє Англії до єї кольонїй.

Опираючись на фактї, що в 1497 р. венеціянець Кабот відкрив при підмозї англїйській береги північної Америки

і що з того титулу пізнїйші королї англїйськї, переводячи кольонїзацію східного побережа (атлянтицького), визначали їй території, що сягали далеко в глубину кітлини ріки Місісіппі, піднесла Англія, ще з початком XVII в., свої претенсії на всї французькі посїлости в півн. Америцї. Повстав із за сего конфлїкт, довгий оружний спір, що тягнувсь аж до другої половини XVIII в. Сей спір, що-раз більше заострюючись, перемінивсь на конець в сьвітову війну між Англією і Францією, в якій розходилось уже не лиш о території північної Америки, але й о території азийськї — Індію і в якій взагалї мало рішити ся, котрій з тих двох спорючих сторін має припасти домінуюче становиско в загальносьвітовій полїтицї. Остаточно сей спір закінчив ся Паризьким миром в 1763 р. Франція змушеною зістала відступити Англії цїлу Канаду і всю територію між горами Алегени а рікою Місісіппі, а Еспанії — всю решта території на захід від ріки Місісіппі, Еспанія зате відступила Англії півостров Фларіду. І так Франція перестала істнувати як кольонїяльна сила на території північної Америки.

Не довго однак тїшилась Англія тою побідою. Кольонїсти, позбувшись на заході, при помочи Анґлії, французької запори, забажали тепер позбутись й опіки Англії. Вже від довшого часу викликувала Англія між кольонїстами, своєю кольонїяльною полїтикою, нехіть до неї. Правда, з разу, коли розходилось о те, щоби приманити як найбільше поселенцїв з Европи, надавала Анґлія кольонїям широкі самоуправні права. Але, як лиш кольонії почали кріпшати, як почав розвиватись їх промисл і торговля, настав в полїтицї Анґлії супроти єї американських кольоній зворот. Промисл і торговля в нових кольонїях почали непокоїти англїйських промисловцїв і торговцїв. Дано отже гасло — піддати кольонії повній полїтичній зверхности Англії а їх промисл і торговлю знищити. Кольонії мали бути ограничені до плеканя лише сирих матеріялів а перерібка їх в ужиткові товари мала бути застережена Англії, звідки доперва, по перерібцї в ужиткові товари, могли

вони вертати до кольонїй і заспокоювати потреби кольонїстів. Сего, розуміє ся, кольонїсти стерпіти не могли. Вони вже давно відвикли від чужих полїтичних зверхностий і самі на стільки вже скріпли, що на власну руку почали навязувати торговельні зносини з всїма майже европейськими державами атлянтицького побережа. Тож піддаватись не думали і на всї зарядженя анґлїйського правительства, що ограничували самоуправу і права кольонїй і спиняли дальший розвиток їх промислу, а навіть вимірені були на знищенє його, відповідали різким протестом.

Однак на ті всї протести анґлїйські правительства не звертали уваги і з раз наміченої полїтики супроти кольонїй не то не уступали, але з що-раз більшою рішучостію висували свої претенсії до контролї полїтичного і економічного житя кольонїй. Та сего, вкінци, було вже за много кольонїстам і вони рішили чинно запротестувати. В 1774 р. в вересни, з'їхались делєґати дванайцяти кольонїй до Філядельфії на конґрес і ухвалили заказ ввозу до кольонїй анґлїйських товарів, а колиб Анґлія по тій ухвалї таки не змінила своєї полїтики, ще й заказ вивозу, почавши від 1 вересня 1775 р., товарів своїх, передовсїм сирих матеріялів, до Анґлії і до західної Індії. Та і сим разом анґлїйське правительство не уступило, а що більше, не лише не відкликало своїх давних заряджень, але рішило змусити кольонії оружною силою до уляглости. Та се викликало вже серед кольонїстів крайне огірченє і вони проти війська анґлїйського вислали своє військо. Рівночасно з'їхались вдруге делєґати кольонїй на конґрес до Філядельфії. Та, коли на конґресї в 1774 р. делєґатам розходилось лише о відкликанє шкідливих для кольонїй заряджень анґлїйських правительств, то тепер, на сїм другім конґресї, в 1775 р., сим делєґати вже не вдоволились. Вони рішили поставити справу ясно і одним рішучим розмахом з нею покінчити. 4 липня 1775 р. оголосив конґрес повну незалежність кольонїй від Анґлії.

Розпочалась кровава оружна розправа, що тяглась аж до 1781 р. В нїй то, по сторонї американській вибились на перше місце своїми незвичайними заслугами: верджінїянець Джордж Уешінґтон (George Washington), як начальний вождь визвольної армії, і пенсилвенїєць Бенджимін Френклін (Benjamin Franklin), як дипльомат, висланий конґресом до Европи для придбаня визвольній боротьбі симпатій і підмог европейських держав.

Верзальським миром в 1783 р. узнала остаточно Анґлїя незалежність 13 кольонїй, що вже перед тим, в часї визвольної війни, з'органїзувались були в незалежні держави і створили союз — З'єдинених Держав Америки (United States of America). Були се держави: Делауер, Пенсилвенїє, Ню Джерзі, Джоржія, Канетікат, Мессечусетс, Мериленд, Савт Керолайне, Ню Гемпшир, Верджініє, Ню Йорк, Норд Кероляйне і Род Айленд.[1]) Займали вони усю територію побережа атлянтицького океану, по ріку Місісіппі — на заходї, по границї Канади, котра осталась при Анґлії — на півночи, і по півостров Фларіду, котрий Анґлія знова відступила Еспанії — на полудни.

Конституція З'єдинених Держав.

Покінчивши щасливо визвольну війну, приступили молоді держави до упорядкованя своїх внутрішних відносин і усталеня взаїмних відносин до себе. Се усталенє взаїмних відносин держав до себе, зводилось до питаня — відношеня поодиноких держав до центральної, об'єднуючої їх власти союзної і єї компетенції. І ту зараз виявились великі ріжниці і спори. Стерлись дві думки і два табори: централїстичний і автономістичний, і спір о сї принціпи скоро так розгорів, що не много бракувало, щоби цїлий Союз розбив ся. Проти централїзмови змагались особливо полудневі держави, держави плянтаторів і властителїв невільників, котрі боялись, щоби в виду загального

[1]) Ті держави подані в порядку, як приступали до Союза.

захопленя гаслами рівности, вільности і братерства, не надто вмішувалась центральна власть в внутрішні відносини сих невільничих держав і евентуально не розпочала заходів для знесеня невільництва. За те північні, промислові держави, обстоювали принцип централїстичний, як - раз пригідний їх промисловим і торговельним інтересам.

Спір тягнув ся довго і з незвичайною завзятостію по обох сторонах. Остаточно виявилось, що коли держави не злучать ся і то чим скорше, під одною обєднюючою властію, то всї користи, які могли вийти для них з незалежности, скоро стануть ся неможливими до осягненя. Війна так зруйнувала економічно усї держави, що, щоби вибитись із тої руїни, треба було їм конче з'єдинитись і спільними з'усилями направляти шкоди і страти заподїяні війною. До тогож Англія, бачучи сю руїну і незгоду, почала вже потайки заходитись коло відзисканя утрачених прав до її бувших кольонїй. Так і скликано в 1787 р. конвент до Філядельфії, щоби справу остаточно порішити. І ще раз стерли ся ту, незвичайно остро, оба сї напрями — централїстичний і автономістичний. Та час наглив. Тож, щоби не проволїкати довше справи, рішено зійти на дорогу компромісу, і — остаточно спір улагоджено, уложено конституцію і сю конституцію конвент приняв.

Однак, поки ся конституція стала обовязувати усї союзні держави, віддано єї ще поодиноким державам до апробати. І ще раз стерлись там дуже остро оба напрями і борба над сею конституцією тяглась ще цїлий рік. В кінци в червни 1788 р. заявилось за нею дві-третих держав і тим самим ся союзна конституція стала обовязувати усї 13 держав.

Ся конституція, як сказано, се твір компромісовий. Розходилось о те, щоби запоручити з одної сторони центральній власти достаточну силу для береженя інтересів загальних, спільних усїм державам, а з другої, щоби і поодиноким державам забезпечити в порядкованю їх внутрішних справ можливо найбільшу автономію. Так і вийшло

з сего щось, що не є ані в стислім значінню союзною державою, ані союзом держав, а щось посередне. Та інакше й не могло бути. В виду таких суперечностий, які витворились були за довгий час в отсих давних кольоніях атлянтицького побережа, се було одиноко можливе, на чім могли розвиватись дальше в державнім змислї сї З'єдинені Держави.

Ся конституція опираєсь на слїдуючих основних постановах:

Кожда держава є самостійною — усї внутрішні справи полагоджує сама, на підставі своєї власної конституції. Справи знова, дотикаючі усї держави, полагоджує центральна, союзна власть. Ся союзна власть дїлить ся на: законодатну, виконуючу і судейську. Законодатна власть належить до конґресу, котрий складає ся з двох палат: висшої — сенату і низшої — репрезентантів. Кожда держава, без згляду на територіяльний обшар і число мешканців, вибирає до сенату по 2 сенаторів, а до низшої палати, репрезентантів, вибирає послів відповідно до числа мешканців.[1])

До компетенції конґресу належать: справи торговлї між поодинокими союзними державами і між ними, як союзними, а чужими державами; спільні фінанси; почта; воєнна сила — сухопутна і морська; заряд вільними землями; право приймати до Союза нові держави на таких самих умовах, як инші і т. п.

Найвисша виконуюча власть лежить в руках президента, котрого вибирає загал горожан. Йому до помочи приданий віцепрезидент, котрий рівночасно проводить в сенатї, а на случай смерти президента, вступає, на час президентури, в його уряд. Час президентури треває 4 роки. До компетенції президента належить: право спротиву на

[1]) Зразу оден посол припадав на 30.000 мешканців, але все з кождої держави мусїв бути хочби оден посол. Опісля, зі зростом населеня, се число раз-в-раз підвисшувано, аж в кінци в 1902 р. означено одного посла на 194.182 виборців, а число послів усталено на 386.

ухвали конґресу, однак лише при першоразовій ухвалї, — наколи конґрес прийме вдруге рівнозвучну з першою ухвалу, право vet-a устає; найвисше начальство над силою оружною; іменованє урядників на визначнїйші уряди і провід в полїтицї заграничній. У всїх тих рішенях не є він однак абсолютний — на кожду свою чинність мусить мати дозвіл сенату. Свою найвисшу виконуючу власть переводить президент через державних секретарів (мінїстрів) ним іменованих і виключно від него залежних.

Для охорони конституції утворений є знова Найвисший судовий трибунал з правом уневажнюваня законів, ухвалених конґресом, або лєґіслятурами (парляментами поодиноких держав), які нарушували би постанови конституції. Крім того до компетенції сего трибуналу належить полагоджуванє спорів між поодинокими союзними державами; найвисшою знова інстанцією в жалобах на союзних урядників є сенат.

В відношеню до горожан забеспечує конституція усїм (муринам доперва від 1870 р.) повну полїтичну рівноправність і свободу совісти і зносить всяку станову ріжницю, прим. шляхоцтво, а релїґію так в теорії як і в практиці узнає за справу приватну.

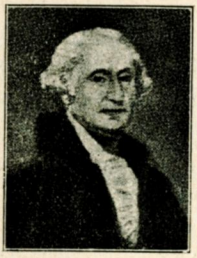

10. Джордж Уешінґтон.

Ся конституція, принята конвентом в Філядельфії 17 Вересня 1787 р., стала обовязувати усї З'єдинені Держави від Червня 1788 р. і з деякими пізнїйшими додатками обовязує дотепер.

4 Марця 1789 р. обняв Джордж Уешінґтон „перший в часї війни, перший в часї спокою і перший в серцях горожан" уряд президента, як перший президент З'єдинених Держав. На місце осїдку союзної власти назначено з разу Ню Йорк, опісля Філядельфію а від 1800 р. саме в тій цїли новозасноване місто — Уешінґтон, назване так в честь першого президента.

Скінчились вибори, зібрав ся конґрес. Та тут-же й вибухнув на ново давний спір між централїстами, репрезентованими партією федералїстичною, а автономістами, репрезентованими партією демократичною. І треба було незвичайного такту Уешінґтона і поваги, якої зазнавав він, сам федералїст, у обох сторін, щоб Союз вже в перших роках свого істнованя не розпав ся. Остаточно автономісти, з'орґанїзовані в партії демократичній — названій так для демонстрації, в цїлях аґітацийних проти федералїстів, котрі не хотїли прийти чинно в поміч французькій революції, що саме тоді вибухла — рішились провадити боротьбу проти Союзної власти в рамах союзної конституції і то, намагаючись як-раз добути Союзну власть у свої руки, щоби тим не допустити до розросту єї. І сею тактикою вони побідили. В 1797 р., при виборі президента (третого з ряду) переперли вже свого кандидата Томеса Джефер-зона (Thomas Jefferson) і від тої хвилї через довгий час, через 60 лїт, з дуже короткою лише перервою, з'уміли переводити своїх кандидатів на президента і удержати в своїх руках Союзну власть.

Нові територіяльні придбаня.

За президентури Джеферзона припадає перший, величезний прибуток територіяльний до З'єдинених Держав — цїле правобереже ріки Місісіппі по Скалисті гори. Сю територію відступила була Еспанїя в 1800 р. назад Франції. Се однак так занепокоїло З'єдинені Держави — бож се спиняло розріст З'єдинених Держав на захід і заповідало для них велику небезпеку на случай непорозумінь з Францією — що з цїлою рішучостію запротестували проти сего і загрозили, що коли Франція не зречесь сеї кольонії, то З'єдинені Держави получать ся з Англією, з якою Франція находилась тоді в дуже напружених відносинах, і силою змусять єї до того. На щастє — для З'єдинених Держав, саме у той час вибухло на французькім острові Гаіті грізне

повстанє, а до того, ще й в самій Европі заносилось на велику війну, в якій Франція в першій лїнії була заангажована. Тож Наполєон I, потребуючи на те все гроший, рад-не-рад змушений бачив ся уступити і в 1803 р. відпродав цїлу сю теріторію З'єдиненим Державам за 15 міл. долярів.

Незадовго опісля попала Еспанїя в спір з Францією, з чого сейчас скористало уешінґтонське правительство і обсадило в 1812 р. союзним військом еспанську кольонїю на атлянтицькім побережу — півстров Фларіда, а зараз опісля, користаючи з повстаня еспанських кольонїй над заливом Мексиканським, заняло 1816 р. ще й західну Фларіду — прибережний пас Мексиканського заливу, по ріку Місісіппі. Еспанїя не мала сил боронити тих кольонїй, а що потребувала гроший, відступила З'єдиненим Державам обі частини Фларіди за 5 міл. долярів. Крім того зреклась в користь З'єдинених Держав ще й всеї території побережа Спокійного океану повисше 42° півн. ширини. За се З'єдинені Держави з'обовязались держати ся неутрально супроти повстаня еспанських кольонїй в середущій і полудневій Америцї.

Тої однак неутральности З'єдинені Держави довго не вдержали. Саме у той час Сьвятий Союз, зложений царем Александром I., в 1815 р., в цїлях береженя монархічно-абсолютистичних строїв державних, виявив намір прийти в поміч Еспанїї проти єї американських кольонїй. На се однак З'єдинені Держави нїяк не могли згодитись. Правительство уешінґтонське добачувало не аби яку небезпеку для З'єдинених Держав, коли допустило б до сего, що европейські держави могли би втручувати ся в справи американські, — Сьвятий Союз, можливо, захотїв би на будуче мішатись ще й до справ самих З'єдинених Держав! Тож в 1822 р. проголосило незалежність еспанських кольонїй в Америцї, а в слїдуючім роцї, 1823, тодїшний президент Джеймс Монро (James Monroe), оголосив в письмі до конґресу, що всякі втручуваня европейських держав

в справи американські, З'єдинені Держави будуть уважати як нарушенє спокою і безпечности З'єдинених Держав, а всякі заходи, котрих небудь держав европейських проти бувших еспанських кольоній в Америці, які З'єдинені Держави узнали за незалежні, будуть уважати як неприязні заходи проти самих З'єдинених Держав. Сим і проголошено звісну формулу „Америка для Америки", котрої від того часу, чим дальше тим беззгляднїйше, придержують ся З'єдинені Держави в своїй заграничній полїтиці дотепер.

Сьвятий Союз подав ся і узнав еспанські кольонії, на континентї Америки, за незалежні.

І ще одно перевели З'єдинені Держави. Росія, посуваючись що-раз дальше в Сибірі на схід, дійшла в XVIII в. на американське побереже Спокійного океану і разом з Еспанцями і Анґлїйцями, котрих вже там застала, почала провадити на велику скалю торговлю футрами і риболовство. В 1799 р. заложила разом з американськими купцями Росийсько-американське товариство для торговлї футрами, котре скоро піддало своїм впливам цїле північно-західне побереже Америки, від Аляски аж по Калїфорнїю, і змонополїзувало в своїх руках усю торговлю футрами з Хінами. А в 1821 р. Александер I проголосив навіть цїлий північний Спокійний океан і притикаюче до него американське побереже, аж по 51° півн. ширини, як приналежність Росії і заборонив всїм державам провадити там торговлю і риболовство. Та тут і виступили З'єдинені Держави і разом з Анґлїєю вимусили на Александрі I в договорах в 1824 і 1825 рр., що той зрік ся своїх прав до виключного уживаня північних вод Спокійного океану, а границю своїх прав на американськім континентї звузив до 54° 40' півн. шир., до полудневої границї нинїшної Аляски.

Упоравшись так з росийськими претенсіями, розпочали тепер З'єдинені Держави заходитись, потайно, коло позисканя великої території на полудни — Тексасу (Texas), яка по скиненю полїтичної зверхности Еспанії над середно-американськими кольонїями, припала мексиканській републицї.

Для заселеня сеї території, заключило було мексиканське правительство з кількома „емпрессаріос“ з З'єдинених Держав умову, котрою ті емпрессаріос з'обовязались достарчити сій території поселенців. Ті емпрессаріос справді достарчили поселенців, але як-раз з З'єдинених Держав, і то в такім числї, що ті нові поселенці скоро в двоє перевисшили число еспансько-мексиканських тубольців. А побачивши себе в перевазї, вони зараз же й вимовили послух мексиканському правительству і в 1836 р. оголосили цїлу територію незалежною від мексиканської републики.

З'єдинені Держави, боячись попасти в війну з Мексиком, не приняли з разу пропозиції приняти сю нову републику, узнану вже Англїєю, Франціею і Голяндією, до свого Союза, колиж однак почали підозрівати, що саме Англія хоче обняти над нею протекторат, рішились на те, і в 1845 р. република Тексас ввійшла як союзна держава до З'єдинених Держав. В відповідь на се Мексик, як се й предвиджували З'єдинені Держави, зірвав дипльоматичні зносини з З'єдиненими Державами. Заносилось на війну.

Між тим, межи З'єдиненими Державами а Англїєю щораз більше розгоряв ся спір о зверхність над величезним обшаром північно-західного побережа — Орігон (Oregon), між 42° а 54° 40′ півн. ширини, котрий в 1816 р. відступила була Еспанїя З'єдиненим Державам а до котрого піднесла була й свої претенсії Англія. Спір сей тревав довго, а тепер станув на вістрю меча. В виду однак визову Мексика, бажали З'єдинені Держави чим скорше сей спір полагодити, і в 1844 р. прийшло між З'єдиненими Державами а Англїєю до умови, в якій обі сторони поділились сею територією: полуднева частина, до 49° півн. ширини, припала З'єдиненим Державам, а північна Англії. Сей 49° й став границею між північно-західними посїлостями З'єдинених Держав і Англії в північній Америці і остав граничною лїнією до нинїшного дня.

Покінчивши спір з Англією, вдались тепер З'єдинені Держави в війну з Мексиком. З'єдиненим Державам розходилось однак уже не лише о Тексас, а взагалі о всю решта території понизше Оріґон, котра вся належала до Мексику. Війна випала дуже щасливо для З'єдинених Держав. В 1848 р. признав Мексик З'єдиненим Державам не лише Тексас, по ріку Ріо Ґранде (Rio Grande), але відступив ще їм за 15 міл. дол. усї свої посїлости на західнім побережю, територію нинїшних держав Келіфорнє, Арізоне (Arizona) і Ню Мексіко (New Mexico). Наконець, в 1853 р., відкупили З'єдинені Держави від Мексіка ще й пас землї між рікою Ріо Ґранде а полудневою границею нинїшної союзної держави Колорейдо (Colorado), з чим і проведено остаточно полуднево-західну границю З'єдинених Держав — ту границю, що осталась до тепер.

З сею полуднево-західною границею, з р. 1855, розширились З'єдинені Держави до тих своїх границь — на сходї і заходї, на півночи і полудни — при котрих остались аж до нинїшних часів.

Горожанська війна.

З повисшого короткого, дуже загального, нарису історії територіяльних придбань З'єдинених Держав, по р. 1855, видно, як незвичайно бистро розширювались З'єдинені Держави. Але, хоч як увага уешінґтонського правительства і людности З'єдинених Держав занята була заходами коло придбаня що-раз нових територій і хоч як через те сильно заінтересована була людність З'єдинених Держав заграничною полїтикою, мимо того спір, який счинив ся був ще при самих закладинах З'єдинених Держав, спір між централїстичним напрямом а автономістичним, що виражав ся в борбі між двома полїтичними партіями: федералїстичною (централїстичною) а демократичною (автономістичною), не уступав. Противно — з кождим набутєм нової території а зглядно з кождим прилученєм нової

звязкової держави, які творено на набутих територіях, в міру як зростало в них населенє і воно могло вже само впорядковувати свої внутрішні справи, спір на ново повставав і то, за кождим разом, що-раз більше заострював ся. Вже передше було зазначено, о що ту розходило ся. Теперже, при прилученю кождої нової звязкової держави, виринало таке питанє: на чию сторону переважать голоси тих нових держав в конгресї, в засадничих справах — спірних? Чиї інтереси зискають в репрезентантах тих нових держав оборону, чи інтереси північної частини З'єдинених Держав — інтереси промисловців, чи інтереси полудневої частини — інтереси бавовняних плянтаторів? Чи, попираючи інтереси північної частини, заявлять ся вони тим самим за одноцїльною, широко закроєною полїтикою економічною, яка виходилаб по за місцеві інтереси поодиноких союзних держав, і за більш сильною властію центральною (законодатною, адмінїстрацийною і судейською), яка змогла би піддержати сю полїтику і переводити єї в житє, — чи може, заступаючи інтереси полудневих держав, заявлять ся вони, зі згляду на місцеві вимоги „необхідної" невільничої працї на бавовняних плянтаціях, за суверенностію законодатних і адмінїстрацийних інституцій поодиноких союзних держав над центральними, законодатними і адмінїстрацийними, інституціями? Чи, попираючи інтереси промислу, вимагати будуть, зі згляду на сильнїйший промисл европейський, обложеня границь З'єдинених Держав високими охоронними митами, — чи попираючи інтереси полудневих держав, котрі власного промислу не розвивають а займають ся головно управою бавовни, яку висилають до Европи і з відтам привозять продукти промислові і через те нїяких мит не бажають, домагати ся будуть знесеня всяких мит?

Такі питаня виринали раз-враз, коли приходилось влучати до Союза нову союзну державу, і за кождим разом викликали і що-раз більше розогнювали давний спір. Справа остаточно звелась до одного питаня: чи новій державі має бути признане право на працю невільничу, чи нї?

Північна частина, завдяки більш чисельному населенню, мала все більшість в низшій палаті. За те полуднева частина змагалась мати принайменше рівне число своїх представників в сенаті, де без згляду на число населеня, кожда держава висилала лише по двох сенаторів. Таку рівність в сенаті добула полуднева частина в 1812 р., коли частину, прибережну, давної території Лузіяна, перетворено в державу і влучено її під тою самою назвою до Союза, як союзну — невільничу державу. Від того часу одна і друга сторона не дала переважити себе в сенаті. І коли з півночи прийшло опісля яке предложенє до конгресу о принятє до Союза нової держави — вільної, зараз же з полудня приходило предложенє утворити з якоїсь частини полудневої території, нову державу — невільничу і приняти її також до Союза.

Такий спосіб полагоджуваня спору, при кождій нагоді, тревав до 1820 р. Колиж в сім році зголосилась знова нова держава Міссурі (Missouri) о принятє до Союза — спір на ново заострив ся. Се була перша держава з правого берега Місісіппі, тож виринуло нове питанє, як по тій сторонї ріки має бути полагоджена справа невільничої працї? Крім того, ся держава лежала саме на пограничу обох частин і одна і друга зачислювала єї до своєї стрефи. Так справа ще більш стала дражливою. Саме однак в ту пору зголосилась до принятя до Союза друга ще, ново-з'орґанізована, держава з півночи — Мейн (Maine). Так скористали з сего представники полудня і предложили компроміс: Міссурі ввійде ще в стрефу невільничу, а Мейн в стрефу вільну, а на будуче, як границю обох стреф, аж по Скалисті гори (доки саме сягали тодї посїлости З'єдинених Держав) означає ся 36° 38' півн. ширини. На се згодилась друга сторона і сю границю ствердили обі сторони в 1820 р. в так зв. Міссурськім договорі.

Та сей договір не міг довго удержатись. Північна сторона була більше залюднена і територіяльно більша, тож скоро перемогла, в твореню нових держав, полудневу

частину. В виду сего представники полудня, стараючись за всяку ціну вдержати полудне в рівновазі з півночію, зажадали в 1850 р., при нагоді прилученя нової держави Каліфорнії, щоби, не зважаючи на договір міссурський, дозволено було уживати невільничу працю і повисше 36° 38', отже і північній частині, і то на підставі ухвали не конгресу, а лєгіслятур (парляментів) новозаснованих держав. На случай, колиб північ на се не згодила ся, загрозили виступленєм полудня з Союзу.

Партія Уіга (Whig), партія уміркована, що утворилась на місци давної партії федералістичної, не мала сили спротивити ся сему жаданю, вона злякалась погрози полудня і запропонувала ще і сей раз полагодити спір компромісово. Се тим більше, що партія демократична, партія полудня, почала вже і в півночи приєднувати для себе що-раз більше приклонників, особливо між духовенством: католицьким цілим, а протестантським (методитським і презбітеріянським) в части — дуже впливовим на маси, і довела до того, що хоч полудне висилало менше представників до конгресу як північ, мимо того удавалось їй раз-по-раз здобувати більшість в конгресі, а навіть переповаджувати при виборах на президента своїх кандидатів. Тож і сей раз полагоджено спір компромісово. Каліфорнію узнаю вправді як державу вільну, а навіть заборонено провадити торговлю невільниками в столиці З'єдинених Держав, в Уешінгтоні, але за те на будуче, решта державам, які утворилиб ся пізнійше, навіть на півночи, признано право рішати довільно про дозвіл зглядно заборону невільничої праці у себе, а властителям невільників дозволено пошукувати за збіглими на північ невільниками і стягати їх назад до себе, на полудне.

Сей компроміс, вимушений на півночи, не злагодив однак давного спору. Противно, загал населеня північної частини зрозумів його як обиду кинену йому в лице полуднем. Ясним також стало, що полудне на тім не спинить ся, а схоче від тепер силою накидати свою волю півночи.

І наколи північ не має упасти до ролї покірного послушника полудня, то мусить з цїлою рішучостію і беззглядностію, і то чим скорше, виступити проти полудня і зломити раз на все його силу. Сеж знова можливе було не в инший спосіб, як що усуне ся то, що є підставою економічної і фінансової сили бутних плянтаторів полудня — невільництво.

І розпочала ся незвичайно жива і пристрастна аґітація за знесенєм невільництва. Борбу, розпочату зразу партією федералїстичною, яку опісля продовжувала „партія Уіґа“, а яку обі партії лагодили все компромісами, підняла тепер нова партія — републиканська, однак під гаслом, не допускати вже до нїяких компромісів. Сеж зближав ся рішучий момент, в котрім мало ся остаточно рішити, чиї інтереси мають бути міродайні для цїлих З'єдинених Держав — полудня, чи півночи. Тож борбу поведено незвичайно завзято, по одній і другій сторонї. Сеж перед одною і другою стороною стануло просто питанє: бути або не бути.

Тій визвольній боротьбі, о знесенє невільництва, прийшли саме в пору з значною підмогою два публїцистичні твори: в 1852 р. оповіданє панї Гарієт Бічер-Стоу: „Хата дядька Томи“,[1]) повне разячих надужить плянтаторів над їх невільниками, яке, мимо своєї яркої пересади, чи як-раз за-для сего, зробило незвичайне вражінє на загал і викликало просто одушевленє для борби за знесенєм невільництва, — і студія уроженця полудня Г. Р. Гелпера: „Наближаюча ся кріза на Полудни“,[2]) видана в 1857 р., яка на підставі богатого статистичного матеріялу виказала що-раз більший упадок полудня, супроти півночи, мимо красших услівій землї і клїмату, і то як-раз — в наслїдок невільничої господарки. Ся господарка спричинила односторон-

---

[1]) H. Beecher-Stowe: Uncle Tom's Cabin. Boston 1852. (Є також в українськім перекладї).

[2]) H. R. Helper: The Impending Crisis of the South. New York, 1857.

ність господарського життя, спинила зріст міст, промислу і торговлі а в кінци і саму землю вияловіла; а цїле полудне, яке висилає на північ і до Англії лише сирий матеріял, головно бавовну, а в заміну мусить купувати від них за дорогі гроші витвори їх промислу, опинилось супроти них на становищи — кольонії.

Ся студія зробила знова велике вражінє на загалови полудневих, невільничих держав, головнож на бідних осадниках, що самі, без невільників, управляли бавовну. Ті, отуманені тезою плянтаторів, яка сталась для полудня аксіомом, що, мовляв, саме управа бавовни і то як-раз невільниками, є підставою і жерелом добробуту, богацтва полудня, все до того часу попирали автономістичну полїтику плянтаторів і признавали невільничу працю при управі бавовни як конечне, при „особливих відносинах полудня". Тепер і ся верства населеня, на котру все числили плянтатори і котра все попирала їх в їх боротьбі з федералїстами, почала від них відступати.

Зближалась рішуча хвиля. Саме у той час настала тяжка промислова кріза, в головній мірі в наслїдок безупинної знижки промислових мит, яку переводила в конґресї демократична більшість. Републиканська партія, виступаючи в обороні промислу, зажадала значної підвишки мита. А що саме зближав ся вибір нового президента — на 1861 р. — то під окликом підвишки мит і розпочала виборчу кампанїю. Вибір випав на єї кандидата — Ейбрегема Лінколна (Abraham Lincoln). Се був рішучий удар для партії демократичної і репрезентованих нею полудневих плянтаторів. По цїлім ряді президентів-демократів, кандидатів полудня, через протяг 60 лїт, перейшов кандидат републиканської партії, кандидат півночи. Що сей вибір мав означати — демократична партія зрозуміла від разу, і полудневі держави: Савт Керолейне, Місісіппі, Фларіде, Елебаме (Alabama), Джорджіє, Лузіяне, Тексас, Аркензас (Arkansas), Верджініє, Теннеси (Tennesse) і Норд Керолайне, не вичікуючи дальшого розвою справ, зголосили

своє виступленє з союза З'єдинених Держав і створили осібний союз „Сконфедерованих Держав", надали собі осібну конституцію, в якій як основну тезу поклали невільничу працю і вибрали свого президента Джефферзона Дейвіса (Jefferson Davis). При З'єдинених Державах остались з полудневих держав — невільничих, лише граничні з північю: Міссурі, Кентоки (Kentucky), Мериленд (Maryland) і Делауер, які, заселені переважно дрібними фармерами і промисловцями, більше зближались своїми інтересами і симпатіями до півночи як до полудня. Також виразні симпатії до півночи виявило населенє східної частини держави Теннеси і західні частини держави Верджінії і Норд Керолейни і північна частина держави Кентоки. Ся західна частина Верджінії відлучилась навіть від східної і, як вільна (то зн. неневільнича), приступила до З'єдинених Держав під назвою Уест Верджініє (West Virginia), а так само і північна частина Кентоки, задержавши надальше свою давну назву.

З'єдинені Держави не узнали Сконфедерованих Держав і виступленє їх із союза узнали як бунт, який треба оружною силою здавити. І так прийшло до тяжкої, незвичайно кривавої домової війни, що тягнулась 4 лїт — до 1865 р. Вислїд війни можна було легко предвидїти: проти З'єдинених Держав з їх 19 міл. людности, стояли не цїлих 9 міл., зглядно, по відчисленю 3·5 міл. муринів-невільників, 5 міл. людности Сконфедерованих Держав, до тогож 4-мілїонове населенє неутральних, пограничних невільничих держав, в своїй більшости виявляло симпатії півночи. Тож по чотиролїтній кривавій війні, військо Сконфедерованих Держав зложило оружє і Сконфедеровані Держави перестали істнувати.

Републиканська партія тріюмфувала — і, маючи перед собою упокорене полудне, взялась зараз до використаня побіди. До сего приступила вона з цїлою беззглядностію.

Справу треба було так повести, щоби полудне нїяк не могло на будуче стояти на дорозї інтересам півночи,

то є — інтересам великого промислу, і не могло відмовити йому опіки союзної власти. Отже, передовсім, новим додатком — 13 артикулом до конституції З'єдинених Держав, знесла невільництво. Сим думала знищити а принайменше значно ослабити економічну силу полудневих „ребелянтів". А знова, надаючи муринам політичні права, а головно виборче право до законодатних інституцій, і в поодиноких державах і в Союзі, сподівалась зломити їх політичну силу.

Правда, рішати про виборче право до законодатних інституцій в поодиноких союзних державах, не лежало в компетенції конґресу. Та, щоби своє осягнути, переперла републиканська партія в конґресї закон, що конґрес узнасть лише ті правительства полудневих держав, які вийшли з вибору, в котрім брали участь і мурини.

На се полудневі держави внесли рішучий протест, мотивуючи його тим, що сей закон рівнож противить ся конституції З'єдинених Держав і виходить поза компетенцію конґресу. В відповідь на те віддала републиканська партія полудневі держави військовій диктатурі і вислала на полудне 70.000 союзного війська. І знова полилась кров. Але й тепер прийшлось „ребелянтам" покоритись І полудневі держави мусїли згодитись на ще два нові додаткові артикули до союзної конституції — 14 і 15, які признавали муринам виборче право в поодиноких державах і в Союзі, і те право з того титулу, що вони чорноскірі, не могло бути нїколи їм відібране. Також мусїли полудневі держави змінити, відповідно до тих нових артикулів союзної конституції, ще й свої, державні конституції. І доперва як полудневі держави се перевели у себе, принято їх на ново на рівних правах до союза З'єдинених Держав і припущено їх до участи в виборі репрезентантів до конґресу.

З'єдинені Держави розширились отже знова до того обшару, який займали перед домовою війною. Однак під зглядом політичним зайшла значна зміна. Сила і значінє політичне полудневих держав упали, північ взяла рішучо

перевагу над полуднем і єї інтереси, інтереси великого промислу, стали від тепер міродайними на цїлий дальший протяг часу, аж до нинїшних часів, в економічній полїтиці З'єдинених Держав. Всьо стало в услуги великому промислови — і союзний конґрес і союзне правительство, і при їх підмозї розвинув ся він справдї до незвичайних розмірів, так, що цїлком заслужено будить подив в Европі, а навіть заповідає вже в недалекій будучности заняти домінуюче становиско в промисловім житю цїлої земської кулї.

Новійші територіяльні придбаня.

На сю новійшу історичну добу З'єдинених Держав припадають ще й нові територіяльні придбаня, однак вже поза границями З'єдинених Держав. В 1867 р. набули З'єдинені Держави від Росії за 7·2 міл. долярів величезний обшар на північно-західнім скравку півн. Америки — Аляске (Alasca) і прилежні острови Елйушен (Aleutian). В 1898 р., по побідній війні з Еспанїєю, по якій Еспанїя цїлком вже уступила, не то з континенту, але й з вод американських, набули острови Порто Ріко (Puerto Riko), а острови Куба (Kuba) і Гаіті (Haiti) піддали під свій протекторат, надїливши їх правом автономного полагоджуваня своїх внутрішних справ. Крім того набули ще в тім самім роцї на азийських водах, рівнож в наслїдок побідної війни з Еспанїєю, незвичайно важні, як точки опору в торговельних зносинах з східним побережем азийським — острови Филипинські (Philippine Islands), Сулю (Sulu), Ґуам (Guam) і острови Гавайські (Hawaiian Islands). В 1900 р. набули знова (на австралїйських водах) острови Тутуіла (Tutuila) і східну ґрупу островів Самуа (Samoa), важні як точки опору в їх зносинах з Австралїєю. В кінци в 1903 р. обняли протекторат над републикою Панама (Panama), підпомігши їй вибитись з під залежности від Колумбії (Columbia), за що одержали виключне право на проведенє незвичайно важ-

ного під зглядом мілїтарно-полїтичним і економічним — Панамського каналу.

Тепер займають З'єдинені Держави, разом з територіями (краями нез'організованими ще в держави) і з кольонїями, обшар землї в обємі 9,420.670 кв. клм., а разом з прибережними водами і канадийськими озерами обшар поверхнї на 9,728.264 кв. клм. На те складає ся: 47 держав, 1 союзний дістрикт Колумбіє (District of Columbia — округ столицї З'єдинених Держав, Уешінгтону), 2 територія і 5 кольонїй.

Понизша таблиця подає спис усїх союзних держав, територій і кольонїй в порядку, як зістали прилучені до З'єдинених Держав. При кождій з них подане офіціяльне скороченє назви, рік прилученя до З'єдинених Держав, обшар і населенє після конскрипції з р. 1910.

Таблиця 1.

	НАЗВА	Офіц. скороченє назви	Рік зал. держ. а прил. терит. і кольонїй	Обшар в квд. клм.	Заludненє в р. 1910	На 1 кв. клм припадав людности
	Держави					
1	Делауер — Delaware	Del.	1787	6.164	202.322	33
2	Пенсилвеніє — Pennsylvania	Pa.	1787	116.641	7,665.111	66
3	Ню Джерзи — New Jersey	N. I.	1787	21.167	2,537.167	120
4	Джорджіа — Georgia	Ga.	1788	153.933	2,609.121	17
5	Канетікат — Connecticut	Conn.	1788	14.534	1,114.756	66
6	Мессечусетс — Massachusets	Mass.	1788	22.133	3,366.416	153
7	Мериленд - Maryland	Md.	1788	31.848	1,295.346	40
8	Саут Керолейне — South Carolina	S. C.	1788	80.411	1,515.400	19
9	Ню Гемпшир — New Hampshire	N. H.	1788	24.285	430.572	18
10	Верджініє — Virginia	Va.	1788	109.630	2,061.612	19
11	Ню Йорк — New York	N. Y.	1788	130.994	9,113.614	69
12	Норд Керолейне — North Carolina	N. C.	1789	136.420	2,206.287	16
13	Род Айленд — Rohde Island [1].	R. I.	1790	3.230	542.610	161
14	Вермонт — Vermont	Vt.	1791	24.767	355.956	14
15	Кентоки — Kentucky	Ky.	1792	104.456	2,289.905	22
16	Теннесси — Tennesse	Tenn.	1796	108.921	2,184.789	20
17	Огайо — Ohio	O.	1802	106.240	4,767.121	45
18	Лузіяне — Louisiana	La.	1812	128.526	1,656.388	13
19	Индіене — Indiana	Ind.	1816	94.161	2,700.876	29
20	Місісіпні — Mississippi	Miss.	1817	121.515	1,797.114	14

[1]) Се ті тринайцять перших держав, що злучились в З'єдинені Держави і подані в порядку, в якім приймали конституцію З'єдинених Держав.

	НАЗВА	Офіц. скорочене назви	Рік зал. держ. а прил. терит. і кольоній	Обшар в квд. клм.	Залюднене в р. 1910	На 1 кв. клм. припадає людности
21	Іллінойс — Illinois	Ill.	1818	146.795	5,638.591	38
22	Елебаме — Alabama	Ala.	1819	134.043	2,138.093	16
23	Мейн — Maine	Me.	1820	85.568	742.371	9
24	Міссурі — Missouri	Mo.	1821	179.058	3,293.335	18
25	Аркензас — Arkansas	Ark.	1836	137.855	1,574.449	11
26	Мічіґен — Michigan	Mich.	1837	151.923	2,810.173	18
27	Фляріде — Florida	Fla.	1845	152.762	752.619	5
28	Тексас — Texas	Tex.	1845	688.940	3,896.542	6
29	Айоуе — Iowa	Ja.	1846	145.733	2,224.771	16
30	Уискансин — Wisconsin	Wis.	1848	144.845	2,333.860	16
31	Келіфорніє — California	Cal.	1850	409.807	2,377.549	6
32	Мінесоте — Minnesota	Minn.	1858	217.088	2,075.708	10
33	Оріґон — Oregon	Oreg.	1859	250.800	672.765	3
34	Кензес — Kansas	Kans.	1861	212.983	1,690.949	8
35	Уест Верджініє — West Virginia	W. Va.	1863	63.463	1,221.119	19
36	Неваде — Nevada	Nev.	1864	286.647	81.875	0.3
37	Небраске — Nebraska	Nebr.	1867	200.797	1,192.214	6
38	Колорейдо — Colorado	Colo.	1876	269.269	799.024	3
39	Норд Дакота — North Dakota	N. Dak.	1889	183.569	577.056	3
40	Саут Дакота — South Dakota	S. Dak.	1889	200.924	583.888	3
41	Монтене — Montana	Mont.	1889	380.872	376.053	1
42	Уешінґтон — Washington	Wash.	1889	182.779	1,141.990	6
43	Уайомінґ — Wyoming	Wyo.	1890	253.494	145.965	0·6
44	Айдаго — Idaho	Idaho	1890	217.106	325.594	1·5
45	Юта — Utah	Utah	1896	219.955	373.351	1·7
46	Оклагома — Oklahoma	Okla.	1907	181.583	1,657.155	9
47	Арізоне — Arizona	Ariz.	1911	612.657	531.655	0·8
—	Дістрікт ов Колумбіє — District of Columbia	D. C.	1787	179	331.069	1849
	Разом	U. S. of Amerika	—	7,851.470	91,972.266	11
	Території.					
	Аласке — Alaska	Alaska	1868	1,552.500	64.356	0·4
	Острови Гавайські—Hawaiian Islands	—	1898	16.700	191.909	11
	Разом	—	—	9,420.670	92,228.531	9
	Кольонії.					
	Порто Ріко —Puerto Rico (з Vieque)	—	1898	9.339	1,118.012	120
	Острови Филиппинські і архіпеляґ Сулю — Philippine Island, Sulu (разом 3140 островів)	—	1898	296.310	8,276.802	28
	Ґуам — Guam	—	1898	514	11.974	23·3
	Тутуіла і Самуа — Tutuila, Samoa	—	1900	203	6.780	33·4
	Округ Панамського каналу	—	1903	1.228	144.614	118
	Військо, матрози і инші — поза територією З'єдинених Держав	—	—	—	55.608	—
	Разом	—	—	9,728.264	101.842.320	10·5

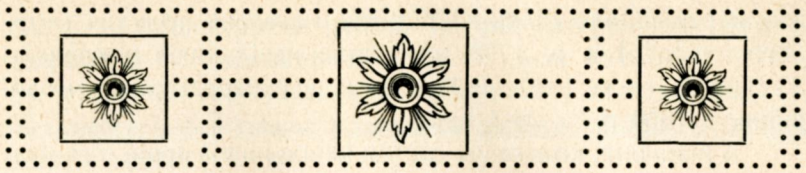

Імміґрація зарібкова.

Вже скоро, ще таки в самих початках европейської кольонізації на території нинїшних З'єдинених Держав, давав ся відчувати кольонїстам брак робучих рук, особливо в полудневих кольоніях, при управі рижу і плянтаціях тютюну і бавовни. А навіть і в північних кольоніях, з розвоєм промислу по містах і при роботах портових, при будові кораблїв і т. п., давав ся відчувати що-раз більше брак робучих рук. Їх тяжко було дістати, бо всїх, що прибували до З'єдинених Держав, не манила робота залежна, наймицька, а всї йшли на неткнуті, плодовиті землї, щоби на них дораблятись хлїба-достатку, незалежно від всяких наставників, панів, котрі так тяжко давались їм в знаки в „старім краю". Але зарада на се найшлась скоро. 1619 р. причалив до берегів Верджінії перший корабель, голяндський, що висадив на територію нинїшних З'єдинених Держав перший транспорт африканських муринів. Замість наємної праці — введено невільничу працю.

Ся невільнича праця стала скоро загальною в полудневих кольоніях. Транспорт за транспортом сьвіжих невільників-муринів прибували з Африки, а далї й з Азії — з західної Індії, до берегів американських, і число муринів-невільників так стало зростати, що в деяких кольоніях навіть перевисшило число білих поселенців. Ще в 1650 р. на 50 поселенців білих припадав 1 чорний-мурин; в 100 лїт пізнїйше, в Верджінії, припадав вже один чорний на одного білого, а в полудневій Керолайні число чорних

вже перевисшило білих. З цілогож населеня полудня (чорного і білого) в р. 1790 на чорних-невільників припадало 35·2 проц., в р. 1830 — 37·4 проц. а в передодни домової війни, в 1860 р. — 34·2 проц.

В північних кольоніях систем невільничої праці з самого таки разу не зміг був приняти ся. Праці невільничої уживано лише денеде, дуже рідко — з 760.000 усіх невільників в З'єдинених Державах, в р. 1790, на північні держави припадало їх лише 40.000. Там і відносини господарські не надавались до сего. На рілї, при управі збіжа, на дрібних фармах, і в містї, для народжуючого ся промислу, систем наємної праці відповідав лїпше від невільничого. До тогож і психічні мотиви грали ту ролю. В полудневих кольоніях осїли в значнім, зглядно, числї кольонїсти з упривілїованих верств „старого краю" — привиклі до розказів і вихованї на підданчій працї, і їх психічний стан легко годив ся з введенєм на їх великих плянтаціях невільничої праці, — в північних знова кольоніях осїла маса простого люду, звичайно приклонники переслїдуваних в старім краю нових релїгійних організацій, опертих на ярко демократичних прінціпах, їх проте психічний стан нїяк не міг погодити ся з невільничою працею. Вони й не ввели її у себе, а противно, в довгій, безустанній війні з полуднем довели остаточно до знесеня невільництва навіть в полудневих державах. Ту проте, від самого початку поселеня, введено систем наємної праці.

Як вже зазначено, о наємну працю було однак тяжко. Нові поселенцї, що прибували, йшли на незаняті землї і ту, як самостійні фармарі, змагались о насущний хлїб. На роботу наймались лиш ті, що з нїчим прибували до Америки, які проте, поки змогли піти працювати для себе на землю, мусїли перше дещо заробити, щоби було чим розгосподаруватись. А таких немного прибувало. Вправдї безнастанні релїгійні війни, які пустошили тодї цілі краї західної і середущої Европи, створили велику армію бездомних пролєтарів, що радо булиб покинули рідний край

і шукали визволеня на чужині. Та брак матеріяльних средств здержував їх насильно в дома. І лише немногим з них, лише тим, що спромоглись якось на оплату дорогої, зглядно, подорожи через океан, удавалось дістати ся там — до тої вільної країни.

Та, найшлась і на се рада. Властителї кораблїв, порозумівшись з американськими підприємцями, почали вербувати бідних а охочих до Америки робітників і стали перевозити їх через океан під услівєм, що, титулом покритя коштів перевозу, згодять ся продати себе на якийсь, коротший чи довший, час на роботу американським підприємцям. І бідні люди годили ся на се... Щож — думали собі — нехай і так... Коби лише дістатись там — всеж по якімсь часї, як відробимо кошта подорожи, будем могли працювати вже для себе. І продавались.

Так і витворилась огидна торговля бідними, бездомними европейськими пролєтаріями. Властителї кораблїв і американські підприємцї робили на тім знамениті інтереси, а американські підприємцї виходили на тих робітниках лїпше навіть, як полудневі плянтатори на невільниках. Всеж бо ті плянтатори мусїли, хочби й як, дбати про своїх невільників, не надто вже з'уживати їх сил, хочби тому, щоби могли як найдовше уживати їх до роботи, та й — і се також важне — щоби мати з них здорове і сильне потомство. А підприємцї-промисловцї про се дбати не потребували, вони набували робітників-еміґрантів лише на якийсь час, а що потім з ними стане ся, чи будуть вони мати ще силу працювати для себе, чи нї, чи буде їх потомство здорове і сильне, про се було їм байдуже. А при тім — совість їх була чиста — сеж не були невільники, а „добровільні" наймити...

Страшні надужитя, яких допускали ся на тих „вільних" невільниках корабельні властителї і американські підприємцї, викликали однак скоро загальне обуренє і яркі протести — в Америцї і в Европі. Та довго сї протести оставались без наслїдків. Сей новий рід „наємної" працї

так вкорінив ся в Америці — в північних кольоніях — так був догідний і для американських підприємців і для властителів кораблів, що много проминуло часу, заки удало ся його викорінити. Ще в 1819 р. добивали в Філядельфії над тими „вільними" робітниками торг — з чистою совістію — властителї кораблів і підприємці.

Остаточно, сей рід наємної праці заборонено. Та, вона й не була вже „конечною". Струя еміграційна до З'єдинених Держав так вже стала змагатись, що й без тої, на пів невільничої, продажи, підприємці діставали робітників. На се складалось много причин — і політичного і економічного і суспільного характеру. Сеж були часи першої половини XIX в. — понаполєонівські — часи суспільних і політичних переворотів. До тогож часи частих неврожаїв і торговельних кріз. І все те значно змогло еміграцію. А, крім тих причин загального характеру, були ще причини спеціяльно дотикаючі еміграцію і змагаючі її: більш урегульована і частійша комунїкація корабельна між Европою а Америкою; докладнїйші вісти про зарібкові і господарські відносини в З'єдинених Державах; опіка над емігрантами ріжних філянтропійних товариств в портових містах Европи і Америки; а надівсе факт, що много з давних емігрантів справдї доробились там майна, про який і мріти не могли в старім краю. І еміграція незвичайно зростала; ішли всї, котрим доля спакостнила житє в старім краю. Від 1820 р., від коли почато вести урядово статистику імміграції в З'єдинених Державах, до р. 1830, виемігрувало з Европи 152.000 тих обездолених; від 1831—1840 рр. — 600.000; від 1841—1850 число емігрантів дійшло вже до 1,713.000, а від 1851—1860 рр. перейшло вже й другий мілїон — дійшло до 2,600.000.

Правда, сей зріст не поступав рівномірно з року на рік. Як з одної сторони політичні заворушеня, неврожаї і торговельні крізи в Европі, побільшували в поодиноких роках еміграцію до З'єдинених держав, так з другої сторони торговельні крізи, які почали вже в першій половині

XIX в. навіщати З'єдинені Держави, а дальше домова війна, впливали здержуючо на імміґрацію. І так число іммігрантів в р. 1838 упало супроти 79.340 в 1837 р. на 38.914. Політичні заворушеня і перевороти в Европі в сорокових роках з одної сторони а відкритє в З'єдинених Державах (в Каліфорнії) копалень золота з другої, збільшили імміґрацію в 1854 р. до числа 427.833. Зате домова війна в З'єдинених Державах здержала на стілько імміґрацію, що в 1862 р. число іммігрантів упало аж до 72.183. Але зараз, по скінченій війні, сьвітлий розгін промисловий, який наступив по нїй, так став манити до З'єдинених держав еміґрантів, що в 1873 р. занотовано вже їх 459.803. І так дальше. По сьвітлім роцї 1873, наступає звісна сьвітова кріза і число еміґрантів знова спадає, до 138.469 в 1878 р., але в чотири роки опісля, в 1882 р., доходить вже до 788.992, з якого в 1886 р. знова спадає до 334.203. В 1892 р. підносить ся знова до 579.663, з якого в 1898 р. спадає до 129.299. По тім роцї наступає час небувалого розцьвіту промислу в З'єдинених Державах а з тим і число іммігрантів підносить ся рівнож до небувалої висоти — 1,026.499 в 1905 р., 1,100.735 в 1906 р. і 1,285.349 в 1907 р. Та зараз же в слїдуючім роцї, в наслїдок послїдної загальної, сьвітової фінансово-торговельної і промислової кризи, спадає до 782.870 а в 1909 р. до 751.786. Проминула кріза і імміґрація знова стала зростати і вже в 1910 р. число іммігрантів підскочило на 1,041.570. Бачимо отже з того, що постепенний зріст еміґрації до З'єдинених Держав аж до послїдних часів, не поступав рівномірно з року на рік, а великими зик-заками — відповідно до політичних і торгово-промислових конюнктур в „старім" і „новім" краю.

Відношенє суспільности З'єдинених Держав до імміґрації.

Суспільність З'єдинених Держав — се в повнім значіню слова — нація еміґрантів, а цїлий край — край емі-

грантів. В 1790 р. вся людність З'єдинених Держав числила 3·9 міл. душ, в 1910 р. — 91·9 міл. І то все потомки давних іммігрантів і сьвіжі іммігранти. Нація цілком нова — навіть ще не вироблена. Мало знайдесь там таких, що змоглиб провести свій родовід до більше як до двох-трех генерацій. За те самих европейських і азийських уроженців числила ся „нація" в 1900 р. 10·5 міл.

Цілком проте зрозуміло, що суспільність З'єдинених Держав відносилась від самого разу з повною прихильностію до новоприбуваючих іммігрантів — приймала їх з отвертими раменами. Імміграція — сеж для З'єдинених Держав була і тепер ще є одним з наймогучійших чинників зросту і розвою краю.

А всеж таки, вже в перших часах, ще в XVII в., перші англійські кольонії на території нинїшних З'єдинених Держав звертали пильну увагу на се, щоби нові поселенці, о скілько можливо, були люди здорові, що змогли-б оперти ся всїм злидням і невигодам, на які раз-враз наражені були на новій земли, і не стали ся тягарем для решти. Тількиж від сего бажаня не треба було приходити до чину, бо справді прибували самі здорові — хто був слабший, того сама страшна, довга подорож морем не допускала до нового краю, вже в часї подорожи слабі гинули — саме море переводило „контролю". І в дійсности, через довгі часи доступ до З'єдинених Держав був для всїх еміґрантів вільний.

Аж в половинї XIX в. почав витворювати ся між суспільностію З'єдинених Держав явно протиіммігращийний рух і то зразу не на східнім — атлянтицькім побережу, куди найбільше напливали еміґранти, а на західнім — на побережу Спокійного океану, і не проти білих іммігрантів, а жовтих — іммігрантів монґольської раси — Китайців.

Саме у той час відкрито в Калїфорнії богаті поклади золота. Так і кинулись туди цїлими масами іммігранти з східного побережа. Але кинулись туди й наплившї з Азії Китайці. Ті однак від разу збудили до себе у білих своїми

відмінними обичаями, відмінним характером, скритостію і нехарством — неохоту а дальше й відразу. До сеї відрази долучилась скоро ненависть. Підіймаючись, завдяки незвичайно малим вимогам житєвим і особистим, всякої, хочби й найтяжшої роботи, за безцїн, стали робити застрашаючу конкуренцію білим робітникам, з разу — денним зарібникам і копальняним робітникам, а опісля, як підівчились робіт варштатових — і варштатовим. Се викликало вже загальне розяренє серед робітників. Тож і розпочалась сильна, дуже завзята агітація проти Китайців взагалї, а проти імміграції Китайців спеціяльно.

Ся агітація проти Китайців й довела остаточно, хоч й постепенно, до заборони вступу китайським робітникам на територію З'єдинених Держав. Зразу заборони сї виходили від місцевого, каліфорнійського парляменту. Але ті заборони не мали законної сили, бо виходили поза компетенцію краєвого парляменту. А знова конґрес, до котрого саме компетенції ся справа належала, відносив ся до сеї заборони неприхильно. Його не дуже то обходили якісь там забаганки „далекого Заходу", та ще звязаний був договором з Китаєм з р. 1868, який признавав Китайцям на території З'єдинених Держав права і вільности — з виїмкою права натуралїзації — на рівнї з найбільш упривілїованими націями. Але Каліфорнійцї не уступали. Противно, з що-раз більшим напором наставали на конґрес і навіть загрозили вилученєм Каліфорнії з Союза З'єдинених Держав, як конґрес не згодить ся на їх жаданє. І рад-не-рад конґрес мусїв піддати ся і в 1882 р. ухвалив перший противіммігращйний закон, на разї — проти Китайців. Тим противіммігращйним законом з 1882 р. і пізнїйшими, які що-раз більше заострювали сей перший закон, заборонено китайським робітникам, з разу на 10 лїт, а опісля на слїдуючі десятилїтя — цїлковито доступ на територію З'єдинених Держав. Право вступу на територію З'єдинених Держав признано лише неробітникам, і то: китайським урядникам, учителям, студентам, купцям і туристам. Крім сего затвер-

джено поновно заборону натуралїзації Китайців в З'єдинених державах.

Та не лиш заборонено Китайцям приїзд до З'єдинених Держав, — поодинокі держави, як Каліфорнія і Невада, заборонили ще, в обсягу своєї компетенції, приймати до публичних робіт державних, повітових і громадських, тих Китайців, які ще до р. 1882 прибули до З'єдинених Держав і там остали. Закон парляменту Невади розтягнув сю заборону взагалї на монгольську расу, отже й на Японців. А навіть конгрес уешінгтонський, в законї з р. 1902, яким утворив величезний фонд, з 750 мілл. долярів, для наводненя західних пустарів З'єдинених Держав, заборонив приймати до тих робіт робітників монгольської раси.

В наслїдок всїх тих законів, а головно закону з р. 1882, еміграція Китайців до З'єдинених Держав майже цїлком устала. З числа 39.579 в р. 1882 спала в слїдуючих роках на 2—3 тисяч річно. Се незвичайно мале число, коли зважить ся дуже живі торговельні зносини між Китаєм а З'єдиненими Державами. А і ті 2—3 тисяч річно китайських іммігрантів, се виключно іммігранти з упривілїованих кляс китайської суспільности: урядники, учителї, студенти, купцї і туристи.

За законом з 1882 р., зверненим на разї виключно проти китайських робітників, пішли дальше, один по другім, закони, звернені вже й проти европейських робітників. Вправдї, сї закони не йдуть так далеко в своїх постановах, як закон з р. 1882, всеж таки і вони значно утруднюють европейським робітникам доступ до З'єдинених Держав. Є се наслїдком ріжних причин. Головні з них, се, раз те, що взагалї рідкість населеня З'єдинених Держав а властиво їх північно-східного побережа (атлянтицького), де власне майже вся іммиграційна струя розливає ся (прим. в 1905 р. з 1,026.499 новоприбувших іммігрантів, осїло там цїлих 90%), не даєсь вже так сильно відчувати, як колись, — отже й суспільність З'єдинених Держав стає вже більш перебірчивою що до нових іммігрантів, — а друге — саме за послїдні часи

кваліїтативна вартість новоприбуваючих іммігрантів замітно погіршилась.

До 80-тих рр. минувшого століття, головний контінгент іммігрантів достарчувала західна Европа, а саме: Велика Британія, Німеччина, Швайцарія, Скандинавські краї і Франція — як-раз ті краї, які достарчили З'єдиненим Державам, ще в перших часах кольонізаційних, поселенців і яким З'єдинені Держави завдячують свій початок, зріст і могучість. Тож, коли в XIX столітю еміграція з тих країв неперервалась, а противно, ще й змагалась, то радо її стрічали — сеж були люди „свої", тої самої, як не висшої, під не одним зглядом, культури. Але, починаючи від 80-тих років, еміграція з тих країв стала замітно маліти, а натомість незвичайно змоглась еміграція з країв східної і полудневої Европи — країв, не лише під многими зглядами відмінної, але в многім й значно низшої культури.

Зіставленє чисельне за час від 1885—1904 рр. унаочнить найкраще сей зворот:

Таблиця 2.

Прибуло з держав	іммігрантів в рр.		часть припадаюча на них з загального числа іммігрантів в проц.	
	1885—1894	1895—1904	1885—1894	1895—1904
Великої Британії і Ірляндії . . .	1,189.236	560.620	26·2	12·1
Німеччини . . .	982.940	276.106	21·6	5·9
Скандинавських держав	562.611	384.779	12·6	8·3
Італії	474.235	1,137.377	10·4	24·4
Австро-Угорщини .	476.478	1,017.216	10·4	21·8
Росії	379.241	768.598	8·8	16·6
з инших країв . .	476.878	505.514	10·5	10·8

А чим дальше — сей зворот ще яркійше виявляєсь. В 1907 р., в роцї найбільшого напливу іммігрантів до З'єдинених Держав, з 1,285.349 всїх іммігрантів, на групу західноевропейських держав, зглядно народів, припадає лише 278.568, значить 21·7 проц. а на групу іммігрантів східної і полудневої Европи і Азії аж 906.771, то є 70·6 проц. Що се значить, яка культурна знижка в імміграції, за послїдні роки, лучить ся з тим зворотом, на се найяркійше може вказати процент анальфабетів між іммігрантами одної а другої групи. Після Звіту генерального комісара імміграції з імміграції в З'єдинених Державах за р. 1905[1]), процент анальфабетів між іммігрантами, що скінчили 14 рік житя, у кождої народности окремо, представляє ся так:

Таблиця 3.

(Подаю по народностям, розложеним на повисші дві групи і в порядку, як зростає у них процент анальфабетів.)

Група західна (з виїмкою полудневих народностий — португальців, еспанців і італїйців):

Народність	число іммігрантів в р. 1905	з того анальфабетів в процентах
Анґлїйці	50.865	1
Шкоти	16.144	1
Шведи, Норвежці і Данці	62.284	1
Ірляндці	54.266	3
Французи	11.347	3
Нїмці	82.360	4
Валїйці	2.531	4
Бельгійці і Голяндці	8.498	5

[1]) Annual Report of the Commissioner-General of Immigration to the Secretary of Commerce and Labor for the Fiscal Year ended June 30. 1905. Washington, 1905.

Ґрупа східна і полуднева:

Народність	число іммігрантів в р. 1905	з того анальф. в проц.
Фінляндці . . .	17.012	2
Чехи	11.757	2
Еспанці	5.590	10
Мадяри	46.030	12
Італійці (півн.)	39.930	14
Греки	12.144	23
Жиди	129.910	23
Словаки	52.368	25
Румуни . .	7.818	29
Руссі (Великороссп) . . .	3.746	33
Хорвати і Словенці	35.104	38
Дальматинці, Босній ці і Герцоґовинці . .	2.639	38
Болгари, Серби і Чорногорці	5.823	39
Поляки . .	102.437	40
Італійці (полуд.)	186.390	56
Литовці . . .	18.604	57
Українці . . .	14.473	63
Португальці .	4.630	67

Додаймо ще до того і що-раз більше змагаючу ся імміґрацію з Азії, звідки в 1905 р. 4.822 Сирійців дали 54 проц. анальфабетів а 11.021 Японців 39 проц., то квалітативна низшість імміґрації в З'єдинених Державах за послїдні часи виступить в цїлій своїй яркости.

Той, цїлком непотїшаючий, зворот що до квалїтативної вартости імміґрації з послїдної доби, настроїв дуже неприязно широкі круги суспільности З'єдинених Держав до сьвіжо напливаючих імміґрантів. Утворилась навіть Лїґа для ограниченя імміґрації — в Бостонї, в 1896 р. (Immigration Restriction League), яка почала видавати раз пораз незвичайно палкі брошури проти імміґрації, а в 1906 р. видала спеціяльну студію свого секретара Прескота Ф. Гола: „Імміґрація і її наслїдки для З'єдинених Держав“[1]), в якій поміщено всї можливі аргументи проти імміґрації. Тільки ся Лїґа надто вже односторонно віднеслась до імміґрації і своєю беззглядностію а навіть безженадностію

[1]) Prescott F. Hall: Immigration and its effects upon the United States. New York, 1906.

в наводжуваню перекручених або просто фалшивих фактів, для поборювання імміграції, довела до заснованя, в Ню Йорку, аж двох Лїг для оборони імміграції: Національної Лїги для свободи імміграції (National Liberal Immigration League) і Нової Лїги для охорони іммігрантів (New Immigrants Protection League). І обі ті Лїги в ряді брошур, які видали, збивали аргументи бостонської Лїги, виказуючи при тім ряд фалшовань і перекручувань дійсного стану, яких бостонська Лїга допускала ся в своїх публїкаціях і на яких опирала свої висновки.

Треба однак се зазначити, що ініціятива за ограниченєм імміграції вийшла з кругів робітничих (не соціялїстичних). Вже перший закон проти імміграції з р. 1882, котрим зборонено вступ на територію З'єдинених Держав китайським робітникам, вийшов головно в наслїдок агітації і напору каліфорнійських білих робітників, з'органїзованих в Калїфорнійській робітничій партії (Working mens Party of California), якої кличем й було: „Проч з Китайцями!" І слїдуючий закон з р. 1885, який забороняв вступ на територію З'єдинених Держав робітникам законтрактованим (ще в „старім краю"), був рівнож внесений і ухвалений конґресом під напором могучої у той час орґанїзації робітників, так зв. Рицарів працї (Knights of Labor). А пізнїйше, агітацію по Рицарах Працї переняла на себе заводова орґанїзація робітнича, одна з наймогутнїйших: Американська федерація працї (American Federation of Labor) — яка в 1905 р. числила 1,494.300 членів, — і всї пізнїйші закони, ограничуючі що-раз більше імміграцію европейських робітників, закони з рр. 1891, 1893, 1903 і 1907, були наслїдком в значній мірі натиску сеї федерації.[1])

[1]) Се своє становиско супроти імміґрації пояснює Федерація в жовтневім зошитї з 1905 р. свого орґану „American Federationist" в такий спосіб: „Уявім собі лише, що се значить. По 75 лїтах агітації і виховання довів заводовий рух до того, що з'орґанїзував 2·5 мілїона американських робітників. Провадив боротьбу за розумно скорочений час робучий і за гідну платню. Провадив боротьбу за піднесенє житє-

Всї ті закони, ограничаючі імміграцію в З'єдинені Держави, мають на цїли забезпечити суспільність З'єдинених Держав перед іммігрантами, які могли би легко стати ся або публичним тягарем (задля хороби, слабосильности або бідноти), або могли би стати ся небезпечними для публичної моральности або для публичного спокою і тревалости полїтичного строю З'єдинених Держав, або в кінци могли би стати ся — небезпечними конкурентами для місцевих робітників.

Послїдний закон імміграційний з р. 1907 забороняє таким категоріям людий вступ до З'єдинених Держав: передовсїм хорим умово — ідіотам, божевільним і епілєптикам; тим, що в протягу послїдних пяти лїт мали напад божевіля, або, коли небудь в житю, два або більше нападів; дальше — бідолахам, нуждарям, які правдоподібно стали би публичним тягарем, хиба, що хто за них заручить; професіональним жебракам; сухітникам і хорим на відражаючі або заразливі хороби, а також матерям, що їдуть з хорою дитиною, котру, задля хороби, мусить ся завернути, і на відворот; але як імміграит (жиючий вже в З'єдинених Державах), який заявив уже охоту стати горожанином З'єдинених Держав, має отже так зв. „перші папери" горожанські, спроваджує з „старого краю" жінку або дїти, а жінка або дїти суть хорі на заразливу але вилїчиму хоробу, то їх можна впустити до З'єдинених Держав, до мужа, зглядно батька; колиж імміграит тих „перших паперів" не має, то вступ для сеї хорої родини заборонений; дальше заборонений є вступ всїм тим, що, після ореченя лїкаря, суть за слабі фізично або умово, щоби могли заробити собі на житє, хиба, що хто за них заручить; заборонений вступ і тим, що

вої стопи і за сьвідоме мужеське почутє незалежности. І нараз впускають до краю в протягу пяти лїт, лише пяти лїт, 3·5 мілїона нез'орґанїзованих, невишколених, неамериканських робітників, щоби робили конкуренцію нащим робітникам, щоби за малу платню довго працювали, щоби назад понизилась наша житєва стопа, щоби під кождим зглядом знищити ту велику роботу, яку доконав заводовий рух".

поповнили коли небудь який неморальний, ганьблячий вчинок, каригідний, без згляду, чи сидїли за се в арешті, зглядно в вязниці, чи ні; взборонений також вступ полїгамістам; дальше — анархістам або особам, що проповідують насильне або незаконне усунене союзного правительства, або якої небудь иншої публичної власти, або розпоряджень чи законів, або убійство публичних урядників; але — дозволений вступ особам, що допустили ся якоїсь полїтичної провини, наколи та провина не є ганьблячою; взборонений дальше вступ проституткам; дальше контрактовим робітникам, то є тим, котрі зістали намовлені до еміграції обіцянками зарібку, або виїхали в дорогу в наслїдок договору устного, письменного або друкованого, котрим обовязали ся до якої небудь роботи в З'єдинених Державах. і тим, що в протягу послїдного року зістали завернені назад, як контрактові робітники; але — дозволений вступ для вишколених робітників (кваліфікованих), наколи місцеві робітники тої самої кваліфікації не суть без роботи; дальше заборонений вступ тим, за котрих кошта подорожи сплатив хто другий безпосередно, чи посередно, хиба, що докажуть, що не належать до жадної з повисше вичислених категорій людий і що подорож за них не є оплачена жадним товариством або організацією; однак вільно іммігрантови (живчому вже в З'єдинених Державах) оплатити подорож своякови, або приятелеви, коли той свояк чи приятель не належить до котроїсь з повисше вичислених категорій людий; в кінци заборонений вступ усїм малолїтним — понизше 16 лїт, хиба що їдуть в товаристві родичів.

Наколиб комусь з висше вичислених категорій людий удалось таки через неосторожність іммігрaційних урядників дістатись на територію З'єдинених Держав, управнений Імміграційний Уряд відставити такого в протягу 3 лїт назад до його родимого краю.[1])

---

[1]) Закон імміграційний з р. 1903 ограничав сей час до протягу 2 лїт, а ще давнїйші закони до 1 року.

Закон накладає ще й кари. Ті, що спроваджують жінки або дівчата для неморальних цілий, підпадають карі до 5 тисяч дол. і вязниці до 5 літ, а товариства або підприємці, що спроваджують робітників за контрактом, підпадають карі 1000 дол. за кождого робітника окремо.

Крім сих заборон, суть ще приписи, що значно утруднюють доступ іммігрантам до З'єдинених Держав. Передовсім припис про поголовний податок імміграційний. Той податок обовязаний зложити кождий еміґрант, що вибираєсь до З'єдинених Держав, ще в „старім краю", і то платить його при оплаті пароплавної карти, в цїні котрої вчислений вже сей податок. Той податок передають опісля пароплавні компанії касї Імміграційного Фонду З'єдинених Держав. Після закону з 1882 р. сей податок виносив лише 50 цнт. (2·50 корон); в 1894 р. підвисшено вже його до 1 дол. а в 1905 р. до 2 дол. Закон з р. 1907 означає сей податок на 4 дол. (20 кор.).

Крім податку вимагаєсь ще від іммігрантів, щоби виказались певною квотою гроший, на доказ, що в перших днях побуту в З'єдинених Державах, поки знайдуть яке платне занятє, зможуть удержатись. Як високою має бути ся квота, се в законї не є означене. Се залежить від особистого осуду імміграційних комісарів, від того, яку квоту узнають вони за вистарчаючу. Звичайно, до послїдних часів, вимагано 10 дол. Але, як іммігрант мав адресу до своєї рідні або знакомих, до котрих саме удавав ся, і оплачену зелїзничу карту до місцевости, де ся рідня, зглядно знакомі, пробували, або відповідну квоту на карту желїзничу, то і менша квота, навіть 2 або й 1 дол. вистарчали і його пускали вільно. Доперва в послїдних часах, від червня 1909 р. ті вимоги значно заострено. Спеціяльно в Ню Йорку. Там новонаставлений імміграційний комісар Улїєм У. Уіліємс (William W. Williams) підніс сю квоту до 25 дол. (135 кор.) і її у кождого новоприбуваючого іммігранта вимагає. Крім того вимагає ще докладної адреси до знакомого, зглядно рідні, і оплаченої карти желїзничої до

місцевости, де мешкає вказана на адресї особа, або відповідної квоти на желїзничу карту. Всїх, що тим вимогам не вдоволять, завертає назад до краю, з відки прибули, не ждучи навіть 48 годин, означених імміграційним законом до евентуального відклику до висшої імміграційної інстанції — до департаменту (мінїстерства) торговлї і працї в Уешінгтонї.[1])

Сї заряджения Уіліємса викликали велике обуренє і протести в пресї, прихильній імміграції, і в кругах заінтересованих імміграцією. Але те обуренє і протести не вплинули на злагодженє його заряджень. Лише правительство уешінгтонське перенесло з Уешінгтону до Ню Йорку інстанцію відкличну для скоршого полагоджуваня відкликів, які незвичайно збільшились від часу впровадженя тих заряджень, при чім — се характеристичне — предсїдателем сеї Відкличної Комісії (Appellation Board) — назначило саме тогож Уіліємса, задержуючи його однак на дальше в його дотеперішнім урядї, як імміграційного комісара.

В кінци до постанов, утруднюючих імміграцію, і то утруднюючих побут іммігрантів в З'єдинених Державах,

[1]) Сї свої острі заряджения застосовує Уіліємс беззглядно головно до іммігрантів, що задумують осїсти в північно-східній території З'єдинених Держав, а особливо в більших містах сеї території, як Ню Йорк, Філеделфіє, Пітсбург (Pittsburg Pa.), Бофало (Buffalo N. Y.), Чікаго (Chicago Ill.), Сен Луіс (Saint Louis, Mo.) і ин., узнані як надто переповнені іммігрантами. І справдї, розміщенє іммігрантів на території З'єдинених Держав дуже нерівномірне. Се вкажуть хочби слїдуючі цифри: після Звіту ґенер. комісара імміграційного за р. 1905 — з 1,026.499 іммігрантів з 1905 р. осїло в північно-східних державах аж 90 проц, з чого лише на чотири приатлянтицькі держави — Ню Йорк, Пенсилвенію, Мессечусетс і Ню Джерзі припадає 68 проц. За те в приатлянтицьких полудневих державах осїло їх лише 3 проц., в центральних полудневих 1 проц., а в західних (побереже Спокійного океану) 4 проц. — (оставші 2 проц. припадають на Аляску, острови Гавайські і Порто Ріко). Як знова суть переповнені іммігрантами міста північно-східних держав, може дати понятє про се хоч би те, що після цензусу з р. 1900 Ню Йорк (місто) числив 1,270.080 іммігрантів то є 36·9 проц. усїх мешканців.

треба зачислити постанови деяких держав, котрі заборонюють або беззглядно приймати до всїх публичних робіт, державних, повітових або громадських негорожан З'єдинених Держав, або, коли дозволяють, то лише о стілько, о скілько є брак робітників-горожан.

Ледви минуло два роки, від коли почав обовязувати імміграційний закон з 1907 р., а вже зголошено в конгресї — в грудни 1909 — два нові проєкти нового закону імміграційного один в палатї послів, а другий в сенатї, оба майже рівнозвучні, котрі ще більше заострюють постанови що до новоприбуваючих іммігрантів, як закон з р. 1907. До постанов закона з р. 1907, що заборонюють або утруднюють вступ іммігрантам до З'єдинених Держав, додають оба проєкти декілька нових і то: вступ на територію З'єдинених Держав мав би бути заборонений ще і тим, що, будучи в віці висше 16 лїт, не уміють читати на якійсь одній з европейських мов (проєкт, зголошений в палатї послів, зачисляє ту й язик гебрайський і жаргон жидівський, а проєкт, зголошений в сенатї, вилучає з сего припису іммігрантів з Канади, Мексику і з островів Куба і Ню Фонленд). Про знанє писаня оба сї проєкти нїчо не згадують. Дальше мав би бути заборонений вступ до З'єдинених Держав дївчатам в віці низше 20 р. житя, коли не їдуть в товаристві родичів, або до родичів. Заборонене малоб бути брати поруку (словну або грошеву), як се дозволене було до тепер, за хорих або слабосильних іммігрантів, і ті безусловно мали би бути завернені до краю, з відки прибули. Поголовний податок імміграційний з 4 дол. мав би бути піднесений до 10 дол. а кождий іммігрант був би обовязаний крім сего виказати ся ще квотою 25 дол. Значить, дотеперішні довільні заряджeня імміграційних комісарів, малиб уже бути законно усталені. Дальші постанови сих проєктів жадають, щоби кождий іммігрант предкладав урядове сьвідоцтво моральности, виставлене урядом місцевости послїдного

замешканя іммігранта, в котрім було би стведжене, що іммігрант є чесного характеру і не був нї разу суджений і караний за якийсь вчинок, що сьвідчив би о його моральнім упадку. Наконець жадають від кождото іммігранта, котрий зістав би вже перепущений до З'єдинених Держав, щоби до року заявив в дотичнім уряді свого нового місця замешканя охоту стати горожанином З'єдинених Держав, то є, взяв так зв. „перші папери" горожанські, в противнім случаю обовязаний був би зложити податок в квотї 10 дол., а для контролї над ним, малоб ся ще його й відфотографувати. А на случай, колиб ухиляв ся від того і не хотів стати горожанином З'єдинених Держав, Уряд іммігращийний був би обовязаний відставити його назад до краю, з відки прибув.

Крім сего жадають оба проєкти — для вигід іммігрантів в часї подорожи морем, щоби в кождім пароплаві були для іммігрантів обширні спальнї і їдальнї, осібні кімнати для куреня і купелї, окремо для мущин і женщин. В спальнях не вільно було би поміщати більше подорожних, як дванайцять. Для контролї над сим, мали би в кождім пароплаві відбувати подорож разом з подорожними міжпокладовими — на кошт пароплавних компаній — два інспектори і лїкар, горожани З'єдинених Держав, назначені Іммігращийним Урядом.

Оба сї проєкти характеризують дуже ярко тї круги суспільности З'єдинених Держав, що ворожо відносять ся до іммігращії з послїдних часів і раді би охоронити суспільність З'єдинених Держав від заливу її іммігрантами народностий східної Европи. І без сумнїву, як не нинї то завтра, один з тих проєктів набере сили закона, може й не від разу, в цїлости, то постепенно, частями. А тодї й іммігращія, особливо народностий східної і полудневої Европи, зменшить ся майже до половини а у деяких до одної третої дотеперішного числа. Бо взяти хочби такі дві постанови, як, що вступ на територію З'єдинених Держав мав би бути заборонений анальфабетам, або, що кождий

іммігрант мусїв би предложити при вступі до З'єдинених Держав сьвідоцтво моральности, виставлене іммігрантови старокраєвими адмінїстрацийними властями, то обі вони ведуть як-раз до того, щоби спинити імміграцію народностий східної і полудневої Европи. Бож ті власне народности дають найбільший процент анальфабетів (гл. Таблицю 3.) і там власти адмінїстрацийні — ворожі еміграції, діставши таку контролю над усїми бажаючими емігрувати, самі старалиб ся вже о те, щоб, о скільки лише се можливе, спинити еміграцію з тих країв до З'єдинених Держав. А такі власти адмінїстрацийні, як прим. в Угорщинї, в Галичинї, а вже нїде так як в Росії, за одним замахом змогли би здусити, особливо по селах, еміграцію до З'єдинених Держав — в цїлком простий спосіб, відмавляючи — для догодженя дїдичам, або з полїтичних зглядів — виставленя емігрантам сьвідоцтв моральности; емігрантам прийшось би хиба радити собі на се в такий саме неморальний спосіб, що сталиб підкуплювати адмінїстрацийних урядників, а тоді ся „моральна" постанова причинилаб ся як-раз до неморальних вчинків.

Нормованє імміграції і контроля над нею.

До 1891 р. всї справи, дотикаючі імміграції — її нормованя і контролї над нею — входили в обсяг компетенції поодиноких прибережних союзних держав. Кожда з тих держав вела осібно статистику новоприбуваючих іммігрантів, застосовувала супроти іммігрантів постанови законів імміграцийних, ухвалених кождою з них з окрема, і своїми фондами покривала кошта контролї імміграції. Та з хвилею, як імміграція змоглась уже на стілько, що значно перейшла границї партикулярних інтересів поодиноких держав і з що-раз більшою вагою почала впливати на загал суспільних і економічних відносин З'єдинених Держав, стала справою загальною, дотикаючою інтересів цїлого Союза, з тою хвилею стало конечним піддати її під контролю

союзного, центрального правительства. Сталось се конечним ще тим більше, що полишенє на дальше нормованя імміґрації поодиноким союзним державам, наражало союзні власти З'єдинених Держав ще й на прикрі конфліґкти в сфері міжнародної полїтики, як се прим. стало ся на крайнім заході, в Калїфорнії, де імміґрацийні закони калїфорнїйського парляменту, звернені проти китайських іммігрантів, нарушували договір з р. 1868, заключений між З'диненими Державами а Китаєм, або знова на крайнім сході, де ню-йоркський парлямент, вже навіть в 1894 р. нарушив подібними постановами, звернєними проти італїйських іммігрантів, договір з Італією. Постанови обох тих лєгіслятур, розуміє ся, не могли війти і не війшли в житє, але справа імміґрації, в наслїдок таких постанов, перейшла вже в сферу міжнародної полїтики, а через те тим більше мусїла війти в обсяг компетенції союзних властий — законодатних і адмінїстрацийних. І остаточно нормованє імміґрації передано компетенції союзного законодавства а контролю над нею союзному правительству. Інтересовані союзні держави довший час опирали ся сему, як се взагалї водило ся і водить ся при всїх справах, де розходить ся о зменшенє компетенції поодиноких держав в користь союзних інституцій. Та, як в инших справах, так і в тій, ті інтересовані держави мусїли остаточно уступити. І в 1882 р. конґрес ухвалив перший імміґрацийний закон, обвязуючий усї союзні держави, а в 1901 р. союзне правительство переняло безпосередну і виключну контролю над імміґрацією в цїлих З'єдинених Державах. Задля сего утворено в Уешінґтонї, при мінїстерттві торговлї і працї (Departament of Commerce and Labor) Імміґрацийне Бюро (Bureau of Immigration), котрому й передано контролю над імміґрацією. На чолї сего Бюра стоїть Ґенеральний Комісар імміґрації (Commissioner-General of Immigration), підчинений безпосередно мінїстрови торговлї і працї (Secretary of Commerce and Labor). Контролю над імміґрацією переводить Імміґрацийне Бюро через Імміґрацийних Інспек-

торів (Immigrant Inspector), розміщених по ріжних місцевостях З'єдинених Держав, і Імміграційних комісарів (Commisioner of Immigration), наставлених в портових містах для контролї новоприбуваючих іммігрантів. Їм до помочи додані товмачі (Interpreter) для всїх мов, до безпосередних зносин з іммігрантами.

Кошта контролї покриває Імміграційний Фонд (Immigrant Fund), що складає ся з імміграційного податку, який платять новоприбуваючі іммігранти.

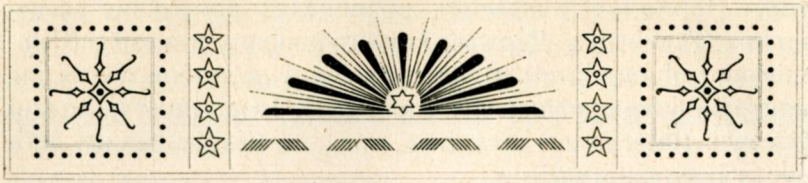

Українська імміґрація.

Початки; зріст; чисельність.

Українська еміґрація до З'єдинених Держав, масова, розпочалась з кінцем 70-тих рр. мин. ст. До того часу еміґрація до З'єдинених Держав з поміж української суспільности лучалась лиш спорадично — вибирались лише одиниці, то з сеї, то з тої місцевости, і то з західної Галичини, з поміж Лемків, куди найскорше дійшли вісти про „Америку". Про тих перших еміґрантів маємо дуже мало вістий. „Свобода", український двотижневник в З'єдинених Державах, згадує в 41 ч. за р. 1899 про Юрка Кашицького, господаря з Нової веси, повіту новосандецького в Галичині, як про найдавнійшого українського іммігранта, який виеміґрував до З'єдинених Держав єще в 1872 р. Мав се бути письменний чоловік, досить богатий, при тім живий і меткий. Маючи трохи покладного гроша, кидав ся радо до ріжних інтересів. На послїдок купив малий тартак і став тартакувати. Та ту вже йому не повелось і він стратив все, що мав. Знеохочений сим до дальших інтересів в Галичині — виеміґрував, маючи вже 45 лїт, до Америки, де, як зачував, роблять люди знамениті інтереси. Прибувши до Ню Йорку, дістав ся до пральні. Робота, яку ту дістав, була легка — розносив білє, і за се діставав 1·75 долденної платнї. По якімсь часї покинув Ню Йорк і мав пробувати в Сентр-віл (Centre ville N. J.) або в Бейон (Bayonne,

N. J.). Вкінци в 1882 або в 1883 р. вернув назад до Галичини, де жив з зароблёного гроша, і в 4 чи 5 лїт опісля умер.

Згадує ще „Свобода“ про Михайла Золяка з Ганчови, горлицького повіту, що мав виемігрувати до З'єдинених Держав в 1873 або в 1874 р., і про Ілька Пивоварчука з Угрина, новосандецького повіту, що мав виемігрувати до З'єдинених Держав в 1874 або 1875 р.

Але найдавнїйшим українським іммігрантом в З'єдинених Державах буде, здаєсь, сей імміграит, про котрого згадує Юлїян Чупка, в своїх споминах з пережитого ним в З'єдинених Державах.[1]) Є се Іван Макогон, родом з Залїся, станиславівського (?) повіту в Галичинї (східній), котрий ще з початком 60-тих рр. мин. ст. мав виемігрувати за намовою одного молодого жида до З'єдинених Держав, утїкаючи разом з ним перед військовою службою. Сей Макогон, прибувши до З'єдинених Держав, дістав ся на роботу до одного фармара в Тексас, але вже в пару днїв опинив ся, цїлком случайно, між пошукувачами золота в Колорейдо і пробув там два роки. Маючи призбираних поверх 6 тис. дол., пішов до Денвер (Denver. Colo.) і вступив до одного „готелю“ (шинку) на службу. По трех роках оженив ся з дочкою властителя сего „готелю“, почім, сплативши свого тестя, став сам властителем того „готелю“, о чім свідчив шильд: „Occidental Hotel, I. Mac Ohon, Proprietor“. Умер з кінцем 80-тих рр. мин. ст., доробившись значного маєтку.

Ось такі вісти про найдавнїйших українських іммігрантів в З'єдинених Державах. Як бачимо, ся імміграція — се спорадичні случаї. Про масову імміграцію на той час не можна ще говорити.

Властива українська еміграція до З'єдинених Держав — масова, починаєсь доперва з кінцем 70-тих рр. мин. ст.

---

[1]) Образки зъ Америки — написавъ Бузько. Шамокінъ, Па. 1896. Выдавництво час. „Свобода“ ч. 1.

В 1877 р. прибув до північної Угорщини, до комітатів, заселених Словаками і Українцями, агент одної углекопної компанії в Пенсилвенії, в З'єдинених Державах, де у той час вибух був страйк углекопів, і звербував для неї більше число словацьких і українських робітників — страйколомів. Ті українські страйколоми розпочали масову українську еміграцію до З'єдинених Держав.

Прибувши до З'єдинених Держав, натрафили ті іммігранти-страйколоми на таку, по їх думці, високу зарібкову платню, про яку в „старім краю" й не важились думати. Так і стали писати листи до краю, і в них не могли начудувати ся: кілько то вже тих гроший можна заробити в „Америці"! А дальше — стали надходити вже й грошеві посилки, в квотах, яких разом, ту в краю, не бачили люди й за ціле житє. І рухнула вість по цілій країні — про золоту Америку... І ціла країна зворушилась...

Вість про Америку перейшла й до Галичини, до Лемків. До них чутки про Америку доходили ще й від їх сусідів Мазурів, що також вже були рушились, пірвані еміграційною струєю решти польського населеня в Королівстві польськім, в Росії, і в Познанщині, в Прусах. Так рушились вже й Лемки.

На ті околиці — Угорщини і Галичини (західної) і ограничилась з разу, і то на цілий ряд літ, українська еміграція до З'єдинених Держав. Східна Галичина і Буковина довго не були захоплені сею еміграційною струєю. Лучалось вправді, що й з відси йшли емігранти, але се були лише спорадичні случаї, як і перше в західній Галичині — емігрували лише одиниці, загал еміграцією не був захоплений.

Але прийшов час і на східну Галичину і на Буковину. Сталось се з початком 90-тих рр. мин. ст. Тільки ся еміграція, правда, незвичайно горячкова, звернулась була з разу не до З'єдинених Держав, а до Бразилії, а опісля до Канади. І доперва з кінцем 90-тих рр. прийшла черга й на З'єдинені Держави. На 90-ті рр. припадає також

й українська еміґрація до З'єдинених Держав з росийської України.

Українська еміґрація до З'єдинених Держав, загалом беручи, є еміґрація зарібкова. Але не є часова, як се загально думає ся, а поселенча так само, як еміґрація до Бразилії, Канади і Сибіру. Вправдї еміґранти, що вибирають ся до З'єдинених Держав, вибирають ся не з тим заміром, щоби остатись там на стало — все думають зразу вертати по якімсь часї — по роцї-по двох — заробивши грохи гроший, назад до краю. Та сей первісний замір перемінюєсь на американській землї звичайно в постанову не вертати більше до краю; і справдї, майже 90 проц. тих зарібників остає на стало в З'єдинених Державах — там дожівати віку. Тож і сю імміґрацію — в З'єдинених Державах, треба так само уважати за поселенчу, як і імміґрацію в Бразилії, Канадї і Сибірі.

Як зростала українська імміґрація в З'єдинених Державах і як чисельно представляє ся вона тепер, на се з тих даних, з яких можливо користати, не можна впрост відповісти. Одинокі можливі дані, на яких можна і треба опирати ся, се урядові статистичні викази Імміґрацийного Бюра З'єдинених Держав. Та на жаль се Імміґрацийне Бюро подає статистичні викази після національности іммігрантів доперва від 1899 р., — до того часу ті статистичні викази подавані були після держав, з яких прибували іммігранти. Тож і що до української імміґрації маємо статистичні викази ледви за послїдні 13 лїт (від 1899—1911). З попередних 22 лїт, від 1877 р. — всї українські іммігранти вчислені в суміш з іммігрантами решти народностий Австро - Угорщини і Росії.

Та і сей національний виказ — від 1899 р., що до української імміґрації дуже неточний. Неточний вже хоч би тому, що у великої частини українських іммігрантів національна сьвідомість була ще до недавна так невироблена, що многі з них при стяганю протоколів, чи в европейських портових містах (гл. ст. 18), чи в портових містах З'єдине-

них Держав, не вміли подати своєї національности, і на питанє, що вони за одні, якої національности, відповідали просто, що вони або „з Галїції“, або „з Венгер“, або „з Росії“, а тоді й вписувано їх як „Поляків“, або „Мадяр“, або „Словаків“, або як „Русских“. Се і тепер ще досить часто лучає ся. А вписувано їх за таких тим радше, що в европейських портах: в Гамбургу, в Бремені, в Ротердамі і т. д. до недавних ще часів між урядниками в головних аєнтурах пароплавних компаній, не було з разу таки цїлком нї, а опісля мало де урядників Українців, і імміграційні лїсти з українських емігрантів з Галичини, Угорщини і з Росії, споряджувані для Імміграційного Бюра З'єдинених Держав, виповнювали урядники Поляки, Словаки, Мадяри і Русскі (звичайно Жиди). А ті, ще ту, в Европі, вписували українських емігрантів або як Поляків, або як Словаків, або як Мадяр, або як Русских. Се в деяких аєнтурах ввійшло було навіть в шабльон, так, що урядники тих аєнтур означували в імміграційних лїстах, в рубриці національности, всїх емігрантів — без розбору — з Галичини, зглядно з Угоршини або з Росії, як Поляків, зглядно Словаків, Мадяр або Русских — і то нїм ще ті емігранти прибули до портового міста, бо ще тоді, як лиш наспів до котроїсь з тих аєнтур від якого емігранта (отже і від українського) з Галичини, чи Угорщини, чи з Росії завдаток (20 кор.) на пароплавну карту.

В послїдних роках змінилось се трохи на лїпше, а то через те, що в деяких з тих аєнтур стали урядниками і Українці, а навіть потворено осібні українські віддїли, для українських емігрантів, і ті вже пильнують, щоби національність українських емігрантів була в тих лїстах вірно зазначувана. Але в Імміграційних урядах в З'єдинених Державах, де приводять новоприбуваючих іммігрантів, і дотепер ще нема, на сором тамошній українській громадї, нї одного українського урядника-товмача — хоч о се постарались для себе вже давно инші народности. В наслїдок сего, з усїх українських іммігрантів з Галичини, стягають

протоколи, зглядно провірюють імміґрацийні лїсти — урядники Поляки, з українських імміґрангів з Угорщини — урядники Мадяри або Словаки, або ще якої иншої народности, а з Росії — Русскі, і вони пильно уважають на се, щоби, наколи який український імміґрант не заявить виразно що він є „Русин"-Українець, зараз вписати його як Поляка, Мадяра, Словака, Русского і т. д.[1])

Так і сї офіціяльні викази статистичні Імміґрацийного Бюра що до української імміґрації за послїдні 13 лїт, суть не точні. І коли приходить ся, з конечности, на них оперти ся — бо инших нема, то треба перевести цїлий ряд ріж-

[1]) Се має свої, цїлком нетаєні, причини. Є се наслїдком не лише нехтованя тими урядниками (і то так там, в З'єдинених Державах, як і ту, в Европі) української нації, а з другої сторони, їх власної національної „амбіції", що наказує їм виказувати ві всїм перевагу своєї нації, але ще й наслїдком бажаня стверджувати великим числом імміґрантів своєї нації важність їх позиції в урядї, як урядників, а навіть, евентуально, ще й конечність утвореня більше місць в урядї для їх коннаціоналів, в імя засади — пхати всюди „своїх", де лише дасть ся. Через те нераз навіть і виразна заява українського імміґранта, що він є „Русин", ще не запевнює, що він справдї як „Русин" (Ruthenian) зістане вписаний. Один український імміґрант жалував ся менї, що коли приставлено його в Ню Йорку до протоколу і він рішучо заявив себе „Русином", то мимо того урядник-Хорват записав його як Хорвата. Инший український імміґрант, інтелїґентний чоловік з Галичини, оповідав знова менї, що його, мимо його рішучого протесту, вписано як Поляка, а так само як Поляків, вписано й решту українських імміґрантів з Галичини, що були з ним, хоч ті рівнож протестували проти сего. Зате кількох українських імміґрантів з Росії, що були також разом з ним, вписано як „Русинів" (Ruthenian). Та не всїм знова й хоче ся протестувати проти такого насильного переїначуваня їх національности. Многим не стає нераз просто відваги до сего, що дасть ся пояснити по части й перестрахом, який охоплює майже кождого імміґранта, що от, вступає вже одною ногою на американську землю, а ту готові ще завернути його назад до „старого краю". Тож многі з них „для сьвятого спокою" мовчать і проти такого національного насильства не протестують. Але з другої сторони лучають ся також і такі, що, приставлені прим. до урядника-Поляка, подають себе самі за Поляків, думаючи, що тим добудуть собі, так як в Галичинї, якихсь осооливих зглядів, якоїсь особливої ласки.

них комбінацій і дедукцій, щоб дійти до якихсь хоч приблизно вірних чисел що до української імміграції, і то не лише за сї послїдні часи, але і за попередні, від 1877—1898 рр., то є — зобразити загальний зріст української імміграції в З'єдинених Державах і ствердити її теперішну чисельність.

* * *

Бажаючи подати хоч в приближеню вірний образ зросту української імміграції в З'єдинених Державах і її теперішну чисельність, мусимо, як сказано, з конечности, вийти з тих чисел, які дають нам статистичні викази Імміграційного Бюра що до української імміграції за послїдні 13 лїт. Опираючись на тих виказах, мусимо однак від разу покласти як норму, що в тих виказах цїлком напевно що найменче половина українських іммігрантів з Австрії (з Галичини і з Буковини) вчислена є до Поляків, що найменче дві-третих українських іммігрантів з Угорщини вчислені суть до Мадяр, Словаків і инших угорських народностий, а що найменче три-четвертих українських іммігрантів з Росії вчислені суть до Русских (Russian — „великоросів").[1])

Держачись сеї норми, мусимо проте перечислити відповідно викази статистичні української імміграції, подані в звітах Імміграційного Бюра за час від 1889 р. Тількиж се, осібно, з кождого року перевести не можливо. Подрібні стастистичні викази що до української імміграції, потрібні нам до сего, маємо доперва від 1904 р. — за попередні роки (від 1889—1903) маємо лише загальні, сумарично подані числа. Та, остаточно, можемо обійтись без них. Ту не ходить о цїлком вірне число української імміграції — се є рішучо неможливе — а лише о приближно вірне. Тож вистарчить, коли переведемо подрібне перечисленє української імміграції лише за один рік, а звижку з того

[1]) Еміграція Русских (великоросів) до З'єдинених Держав (з ґуберній заселених великоросами) майже не істнує, майже всї так зв. Русскі (Russian), се еміґранти з полудневої Росії — з України (инші народности з Росії, виказані суть окремо — так само і Жиди), з чого однак ледви одна четверта часть справдїшні Русскі (великороси), решта все — Українцї.

року дочислимо в відповіднім відношеню до офіціяльних, сумаричних чисел української імміграції з решти років.

Як підставу до такого перечисленя беру статистичні викази Імміграційного Бюра, зглядно Ґенерального Комісара імміграції, за рік фіскальний 1905 (від 1 червня 1904 до 31 мая 1905). Сї викази беру за підставу і до инших обчислень, а то тому, що сей рік — се посередний рік послїдного десятиліття, від 1901—1910, отже дає „пересїчну" з послїдних часів, а друге, се вповнї нормальний рік европейської еміграції до З'єдинених Держав, бо нїчо не зайшло такого нї в Европі, нї в З'єдинених Державах, що надмірно збільшило би або зменшило европейську еміграцію до З'єдинених Держав.

Ограничаю також обчисленя з того періоду часу до р. 1909, а то для улекшеня обчислень української імміграції з попередних часів, від р. 1877. Від р. 1877 до 1909 маємо 33 лїт, зн. 3 одинацятиліття. Маючи обчисленя з послїдного одинацятиліття (від рр. 1889—1909), лекше зможемо дійти, при помочи відповідних дедукцій, до обчисленя української імміграції в двох попередних одинацятилїтях, то є від рр. 1888—1898 і від рр. 1877—1887.

Звіт Ґенерального Комісара імміграції за рік 1905, подає число усїх українських іммігрантів на 14.473. З того припадає:

Таблиця 4.

на Австрію (Галичину і Буковину)	10.982
„ Угорщину	3.268
„ Росію	178
Разом	14.428

Крім сего прибуло українських іммігрантів:

з Бельгії	2
„ Німеччини	4
„ Італії	2
„ Голяндії	20
„ Румунії	1
„ Анґлії	7
„ полудневої Америки	8
Разом	45
Усїх українських іммігрантів прибуло в фіскальнім роцї 1905 до З'єдинених Держав після офіціяльного звіту	14.473

Переведїм тепер перечисленє сум, припадаючих на Австрію, Угорщину і Росію, після поданої мною висше норми. Отже, по переведеню такого обчисленя, чисельність української імміґрації в р. 1905, відповідаюча менш-більш дїйсности, представить ся так:

Таблиця 5.

прибуло

з Австрії — 10.982+10.982 (зачислених до Поляків)	21.964
„ Угорщини — 3.268+6.536 (подвійна сума попередної, вчислена до числа іммігрантів Мадяр, Словаків і инших угорських народностий)	9.804
„ Росії — — 178 + 2.451 (три-четвертих суми 3.269 Русских, з Росії)[1])	2.629
„ инших держав	45
Разом	34.442

Отже по перечисленю, по поданій нормі, офіціяльної суми 14.473 прибувших в 1905 р. до З'єдинених Держав

[1]) Всїх Русских іммігрантів (отже без Поляків, Литвинів, Жидів і т. д.) з Росії і з поза Росії прибуло в 1905 р. 3.746.

українських іммігрантів, дістаємо суму 34.442, як найбільш ще зближену до дійсности суму українських іммігрантів з того року. Є се ріжниця на 19.969, або майже чотирисемих правдоподібно дійсного числа новоприбувших до З'єдинених Держав українських іммігрантів в 1905 р., котрих вчислено до числа іммігрантів польських, словацьких, мадярських, русских і т. д.

На підставі сего перечисленя з 1905 р., можна тепер перевести такіж перечисленя офіціяльних сум української імміграції з послїдних 11 лїт. Можна се зробити цїлком спокійно, без страху наразитись на закид сторонничости, бо, коли й можливо, що за послїдні роки, то є по 1905 р. виемігрувало до З'єдинених Держав більше національно свідомих Українців як до 1905 р., через що, можна припустити, й зменшив ся процент тих українських іммігрантів, що зістали вписані до инших народностий, то за те за попередні лїта — до 1905 р. — процент національно сьвідомих Українців був менший, отже й процент українських іммігрантів, вписаних до инших народностий, був більший як по 1905 р.

Після офіціяльних виказів Імміграційного Бюра, прибуло до З'єдинених Держав за час від 1899—1909:

Таблиця 6.

Нонри українську імміграцію, подаю ще й імміграцію польську, словацьку, мадярську, русску і жидівську, для порівнаня могучости еміграційної струї у сусїдів Українців.

в році (фіскальн.)	Українців	Поляків	Словаків	Мадяр	Русских	Жидів
		разом з вчисленими до них українськими іммігрантами, не виказаними в рубриці Українців.				
1899	1.400	28.466	15.838	5.700	1.744	34.415
1900	2.832	46.938	29.243	13.777	1.200	60.764
1901	5.288	43.617	29.343	13.311	672	58.098
1902	7.533	69.620	36.934	23.610	1.551	57.688

в році (фіскальн.)	Українців	Поляків	Словаків	Мадяр	Русских	Жидів
		разом з вчисленими до них українськими імміґрантами, не виказаними в рубриці Українців.				
1903	9.843	82.343	34.427	27.124	3.608	76.203
1904	9.592	67.757	27.940	23.883	3.961	106.236
1905	14.473	102.437	52.368	46.030	3.746	129.910
1906	16.257	95.835	38.221	44.261	5.814	153.748
1907	24.081	138.033	42.041	60.071	16.807	149.182
1908	12.361	68.105	16.170	24.378	17.111	103.387
1909	15.808	77.565	22.586	28.704	10.038	57.551
1899—1909	119.468	820.716	345.111	310.849	66.252	987.182

Переведїм тепер відповідні перечисленя з сього ряду лїт на підставі відношеня обох сум з р. 1905. По переведеню того перечисленя, числа правдоподібно дїйсні українських імміґрантів, на кождий з тих років окремо, випадуть ось такі:

Таблиця 7.

Рік	офіціяльне число українських імміґрантів	правдоподібно дїйсне число укр. імміґрантів
1899	1.400	3.331
1900	2.832	6.739
1901	5.288	12.574
1902	7.533	18.027
1903	9.843	23.424
1904	9.592	22.827
1905	14.473	34.442
1906	16.257	38.687
1907	24.081	57.307
1908	12.361	29.423
1909	15.808	37.619
1899—1909	119.468	284.400

Так замість числа 119.468, дістаємо число 284.400. І се є приблизно дійсне число українських імміґрантів, прибувших до З'єдинених Держав за час від 1899—1909 рр.

Кількож українських еміґрантів прибуло до З'єдинених Держав за попередний час, від 1877—1898 рр., то є за попередні 22 роки? — На се не маємо вже ніяких офіціяльних ані навіть неофіціяльних дат, на які можна би при обчисленю оперти ся. Вправді в українських часописях, що виходили в той час в З'єдинених Державах, в „Америці" а опісля в „Свободі", подавано від часу до часу чисельність (в приближеню) української імміґрації, але сї обчисленя не були на нїчім оперті — се були, просто, обчисленя „на око". Переглядаючи перші річники „Америки", від 1886 р., находимо там з разу лише вістки про місця осїдку українських імміґрантів — про чисельність української імміґрації нема ще згадки. Впрочім, се й годї було -- коли на усю українську імміґрацію, розсипану вже у той час на держави: Ню Йорк, Ню Джерзи, Канетікат, Мессечусетс, Вермонт, Верджінїю, Пенсилвенїю, Иллинойс, Мічіген, Мінесоте, а навіть і на далекім заході: в Колорейдо, Уешінґтон, Монтене — був лише один інтелїґентний чоловік Іван Волянський, перший український гр.-кат. священик, що прибув з кінцем 1884 р. до З'єдинених Держав для душпастированя між українськими імміґрантами. Хоч він й відчував потребу счисленя української імміґрації, то се йому одному зробити було не можливе. Допервa, коли в 1887 р. прибули до З'єдинених Держав єще дві інтелїґентні сили — Володимир Сїменович, бувший студент прав на львівськім унїверзитетї, котрому Волянський й передав зараз редакцію „Америки", а скоро опісля ще й другий гр.-кат. священик Зеновій Ляхович, з котрим Волянський поділив свою душпастирську працю — стало вже більш можливим перевести хоч би пробу обчисленя української імміґрації. І Волянський, облегчивши себе в своїх дотеперішних занятях редакторських і душпастирських, справдї почав роз'їздити по всїх місцевостях, з відки лише доходили його слухи про

українських іммігрантів, і відшукував їх і счислював. Та результат його обчислень вийшов, з конечности, дуже неповний, поверховний. Всеж, з того, що сам зміг був відшукати і про що розвідав ся зі слухів, обчислював українську імміґрацію в р. 1888 на 6000. Але в слїдуючім вже роцї, 1889, обчислювано — рівнож поверховно, і то лише самих Лемків (без українських іммігрантів з Угорщини) — на 14.000. Ба, в 6 лїт пізнїйше, в 1895 р., коли вже прибуло більше українських гр.-кат. священиків і був вже й час і нагода докладнїйше розглянутись в українській імміґрації — обчислювано її вже аж на 200.000!

Всї ті обчисленя не опирали ся однак на нїчім стійнім — обчислювано все ще „на око". Вправдї була проба в 1904 р. перевести конскрипцію усїх українських іммігрантів; „Свобода" в 19 ч. з того року звернулась була навіть в осібній відозві до українських священиків і патріотів з зазивом, щоби кождий з них перевів у своїй місцевости конскрипцію українських іммігрантів, та ся проба не принесла нїяких результатів — надіслано лише три і до того дуже поверховно зладжені конскрипційні викази з чотирох місцевостий. Так прийшлось і дальше обчислювати українську імміґрацію на здогад. Так її й обчислювано, при чім обчисленя сї ограничувано до зглядно малого обшару, хоч і найгустїйше заселеного українськими іммігрантами, до північно-східної території атлянтицького побережа, весь прочий обшар, в троє так завеликий, поминано. Правда, сей обшар був без порівнаня рідше навідуваний українськими іммігрантами, всеж таки і там вони запускались і осїдали.

В 1899 р. спробував Антін Бончевський, у той час гр.-кат. священик в З'єдинених Державах, оперти сї обчисленя на якихсь даних. Про українських іммігрантів не мав однак нїяких дат. Статистичні викази Імміґраційного Бюра видавали викази новоприбуваючих іммігрантів лише після держав (европейських і азийських), з котрих прибували імміґранти, а не після національностий (з виїмкою Поляків,

котрих подавано окремо). Тож прийшлось Бончевському послугуватись загальними чисельними виказами з Австро-Угорщини і з Росії. Та, що до українських іммігрантів з Росії, то їх він відразу поминув, уважаючи, що годї богато їх найти, бо іммігранти з Росії, се переважно Поляки, Литовцї і росийські Жиди, і наколиб і найшлась яка тисячка Українців між ними, то всї вони переважно (?) з західних губернїй, характеру польського (?), і їх як Українців нема що числити.[1]) Отже остались Українцї з Австро-Угорщини. І їх підняв ся він обчислювати. Обчислює так: За час до 1898 р. виеміґрувало до З'єдинених Держав 849.171[2]) австро-угорських горожан. Між тими іммігрантами, по думцї Бончевського, перше місце що до чисельности займають правдоподібно Українцї, дальше йдуть Поляки, Словаки, Жиди, Чехи, Мадяри і инші. Нїмецьких іммігрантів вилучує з того числа, бо, по його думцї, виказувані суть осібно з рештою Нїмців — з Нїмеччини, Швайцарії (що однак не є), але знова вчисляє іммігрантів польських, хоч ті як-раз в офіцїяльних виказах подані суть в окремій рубрицї — спеціяльно польській. Вправдї се доперва від 1885 р., та до сього року імміґрація польська з Австрії була ще так слаба, що поминенє її в загальнім числї австро-угорських іммігрантів — 849.171 (зглядно 849.851), цїлком не заважило би при обчислюваню правдоподібно вірного числа українських іммігрантів, — за те вчислюванє її до австро-угорської імміґрації по р. 1885, сильно вже мусить ослаблювати правдоподібність обчислень імміґрації української або якої иншої народности австро-угорської.

---

[1]) „Свобода" 1899, ч. 7: „Державна статистика зъорганізованои працѣ — Иміграція и єи вплывъ на зъорг. працю — Русины и ихъ становиско въ тôмъ взглядѣ". Зобравъ Ан. Бон. Конець — III. „Русины и ихъ становиско въ тôмъ взглядѣ".

[2]) Се число трохи невірно подане — має бути не 849.171 а 849.851. Впрочім се не так важне, в тім случаю. Австро-угорську еміґрацію почато виказувати доперва з 1861 р. На той рік виказано 13 іммігрантів з Австро-Угорщини.

З того загального числа австро-угорських іммігрантів, визначає Бончевський четверту часть на українських іммігрантів і в той спосіб означує число усіх українських іммігрантів з Австро-Угорщини в 1898 р. на звиж 200.000.

Се число — звиж 200.000 — старає ся Бончевський ствердити ще иншим способом. За підставу бере загальну конскрипцію людности З'єдинених Держав з р. 1890, переведену вже після національностий. В тій конскрипції находить ся ще спеціяльна „нація" — австро-угорська. Щож се за нація? Поляки і Нїмці — рішучо нї, „бо у них годї найти навіть хлопів, що не знали би, до якої народности належать", — Жиди також нї, бо вони в Америцї вписують ся за Нїмців. „Значить — заключає Бончевський — ту неістнуючу на сьвітї націю „австро-угорську" створили Русини, Словаки і инші приблуди (чи і Чехи?), котрі до днесь (то є до 1898 р., а я додам, що ще в великій части й до тепер, до 1912 р.) дають вписувати себе в публичних урядах за Austrian або Hungarian." Кількож тих „Австро-Угорців" виказує ся конскрипція? — Бончевський сего не подає, лише подає число „австро-угорських" іммігрантів в З'єдинених Державах, які прибули за час від 1861—1890 рр. в сумі 446.577,[1]) і кінчить так: „Коли 200 тисяч найменше тої австро-угорської народности возьмемо для Русинів, то вийде як-раз те, що ми повисше сказали" — то є, що всїх українських іммігрантів з Австро-Угорщини було в З'єдинених Державах в 1898 р. над 200.000. Та тимже й довершив Бончевський недокладність свого обчисленя. Бо коли в 1890 р. мало бути над 200.000 українських іммігрантів в З'єдинених Державах, то в 8 лїт пізнїйше, чейже неможливо, щоб мало їх бути так само „над 200.000". Українська еміґрація за ті роки не устала, противно, що-раз зростала і то в скоршім темпі, як в початках, була вже в розгонї, і радше за той час подво-

[1]) Се число також не цїлком вірно подане — має бути 434.482.

ілась, отже не 200.000 як в 1890 р. а 400.000 іммігрантів повинна би виказувати.

Так і се обчисленє, оперте вже на деяких даних, треба уважати за нестійне.

Думаю, що, бажаючи дійти до хочби лише приближно вірних чисел української імміграції за час до 1898 р., треба, не маючи для сего з тих часів нїяких дат, вийти від чисел приближно вірних з часу від 1899 — 1909 рр., поданих мною висше.

Поки однак приступлю до сего обчисленя, мушу вперед зазначити, а радше пригадати чи вказати на загально всїм звісне, що українська еміграція до З'єдинених Держав, від самого початку, то є від 1877 р. аж до послїдних часів, нїколи не уставала, а раз-враз ширшала і зростала. Се стверджує рівнож і уся еміграційна лїтература, яка за сей час появила ся, і усї галицькі часописи—українські і польські, і українські часописи в З'єдинених Державах, почавши від „Америки", від 1886 р. Правда — за той час підпадала пару разів українська, як і взагалї уся европейська еміграція до З'єдинених Держав, певним опадам, відповідно до торговельно-промислових кріз, які за той час встрясали чи то Европою чи Америкою. Так було в 80-тих рр. (1884—1886), в 90-тих (1893—1896) і в слїдуючім, послїднім десятку лїт (1907—1908). Але, як і по сїй послїдній фінансовій крізї, скоро лише почала уступати, еміграція знова віджила, так і при попередних, як лиш проминали — на ново відживала і майже з подвоєною силою змагалась і добігала а дальше й перевисшала попередне найвисше число. Що більше — в Австро-Угорщинї, яка дає головний контінгент українських еміграитів, і взагалї в цїлій східній Европі, еміграція відживала і зростала з особливою бистротою, так, що скоро навіть перемогла еміграцію з західної Европи.

Маючи отже се на зглядї, можемо приняти, що й українська імміграція в З'єдинених Державах зростала за весь сей час в такім самім відношеню, в якім зростала

загальна австро-угорська імміґрація. А та імміґрація зростала з незвичайною бистротою. Зіставляючи річні статистичні викази австро-угорської імміґрації в З'єдинених Державах за послїдні 33 лїта, після трех одинайцятилїть: 1877—1887, 1888—1898 і 1899—1909 дістаємо відношенє, яке дуже ярко вказує на той незвичайний її зріст, бо 1000 : 2195 : 8098. В такім проте відношеню, можемо се спокійно приняти, зростала і українська імміґрація. Та суспільно-економічна катастрофа, в яку попало за послїдні часи австро-угорське населенє, а на яку власне вказує отсе відношенє, безперечно придавила найтяжше українське населенє, і коли еміґрація з котроїсь з австро-угорських народностий не розвивалась в такім живім темпі, то певно з кождої иншої народности, а не української.

Маючи оттак відношеня зросту австро-угорської еміґрації до З'єдинених Держав з трех одинайцятилїть, від 1877—1909 рр., і приближно дїйсне число українських іммігрантів в З'єдинених Державах за послїдне одинайцятилїтє, від 1899—1909 рр., можемо ствердити вже і приближно дїйсне число української імміґрації з обох попередних одинайцятилїть — розкладаючи приближно дїйсне число української імміґрації з послїдного одинайцятилїтя в відворотнім порядку відношеня зросту австро-угорської імміґрації, отже — 8098 : 2195 : 1000 (або 1000 : 270 : 123). Тож коли за послїдне одинайцятилїтє прибуло до З'єдинених Держав 284.400 українських іммігрантів, то за попереднє, від 1888—1898 рр., прибуло їх 74.379, а за перше, від 1877—1887 рр. — 33.886. Ті числа, з обох попередних одинайцятилїть, і треба приняти як правдоподібно дїйсні для української імміґрації.

Зіставивши тепер числа з всїх трех одинайцятилїть, бачимо, що

Таблиця 8.

в часї від	прибуло до З'єдинених Держав укр. імміґрантів
1877—1887	33.886
1888—1898	74.379
1899—1909	284.400
1877—1909	392.665

Так отже за весь 33-лїтний протяг часу масової української еміґрації до З'єдинених Держав, виемігрувало українських еміґрантів 392.665. І се загальне число, як і частинні: 33.886; 74.379 і 284.400, треба приняти як правдоподібно дїйсні і на них, в потребі, опирати ся.

Та се обчисленє вказує лише, як зростала українська імміґрація в З'єдинених Державах і до якої остаточно висоти зросла вона в протягу 33 лїт, — не вказує однак як чисельною є тепер українська імміґрація в З'єдинених Державах.

Щоби се обчислити, треба перевести в повисшім загальнім числї зросту української імміґрації в З'єдинених Державах деякі конечні справленя. Передовсїм треба відчислити від сеї загальної суми 392.665 всїх тих іммігрантів, що, пробувши якийсь час в З'єдинених Державах, вернули назад до „старого краю"; дальше, всїх тих, що, хоч й вернули до „старого краю", то таки по якімсь часї виемігрували знова до З'єдинених Держав і їх вдруге виказано в річних статистичних виказах в загальній сумі новоприбувших іммігрантів. А таких не так то вже мало було, бо, прим. 1905 р. між 14.473 новоприбулими іммігрантами, виказаними як Українцї, було таких наворотних іммігрантів аж 2.243. Вкінци, відчислити ще треба й усїх, що померли в З'єдинених Державах.

Але знова до тої суми, яка останесь по тих справленях, дочислити треба буде тамошних уроженцїв, яких також не мале число, сеж уже два поколїня: уроженцї з іммігран-

тів — одно поколінє, і уроженці з тамошних уроженців (дітий іммігрантів) — друге поколінє.

Займімо ся отже тепер тими справленями.

Загально принято уважати українську еміґрацію до З'єдинених Держав, як еміґрацію часову. Однак, як се я вже висше зазначив, ся еміґрація так само поселенча, як еміґрація до Канади, до Бразилії або Сибіру. Вправдї, емігранти вибираючись до З'єдинених Держав, не вибирають ся з тою думкою, щоби там на стало осїсти, але та думка таки находить їх на американськім ґрунтї і вони звичайно там й остають. Правда також і се, що іммігрант, один і другий, поки рішить ся остаточно остати в З'єдинених Державах, нераз довго колибає ся, довго не може на се рішити ся. Се так особливо з тими, що лишили в краю родину — жінку і дїти і мають кусень поля, при якім, прочистивши його з довгів, думають удержатись. І вони зарабляють і зароблені гроші висилають домів, а в кінци й самі вертають. Та дуже рідко лучає ся, щоби вони остались на все в краю. Не довго — мине якийсь час, а зароблені гроші розійдуть ся — знова потреба нових гроший. І вони знова їдуть до „Америки". А їх там так тягне! Се вже так і є, що хто раз побував в Америцї, того вона все буде манити до себе. Житє і відносини суспільні і полїтичні в З'єдинених Державах, свобода, рівність, великі зглядно зарібки — великі в порівнаню до старокраєвих — так захоплюють іммігрантів, що вони, коли вернуть до краю і зазнають знова краєвих „порядків" — нїяк уже не в силї остатись там довше. На ті „порядки" вони вже далеко більше дразливі і ті „порядки" так скоро остогиднюють їм їх побут в краю, що вони, як не зараз, за першим поворотом — бо не одним таки ще надто жаль за батьківщиною, за селом, за країною — то за другим, або хочби й за третим, продають все, що мають: ґрунт, будинки й худобу, і вже не самі, а з цїлою родиною вибирають ся до Америки, щоби більше з відтам не вертати. Не рідко, а вже таки за першим приїздом до З'єдинених Держав

рішають ся на се. Наказують жінкам, що остались в краю, продати ґрунт і обійстє, і спроваджують їх з дїтьми до себе, щоби разом, з цїлою вже своєю родиною, поселитись на стало в Америцї і при нїй доживати там віку. Парібки знова, ті вже майже всї, вже за першим приїздом до З'єдинених Держав, рішають ся остатись там на все. Впрочім вони, хочби й хотїли вернути, дуже часто не можуть се зробити із-за страху перед карою за утечу перед військовою службою. І вони також остають в З'єдинених Державах. Так само й дївчата — тих то вже таки нїчо не виманить з Америки, з тої країни, де, як з досадою нарікають мужчини — „панує бабське право".

І так ся еміґрація до З'єдинених Держав, що, здавалось би, має характер еміґрації часової, є таки еміґрацією поселенчою. Те мале зглядно число українських еміґрантів, що по поворотї з З'єдинених Держав, таки лишають ся в краю на стало, того поселенчого характеру еміґрації не зміняє.

Яке число припадає на тих поворотних еміґрантів, на се виказів, з яких би се можна обчислити, нема. Але після загальної опінії в З'єдинених Державах, взагалї — що до східно-европейської імміґрації, і опінії українських інтелїґентних кругів в З'єдинених Державах, в першій мірі священиків — що до української імміґрації, на ту поворотну еміґрацію припадає одна-четверта часть, то є 25 проц. усеї імміґрації в 80-тих і 90-тих рр. мин. ст. а 15—10 проц. в послїднім десятилїтю. В сім послїднім десятилїтю тому менше, бо в міру як зростає українська імміґрація в З'єдинених Державах, як ширшають і кріпшають організаційні осередки української імміґрації і новоприбуваючі імміґранти не чують ся вже там так „чужими" — в міру того і туга за рідним краєм, бажанє повороту до „старого краю", значно слабне. Виїмком суть лише два роки з послїдних часів — 1907 і 1908, в котрих ся поворотна еміґрація, в наслїдок послїдної фінансово-промислової кризи, дуже значно змогла ся, майже подвоїла ся.

З тих однак 25 проц. зглядно 15 проц. поворотних таки 20 проц. зглядно 10 проц. вертає назад до З'єдинених Держав, а лише 5 проц. остає на все в краю. Правда, се обчисленє є приближне, але воно набирає значної правдоподібности, коли той процент поворотної еміґрації подають і статистичні викази угорського правительства що до угорської еміґрації. В тій угорській еміґрації до З'єдинених Держав в 1889 р. припало на українських і словацьких еміґрантів 43 проц., а в 1905 р. 31 проц., коли отже такий значний процент в угорській еміґрації займають українські і словацькі еміґранти, то можна приняти, що ті 25 зглядно 15 проц. поворотних еміґрантів дотичать в головній мірі українських і словацьких еміґрантів, тим більше, що вони як-раз рільники, то значить, як-раз з того заводу, що власне творить сю категорію поворотних еміґрантів (задля оставшої в „старім краю" рілї, до котрої вони вертають). І в угорській опінії їх власне й уважають за тих, що найбільше вертають до краю. Але вони й найбільше дають наворотних еміґрантів, що вже й остають на все в З'єдинених Державах. В краю остаєсь їх на стало лише з яких 5 процент.

Що до австрийських еміґрантів, а спеціяльно українських, то що до них не маємо таких статистичних виказів правительства австрийського, як угорського що до угорських — принайменше я про се нїчо не знаю, хоч за тим пошукував. Але коли зважимо, що житєві відносини і психіка угорських і австрийських Українців (головно Лемків) нїчим так замітно між собою не ріжнять ся, то можемо приняти, що саме стілько тих поворотних еміґрантів припадає на австрийських Українців, скілько припадає їх на угорських.

Щож до українських еміґрантів з Росії, то що до них, справа має ся вже інакше. З поміж українських іммігрантів з Росії, взагалї нема поворотних еміґрантів. Раз тому, що значний процент з них се іммігранти, що виемігрували до З'єдинених Держав від разу з родинами і то не для зарібку, а на поселенє на фармах — се українські

штундисти, що утїкали перед переслїдуванями православної росийської адмінїстрації, — а друге тому, що решта імміґрантів, хоч і не осїли на фармах, то еміґрували рівнож задля нестерпимих полїтичних відносин в Росії, тож поки ті відносини рішучо на лїпше не змінились, нї пощо їм й вертати до краю. Впрочім українська еміґрація з Росії — взагалї — не така значна, тож хочби з поміж неї й вертала яка частина назад до краю, то та частина була би так незначна, що при загальнім обчисленю поворотних українських еміґрантів, можна її спокійно поминути.

Так маємо 5 проц. з загального числа напливших до З'єдинених Держав українських еміґрантів, що повертають на стало до краю, а 20 проц. зглядно 10 проц., що прибувають в друге до З'єдинених Держав і вдруге бувають виказувані між новоприбуваючими імміґрантами. Ті отже числа, що відповідають тим процентам, треба відчислити від загального числа усїх імміґрантів, прибувших за 33 лїт до З'єдинених Держав.

Коли отже те загальне число виносить 392.665, то:

Таблиця 9.

5 проц. (поворотних еміґрантів) від того загального числа дає	19.633
20 проц. (наворотних імміґрантів) від 108.265 імміґрантів, прибувших до З'єдинених Держав до 1898 р. дає	21.653
а 10 проц. (наворотних) від 284.400 імміґрантів, прибувших до З'єдиндних Держав від 1899—1909 (приймім ту також наш 11-лїтний подїл) дає . .	28.440
Разом . . .	69.726

Ті отже 69.726 треба відчислити від 392.665, що дає 322.939.[1])

[1]) Тих, що еміґрують до З'єдинених Держав трема або й чотирма наворотами, а які також виказані суть, за кождим наворотом, разом

Тепер дальше. Від того числа 322.939 треба відчислити ще тих іммігрантів, що померли в З'єдинених Державах. Але і про тих рівнож не маємо нїяких виказів. Та, ся сума не може бути велика. Імміґранти, що прибувають до З'єдинених Держав, се в переважаючій, і то значно, більшости люди молодї, при тім здорові і сильні — в противнім случаю не булиб їх по лїкарських оглядинах, в котрімсь з портових міст, впустили на територію З'єдинених Держав. А що се люди переважно молодї — то стверджують статистичні викази Імміґраційного Бюра. В 1905 р. припало на українську імміґрацію іммігрантів в віці:

Таблиця 10.

нисше 14 лїт	від 14—44 лїт	від 45 лїт вище	мужчин	женщин	Разом
661	13.321	491	10.820	3.653	14.473

Сей виказ обіймає вправдї в тих трех клясах надто широкий час віку, особливо в другій клясї (від 14—44 лїт), і що до української імміґрації можна сьміло звузити сю клясу до віку між 14 а 30 лїт, та все таки хочби і з сего офіціяльного подїлу віку, можна виробити собі понятє, в якім головно віці, взагалї, прибувають імміґранти до З'єдинених Держав. З сеї таблички бачимо, що саме головний, мало що не виключний вік іммігрантів — бо аж 92 проц. — є вік середний,[1]) зрілий, вік найбільше відпорний на всякі житєві невзгодини, вік найбільшої житєвої сили.

з решта новоприбуваючими іммігрантами, я поминаю. Їх вже не много, тож поминенє і їх, ту, при тім загальнім обчисленю, також не зробить важної ріжниці.

[1]) На сей вік припало в 1904 р. 91 проц.; в 1905 р. 92 проц.; в 1906 р. 95 проц.; в 1907 р. 95 проц. Рр. 1908 і 1909 як анормальні в історії імміґрації (гл. Таблиця 6.), в наслїдок, як вже висше зазначено, загальної у ті роки промислової депресії — поминаю.

Тому імміґранти, прибуваючі в тім віці до З'єдинених Держав, мають всякі шанси довго, зглядно, прожити. І вони справді жиють, зглядно, довго. Коли є случаї смерти, то случаї головно наглої, неприродної смерти: забійства і смертельні покаліченя в часі роботи -- в фабриках і копальнях. Случаї смерти задля хоріб є дуже рідкі і так само рідкі случаї задля немочи старечої. Се послїдне починає впрочім лучати ся доперва в послїдних часах — се починають вимирати ті перші імміґранти, що вже звікували свій вік в Америці — там постарілись, хоч, що правда, постарілись надто вчасно, в наслїдок надмірної, тяжкої праці.

Мала смертельність є також між женщинами — менша навіть, як між мужчинами. Се цїлком зрозуміле, коли зважити, що вони не наражені при їх роботї на тільки небезпек для житя, як мужчини. За те більша смертельність є між дїтьми — в наслїдок негігієнічної опіки материй над дїтьми, особливо над немовлятами. Але все таки ся смертельність між дїтьми менша, як в старім краю. Родичі, хоч жиють в обставинах гігієнічних дуже лихих, всеж таки лїпших, як в старім краю. І смертельність дїтий і женщин — разом, дорівнює менш-більш смертельности мужчин.

Бажаючи означити висоту смертельности між українськими імміґрантами в З'єдинених Державах, найвідповіднїйше булоб оперти ся при її обчислюваню — в браку офіціяльних дат — на датах, стверджених досьвідом і душпастирською практикою українських священиків в З'єдинених Державах. Та на тім я оперти ся не можу, раз тому, що в наслїдок неусталених ще церковно-парохіяльних відносин між українською імміґрацією і безнастанних змін місць побуту імміґрантів, священики не суть в станї ствердити, кілько властиво членів числить їх парохія і який процент представляє число вже напевно відомих їм членів їх парохії від загального числа українських іммігрантів в місцевости їх парохії — тож не можуть ствердити зі звісних їм случаїв смерти проценту смертельности. А друге, ті дати,

які я зміг дістати — дати, впрочім, дуже непевні — значно ріжнять ся одні від других. В одній місцевости смертельність виносить 5 на 1000 річно, в другій 6, в иншій 8 — залежно від того, чи в якій місцевости услівя житєві а головно праці менше чи більше шкідливі і небезпечні для житя. Тому тих дат я ужити не можу. Зате ужию инші дати: викази смертельности між членами українського асекурацийно-запомогового Товариства в З'єдинених Державах „Руcько-Народний Союз" з р. 1908, подавані за кождий місяць в орґані сего Товариства „Свобода". Вправді, число членів сего Товариства з кінцем 1908 р. було не велике — 10.300, всеж таки більше, як якої найбільшої української парохії (церковної громади), до тогож члени сего Товариства розсипані по всїх майже місцевостях північно-східного, промислового району З'єдинених Держав, який саме українські іммігранти замешкують в найбільшій, збитій масї. Через те і ріжниці що до смертельности між поодинокими місцевостями вирівнують ся.

Щоби дістати процент смертельности, взяв я середне число членів (мужчин, женщин і дїтий) за р. 1908 (число членів раз-в-раз зміняє ся, загалом — росте), счислив усї случаї смерти членів з того року, і на кожду тисячку дістав 7 случаїв смерти. Сей процент смертельности, уважаю, можна приняти як процент смертельности для цїлої української імміґрації, за весь час її істнованя. Вправді на перші роки української імміґрації треба би приняти менший процент, бож тодїшні іммігранти були майже виключно усї саме в найкрасшім, молодечім віці — не було ще між ними анї старших, анї дїтий, як се є тепер — отже як-раз тих, які виказують найбільший процент смертельности. Та тодї ще імміґрація була нечисельна, тож не буде значної неточности, в загальнім обчисленю смертельности, коли і для перших років імміґрації приймемо процент смертельности новійших часів.

Маючи сей правдоподібний процент (7‰) смертельности між українськими іммігрантами в З'єдинених Державах,

можемо вже счислити приближно случаї смерти між українською іммігрáцією за цїлий час її істнованя, а то в той спосіб, що, приймаючи на перший рік української іммігрáції, 1877 р.—1000 іммігрантів, а за цїлий 33-лїтний час кругло 323000, розрахуємо, кілько на кождий з тих років припадало українських іммігрантів і яке число з тих поодиноких сум припадало рік-річно на умерших. В кождім з тих 33 рр. зріст української іммігрáції поступав, коли приймемо, що українська іммігрáція зростала в аритметичнім рядї, о 550 іммігрантів, отже, відчисливши з сум, припадаючих на кождий з тих років, 7‰ на померших, дістанемо, як загальне число померших українських іммігрантів за протяг часу 33 лїт — 25.479. А знова, відчисливши те число від приближно дїйсного числа осїлих в З'єдинених Державах українських іммігрантів — 322.939, дістанемо як приближно дїйсне число усїх жиючих тепер українських іммігрантів в З'єдинених Державах — 297.460.

Се що до іммігрантів. А скілько взагалї — усїх Українців, не лише іммігрантів, але й тамошних Українців-уроженців, жиє тепер в З'єдинених Державах? До тепер є вже два українські поколїня уроженців американських. Кількож є всїх Українців уроджених в З'єдинених Державах?

До сего вже справдї не маємо нїяких дат. В попередних обчисленях можна було принайменше опертись хоч на чімсь і, виходячи з сего, можна було висновувати якісь чисельні відношеня і доходити до якихсь правдоподібних сум і заключень. Та ту і сего нема. Вправдї можна би і ту опертись на спостереженях тамошних українських священиків, спостереженях з їх душпастирської практики. Але і що до сего ті спостереженя суть надто загальні і виходять більш на здогад. Лучалось менї стрічатись з твердженєм, що американські уроженцї подвоїли число українських іммігрантів. Та се видаєсь менї надто прибільшеним. Вправдї є се загально ствердженим фактом, що плідність іммігрантів в загалї, не лиш українських, о много перевисшає плідність дїйсних американців, — правда також і се, що декуди

чинність душпастирська українських священиків, по при звичайні відправи церковні, як Служби божі і т. п., майже й зводить ся до вінчань і хрестин, та всеж таки, се ще не дає, по моїй думці, підстави, до твердженя, будьто би тамошні уроженці могли подвоїти число української імміграції. Бо хоч і суть такі місцевости, де ті вінчаня і хрестини так часті, то з другої сторони суть також місцевости, де взагалї нема нї вінчань нї хрестин, бо — нема дївчат.

При обчислюваню природного приросту українського поселеня в З'єдинених Державах, треба конечно узглядняти дуже ненормальні відносини побутові, серед яких приходить ся жити українським іммігрантам в З'єдинених Державах. Передовсїм треба се зазначити, що супроти значно переважаючої імміграції мужчин до З'єдинених Держав, все є брак женщин — Українок-іммігранток, в наслїдок чого подружа між українськими іммігрантами часто складають ся — о скілько дотичить се мужчин — в ненормальнїм віцї, то є не в тім віцї, в якім заключають ся подружа в старім краю, а в пізнїйшім, через що й опізнює ся природний приріст української людности в З'єдинених Державах. Так само і нерішучість многих іммігрантів — не жонатих, чи взагалї мають остати на стало в З'єдинених Державах, чи вернути до старого краю, нерішучість, яка треває нераз лїтами (а яка майже все кінчить ся постановою лишитись в З'єдинених Державах), також здержує їх від подружа, отже, знова здержує природний приріст української людности. Однак, все таки, найбільше спинює природний приріст українського поселеня в З'єдинених Державах — брак дївчат.

З разу, в перших початках української еміграції до З'єдинених Держав, еміграція мала майже виключно характер мужеський — емігрували парубки і молоді, жонаті господарі. Пізнїйше, коли іммігранти вже сяк-так розглянулись в житєвих відносинах З'єдинених Держав і почали нахилятись до думки, що лїпше буде, з красшими виглядами на будуче, колиб вони остались в З'єдинених Дер-

жавах а не вертали до старого краю, на давну біду, розпочалась й жіноча еміґрація, — жонаті почали спроваджувати жінки і дїти, а парубки — дївчата, з котрими кохались, або знались в старім краю. Ся еміґрація чим далї, що - раз більше стала змагатись. Вкінци прибрала навіть характер масовий — дївчата самі „на власну руку" почали пускатись до З'єдинених Держав — шукати красшої долї, не зважаючи навіть на те, чи мають там за морем кого з родини або зі знакомих, чи нї, як се було з разу.

Нїколи однак ся жіноча еміґрація не дорівнювала еміґрації мужеській. Навіть і в послїдних часах. На таблиці 10 бачимо, що ся жіноча еміґрація доходить в 1905 р. ледви до одної-четвертої (25 проц.) загальної української еміґрації.[1]) Вправдї ся ріжниця не буде така разяча — вона зменшить ся, коли зважимо, що жіноча еміґрація не має того нерішучого характеру як мужеська, — женщини, як еміґрують, то, можна се покласти за правило, не вертають більше до краю, отже і їх чисельність в З'єдинених Державах постійно і абсолютно зростає, коли за те імміґрація мужчин, хоч і зростає постійно, то той зріст, виказаний в звітах Іммиґрацийного Бюра, є релятивний, бо, як знаємо, частина іммігрантів - мужчин, поки рішить ся остатись на стало в З'єдинених Державах, вертає ще, хоч би лише раз, назад до старого краю. Бажаючи проте перечислити сей релятивний, хоч і постійний зріст мужеської імміґрації, на абсолютний, треба відчислити від загального числа мужчин-іммігрантів число, припадаюче на наворотних іммігрантів (котрі суть все мужчини) і тодї доперва можна уложити відношенє, відповідаюче більш дїйсности між мужеською а жіночою імміґрацією.

В 1905 р. наворотних українських іммігрантів було 2.243. Відчислїм се число від числа, припадаючого в тім роцї на мужеську імміґрацію, то є від — 10.820, то дістанемо як дїйсне число імміґрації мужчин лише 8.577, зна-

[1]) В р. 1904 (фіскальнім) виносила 28 проц.; в 1905 — 25 проц.; в 1906 — 25 проц.; в 1907 — 23 проц.

чить жіноча імміґрація в сумі 3.653 з того року стоїть до мужеської в відношеню не 1 : 3 а 3 : 7, отже є менша від мужеської ледви — мало що більше як о половину. А коли би розтягнути се відношенє на цїлий протяг часу української імміґрації, то вийшло би, що серед загалу сталої української імміґрації в З'єдинених Державах, імміґрантів буде лише трохи більше, як в двоє тілько, що іммігранток.

Та хоч би і так, то і се відношенє є рівнож ненормальне, і мусить відбити ся, спинюючо, на природнім зрості українського населеня в З'єдинених Державах. Тому уважаю, що тверджене а радше припущенє, що природний зріст подвоїв українську імміґрацію в З'єдинених Державах, є надто пересадне. Коли узгляднити нерішучість імміґрантів-мужчин, чи мають остатись в З'єдинених Державах чи вертати домів, і те ненормальне відношенє полів, то що найбільше можна приняти, що природний зріст збільшив українську імміґрацію в З'єдинених Державах лише о половину. Так і приймім се відношенє. Приймаючи отже число 322.939, як приближно дїйсне число осїлих в З'єдинених Державах українських іммігрантів (мужчин і женщин), можемо приняти, що природний зріст збільшив українську імміґрацію о 161.470, то є — на 494.409.

Кількож отже було з кінцем фіскального р. 1909 усїх жиючих Українців в З'єдинених Державах? 494.409 — ні, бож треба ще відчислити від тої суми число померших в З'єдинених Державах Українців. А тих є 25.479. Відчисливши отже ту суму від суми 494.409, дістаємо як приближно дїйсне число жиючих з кінцем фіскального року 1909 усїх Українців в З'єдинених Державах 468.930 або кругло 470.000.

Розміщенє.

Я вже висше, при иншій нагоді, згадав раз про се, що майже уся імміґрація в З'єдинених Державах, не лиш українська, розмістилась на північнім сході території З'єди-

нених Держав. Через те населенє того північного сходу не в міру перевисшає числом населенє решти території. Задля сего зглядного перелюдненя північного сходу й почато перед 30-ти роками вводити ріжні утрудненя для новоприбуваючих іммігрантів і то дорогою законодатною, утрудненя, які сей надмірний наплив іммігрантів в ті сторони мали би зменшити.

Та се нїчо не помогло. Імміграція зростала дальше, і то навіть в більших розмірах, як перед тим, і іммігранти дальше осїдали в тих сторонах, помимо, що всї ті законні утрудненя примінювано що-раз беззгляднїйше саме проти тих іммігрантів, що бажали в тих сторонах осїсти. В р. 1905 на 1,026.499 прибувших до З'єдинених Держав іммігрантів осїло в тім північнім сходї аж 90 проц., оставша дрібна решта, ледви 10 проц., припала на полудне, захід і кольонії. І в тім нема нїчо дивного, на тім-же північнім сходї сконцентрував ся майже весь фабричний і копальняний промисл З'єдинених Держав, там тому й найбільше запотребованє робітників, там тому вони й найбільше йдуть.

З сею загальною струєю европейської імміграції, вливає ся в той північний схід й українська імміграція. Правда, з того північного сходу якась частина все таки переливає ся і до решти території, також і з української імміграції, всеж таки той північний схід остаєсь головним тереном осїдку европейської імміграції взагалї, а української спеціяльно.

Докладно означити розміщенє і густоту української імміграції на цїлій території З'єдинених Держав, неможливо. Можна лише уявити собі се в приближеню і то, знова на підставі виказу Іммігрaційного Бюра з р. 1905, в якім означено кілько і куди справились в тім роцї українські іммігранти, ступивши на американську землю. Сей виказ, з того року, цїлком вистарчить, коли ходить о те, щоб уробити собі загальне понятє про розміщенє і густоту української імміграції в З'єдинених Державах.

Розміщенє се подам після поодиноких держав, однак не в альфабетичнім порядку, як се подано в офіціяльнім звіті, а після пять головних географічно-господарських районів, на які ділю цілу територію З'єдинених Держав: 1. північно-атлянтицький, 2. північно-центральний, 3. полудневo-атлянтицький, 4. полудневo-центральний і 5. західний (побереже Спокійного океану). Таке розміщенє української імміграції в З'єдинених Державах, після тих районів, виступить о много нагляднійше. Крім того подам еще й розміщенє сусідів Українців з „старого краю" — Поляків, Словаків, Мадяр, Русских і Жидів, щоби виробити собі ще понятє й про те, о скілько сусідство старокраєве продовжуєсь і в новім краю.

Розміщенє новоприбувших українських іммігрантів і їх старокраєвих сусідів на території З'єдинених Держав в р. 1905 перевелось в той спосіб:

Таблиця 11.

Район	Держави	з 14473 Українців	з 102437 Поляків	з 52368 Словаків	з 46030 Мадяр	з 3746 Русских	з 129910 Жидів
			разом з вчисленими до них українськими іммігрантами, не виказаними в рубриці Українців				
		о с і л о в					
північно-атлянтицький	Пенсилвенії ...	8510	30820	27552	15226	737	13477
	Ню Йорк	2275	18839	6254	8076	1302	83724
	Ню Джерзи....	1666	9124	4871	7177	102	4226
	Канетікат	362	4697	1296	1861	108	2044
	Мессечусетс ...	232	8388	321	121	222	9097
	Вермонт... ...	65	540	92	123	10	54
	Род Айленд ...	63	836	51	11	8	622
	Ню Гемпшир ..	23	589	4	5	20	92
	Мейн.....	5	125	81	18	7	249
	Разом	13201	73958	40492	32618	2516	113585

Район	Держави	з 14473 Українців	з 102437 Поляків	з 52368 Словаків	з 46030 Мадяр	з 3746 Русских	з 129910 Жидів
			разом з вчисленими до них українськими іммігрантами, не виказаними в рубриці Українців				
			О С І Л О В				
північно-центральний	Огайо	522	3814	4664	8193	55	2169
	Иллинойс	230	13862	3777	1354	227	5480
	Міссурі	101	814	580	415	63	1483
	Мічіґен	51	3558	293	719	20	608
	Мінесоте	41	553	183	67	11	656
	Уискансин	29	1800	666	228	19	696
	Индієне	22	643	323	1025	2	199
	Норд Дакота	19	108	7	34	29	71
	Кензес	5	118	36	9	3	18
	Айоуе	3	43	18	13	4	206
	Савт Дакота	2	6	6	5	5	24
	Небраске	—	141	4	23	1	178
	Разом	1025	25460	10557	12085	439	11788
полуднево-атлянтицький	Мериленд	79	1310	204	115	174	2376
	Уест Верджініе	75	743	750	799	32	42
	Делауер	21	436	3	9	3	55
	Верджініе	17	44	57	229	14	157
	Дістрікт ов Колумбіе	1	7	17	17	13	272
	Норд Керолейне	1	—	1	4	—	22
	Савт Керолейне	—	1	—	—	2	24
	Джорджіа	—	1	1	4	1	131
	Фларіде	—	2	2	—	2	21
	Разом	194	2544	1035	1177	241	3100

Район	Держави	з 14473 Українців	з 102437 Поляків	з 52368 Словаків	з 46030 Мадяр	з 3746 Русских	з 129910 Жидів
			разом з вчисленими до них українськими іммігрантами, не показаними в рубриці Українців				
		осїлов					
полуднево-центральний	Техас	25	176	14	27	38	208
	Індійен теритари [1]).	8	13	7	11	1	7
	Кентоки	3	5	1	12	2	150
	Місісіпі	2	—	2	—	12	48
	Теннесси	—	17	—	4	1	137
	Елебаме	—	—	16	2	1	107
	Лузіяне	—	1	4	11	15	136
	Аркензас	—	17	21	3	—	24
	Оклагома	—	8	—	—	—	1
	Разом	38	237	65	70	70	818
західний (побереже Спокійного океану)	Вешінґтон	6	66	54	6	23	63
	Уайомінґ	3	27	30	4	—	1
	Колорейдо	3	37	57	25	—	104
	Келіфорніє	2	65	27	27	431	341
	Ню Мексіко [2])	1	2	9	3	1	3
	Арізоне	—	4	5	—	11	3
	Юта	—	1	9	1	—	8
	Неваде	—	—	—	—	—	6
	Оріґон	—	8	12	1	5	76
	Айдаго	—	—	1	—	—	—
	Монтене	—	13	13	11	1	7
	Разом	15	223	217	78	472	612

[1]) Від р. 1907 злучена з Оклагома і разом з нею творить нову державу „Оклагома".

[2]) Від р. 1911 злучене з Арізоне і разом з нею творить нову державу „Арізоне".

Район	з 14473 Українців	%	з 102473 Поляків	%	з 52368 Словаків	%	з 46030 Мадяр	%	з 3746 Русских	%	з 129910 Жидів	%	з 1026499 усіх іммігрантів	%
			разом з вчисленими до них українськими іммігрантами, не виказаними в рубриці Українців											
	О		С		Ї		Л		О		В			
північно-атлянтицькім	13201	91·21	73958	72·18	40492	77·33	32618	70·88	2516	67·24	113585	87·43	699340	68·10
північно-центральнім	1025	7·08	25460	24·86	10557	20·16	12085	26·26	439	11·66	11788	9·09	221250	21·54
полуднево-атлянтицькім	194	1·34	2544	2·49	1035	1·98	1177	2.55	241	6·44	3100	2·38	32373	3·15
полуднево-центральнім	38	0·26	237	0·24	65	0·12	70	0·15	70	1·87	818	0·63	13970	1·45
західнім	15	0·11	223	0 22	217	0·41	78	0·16	472	12·59	612	0·47	43571	4·24
Разом	14473	100·—	102422	99·99	52366	100·—	46028	100·—	3738	99·80	129903	100·—	1010504	98·48
Туристи	—	—	15	0·01	—	—	2	—	7	0·20	7	—	2229	0·20
Аляске	—	—	—	—	2	—	—	—	1	—	—	—	152	0·01
Порто-Ріко	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1630	0·14
Гавайських островах	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11978	1·17
Филипинських островах	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—
Разом	14473	100·—	102437	100·	52368	100·—	46030	100·—	3746	100·—	129910	100·—	1026499	100·—

Розглянувшись близше в повисшій таблиці, бачимо, що з загальної суми 14.473 українських іммігрантів найбільше, бо 98·29 проц. осїло на північнім сході (район: північно-атлянтицький і північно-центральний), на решта території припадає оставших 1·71 проц. Се відношенє годить ся майже цїлком і з відношенєм розміщеня старокраєвих сусїдів Українців — Поляків (97·04 : 2·96), Словаків (97·49 : 2·51), Мадяр (97·14 : 2·86), Русских (78·90 : 21·10)[1]) і Жидів (96·52 : 3·48), а навіть цїлої імміґрації загалом в р. 1905 (99·64 : 0·36).

Те розміщенє можемо приняти як взорець усеї української імміґрації в З'єдинених Державах. Тількож не треба се так розуміти, що розміщенє українських іммігрантів переводилось рік-в-рік в такім самім відношеню, як в р. 1905. В початках імміґрації новоприбуваючі іммігранти осїдали майже всї на північнім сході. На полудни і на заході розміщувались дуже рідко, — туди справлялись вони вже пізнїйше, і то не впрост з старого краю а з північного сходу, заманені туди аєнтами Бюр посередництва праці, або й глухими вістями про тамошні високі зарібки. І українська імміґрація, доперва тоді, як українські іммігранти, розмістившись в тих далеких сторонах, почали спроваджувати до себе свою рідню і знакомих, вже впрост з старого краю — доперва тоді розлилась по цїлій території З'єдинених Держав.

Тепер можна сказати, як про річ цїлком певну, не підлягаючу нїякому сумнївови, що нема нї одної сторони в З'єдинених Державах, нема нї одної держави, в якій не жили би, хоч би і в невеликих ґрупах, українські іммігранти. І хоч вони не всюди однаково густо поселились — ту менше, там більше, то все таки суть всюди — в кождій державі. Навіть се, що в виказї з р. 1905 суть деякі держави,

[1]) Що до Русских, то відношенє се виїмково в тім роцї пересуваєсь і то досить значно, в користь західного побережа. Був се час росийсько-япанської війни і сей більший процент русскої імміґрації в тім роцї на західнім побережу дали русскі утїкачі з війни.

при котрих не зазначено хоч би одного з новоприбувших українських іммігрантів, який би там в тім році осів, не значить ще, щоби там, в тих державах, взагалі не було Українців. Суть вони і там, а прибули там за попередні роки. Так прим. в полуднево-атлянтицькім районї — в виказї з р. 1905 зазначено, що з новоприбувших українських іммігрантів ні один не осів в державі Джорджіа. А мимо того жиє там кольонія українських рільників (фармарів) ще з р. 1896. Не треба також думати, що коли в р. 1905 зазначено в виказї, що в якійсь державі поселилось лише 2—3 з новоприбувших іммігрантів, що ті держави вже справді так дуже слабо заселені українськими іммігрантами. Так також не є, бо прим. в державі Колорейдо, де з поміж новоприбувших в 1905 р. іммігрантів осїло їх лише 3, в одній лише місцевости Пюебло (Pueblo) жиє до 300 українських родин (з Угорщини), які переселились сюди з північного сходу, а в другій місцевости, в тійже державі, в Денвер (Denver) жиє над 300 українських родин (з Галичини). Так само, прим. в державі Норд Дакота — на р. 1905 зазначено в виказї, що там осїло з поміж новоприбувших українських іммігрантів лише 19. А преціньє там українська кольонія фармарів, яка числить поверх 6000 Українців. А навіть і на кольоніях З'єдинених Держав поселились українські іммігранти. Звіт з р. 1905 не виказує ні одного Українця, який би там поселив ся, а преціньі там є, і то на Гавайських островах, кольонія українських фармарів, що дістались там ще в 1897 р.

Так всюди, по цїлій території З'єдинених Держав розмістились українські іммігранти, не всюди лише однаково густо. Та, що до густоти, що до процентового відношеня розміщеня українських іммігрантів по поодиноких географічно-господарських районах, дає цїлком вистарчаючі, для загального погляду, вказівки подана висше таблиця розміщеня новоприбувших українських іммігрантів в р. 1905.

Портова контроля.

Елліс Айленд.

З усїх портових міст, через які вливають ся до З'єдинених Держав раз-по-раз сьвіжі хвилї новоприбуваючих іммігрантів, займає перше місце, безперечно, Ню Йорк. І цїлком природно. Сеж місто, що має найлекші, найпростїйші полученя пароплавні з цїлою Европою, а при тім найкоротші, безпосередні полученя, желїзними дорогами, з всїма центрами великого промислу З'єдинених Держав. Дорога, очивидно, як-раз найдогіднїйша для европейських іммігрантів. Ню Йорк майже й змонополїзував у себе відбір іммігрантів і став доставцем робітників — для великого промислу, а рільників — для безкраїх степів. Вже в 1850 р. перейшло через Ню Йорк 72 проц. іммігрантів, коли на другі головні портові міста, на Бостн і Ню Орлінс припало ледви по 9 проц., а на Філаделфію і Белтімор ледви по 5 проц. Ся перевага з того часу Ню Йорку над решта портовими містами за слїдуючий протяг часу, аж до послїдного десятку лїт, сего століття, не зменшила ся, противно, ще збільшила ся — аж до 84 проц.

Коли отже приходить ся менї тепер згадати кількома словами про формальности, яким мусить піддати ся кождий імміґрант, нїм вступить на „землю Уешінґтона“, і при яких остаточно має ся рішити, чи взагалї дістанесь він до сеї „обіцяної землї“ — бо, можливо, що прийдесь йому вертати назад до „старого краю“ — я ограничу ся до

з'ображеня сего формального хоч і рішаючого моменту на сей власне ню-йоркський порт — так само головний, як не виключний і для української імміграції.

* * *

По довгих, тяжких, пекольних днях морської подорожи зближає ся наконець пароплав до ню-йоркського порту. Портова сторожа сигналїзує портовим властям його появу. І незадовго надпливає ід ньому малий паровець. Пароплав стає. З парівця пересїдають ся до лодки пільот і імміграційний урядник, підпливають до пароплава і по линвовій драбинї, киненій ім з гори, дістають ся на поклад пароплаву. Пільот переймає провід над пароплавом і веде його дальше поміж підводні скали через порт до пристани.

Тимчасом імміграційний урядник переглядає предложену йому капітаном пароплаву лїсту каютових подорожних (I і II кляси) і переводить контролю чи і о скільки подорожні відповідають приписам імміграційного закону З'єдинених Держав.[1]) Подорожних представляють імміграційному урядникови і у кого він не зауважає нїякої законної перешкоди, тому дає дозвіл перейти вільно на сушу, а коли натрафить на котрого, що видаєсь йому, що не вповнї підходить під вимоги імміграційного закону, призначає його до „Комісії для спеціяльного розслїдженя" (Board of special Inquiry). І ся Комісія має по докладнїйшім розслїдженю зауважаних у подорожного імміграційним урядником законних браків, розсудити, чи вільно йому вступити на територію З'єдинених Держав, чи нї. Від сего рішеня прислугує ще евентуально подорожному відклик до висшої інстанції — до Департаменту торговлї і праці в Уешінгтонї.

[1]) Ся контроля між каютовими подорожними відбувалась до недавна цїлком побіжно. Доперва в послїдних роках, коли комісарем імміграційним в ню-йоркськім порті настав У. У. Уіліємс, контролю сю почато переводити острійше і між каютовими подорожними.

Пароплав стає — причалив до пристани. З помосту закидують місток на беріг — і в одну мить усї каютові подорожні, не задержані імміґрацийним урядником, вливають ся до великої салї, де й ждуть їх рідня і знакомі. Ще одна формальність — митова ревізія, а відтак — йдуть вже собі вільні, куди лише забажають. Вони вже в Америцї...

Тепер приходить черга на міжпокладових подорожних — на властивих іммігрантів. Та не ту завішений над ними Дамоклевий меч, попід який вони мають перейти... До пароплава надпливають парівцї Імміґрацийного Уряду, на які пересїдають ся іммігранти, а з ними і ті подорожні каютові, що призначені зістали до „Комісії для спеціяльного розслїдженя", і всїх їх відвозять тепер до — Елліс Айленд.

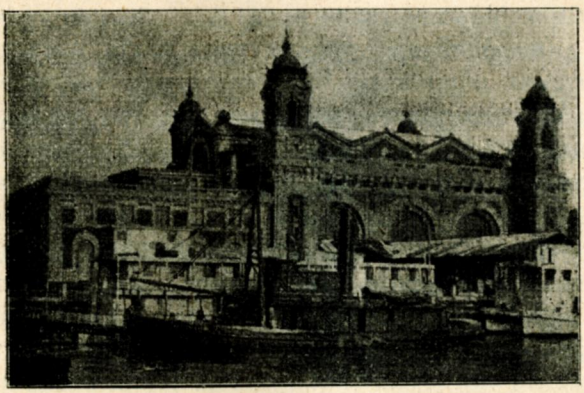

11. Будинок Імміґрацийного Уряду на острові Елліс.

Не далеко устя ріки Годзон (Hudson) в ню-йоркськім заливі, побіч статуї „Свободи", виринають з морських хвиль два островчики, получені з собою мостом, які вже з далека всїм подорожним, що надпливають з Европи, впадають в очи. Се — остров Елліс (Ellis Island). А манить ід тим островчикам зір подорожних великий будинок о разячих жовто-червоних красках, з вежами і хоругвою З'єдинених Держав, збудований в несмачнім стилю Kurhaus-ів — будинок Імміґрацийного Уряду. І от ту, на сей-то остров, до сего Імміґрацийного Уряду і висаджують іммігрантів.

Починаєсь ревізія. Велика галя, поділена від одного кінця до другого рядом перегород, обложених дротяними сїтками до висоти чоловіка, з вузькими переходами — на одну особу. Перед входом до галї ждуть іммігранти. При вході стоїть лїкар з кількома асистентами. Починають ся лїкарські оглядини. Впускають по одному. Один бистрий погляд на еміґранта, опісля оглядини очий, устної ями, рук, часами ще одно-два питань — і оглядини скінчені. Здо-

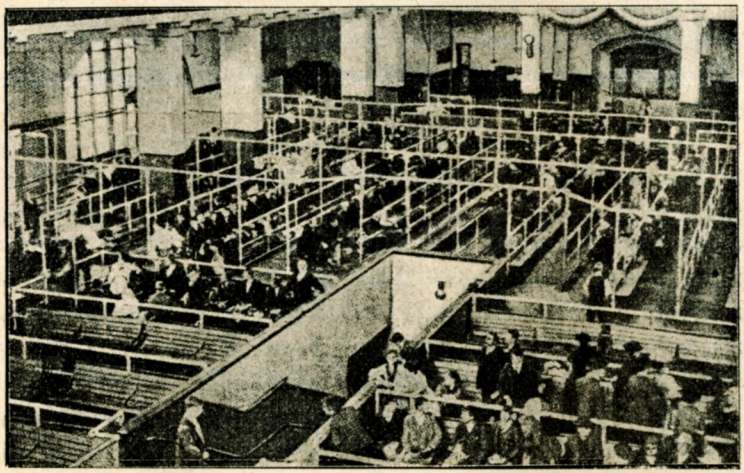

12. Контрольна галя для імміґрантів в Імміґрацийнім Уряді на остр. Елліс.

рові йдуть на право, слабі, зазначені крейдою на рукаві — на лїво.

Слабих відставляють до стисліїших оглядин, а здорових впускають одинцем між перегороди, куди посувають ся вони на другий конець галї, де в довгім рядї, один побіч другого, сидять урядники, всїляких народностий, що справджують лїсти іммігрантів. І знова тих, у котрих помічено законні браки, що до вільного вступу на територію З'єдинених Держав, відставляють на бік до стисліїшого розслїдженя справи; тимже, у кого тих законних браків не

помічено, дають зараз дозвіл на вільний переїзд на американський беріг. Їх і відпроваджують зараз до другої салї, де суть бюра всїляких желїзничих компанїй, бюра виміни грошей, бюра спедицийні і т. п., і ту кождий імміґрант, при помочи урядників-краян, може приладитись до подорожи: зміняти гроші, купити желїзничу карту, надати пакунки, а в кінци в Бюрі посередництва працї, до котрого зголошують ся по робітників підприємцї з всїх сторін З'єдинених Держав, вишукати для себе роботу.

Тих знова, котрих задержано, а також і тих, що хоч і пущено їх вільно, але вони ще зараз не відїжджають, переводять до прилежних саль: почекальнї, їдальнї і спальнї.

Спальнї — се великі салї, осібно для мужчин, а осібно для женщин і дїтий, обставлені в довгих рядах подвійними лежанками, з дротяними сїтками і темними накривалами. Ту кождий „вільний" може переспати одну ніч, а инші так довго, поки не рішить ся їх справа. Побіч — їдальня. Ту можуть імміґранти дістати три рази денно їду, за дешевою оплатою, смачну, чисту і в досить великих порціях. Решту вільного часу проводять імміґранти в почекальнях. В почекальнях, звичайно, крик, плач і зойк. Се плачуть ті, що очікують рішеня „Комісії для спеціяльного розслїдженя". і ті, котрим забрано до шпиталя мужа, жінку або дитину, а в кінци дївчата, молоді жінки і малолїтні, що прибули самі і тепер ждуть на батьків, мужів або братів, щоби прийшли їх відібрати, однак — не довше як 7 днїв, бо, коли до того часу не відбере їх нїхто з родини, відставлять їх назад до „старого краю". Всї вони жиють в тривозї, а особливо ті, котрих справу має рішати Комісія. Вправдї, від рішеня сеї Комісії є ще відклик до висшої інстанції, до Департаменту торговлї і працї в Уешінґтонї, зглядно, в послїдних часах, для ню-йоркського порту, до Апеляцийної Комісії на Елліс Айленд (гл. ст. 80), та не всї

знають о тім, та й не всїх, що відкликують ся до неї, пропустить вона.[1])

Ту в тих салях вичікують свого рішеня і задержані українські іммігранти. І їх не мало задержують. Але ту і рішаєсь їх судьба — вони, звичайно, про право відклику нїчо не знають, і Комісія першої інстанції — їх послїдна інстанція. В 1905 р. прибуло до портів З'єдинених Держав 14.803 українських іммігрантів (виказаних в звіті), але з того пропущено до З'єдинених Держав лише 14.473, — 215 завернено, а 115 полишено (з кінцем фіскального року) в шпитали, і над ними опісля мала ще рішати Комісія, чи пропустити їх до З'єдинених Держав, чи завернути до Европи. Головна причина, задля якої їх завернено, се не хороби і не слабість, а — нужда, брак гроший.

І так завернено:

Таблиця 12.

Ідіотів	божевільних	нуждарів, або таких, що могли би стати тягарем публичним	хорих на відражаючі, або заразливі хороби	контрактових робітників	Разом
1	1	186	14	13	215

До тогож відставлено ще до старого краю 7 українських іммігрантів, вже по дворічнім побутї їх в З'єдинених Державах.

Ревізія скінчена. „Вільних" відставляють парівцем до Ню Йорку і там їх лишають їх судьбі, а задержаних відставляють до тихже самих пароплавів, котрими приїхали до З'єдинених Держав, і на тих пароплавах відсилають їх, на кошт пароплавної компанії, назад до Европи.

[1]) В 1905 р. завернено (з всїх портів) 11.480 еміґрантів, а відкликались до сеї висшої інстанції лише 1921, і з тих пропустила вона лише 904, а 1017 відкликів не узгляднила.

А таки, є ще один спосіб — для тих, що зістали призначені до повороту, принайменше для деяких з них — дістати ся, мимо рішеня Комісії, до З'єдинених Держав. Є се запорука приватних, філянтропійних Товариств, так зв. Еміґрацийних Домів, які приймають на свою відвічальність деяких іммігрантів і їх, на відвічальність тих Еміґрацийних Домів, Імміґрацийний Уряд перепускає на територію З'єдинених Держав.

Еміґрацийні Доми.

Небезпеки, на які наражений іммігрант з хвилею, як вступить на „американську землю", небезпеки через незнанє анґлійської мови, незнанє американських звичаїв і поведінок, спонукали, ще в початках масової европейської імміґрації, вразливі на недолю іммігрантів круги, закладати в портових містах З'єдинених Держав, а передовсім в Ню Йорку, Товариства, о філянтропійнім характері, з цілию — опіки над новоприбуваючими іммігрантами. Сї Товариства повставали звичайно заходами самих іммігрантів, що розжились вже в З'єдинених Державах, і то іммігрантами поодиноких народностий з осібна: кожда народність старалась заложити таке Товариство для своїх коннаціоналів-іммігрантів, що напливали з Европи, і старалась приміщувати їх в перших днях їх побуту в З'єдинених Державах в своїх „Еміґрацийних Домах", де їх інформовано про зарібкові відносини, про відносини житєві, про американські звичаї і вишукувано їм роботу. Се було конечне в виду просто розбишацького визиску іммігрантів ріжними людьми дуже підозрілої марки, які й жили з того, що змогли здерти з іммігрантів, полишених самим собі в порті, знеможених довгою, тяжкою морською подорожію, оглушених, отуманених гамором чужого їм міста — безрадних, безпомічних.

Правда, в послїдних десятках лїт, а особливо в послїдних роках, те розбишацтво в великій части винищено, до сего

взялось також правительсво, і Імміграційні Уряди розтягнули значну контролю над ріжного сорта аєнтами, що доставляють ріжним підприємцям робітників-іммігрантів, та, поки їх доставлять, обрабовують з гроший, скільки лиш вдасть ся, а дівчат-іммігранток, під покривкою, буцім то ведуть їх „на службу", віддають до публичних домів. Імміграційні Уряди не впускають вже так на слїпо іммігрантів на територію З'єдинених Держав, як перед тим, а самі справляють їх до зголошених в Імміграційних Урядах ріжними підприємцями робіт, передають їх безпосередно желїзничим компаніям, щоби доставили їх на подані іммігрантами адреси до місцевости, де жиє їх родина або знакомі, а дівчат, молодих жінок і всїх малолїтних придержують у себе, поки не прийде по них хто з родини і не забере з собою.

Але то не все ще забезпечує іммігрантів від визиску а нераз і нещасть — дуже часто ті адреси, якими виказують ся іммігранти, се сфінговані адреси, бож не всї іммігранти мають родини або знакомих в З'єдинених Державах, а від всїх жадають таких адрес, тож многі з них таки остають, в тій першій хвилї їх побуту в Америцї, безрадні, безпомічні. І от для таких то безрадних і призначені ті Еміграційні Доми.

Імміграційний Уряд узгляднив потребу істнованя таких Домів і много іммігрантам, що не відповідають вимогам імміграційних законів, зглядно розпорядженям імміграційних комісарів, дає дозвіл вступити на територію З'єдинених Держав, коли ті Доми приймуть їх до себе на свою відвічальність. Товариства сї, як я вже згадав, суть товариствами філянтропійними і тому за подавану іммігрантам поміч, не можуть побирати від іммігрантів оплат, на що сї Товариства й обовязані зложити в Імміграційнім Урядї відповідні заяви. І доперва по зложеню такої заяви дістають Еміграційні Доми дозвіл висилати до Імміграційних Урядів — отже в Ню Йорку на Елліс Айленд—своїх представників-агентів, і тим-то представникам Домів передають Імміграційні Уряди, на

відвічальність Домів, імміґрантів — тих, котрим дозволено без застереженя переплисти на сушу і вони згодять ся віддатись опіці Еміґрацийного Дому, і тих, котрим дозволено перейти на сушу лише під відвічальностію Еміґрацийного Дому.[1])

Кожда народність в З'єдинених Державах старає ся заложити для своїх коннаціоналів такий Еміґрацийний Дім. Хоч не всїм до сего часу се удало ся, з причини досить значних коштів, з якими получене є заснованє і удержанє такого Дому. Всеж таки Нїмці мають два Еміґрацийні Доми в Ню Йорку (католицький і протестантський), Італїйці один, Жиди один, Шведи один, один Еміґрацийний Дім є Автро-угорський, один славянський для австро-угорських Славян, з виїмкою Поляків, які мають два Еміґрацийні Доми, православно - русский один і т. д. Українського Еміґрацийного Дому нема, помимо 15-лїтних заходів української імміґрації заложити такий Дім. По тількалїтних заходах удалось їм ледви в 1909 р. заложити в Ню Йорку укра-

[1]) Случаї, в котрих Імміґрацийний Уряд віддає під опіку Еміґрацийним Домам імміґрантів, призначених до повороту, не суть усталені нїяким законом. Се залежить від особистого розсудженя імміґрацийного комісара. Звичайно передають Еміґрацийним Домам імміґрантів, що не мають адрес до родини або знакомих, котрі проте були би лишені в перших днях їх побуту в З'єдинених Державах самим собі; дальше тих, що не можуть виказати ся вимаганою квотою гроший, потрібних на перші дни побуту в З'єдинених Державах, — одним і другим обовязаний Еміґрацийний Дім дати у себе приют і вистаратись о роботу. Кромі тих, передають ще Еміґрацийним Домам усїх дївчат, молодих жінок і малолїтних, по котрих не зголосив ся нїхто з родини, і тих мають Еміґрацийні Доми передержати у себе поти, поки хто з родини не зголосить ся по них, а коли би не зголосив ся нїхто, мають заопікувати ся ними, то є постарати ся о роботу, — а що до дївчат і жінок, спеціяльно, уважати, щоби не дістали ся до публичних домів. Вкінци, передають їм усїх старих-немічних, що могли би стати публичним тягарем, і для них обовязані Еміґрацийні Доми вистаратись таке занятє, при якім могли би удержати ся і не потребували би піддаватись під чию ласку (приватних людий, чи добродїйних товариств).

їнську філію австрийського Товариства для охорони над еміґрантами ім. сьв. Рафаїла.

Еміґрацийні Доми, засновувані з так гарними намірами, не змогли однак вдержати ся довго на тій взнеслій висоті благородного чоловіколюбя, гуманности, на якій їх зразу було поставлено. „Бизнес", ся найвисша заповідь американської суспільности, звів і ті філянтропійні Товариства, майже всї, до того, проти чого їх власне й засновано — до таких же розбишацьких нор, якими були перше ріжні заїздні доми, „готелї", де обдирано іммігрантів з всього, що лиш вдалось вдерти, а перед чим як-раз мали ті Еміґрацийні Доми імміґрантів хоронити.

Та найважнїйше — зі згляду на українських імміґрантів — і дуже прикре є те, що саме той Еміґрацийний Дім, у котрого найбільш шукають українські імміґранти помочи і поради — польський Еміґрацийний Дім „Dom św. Józefa" (субвенціонований австро-угорським правительством), веде в тім розбишацтві перед. Просто гидь бере, коли слухати скарги і жалї імміґрантів на сей Дім, гидь тим більша, що визиск імміґрантів переводить ся там з безприкладним цинїзмом, під плащем католицької філянтропії, та й ще під покровом — сьвятого... Поминаю надзвичайні способи визиску, а радше рабунку, якого допускає ся Заряд того Дому над імміґрантами — се було і є предметом цїлого ряду судових розправ — згадаю ту лише про звичайний спосіб визиску. Спосіб сей, звичайний, такий: імміґрантів передержують так довго в Домі, під покривкою, що годї найти для них роботи (що є неправда, бо зголошених підприємцями робіт є все більше як імміґрантів), поки не витягнуть від них титулом нічлїгу, харчу і всїляких церковних відправ і молебнїв, до чого з цїлою форсою намовляють імміґрантів заряджуючі Домом Сестри Фелїціянки — всї гроші, які мають при собі. І доперва, коли вже стягнули з них що вдало ся — тодї доперва находить ся нараз робота і тодї доперва їх відпускають. Спеціяльно знова опікують ся українськими дївчатами: їх старають ся пере-

довсїм перетягнути на римо-католицтво, переводять з ними всїлякі реколєкції, підучують молитов „ружанцових“ і до „Серца Єзусового“, обвішують шкаплїрами, а наконець, побравши від них оплати на „мши“ і инші молебнї, відставляють до робіт в польські кольонії, або на службу як не до польських, то до инших римо-католицьких домів, щоб там ще більше утверджувались в римо-католицизмі.

Вісти про ті надужитя доходять від часу до часу до Імміґрацийного Уряду на Елліс Айленд, куди заносять їх самі імміґранти, що приходять на скаргу до імміґрацийного комісара. Імміґрацийний комісар заряджує тодї слїдство, яке звичайно кінчить ся тим, що Еміґрацийний Дім тратить право висилати на Елліс Айленд свого аєнта по імміґрантів. Тілько се не довго треває. Сей Дім є під покровом римо-католицького архіепископа ню-йоркського, котрий ще до того заручив за довг, що тяжить на тім Домі, завдяки його впливам, Дім по якімсь часї дістає знова дозвіл висилати на Елліс Айленд свого аєнта.[1])

---

[1]) Послїдний раз відібрано сему Домови дозвіл висилати аєнта на Елліс Айленд в Серпни 1909 р. за те, що заряд сего Дому побирав, без найменшого титулу, від кождого імміґранта 65 цпт. — не знати на що. Від підприємцїв жадав за кождого доставленого їм імміґранта 2 дол. (які, розуміє ся, опісля підприємцї стягали собі назад з денної платнї імміґранта). Від імміґрантів брав більші суми в переховок, а коли ті зголошувались по гроші, відправляв їх з нїчим, звиняючись, що ті гроші визичено дальше. Один з аєнтів Дому вів потайно ошуканчу аєнтуру посередництва працї, за що був караний судово. Заряд Дому старав ся виправдати його перед Імміґрацийним Урядом в той спосіб, що заявив, що суд узнав скаргу, внесену проти нього, за неслушну і відкинув її, що однак, як показалось, було неправдою. Вкінци аєнти Дому приходили часто пяні на Елліс Айленд і по звірськи знущали ся над імміґрантами, бючи їх ґумовими батогами і т. п.

Та і сим разом удалось Домови, завдяки протекцийним заходам ню-йоркського рим.-кат. архіепископа, відзискати по чотирех місяцях — в Грудни 1909 р. — дозвіл висилати аєнта до Елліс Айленд, і сей Дім дальше „опікуєсь“ польськими і українськими імміґрантами.

Та дивна „опіка“ сього Дому обурила наконець до живого й саму польську імміґрацію і довела до того, що серед членів найповажнїйшої польської інституції „Związek narodowy polski“ зложено в протягу кількох лїт кількадесять тисяч долярів і в р. 1908 заложено в Ню Йорку другий польський Еміґрацийний Дім.

Иншим Домам відбирано також раз-по-раз дозвіл висилати аєнтів до Елліс Айленд, прим. Австро-угорському Домови (рівнож субвенціонованому австро-угорським правительством) за грабіжи, яких допускали ся аєнти сього Товариства на імміґрантах; дальше — православно-русскому (субвенціонованому росийським правительством і рос. православним синодом) за теж саме, що однак для сього Дому є характеристичне, то те, що кара ся спіткала його вже в першім місяци заложеня його (в сїчни 1909 р.)... Відібрано також дозвіл вступу на Елліс Айленд і аєнтови Швецького Дому, сему знова за те, що аєнт сього Товариства ставив уже надто великі претенсії до дївчат-імміґранток. Остаточно всї ті Доми дістали знова дозвіл висилати своїх аєнтів до Елліс Айленд, під услівєм, що змінять своїх аєнтів.

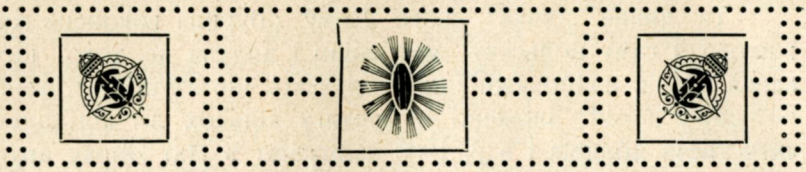

За зарібком.

Ревізія імміґрацийна скінчена — імміґранти посортовані; одні, у котрих не помічено нїяких законних перепон, дістали дозвіл перейти на сушу, і ті — вільні, можуть вже йти собі куди захочуть, цїла територія З'єдинених Держав стоїть їм отвором; другі ждуть ще рішеня висшої інстанції, до котрої відкликались; а решта, що призначені до повороту до „старого краю", а не відкликувались до висшої інстанції, або хоч і відкликувались, але їх відклики відкинено, з розпуки бють головою о мур, заломлюють руки і заводять — їх скоро відставлять назад домів.

Тим, котрим удалось перейти через фільтр імміґрацийної ревізії, тяжить тепер одна думка на голові — найти пристановище і роботу. Але се вже, тепер, не така тяжка річ. Хто має адресу до родини чи знакомих, сему таки цїлком не справляє се нїяких клопотів. Як ся родина в Ню Йорку — повідомлять її з Елліс Айленд, і по него хтось прийде і забере його. А хто знова має ще їхати поза Ню Йорк, того віддають в опіку аєнтам желїзничих компанїй і ті зараз відставляють його на желїзничий дворець, уміщують в ваґонї і він спокійно дістаєсь до означеної місцевости. І треба признати, що желїзнича служба справдї опікуєсь, через цїлу дорогу, імміґрантами, і не лучалось менї чути коли скарг або нарікань на службу, всї хвалять її. І так, одні і другі дістають ся скоро до „своїх", і ті вже ними займуть ся, примістять коло себе, вберуть, привчать як поводитись між людьми і найдуть йому роботу. Тай і ті,

що не мають адреси, а віддадуть ся в опіку Еміграційним Домам, і ті дістануть остаточно роботу. А там вже, при роботі, найдуть вони скоро і краян, які й примістять їх коло себе. Остають ще ті, що не мають ні родини ні знакомих і не віддались в опіку Еміграційним Домам. Ті вже лишені самим собі. Та, остаточно і вони найдуть роботу — вони все таки натрафлять на якогось аєнта — аєнти все їх пізнають і самі до них приступають — і аєнт або сам спровадить їх на роботу, або заведе до якого приватного Бюра посередництва праці, і з відтам відставлять вже їх на роботу. Розуміє ся, і аєнтови і в Бюрі треба за се заплатити.

Тепер, коли імміграція в З'єдинених Державах незвичайно зросла, коли кожда народність заступлена масово на цілім просторі атлянтицького побережа, найти своїх краян, приміститись коло них і найти роботу, не тяжка річ.

Та не так легко приходилось се давним імміграмтам. Були се справді „тяжкі години". Кождий лишений був сам собі. Рідко можна було натрафити на своїх краян в портових містах, а як случайно й надибано кого, то і тоді не все ще можна було найти поради і помочи, — брак суспільного вихованя серед тодішних іммігрантів доводив до того, що ті нераз такого новоприбувшого імміграмта замість, щоб йому порадити, примістити його коло себе і найти йому роботу, проганяли геть від себе, словами: „йди, шукай собі сам, міг я бідувати — перебідуй і ти"...

Перші українські іммігранти, з доби масової української імміграції, осіли в Пенсилвенії. Були се страйколоми, яких звербували туди з північної Угорщини, в 1877 р., аєнти углекопних компаній. Пізнійші, з'упинялись в Ню Йорку або в околиці, де находили роботу в доках, в цукровнях, табачнях, або йшли на фарми в держави приатлянтицькі: Мессечусетс, Канетікат, Вермонт, Ню Йорк і Верджінїє. Там ще йшли найрадше, вониж самі були і з роду і з вихованя і з замилуваня рільники. Тож навіть, коли головна струя імміграційна знова справилась до Пенсилвенії, все ще якась частина іммігрантів з'упиня-

лась на фармах, в тих приатлянтицьких державах, де вже оставали а навіть поволи дораблялись своїх фарм. Инші знова, лишали Пенсилвенїю і удавались ще дальше на Захід, до держав Мінесота а навіть до Колорейдо, Монтене, Уешінгтон, висилані туди аєнтами. Там находили зарібки при копальнях вугля, срібла, золота, при зрубах дерев по лїсах, при тартаках, при будовах нових желїзниць, при желїзних фабриках, при цегольнях.

Були то тяжкі часи, які переходили українські іммігранти, такі вже цїлком чужі усїм. Не знаючи англїйської мови, нї американських звичаїв, не обізнані з відносинами зарібковими, хапались всякої роботи, до якої загнали їх аєнти, і за яку будь цїну, яка все здавалась їм високою (1·00—1·35 дол.) в порівнаню до зарібкової платнї в „старім краю“ (20, 30, 40 кр. — 40, 60, 80 сот.). А мимо того, та цїна була так низька, що американські робітники засїдались на них, оппадали їх і били і проганяли проч від себе, як найбільших шкідників, що добровільно знижують зарібкову платню, добуту тяжкими і довгими з'усилями загалу американських робітників. І вони тїкали і тяглись з місця на місце, як блудні вівцї, о голодї і холодї, обідрані і винуждені такі, що люди ховались перед ними. Приходилось їм жебрати, ходили від дому до дому, падали на колїна, хрестились, били поклони і кричали „Отче наш“, на знак, що вони не дикі люди а христіяни і просять милостинї. Та їх проганяли як божевільних... І кількож то гинуло їх тодї по дорогах! Про се „статистика“ мовчить — лиш глухі спогади з того часу відізвуть ся деколи при вечірних розмовах старих іммігрантів. Якіж сумні ті спогади...

Та се вже минуло. З часом люди обізнались з відносинами, понаходили себе, потворили свої громади і якось вже лекше стало їм жити.

Зарібки у той час не були великі. Сї іммігранти, українські і взагалї східно-европейські, се не кваліфіковані

робітники фабричні, або ремісники, а мужики, тож і діставали таку роботу, до якої були спосібні, яку знали, то є найпростїйшу, найзвичайнїйшу, „чорну“ роботу, отже, хоч і найтяжшу, то найлихше платну. І нїчо дивного. До чогож бо й був спосібним мужик з запалого, угорського чи галицького, чи буковинського села, чи взагалї з рільничих країн східної Европи, сей необоротний, темний мужик, що коли мав з чим до дїла, то з старим, примітивним плугом, з батогом, з кіньми, з худобою. І коли він дістався нараз до З'єдинених Держав, до фабрики чи до копальнї, то чи міг братись до якої иншої, як не до найпростїйшої, найгрубшої а за тим і найтяжшої роботи? Він навіть і бояв би ся брати ся за яку иншу роботу — йому й не далиб иншої. Як рільник, він знав поганяти конем, накидати вози снопами чи гноєм, копати землю, позамітати обійстє чи стодолу, підняти і нести тягар, подати його другому — він з сим звик, він се розумів лїпше, як хто другий. І лиш до такої роботи був він спосібний в фабрицї чи копальнї, коли приїхав до Америки. Тож за такі роботи він і брав ся, таку роботу йому й давали; до иншої не пхав ся, але иншої йому й не далиб; за йогож роботу не брав ся нїхто инший, та иншому її й не далиб. До сего треба примітивної, грубої сили, примітивної й сирої інтелїгенції, якою й визначають ся імміґранти-мужики — імміґранти усїх народностий мужицької культури. Тож коли зголошували ся вони до фабрики чи до копальнї, то діставали роботу лише помічну: або мали подати заводовому, фаховому робітникови знаряди, або принести чи привезти йому матеріял до роботи, або перероблений матеріял віднести або відвести до складу, мали позамітати фабрику, варштат, а в копальни — наладувати на візки розприскані динамітом відломи вугляних скал, чи олова, чи міди і т. п. і відвезти їх мулами чи кіньми до вінд. Отсе їх робота — примітивна, і як примітивна робота, так і примітивна платня.

Робили:

Таблиця 13.

Рід праці.	Денна платня
В державах атлянтицького побережа.	
В копальнях вугля:	
під землею — ладували вуголь до візків, або відвозили вуголь до вінд	1—1·50 дол.
на верху — замітали подвіря, зносили знаряди до копальняних робіт і т. п.	0·80—1 дол.
в „брехах“ (вугляних млинах) вибирали каміня з поміж вугля	0·80 дол.
в желїзних фабриках, в цукровнях, в цегольнях — звичайні, прості, помічні роботи	1—1·55 дол.
при зрубах дерев в лїсах (в зимі), промощували дороги в лїсах, рубали дерева і обчищували їх з галузя	20—25 дол. місячно крім харчу і мешканя
при тартаках (в лїтї) — прості, помічні роботи	1—1·35 дол.
при пилах	1·50 дол.
при будові желїзниць—звозили землю, насипували дороги землею або камінєм або шутром	1 дол.
на фармах — виконували звичайні господарські роботи на обійстю і в полю	10—15 дол. місячно крім харчу і мешканя
В західних державах (слабо залюднених, до яких доступ желїзницею і удержанє у них надто коштовні — платня зарібкова майже в двоє так за висока, як в східних державах). Зарабляли:	
в копальнях вугля, міди, золота, срібла і т. п. і при лїярнях міди, золота і срібла	2—3 дол.
при будові желїзниць	1·50—2 дол.

День робочий — 9, 10, 11 і 12 годин.

Роки минали--імміграція зростала, зростала й українська імміграція, розширювалась на що-раз дальші райони території З'єдинених Держав і захоплювала що-раз нові галузи великого промислу. Та лиш дуже мала частина, майже зникаюча, вирабляла ся з часом на кваліфікованих робітників, загал оставав дальше при роботах помічних і при найнизшій платні, бо й дальше, аж до послїдних часів, складає ся майже виключно з раз-по-раз напливаючого мужицтва.

Понизша Таблиця 14 виказує се цїлком наглядно:

Таблиця 14.

Після виказу Ґенерального Комісара імміграції з р. 1905, на 14473 виказаних українських імміґрантів було:

ЗАВІД	скількість	ЗАВІД	скількість
1. з вишшою осьвітою:		ковалїв	20
акторів	—	переплетників	—
архітектів	—	броварняних робітників	—
сьвящеників	4	різників (масарників)	4
видавців (і редакторів часоп.)	—	меблярів (Cabinet makers)	1
електротехнїків	—	теслїв і столярів (joiners)	26
інжинєрів	—	торговельних помічників і бухгальтерів	2
адвокатів	1	кравців до жіночих строїв	4
літератів і мужів науки	—	машинїстів і палячів	2
музиків	1	ритівників	—
урядників (державних)	—	кушнїрів	1
лїкарів	—	огородників	—
різбарів (скульпторів) і артистів	—	капелюшників і шапкарів	—
учителїв	1	робітників желїзних і сталевих виробів	—
инших вільних заводів	—	ювілєрів	—
разом	7	шлюсарів	9
2. вишколених робітників:		машинїстів (желїзничих)	2
		моряків	3
пекарів	3	мулярів	5
голярів і фризієрів	—	механїків	—

ЗАВІД	скільк-кість
металевих робітн. (з виключенем желїзничих, сталевих і цинових виробів)	3
мельників	2
робітн. виробів галянтерийних	—
гірняків (miners)	30
малярів і шклярів	3
фотоґрафів	—
робітників штукатурових	—
робітників оловяних виробів	—
складачів (зецерів)	1
римарів	1
швачок	4
робітників до будови кораблїв	—
шевцїв	33
камінних пилачів	—
кравцїв до мужеських строїв	32
гарбарів	2
ткачів	1
бляхарів	1
робітників тютюнових виробів	—
тапіцерів	—
годинникарів	—
прядїльників	1
стельмахів	5
робітників деревних (лїсових)	4
инших заводів	1
разом	205

ЗАВІД	скільк-кість
3. Рїжних инших заводів:	
аґентів	—
банкирів	—
візників	—
рільних робітників	2239
рільників	97
рибаків	—
шинкарів	1
простих робітників (зарібників)	7914
властителїв фабрик	—
купцїв і гандлярів	2
служби	2600
инших занять	1
разом	12854
4. Без занятя (в тім усїх дїтий в віцї нисше 14 лїт)	1407
усїх імміґрантів	14473

Так на 14473 виказаних українських імміґрантів з р. 1905, імміґрантів з висшою осьвітою було лише 7; вишколених (кваліфікованих) робітників, разом з купцями, гандлярами і т. п. (з категорії 3) всего 209; а з сїльської, мужицької верстви: рільників, рільних робітників, зарібників і служби, аж 12850 — се є 98 проц.[1])

[1]) В р. 1906 на 16257 виказаних українських імміґрантів, імміґрантів 1. категорії було 18; 2. кат. 395; 3. кат. 14486; 4. кат. 1358. В р. 1907

Так представляє ся українська імміграція з послїдних часів після заводу.

Не можливо вичисляти ту всї галузи фабричного промислу і всї роди підприємств, в котрих заняті суть українські іммігранти. Можна однак покласти як загальне правило, що усюди там, де потрібна проста, чорна робота, чи то в фабриках, чи в копальнях, чи в яких инших підприємствах, усюди там находять українські іммігранти роботу. Приступаючи отже до загального огляду робіт українських іммігрантів, ограничусь лише до тих підприємств, в яких українські іммігранти працюють в більшім числї, або в яких та праця має деякі характеристичні знамена.

Праця мужчин (дорослих).

На першім місци згадати треба про роботу в копальнях вугля. Там саме, в тих копальнях, від самого початку української імміграції, находили найбільш українські іммігранти роботу, там находять її й тепер — в підземних шахтах Пенсилвенії, Мериленд, Верджінії, Уест Верджінії, Огайо, Индієне, Иллинойс, Колорейдо, Монтене, Орігон, Келіфорнії, Уешінгтон і в инших. Там ся робота є ще і найбільш ріжнородна і, зглядно, ще й найлїпше платна.

Робота в тих копальнях проста — одні „лейбри“ (labourer) накладають у візки вуглє, инші „драйври“ (driver) відвозять мулами або кіньми візки наладовані вуглєм до вінд, инші знова вивіндовують „гайстують“ вуголь з копальнї на верх;[1]) на верху знова — одні накидують вуголь до печий машин, що втискають сьвіжий воздух в підземні коридори копалень, „домпують“ (damp), а инші, „гелпри“

на 24081 виказаних українських іммігрантів, іммігрантів 1 катег. було 11; 2. катег. 433; 3. катег. 21742; 4. катег. 1895.

[1]) Се при твердім вугли (anthracit). При мягкім вугли (bitum), який находить ся плитко під землею, вінд не уживає ся, а вивозить ся його впрост візками на верх.

(helper), помічники, подають материял фаховим робітникам, що направляють знаряди і машини, уживані в копальнянім промислї. Се все. Як видно, всї роботи прості, помічні. Властивих углекопів „майнерів“ (miner), тих, що розсаджують порохом вугляні скали, що вишукують місця перепов-нені газами і остерігають перед ними управу копальнї і самих робітників — між українськими іммігрантами, зглядно, ще мало. Але суть такі, і в послїдних часах є їх що-раз більше — се ті з старших іммігрантів, що практично вивчили

13. **Верченє дїр в вугляній стїнї для ладованя набоїв.**

гірничий завід, спеціяльно гірництво вугляне, навчились вже англїйської мови і з'уміли зложити з вугляного гірництва так зв. „майнерський“ іспит.

„Майнер“ — се властивий копальняний робітник, йому визначають місця в вугляних скалах, котрі він має розсадити і приготовити до вивізки; його річию визначити місце, де „лейбри“ мають вивертїти сталевим сверлом дїру для набою в вугляній стїнї; він має наладувати дїру відповід-

ною скількістю пороху і зарядити перед вибухом все, що конечне для забезпеки житя робітників; він в кінци після вибуху обовязаний обстукати докладно цїлу стїну і прослїдити, чи нема де в скалї пропуклин, в наслїдок яких моглаб яка брила відірватись від скали і привалити собою робітників. Задля всего того мусить він бути добре обзнакомлений з цїлою технїкою добуваня вугля і з всїма можливими обставинами і евентуальностями, які можуть при добуваню вугля лучати ся: мусить вміти розпізнавати, хоч в приближеню, грубість і якість вугляної стїни і вміти запобічи катастрофам, можливим в копальнї — або в наслїдок обірваня вугляної стїни, або в наслїдок вибуху газів, що раз-враз нагромаджують ся в підземних коридорах копалень.

Відповідно до всїх тих родів працї в копальнях вугля, унормована є платня. Чим простїйша робота і вимагає більшого труду фізичного, тим платня менша, чим праця більше скомплїкована і вимагає певного умового з'усиля, тим платня більша. Платня звичайного углекопа „лейбра" залежить від числа наладованих візків і ваги наладованого в візку вугля — отже від меншої чи більшої фізичної сили і витревалости робітника. Але не все дістає „лейбр" стілько візків, скілько міг би наладувати за день. Ту грає часто велику ролю протекція „босів" (boss) — наставників, які роздїлюють між „лейбрів" візки і протегують передовсїм робітників своєї народности а потім Англїйцїв, зглядно тих, що знають англїйську мову. Українських, і взагалї східно-европейських робітників, так зв. „гунґерієнс" (hungariens)[1]) лишають на кінци — хиба що який підплатить „боса" — і доперва сю решту візків, що остались до наладованя, роздїлюють між них. Дальше, не дістають „лейбри" до наладованя тілько візків, кілько змогли би наладувати,

[1]) „Гунґерієнс" се згірдлива назва на всїх східно-европейських імміґрантів, особливо Славян. Пішла ся назва від перших імміґрантів, що прибули з Угорщини.

ще через те, що самі заряди вугляних компаній зменшують нераз роботу в копальнях, щоб уникнути гіперпродукції. Тоді, відповідно до конюнктур на вуглянім ринку, обмежують добуванє вугля на стілько, що „лейбри“ дістають ледви два а нераз і один візок до наладованя, а навіть й саму роботу в тижни зменшують до двох або трех днів. Повна робота, то є, коли усї „лейбри“, навіть і „гунґерієнс“ дістають тілько візків, скілько можуть наладувати, лучаєсь лише в періоді незвичайного руху в инших галузях промислової продукції, коли настає незвичайне запотребованє „душі промислу“ — вугля, а також в часах перед страйком вугляних робітників, коли компанії змушені нагромадити завчасу потрібну скількість вугля, щоби додержати в часї страйку своїх з'обовязань, і по скінченім страйку, коли компанії мусять виповнити свої вугляні резерви, зменшені в часї страйку.

Проте заробок денний „лейбра“ залежить від того, як „йде робота“: на Сході хитаєсь між 1—3 дол. а робочий день, від 1903 р. треває 9 годин, — до того року тревав годин 10. В часї повної роботи йде робота й в ночи. Сей 9 годинний робочий день є однак лише нормою, „лейбри“ часто, як „йде робота“, роблять „понад час“, на „овертайм“ (over time), до 14 і 16 год. За те, як час злий, роблять лиш доти, доки не „вироблять“ своє, хочби лише пару годин, і вертають домів. Платня всїх инших робітників, що працюють під землею, виносить 1·25—1·75 дол. (залежно від роду праці і вмілости робітника), а робучий день треває також 9 год. Платня знова тих робітників, що працюють „на верху“, що суть при „домповаю“ або при инших помічних роботах виносить 1·20—1·75 дол. День робочий треває однак 10 год.

На Заході — в державах Колорейдо, Монтене, Уешінґтон, Орігон, Келіфорнїє і ин. зарібкові услівя в копальнях вугля трохи лїпші, як на Сході — в Пенсилвенії, Огайо, Верджінії, Уест Верджінії і т. д. — задля меншого напливу робітників, і денна платня „лейбра“ і инших виносить

2·50—3 дол. Робочий день треває 8 годин (3 шихти — змін на добу).

Денний заробок майнера більший від зарібку лейбра. На Сході — пересічно 3 дол., відповідно до скількости вивезеного вугля. Тому нераз спадає низше 3 дол., а нераз доходить і до 5 дол. Залежить се від того, яку скалу дістане майнер, чи буде се стіна з чистим вуглем, чи попрорізувана камінними жилами. На Заході денний заробок майнера виносить 4—5 дол. Ту і там однак обовязаний майнер з тої денної платні оплачувати порох до ладунку.

Кромі робіт в копальнях вугля, находять ще українські іммігранти роботу в копальнях срібла і золота — в державах Колорейдо, Монтене, Айдаго і Уешінґтон; в копальнях олову — в державі Міссурі; і в копальнях цементу, вапна і мармуру — в Пенсилвенії. Рід роботи у всіх тих копальнях такий самий, як в копальнях вугля. Денна платня в копальнях срібла і золота 2·75 дол., при акордовій роботї 3—4 дол.: робочий день 8 год. (3 шихти). В копальнях олову денна платня 1·50—2 дол.; робочий день 8 год. (3 шихти). В копальнях цементу — денна платня 1·30 і 1·35, а як акордова робота, то 2 і 3 дол., залежно від того, кілько дістане візків до наладованя; робочий день 10 год. В вапняних копальнях денна платня 1·35 дол., а як акордова робота, то 2 і 3 дол.; робочий день 10 год. В копальнях мармуру платня 1·50—2 дол.; робочий день 9 і 10 год.

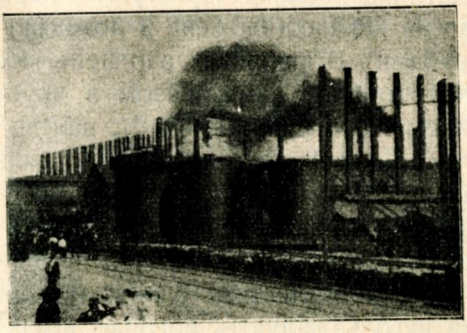

14. **Сталівні.**

Дальше, крім робіт в копальнях, находять ще українські іммігранти роботи у всіляких фабриках. Передовсім —

в желїзних фабриках, і то в фабриках, почавши від гут желїзних, а скінчивши на фабриках всїлякого рода желїзних виробів. Ту належать фабрики дроту, цьвяхів, блях, прутів, желїзних бочівок, плит, шин, домових печий, шруб, рур, замків, в желїзних вальцовнях і т. д. в кінци в фабриках льокомотив і ріжного рода машин. Дальше в шкляних гутах, в фабриках паперу, в ткацьких фабриках, в кравецьких варштатах, в цигаровнях і т. д. і т. д. і на фармах.

У всїх тих фабриках, як і не ріжнородні суть в них роботи, ся ріжнородність не має для українських іммігрантів, загалом беручи, нїякого значіня. Їх робота майже всюди однакова — проста. В желїзних фабриках звозять тачками желїзну руду до печий, де вона перетоплюєсь на чисте желїзо; відвозять напів остиглі желїзні штаби до холодовнї; звозять тачками або зносять на плечах штаби желїза до печий, з відки, розжарене, дістаєсь воно до рук кваліфікованих робітників-ковалів. Простують деревляними шлягами розжарене желїзо (зложене в ложиську і прикріплене до него шрубами). В фабриках рур простують рури (грубші машиною, тонші руками, разом з другими робітниками, а як цїлком тонкі рури, прим. $^1/_2$ цалеві, то самі), або переносять або перевозять ті рури до складу. В фабриках шруб наладовують шруби в бочки, або забивають наладовані шрубами бочки дном, або значать ті бочки числами або якими иншими знаками. При печах — насипують до печий вуголь, або „чистять огонь“ (вигортають з печий випалений вуголь, ладують його до візків і вивозять поза обруб фабрики, на майдан). Вкінци стають до послуги кваліфікованим робітникам — подають знаряди, підсувають або пересувають оброблений матеріял і т. п. В шкляних гутах укладають на столах шкляний матеріял до обробки, або готові шкляні вироби зносять до складів. В ткацьких фабриках — ткачі запускають нитки, а ті, що зірвуть ся, навязують; инші білять полотно, а опісля фарбують, — се вже кваліфіковані роботи. В фабриках паперу — скробають дерева, з якого виробляє ся папір. В кравецьких варшта-

тах — прасують убраня прасами, порушуваними моторами елєктричними або газовими. Кравці шиють убранє (кождий робить лише одну роботу і 20 робітників зробить денно 60 блюзок, сподень ще більше, а камізельок ще більше). В фабриках корабельних мотузів — накладають прядиво на машину, що чеше прядиво, або навязують чисте прядиво на машину, що суче, або знова навязують нитки на машину, що скручує їх на грубші або тонші мотузи. При копних роботах — рівнають терен під доми, фабрики і т. п., копають або насипують дороги, при будові доріг возових і при будові желїзних доріг, копають тунелї і т. п. Вкінци на фармах — орють, косять, доглядають коней, доять корови і т. п.

Як однакові, прості всї ті роботи, так однакова і зарібкова скаля. Ріжниці, які суть, суть невеликі, а залежать лише від меншого чи більшого напруженя фізичної сили або від меншої чи більшої небезпеки житя. На Сходї ся зарібкова скаля робочого дня протягаєсь між 1·25—1·75 дол. На Заходї між — 2—2·50 а навіть і до 3 дол. Для кваліфікованих робітників, яких впрочім між українськими імміґрантами є, зглядно, мало — вони або прибувають впрост зі старого краю: мулярі, столярі, ковалї, кравцї і т. п., або вирабляють ся на них в фабриках, прибувши до З'єдинених Держав ще хлопцями — скаля зарібкова є о много висша. Всї впрочім кваліфіковані робітники з'орґанїзовані суть в сильні Заводові Унії, завдяки яким виборюють собі раз-враз лїпші услівя працї і вишу зарібкову скалю. Денний їх заробок доходить до 3, 4 і 5 дол. а навіть і висше.

Робочий день треває 8, 9, 10 і 11 год.

Понизше подаю детайлїчний виказ підприємств, в яких находять українські імміґранти-дорослі найчастїйше роботу, а побіч — висоту денного зарібку і довготу робочого дня:

Таблиця 15.

підприємство	денний заробок в дол.	робочий день
Копальні вугля		
НА СХОДІ:		
в копальни (під землею)		
лейбри	1—3	9
інші робітники: гелпри, драйври і т. п....	1·25—1·75	9
майнери	2—5	9
на верху		
гелпри	1·20—1·75	10
НА ЗАХОДІ:		
в копальни звичайні робітники (некваліфіковані)..	2·50—3	8
майнери..	2—5	8
на верху		
гелпри	2·50	8
Фабрики коксу		
(держ. Ню Йорк; Пенсилвенія)	1·50—2·50	10
Копальні цементу		
(держ. Пенсилвенія)	1·30—1·35 при акор. роботї 2—3	10
Фабрики цементових виробів		
(держава Ню Джерзи).....	1·50	10
Копальні вапна		
(держ. Пенсилвенія).... ..	1·35 · при акордов. роб. 2—3	10
Копальні олову		
(держ. Міссурі).	1·50—2	8
Копальні мармуру		
(держ. Пенсилвенія)	1·50—2	9 і 10
Копальні срібла		
(держ. Колорейдо; Монтене; Айдаго; Уешінґтон)	2·75 при акордов. роб. 3—4	8
Копальні золота		
(держ. Колорейдо; Монтене; Айдаго; Уешінґтон)	2·75 при акордов. роб. 3—4	8
Ліярні олова, срібла і золота		
(дер. Колорейдо)	1·60—3	10 і 12
Желїзні дороги		
(д. Ню Йорк; Ню Джерзи; Верджінія; Пенсилвенія; Огайо і т. д. на цїлім Сходї)		

підприємство	денний заробок в дол.	робочий день
при направі доріг (на „секції“)	1·50	
при укладаню шин (стілґенґ — steel-gang)	1·75	
при будові мостів (бріджґенґ — bridge-gang)	2	10
при чищеню льокомотив..	1·25—2	10
при направах ваґонів (особових і тягарових) і льокомотив (на цїлім Сходї):		
помічник	1·30—1·90	10
кваліф. робіт.	2—3	10
Желїзні гути		
(держ. Ню Йорк; Пенсилвенія; Огайо; Іллинойс)		
помічник ...	1·50	10
кваліф. робіт.	2—5	10
Фабрики желїзних виробів		
(держ. Ню Джерзи; Ню Йорк; Пенсилвенія; Огайо; Міссурі)		
помічник	1—1·70	10
кваліф. робіт.	2—5	10
Вальцовні желїза		
(держ. Ню Йорк; Пенсилвенія)	1·25—2	10
Сталівні		
фабрики сталевих стовпів до будинків, желїзних мостів і т. п. (дер. Ню Йорк; Канетікат; Колорейдо)	1·25—2	10
Фабрика машин		
(держ. Ню Йорк; Пенсилвенія)	1·35—2	10
Фабрики желїзничих ваґонів		
(держ. Ню Джерзи; Ню Йорк; Пенсилвенія; Іллинойс; Мінесоте; Міссурі) помічник.	1·30—1·90	10
кваліф. робіт.	2—3	10
Фабрики ваґонів трамваєвих		
(держ. Міссурі).	1·80	10
Фабрики мідяних і мосяжних виробів		
(дер. Канетікат).	1·25—1·35	10
Шкляні гути		
(д. Пенсилвенія)	1·65—2	11 і 12

підприємство	денний заробок в дол.	робочий день
Фабрики столярських робіт		
(держ. Ню Йорк; Верджінія; Ілнойс)		
помічник	1—2	10
кваліф. робітн.	2—3·50	10
Фабрики меблів		
(держ. Мінесоте)	1·50	10
Цукровні		
(держ. Ню Джерзи; Ню Йорк).	1·50	10
Фабрики мила		
(держ. Ню Джерзи; Ню Йорк)		
помічник	1·50	10
кваліф. робітн.	2·50	10
Гарбарні		
(держ. Ню Джерзи; Пенсилвенія; Іллинойс)		
помічник	1—1·75	10
кваліф. робітн.	2—2·50	10
Фабрики паперу		
(держ. Ню Джерзи; Ню Йорк; Мессечусетс).	1·25—1·75	10
Ткацькі фабрики		
(держ. Мессечусетс; Род Айленд)		
помічник	1·35—1·65	10
кваліф. робітн.	2—3	10

підприємство	денний заробок в дол.	робочий день
Фабрики диванів		
(держ. Ню Йорк)	1·50	10
Фабрики шовку		
(держ. Ню Джерзи; Пенсилвенія)	1·35—1·65	10
Кравецькі варштати		
(держ. Ню Йорк; Пенсилвенія)		
помічник	1·50—1·75	9
кваліф. робітн.	2—2·50	9
Фабрики капелюхів		
(держ. Ню Йорк)	1·50	10
Варштати дамських ковнірів футрових		
(держ. Ню Йорк)		
помічник	1·50—1·75	10
кваліф. робітн.	2—2·25	10
Фабрики корабельних мотузів		
(держ. Ню Йорк)	1·25 - 1·50	9
Різні і масарні		
(держ.Іллинойс)		
помічник	1·50—1·65	10
кваліф. робітн.	2—2·50	10
Фабрики цигар		
(держ. Ню Йорк; Ню Джерзи)		
помічник	1·35—1·65	9
кваліф. робітн.	2·50—3	8
Цегольні		
(д. Ню Джерзи).	1·25	10

підприємство	денний заробок в дол.	робочий день
Будова домів (мулярство)		
помічник	1·50—1·75	10
кваліф. робітн.	2—2·50	10
Млини		
(держ. Мінесоте)	1·35	10
Будова пароплавів		
(держ. Ню Йорк; Ню Джерзи; Пенсилвенія; Огайо)		
помічник	1·50	10
кваліф. робітн.	2·50—3	10
На доках (при ладованю пароплавів)		
(держ. Ню Йорк; Ню Джерзи; Пенсилвенія; Огайо)		
помічник	1·50—1·80	10
кваліф. робітн.	2·50—3	10
Тартаки		
(держ. Мінесоте; Айдаго; Каліфорнія; Оріґон; Уешінґтон)		
помічник	1·75—2·50	8
кваліф. робітн.	3—4	8
Рубанє лїсів (в зимі)		
на Сходї: дер. Верджінія; Мінесоте	1·25 або 26—30 міс. крім мешканя і харчу	8

підприємство	денний заробок в дол.	робочий день
на Заходї: дер. Айдаго; Каліфорнія; Оріґон; Уешінґтон ...	2—5 крім мешканя і харчу	8
Смоловня		
(д. Ню Джерзи)	1·35—1·50	10
Ґазовні		
(держ. Ню Йорк)		
помічник ..	1·50	10
кваліф. робітн.	2—2·50	
Пральні		
(держ. Ню Йорк)		
помічник	1·35	10
кваліф. робітн.	2—2·25	10
Реставрації		
(держ. Ню Йорк; Ню Джерзи; Пенсилвенія)		
помічник	1·35	10
кваліф. робітн.	2—2·50	10
Чищенє ваґонів, повозів, візків		
(держ. Ню Йорк; Огайо; Иллинойс; Міссурі)	1·50	10
При гальмі желїзничих ваґонів		
(держ. Ню Йорк; Огайо)		
кваліф. робітн.	2—3	10

підприємство	денний заробок в дол.	робочий день	підприємство	денний заробок в дол.	робочий день
Фірманенє (держ. Ню Йорк; Пенсилвенія).	30—35 міс. крім мешканя і харчу	10	в Норд Дакота.	і харч; в осени: 1·50--2; в зимі: 0·50; а на весну 1; в літї 2-3;	
Копні роботи (на цїлім Сходї)	1·25 - 1·65	10		в осени 2—2·50;	
Огородництво (лїтом) (держ. Ню Йорк; Пенсилвенія).	1·25—1·50	10		місячно 35 крім меш.іхарчу; річно 300 крім мешканя і харчу	
На фармах (дер. Ню Йорк; Канетікат; Пенсилвенія).....	13—15 міс. крім мешканя і харчу; на дни: в лїтї 2—3	12	на Заходї (Каліфорнія, Оріґон)	в лїтї: 30 міс. крім мешканя і харчу; на дни: 2—2·50	

Як з повизшої таблиці видно, находять українські іммігранти — мущини (дорослі) працю при найріжнороднїйших підприємствах, а денна зарібкова платня, яку дістають за свою працю, хитаєсь між 1·35—2 дол. Однак сеї границї денної платнї не можна брати як щось стале, незмінне, поза яку платня нїколи не вихиляє ся. Вихиленя развраз лучають ся, і по одній і по другій сторонї, особливо — в платнї сьвіжо - прибуваючих іммігрантів, що перший раз находять ся при фабричній, зглядно копальняній роботї і ще не обзнакомились з технїкою роботи в тих підприємствах. Таким приходить ся часто підійматись роботи за денну платню 1 дол. або й 90 цнт. а навіть і 80 цнт. З другої сторони лучаєсь також, що іммігранти переступають

висшу границю — 2 дол. денної платні. Се ті, що прибувають до З'єдинених Держав як кваліфіковані робітники (столярі, мулярі, ковалі, кравці і т. п.), або через довше пробуване в однім і тім самім підприємстві, вирабляють ся на кваліфікованих робітників і постепенно доходять до скалї денної платні кваліфікованих робітників.

Посередно однак беручи, денна зарібкова платня загалу українських іммігрантів-мущин (дорослих) хитаєсь між 1·35 а 1·75 дол.

Праця женщин (дорослих).

Головна зарібкова праця, якій віддають ся українські іммігрантки і якої вони найрадше шукають, особливо ті, що що-йно прибули до З'єдинених Держав — є домова послуга. І цілком природно — вони ще в тім найліпше „вироблені", сеж така сама робота, як в старім краю на службі — робити в дома порядок: постирати порохи, змити підлогу, помити начинє, мити вікна, постелити і застелити ліжка, запалити в печі, а по при се — помагати у всїх домових роботах господинї. Крім того, як ще суть дїти в дома, бавити їх. Нїчо нового, незвичайного. Так і тої роботи іммігрантки найрадше шукають.

Платня послугачок дуже ріжна і залежить від многих обставин. Передовсїм від зручности і вмілости дївчини; дальше від місцевости, в якій іммігрантки наймають ся до домашних послуг — чи суть се більші міста і місцевости фабричні, в яких много дївчат може найти роботу ще й в фабриках, чи міста менші, місточка — без фабрик. В кінци залежить і від того, в кого служать: чи у „своїх", у Українців (або у стоячих їм на рівні культурно Поляків, Словаків і т. п.), чи у Жидів, чи у Американців. Найлихше платні суть домашні послугачки в тих містах, зглядно околицях, де нема фабрик, що затруднюють дївчата, і послугачки, що суть на службі у „своїх", у Українців, зглядно

у Поляків, Словаків і т. д. Лїпше вже платні суть в фабричних містах і у Жидів, найлїпше у Американців.

Задля тих причин платня домашних послугачок дуже ріжна — не усталена, хитаєсь між 3—25 дол. місячно, крім мешканя і харчу. Ті однак, що вміють прасувати білє і варити, дістають більше — 10—50 долярів місячно, кромі мешканя і харчу.

Робочий день домашних послугачок треває звичайно 13 годин, від 6 год. рано, до 7 год. вечер. В неділю, по полудни, звичайно „вільний вихід" на 5 годин. Однак не всюди так є — декуди вільний вихід є не кождої неділї, а що другої. У Жидів зате (де найбільше служать українські дівчата), кождий вечір і кожда неділя по полудни суть вільні.

Крім до послуг в приватних домах, наймають ся ще українські дівчата до послуг в реставраціях і в готелях. Обовязки послугачок в реставраціях, також такі самі, як в старім краю: мити начинє, шурувати підлоги, мити реставрацийні сголи і т. п. До сеї простої роботи наймають ся однак лише ті іммігрантки, що ще не обули ся в З'єдинених Державах і не знають англїйської мови; ті зате, що навчили ся англїйської мови, обслугують вже при реставрацийних столах гостий. В реставраціях находять також роботу й ті, що вміють варити — куховарки.

Платня звичайних реставрацийних послугачок така: в менших містах 8—15 дол. місячно, крім мешканя і харчу; в більших містах 12—20 дол. місячно, крім мешканя і харчу. Платня тих, що услугують при столах, в так зв. лонч-румах (Lunch Room) — в їдальнях, без напитків алькоголїчних — в менших містах 20—25 дол. крім харчу а часом і мешканя; в більших містах 25—30 дол. місячно крім харчу. Платня куховарок — в менших містах до 30 дол. місячно, крім харчу; в більших містах до 60 дол. місячно, крім харчу. Мешкають однак усї поза реставрацією — в дома, у родичів, або самі на станції.

Робочий день в реставраціях треває від 6 год. рано до 7 год. вечер, для звичайних послугачок ще довше, нераз і до 9 год. Неділї по полудни, по скінченій роботї, звичайно вільні, до 6 год. вечер.

Занятє послугачок в готелях обіймає: прятанє готелевих кімнат, чищенє з порохів меблїв, митє підлог, тріпанє диванів, замітанє підлог, закладанє постелий і т. п. Платня хитаєсь між 15—20 дол. місячно, крім мешканя і харчу. Робочий день треває від 6 год. рано до 7 год. вечер. Неділя, звичайно кожда друга, вільна по полудни.

Се найголовнїйші роди занять українських дївчат-іммігранток, особливо тих, що що-йно приїхали до З'єдинених Держав.

По при ті головні роботи, находять українські іммігрантки роботу ще й по фабриках, як в цигаровнях, фабриках шовкових виробів, в варштатах ткацьких, кравецьких, в склепах і т. д. В цигаровнях витягають з тютюнових листків жилки (гичє) або звивають тютюнові листки в цигара. В варштатах ткацьких і прядїльних обслугують машини — ся робота є звичайно та сама що й мужчин і однаково платна. В кравецьких знова варштатах шиють убраня (робітничі, жіночі блюзки, фартухи і т. п.), инші пришивають до тих убрань ґузики, инші вкінци оброблюють дїрки до запинаня ґузиків. В шматярнях „ретзовнях" (rag = шмата) та при перерібцї старих убрань, порють шматє, відтинають ґузики і т. п. В фабриках черевиків зшивають скіри і вишивають на них машиною десенї. В фабриках паперу сортують папір; в фабриках гончарських виробів чистять і завивають в папір або солому горнята, тарелї, сплювачки і т. п. В фабриках сухарів, пакують сухарі в пуделка; в фабриках дрїжджів завивають дрїжджі в папір і пакують їх в скринки. В фабриках рам фарбують або золотять рами. В фабриках фляшок пакують фляшки; в фабриках желїзних виробів стирають рапавість желїзних виробів; в фабривах боднарських склеюють дощінки при баліях, цебриках і т. п. В склепах одні відносять закуплені товари до від-

ділу, де їх опаковують, другі опаковують їх — завивають в папери і обвязують шнурочками і т. д. При многих з тих робіт треба однак знати вже анґлійську мову.

Денна зарібкова платня імміґранток-робітниць о много менша від денної зарібкової платні мужчин. Хитаєсь між 75 цнт. а 1·25 дол. Але суть часті вихиленя понизше і повизше тих границь. Знижає ся нераз до 50 цнт. а підносить ся до 1·50 а навіть і до 2 дол. (прим. в ткацьких варштатах). Робочий день звичайно 10 годин.

Понизше подаю подрібний виказ підприємств, в котрих находять звичайно роботу українські іммігрантки, а побіч денний зарібок і довготу дня:

Таблиця 16.

підприємство	денний заробок в долярах	робочий день	підприємство	денний заробок в долярах	робочий день
Послуги в приватних домах НА СХОДІ:				мешканя і харчу	до 7 г. вечер
В менших містах і місцевостях не фабричних:			більше богат..	20—25 міс. крім мешканя і харчу	від 6 г. рано до 7 г. вечер
у Українців (Поляків, Словаків і т. п.) ...	3—5 місячно крім мешканя і харчу	від рана до ночи	В більших містах і фабричних місцевостях: у Українців (Поляків, Словаків і т. п.).	5—10 міс. крім мешканя і харчу	від рана до ночи
у Жидів..	4—8 міс. крім мешканя і харчу	від 6 годин. рано до 7 г. вечер	у Жидів.....	8—15 міс. крім мешканя і харчу	від 6 годин. рано до 7 г. вечер
у Американців: менше богатих	10—18 міс. крім	від 6 г. рано			

підприємство	денний заробок в долярах	робочий день
у Американців:		
менше богатих	12—20 міс. крім мешканя і харчу	від 6 г. рано до 7 г. вечер
більше богат..	20—25 міс. крім мешканя і харчу	
НА ЗАХОДІ:		
звичайна послугачка	найменше 15 міс. крім мешканя і харчу	від 6 г. рано до 7 г. вечер
ті, що вміють ще прати і варити	30—50 міс. крім мешканя і харчу	
Послуги в ресторанціях		
в менших містах:		
звичайні послугачки	8—15 міс. крім мешканя і харчу	від 6 г. рано до 9 г. вечер
ті, що послугують гостям при столах	20—25 міс. крім харчу а часом і мешканя	від 7 годин. рано до 7 г. вечер
куховарки.....	25—30 міс. крім харчу	
в більших містах і місцевостях фабричних ... звич. послугачки	12—20 міс. крім мешканя і харчу	від 6 г. рано до 9 г. вечер
ті, що послугують гостям при столах	25—30 міс. крім харчу а часом і мешканя	від 7 г. рано до 7 г. вечер
куховарки.....	до 60 міс. крім харчу	від 7 г. рано до 7 г. вечер
Послуги в готелях..	15—20 міс. крім мешканя і харчу	від 6 г. рано до 7 г. вечер
Фабрики цигар (держ. Ню Йорк; Пенсильвенія; Іллинойс; Мінесоте; Міссурі; Каліфорнія)	0·75—2 [акордова робота]	10
Прядильні варштати (держ. Ню Йорк; Род Айленд)	0·75—1	10—11
Ткацькі варштати (держ. Ню Йорк; Массечусетс; Пенсильвенія).	0·75—1·75 і 2 [акорд. робота]	10

підприємство	денний заробок в долярах	робочий день
Фабрики шовкових виробів		
(дер. Пенсилвенія)	0·50—1·25	10
Фабрики біля (жіночого і мужеського)		
(дер. Пенсилвенія)	0·50—1·25	10
Фабрики панчох, шкарпеток		
(дер. Пенсилвенія)	0·50—0·75	10
Фабрики ковнїриків і маншетів	0·70—1·75 [акордов. робота]	10
Фабрики ковдер		
(держ. Мінесоте)..	0·75—1·75 [акордов. робота]	10
Кравецькі варштати		
(держ. Ню Йорк; Пенсилвенія; Огайо; Мінесоте).....	0·50—1 і 2 [акорд. робота]	10
Шматярнї (перерібка старих убрань)		
(держ. Ню Йорк; Огайо; Іллинойс; Мінесоте)	0·50—1·20	10
Фабрики диванів („карпетовнї" - carpet=диван, килим) „шкрабають" в „дром-румі" (drom =кросно, room= кімната) килими		
(держ. Ню Йорк)..	0·50—1·75	10
Фабрики капелюхів		
(держ. Ню Йорк)..	0·50—1	10
Фабрики мішків (на муку)		
(держ. Мінесоте)		
ті, що шиють мішки..	0·75—1·25	10
ті, що значать мішки на друкарських машинах	0·75—1	
ті, що переглядають чи знаки добре відбиті..	0·65	
Фабрики мотузків		
(держ. Іллинойс; Міссури)	0·80—1·25	10
Фабрики черевиків		
(дер. Міссури; Мінесоте).....	0·50—0·85	10
Фабрики паперу		
(держ. Мінесоте) .	0·50—0·85	10
Фабрики пуделок (папендекльових)		
(держ. Ню Йорк; Мінесоте).....	0·50—1	10
Фабрики мила		
(держ. Ню Йорк; Іллинойс)	0·65—1·25	10
Гончарські фабрики		
(держ. Огайо)	0·75—1	10

підприємство	денний заробок в долярях	робочий день
Фабрики цукорків (держ. Ню Йорк; Пенсилвенія; Мінесоте).....	0·50—0·85	10
Фабрики сухарів (держ. Ню Йорк; Пенсилвенія; Мінесоте).....	0·50—0·85	10
Фабрики дріжджів (держ. Ню Йорк; Іллінойс; Мінесоте).....	0·75—1·25	10
Фабрики рам (держ. Ню Йорк)..	0·75—1·50	10
Фабрики шкляних виробів (держ. Пенсилвенія)	0·50—1·25	10
Фабрики фляшок (держ. Міссури). .	0·75—1·25	10
Фабрики желїзних виробів (держ. Ню Джерзи; Канетікат; Пенсилвенія).....	0·50—1·50	10

підприємство	денний заробок в долярах	робочий день
Склепи.	0·50—0·75	10
Пральні (держ. Ню Йорк; Ню Джерзи; Пенсилвенія; Іллінойс)	0·50—1	10
Різні і масарні (держ. Огайо; Іллінойс; Пенсилвенія)	0·75—1·25	10
Митє шиб (по приватних домах і урядах-офісах.	1	8
На фармах (держ. Норд Дакота) домові, господарські роботи і полеві	10—15 місячно крім мешкання і харчу	12
при молотїльнях	1—2	
при пильнїйших роботах в поли	1	
звичайні роботи на дни.....	0·50	

Праця малолїтних.

Взагалї дїтям і підросткам, хлопцям і дївчатам, що прибувають з родичами до З'єдинених Держав, перспектива боротьби о істнованє в їх будучім житю представляється в много кориснїйшім видї, як для іммігрантів, що при-

бувають до З'єдинених Держав в дорослім віці. Вже те одно, що вони, так сказатиб, до нїчого ще не звикли, є для них в їх будучій боротьбі сильно помічне, вони легко можуть нагнутись і навикнути до нових, американських обставин житя, до иншого окруженя людий і до відмінних, як в старім краю, поведїнок між людьми — взагалї, а до услівій працї в фабриках — спеціяльно. До тогож, що найважнїйше, легко набувають знанє англїйської мови. І вони скоро починають почувати ся справжнїми „американцями". Через ту легкість асимілювити ся з окружаючими обставинами житя, скоро затирає ся ріжниця між дїтьми іммігрантів а дїтьми Американців, і всї вони, вся молодїж — і дїти іммігрантів і дїти Американців, скоро підходять під один тип — американської дитини. Не так у іммігрантів, що прибувають в дозрілім віці: у них ріжниці, між ними а Американцями, і що до спосібности до ріжного рода праць і взагалї що до скалї відомостий і що до звичаїв і успособленя і т. д. нїколи майже не затирають ся, а як затирають ся, то дуже поволи, доперва по довгім побутї їх в З'єдинених Державах, а звичайно лишають на них на цїле житє пятно іммігранта-чужинця і стають кулею у ніг в їх з'усилях вибитись на верх.

Та легкість, з якою дїти іммігрантів уміють асимілювати ся з окружаючими обставинами житя, спричинює се, що роди працї, яких ті дїти підіймають ся, і їх зарібкова скаля суть ті самі, що і у дїтий всїх инших народностий і дїтий американських — з робітничої кляси.

Лїта, які офіціяльно уважає ся в З'єдинених Державах як лїта працї малолїтних, суть лїта від 14 року житя до 16. До 14 року, хлопець чи дївчина мають учити ся; по 16 роцї підпадають вже під норми регулюючі працю дорослих. Однак для дїтий іммігрантів сї норми не мають безглядної сили — іммігранти старають ся, загалом беручи, висунутись з під сеї норми, і скоро лише де в якій місцевости є се можливе, віддають своїх дїтий на роботу ще перед 14 роком житя, і то не лише в 13 або 12 роцї,

але й в 10 і 9, розуміє ся, на велику шкоду фізичного і духового розвитку дитини.

Роботи яких підіймають ся малолїтні в цїлях зарібку суть дуже ріжнородні. Взагалї підіймають ся всяких можливих робіт — помічних, легких, відповідних їх молодечому вікови. Такі помічні, легкі роботи потрібні майже в кождім заводї, тож майже в кождім заводї, і в промисловім і в торговельнім, ту роботу находять. Але все таки на вибір тих робіт впливає передовсїм занятє родичів — батька чи матери. Звичайно роблять в тих фабриках зглядно копальнях, де роблять їх родичі.

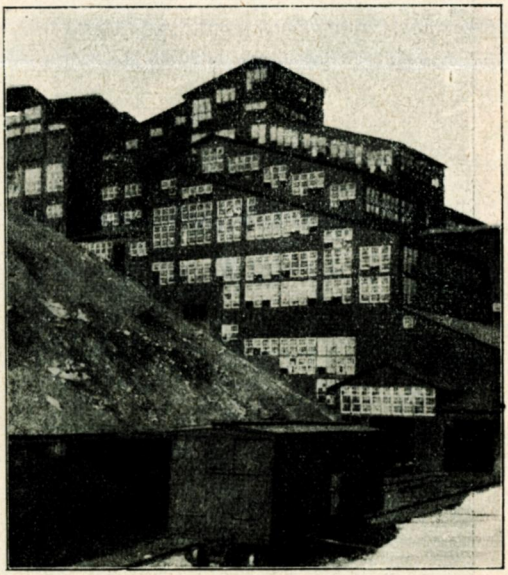

15. „Бреха“ — вугляний млин.

Всї ті роботи не вимагають, загалом беручи, великого фізичного напруженя. В одних лише копальнях вугля праця хлопців є тяжка і прикра. Передовсїм в копальнях твердого вугля (в східній Пенсилвенії), в вугляних млинах, так зв. „брехах“. Добутий з підземних покладів, віндами, на верх „брехи“, вуголь, висипуєсь між сталеві карбовані вальцї, якими розтовчений на малі куснї, пересипуєсь через решета о ріжної величини очках і, так розсортований (відповідно до величини, якої уживають в ріжного рода фабричних печах), зсуваєсь до зсипів-скринь, звідки, долїшними отворами, зсипуєсь вже впрост до желїзничих

вагонів. Задачию отже хлопців-робітників видобувати, зглядно вишукувати між вуглем камінє. В довгих рядах сидять вони один побіч другого над вальцями і перебирають зсуваючий ся в діл вуголь і виловлюють з поміж него камінє. Се робота тяжка і прикра, особливо в горішних поверхах „брехи", де вибирає ся камінє між грубшими куснями вугля там часто аж до крови обтовчує вуголь пальці.

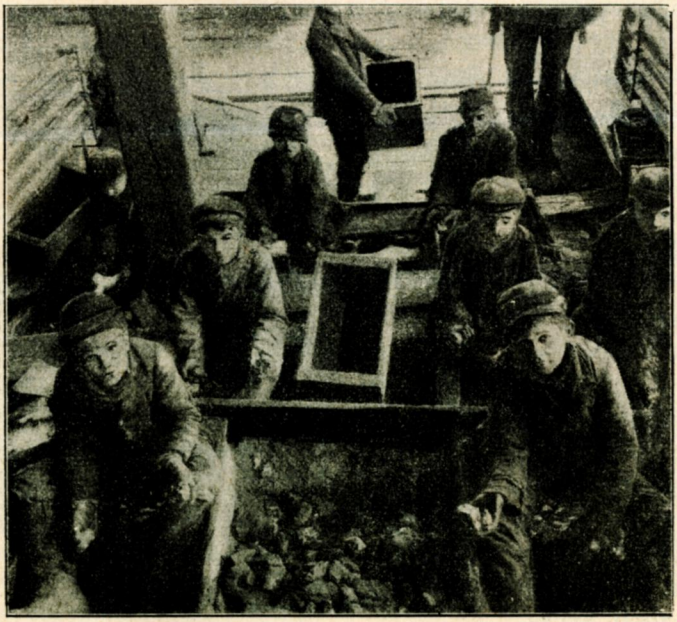

16. **Хлопці в „брехах" при виловлюваню з між вугля каміня.**

До тих „брех" посилають родичі дітий звичайно в 12-тім році житя, хоч лучає ся, що посилають вже й в 10-тім, а навіть і в 8-ім році! Денна платня ріжна — відповідно до віку — 11 і 12-літнї дістають 50 і 60 цнт.; 13 і 14-літнї — 75 до 90 цнт.; старші, понад 16 літ — 1 дол., а дорослі 20-літнї, бо й такі роблять в „брехах" — 1·25 дол. Робочий день треває 9, декуди 8 годин.

При мягкім вуглю нема спеціяльної хлопячої роботи — хлопці роблять ту саму роботу, що й старші, самостійно, наладовують вуголь до візків, і від числа наладованих візків (і ваги наладованого вугля) платить ся їм після тої самої скалї, що й старшим. Денний заробок ріжний, залежить від сили і витревалости, отже головно від віку і здоровля, хитаєсь між 75 цнт. а 1·25 дол. Звичайно йдуть ту хлопці вже в 12 році житя.

Кромі робіт в копальнях вугля находять ще хлопці роботу в желїзних фабриках. Але і в тих желїзних фабриках підіймають ся вони роботи не тому, будьто би ті роботи як-раз надавались для них, а тому, що в тих фабриках працюють їх батьки. І в тих желїзних фабриках не дістають вони якоїсь спеціяльно означеної роботи, а звичайно уживає ся їх до всїляких послуг, навіть звичайним, дорослим робітникам „лейбрам". Денна платня хитаєсь між 50 а 75 цнт., хоч нераз доходить і до 1 дол., як хлопець більш дозрілий і сильний. Робочий день треває звичайно 10, декуди 9 годин. Звичайно йдуть на роботу в 14 році житя, але лучає ся, що йдуть навіть і 9-лїтні дїти, які за 9 годин денної праці дістають 45 цнт.

В околицях, де нема копалень вугля і желїзних фабрик, наймають ся до роботи хлопці в инших фабриках і у всїляких торговельних і бюрових підприємствах. Денна платня хитаєсь також і там між 50 а 75 цнт. а доходить нераз до 1 дол. Робочий день треває 10, 9 а декуди 8 годин.

Дївчата-малолїтні працюють знова там, де працюють дївчата-дорослі, лише за меншу платню — 30—60 цнт. денно.

Вичисляти всї фабрики і підприємства, в котрих працюють українські малолїтні імміґранти і тамошні уроженці, годї. Всеж таки наведу і ту, як се зробив вже я при оглядї робіт мужчин і женщин — дорослих, ряд підприємств, в яких ті малолїтні найчастїйше находять роботу. Ограничусь ту однак лише на виказї підприємств, де працюють хлопці — бо що до дївчат-малолїтних, то ті, як я вже що-йно згадав, йдуть на роботу лише там, де йдуть дїв-

чата дорослі і виконують ту саму роботу, лише за меншу платню.

Таблиця 17.

підприємство	денний заробок в долярах	робочий день
Копальні вугля (держ. Пенсилвенія) при твердім вугли - в „брехах“		
11-лїтні	0·50—0·60	9
13 і 14-лїтні до 16-лїтні . .	0·75—0·90	9
старші — над 16 лїт	1	9
20-лїтні	1·25	9
при мягкім вугли	0·75—1·20	8
Фабрики коксу (держ. Ню Йорк; Пенсилвенія) . .	0·70—1	10
Вальцовні желїза (держ. Ню Йорк; Пенсилвенія) . .	0·50—0·70	8
Сталівні (держ. Ню Йорк; Канетікат)	0·70—1	10
Фабрики желїзних виробів шин, плит, рур і т. п. (держ. Ню Джерзи; Ню Йорк; Пенсилвенія; Огайо; Иллиной)	0.70—1	10
Фабрики машин (держ. Ню Йорк; Пенсилвенія) . .	0·50—0·70	10
Фабрики трамваєвих ваґонів (держ. Міссури) . .	0·50—1	8 і 10
Чищенє льокомотив	0·80	10
Беднарські варштати (держ. Пенсилвенія)	0·50—1	8 і 10
Гончарські фабрики (держ. Огайо)	0·75	10
Фабрики мила (держ. Ню Джерзи; Ню Йорк) . .	0·50—0·75	10
Гарбарнї (держ. Ню Йорк; Пенсилвенія) . .	0·50—1	8 і 10
Фабрики паперу (держ. Ню Джерзи; Ню Йорк; Мессечусетс) . .	0·50—0·90	10
Ткацькі фабрики (девж. Мессечусетс; Род Айленд)	0·50—0·90	10

підприємство	денний заробок в долярах	робочий день
Фабрики диванів (держ. Ню Йорк).	0·50—0·75	10
Фабрики капелюхів (держ. Ню Йорк).	0·50—0·75	10
Фабрики цигар (держ. Ню Джерзи: Ню Йорк)..	0·50—1	10
Ґазовні (держ. Ню Йорк).	0·70—1	10
Пральні (держ. Ню Йорк).	0·50—1	10
Реставрації (держ. Ню Йорк; Пенсилвенія)..	0·50—1	10

підприємство	денний заробок в долярах	робочий день
Склепи (держ. Ню Йорк; Пенсилвенія)..	2—3 тижнево	10
До посилок в бюрах.....	до 4 тижнево	10
Кольпортажа дневників.....	½ цнт. від проданого числа	
На фармах.....	до 15 місячно крім мешканя і харчу;	12
в жнива, при молоченю	0·50—0·75	
малі хлопці	0·25	

Іммігранти-фармери.

Хоч загал українських іммігрантів в З'єдинених Державах віддаєсь зарібковій праці по фабриках і копальнях і нею добуває собі средства до прожитя, мимо того частина з них, що правда — незначна, добуває собі ті средства працею не в фабриках і копальнях а при управі рілї, і не лише як робітники-наймити, а як господарі-фармери. Ті однак фармери не всї прибули до З'єдинених Держав з наміром осїсти на рілї — значна часть їх прибула сюди, як всї инші іммігранти, для зарібку в фабриках або копальнях, і лише згодом, як удалось їм призбирати трохи гроший, а десь недалеко, в сусїдстві, найшлась яка фарма на продаж, з легкими, зглядно, услівями купна, купували їх і осї-

дали на них. Се ті фармери, що осїли на фармах в північно-східній полосї З'єдинених Держав, в районї великого промислу. Але крім тих, так сказатиб — принагідних фармерів, є ще цїлі осади-кольонії українських фармерів, і то деякі досить значні, які потворились іммігрантами, що відразу вибирались „за море" з наміром осїсти на рілї і з неї жити, хоч, що правда, не всї вони вибирались з наміром осїдати саме в З'єдинених Державах, а попались там случайно. Ті фармарські кольонії потворились вже поза стрефою великого промислу, в полудневих державах: в Верджінії, Джорджії, Тексас, Оклагоме і дальше на степах північно-центральної полоси З'єдинених Держав, в державі Норд Дакота і в кінци на Гавайських островах. Уся однак та українська кольонїзація фармарська, не є значна, коли порівнати її з українською кольонїзацією фармарською в Бразилії, в Канадї і в Сибірі, або з українською іммігрицією зарібковою в З'єдинених Державах.

Бажаючи подати короткий нарис історії української кольонїзації фармарської в З'єдинених Державах і загальний огляд її теперішного стану, мушу від разу зазначити, що цїла ся фармарська кольонїзація переводилась, майже до послїдних часів, без нїякого наперед обдуманого пляну — іммігранти осїдали не в певних наперед вишуканих місцевостях, а де кому случайно принагодилось, куди случайно заманили кого глухі вісти, або куди случайно попали, навіть проти своєї волї. І вся та кольонїзація переводилась потайки, без відома і контролї загалу української імміграції в З'єдинених Державах. Се тим більше, що осїдали на фармах люди о дуже слабо розвиненім національнім почутю, до тогож анальфабети, через що й не уважали за відповідне, та й як анальфабети не були в спроможности подати про себе вістки до українських часописий в З'єдинених Державах, чи хочби в „старім краю". А з другої сторони й загал української імміграції в З'єдинених Державах, її ядро — ся маса, що осїла в північно-східнім, промисловім районї,

як фабричні і копальняні робітники, вона також не дуже інтересувала ся іммігрантами-фармерами.

Се, впрочім, нїчо дивного. Ся фармарська кольонїзація відбувалась в часах, коли ледви що почали творитись перші завязки національної орґанїзації в північно-східнім районї, тож й нїколи було займатись першим орґанїзаторам української іммїґрації сего промислового району ще й вишукуванєм по безмежних просторах полудневої і середущої полоси З'єдинених Держав українських фармерів, або ще й орґанїзованєм плянової української фармарської кольонїзації. Уся орґанїзацийна робота тих перших орґанїзаторів з конечности мусїла бути звернена передовсїм до місцевих завдань, до вишукованя розсипаних по містах, місточках і копальнях — іммігрантів-зарібників, і гуртованя їх в національних орґанїзацийних осередках.

Правда, всї вістки, які случайно доходили про українських фармерів, запопадливо нотовано в тодїшних українських часописях — в „Америцї", опісля в „Свободї" і т. п., але до якоїсь визначнїйшої акції, для переводженя плянової української кольонїзації фармарської, не прийшло. Що найбільше, підношено добрі сторони фармарського житя: вказувано на те, що праця на фармах не є так наражена на калїцтва і смерти, як в фабриках і копальнях; що условини праці на фармі суть о много здоровійші, як в фабриці, бо на вільнім, здоровім воздусї, та й що сама праця є вільна, без нїяких наставників, „босів", як се є в фабриках; проєктовано навіть від часу до часу й закладанє українських фармарських осад, як прим. в 1889 р. в 24 ч. „Америки" запроєктовано закладанє в З'єдинених Державах українських сїл[1]), в 31 ч. „Америки" з того року звернув ся

[1]) Малиб се бути поселеня з 20—30 родин на закуплених землях по 3—10 дол. від акра, на сплату в протягу 35 лїт і то не системом хуторним — на фармах, як се є звичай в З'єдинених Державах, а громадою — селом. Се тому, що до такого громадського житя звикли вже люди в старім краю, і в перших початках могли би лекше взаїмно собі помагати: будовати спільно доми і господарські будинки, заку-

знова один український фармер, Гриць Гордан, з держави Иллинойс, з зазивом до українських робітників, щоби покидали нездорову і небезпечну працю по фабриках і копальнях і переселювались в його сторони, де є досить фарм на продаж і добра земля, чорнозем, досить води і дуже здоровий воздух, і також радить утворити українське село.

З всіх тих проєктів не вийшло однак нїчо — охочих на фармарське житє між імміґрантами-робітниками не найшлось, і ті проєкти пройшли безслїдно.[1]) Безслїдно пройшли й пізнїйші зазиви, які оголошувано від часу до часу в „Свободї", безслїдно наконець пройшов й проєкт, піднесений в 1904 р. на видїлї українського Товариства „Руський Народний Дім в Америцї" (товариство для веденя між українською імміґрацією банкових справ, посередниченя в купнї і продажи нерухомостий, закладаня фабрик, переводженя кольонїзації і т. п.) вибрати комісію, яка розглянулась би

повувати спільно господарські машини і збіже і спільно орати і засївати поле. Навіть проєктовано дати їм ще й якого інтелїґентного чоловіка, що знав би анґлїйську мову і він був би їх дорадником і посередником з Анґлїйцями, при закупнї господарських машин і продажи господарських продуктів.

[1]) Не без інтересу буде згадати ту й про проєкт Івана Наумовича кольонїзувати українськими імміґрантами з З'єдинених Держав росийські посїлости в Малій Азії. В 1889 р. помістив був московський журнал „Русскій Вѣстникъ" в перших трех своїх числах з того року статю під заг. „Инностранная колонизаціа въ Россіи", в якій автор, зглядно редакція, рішучо виступила проти кольонїзованя росийських посїлостий чужонародними поселенцями. На сю статю послав був Наумович допись, в якій радить кольонїзувати незаселені росийські посїлости американськими Лемками, що рік-річно складають і по 500 зл. (1000 кор.) і раді би купити землю в Галичинї, але купити її там не можуть, бо нїхто не продасть. Добре тому було би, радить Наумович, спровадити їх — а є їх в З'єдинених Державах до 14 тис. — до Росії. І з тим „треба спішити ся остерігає дальше — бо американські Лемки скоро пічнуть купувати землї в Америцї, а як вони се зроблять, то тодї все пропало". Ся рада не припала однак до вподоби редакції „Р. Вѣстника", і редакція відкинула сей проєкт, заявляючи, що „Россія должна быть оставлена для себя и для своихъ".

за відповідними місцями на поселенє в З'єдинених Державах українських іммігрантів-робітників, кольоніями в 150—200 родин, в яких на кожду родину мало би припасти по 160—200 акрів землї. Всї ті проєкти не удались просто тому, бо тяжко і не бажано було робітникам, що привикли вже до готового гроша з працї по фабриках і копальнях, переселятись на землю, яка вже їх і так раз завела в старім краю, а друге, се треба піднести, не удалось і тому, бо всїх тих проєктів, хоч і ставлено їх, нїхто нїколи серіозно не трактував, навіть самі проєктодавцї. Проєктовано під впливом хвилевого заінтересованя фармарським житєм, нїколи однак нїхто до дїла серіозно не приступав. Впрочім, саме менш-більш у той час, розвелась була вже на ширшу скалю українська кольонїзація фармарська в Бразилії і в Канадї, і між українською іммігрицією в З'єдинених Державах, а передовсїм між провідниками її, усталилась поволи думка, що Бразилія і Канада так і мають лишити ся для еміграції фармарської, а З'єдинені Держави — для еміграції зарібкової, і заінтересованє до переводженя української фармарської кольонїзації в З'єдинених Державах цїлком устало.

Доперва в послїдних часах проявив ся певний зворот. Коли з кінцем 1909 р. піднесено в „Свободї" проєкт кольонїзації українськими іммігрантами - робітниками пустинних просторів Мексику, розвинулась на сторінках тоїж „Свободи", можна сказати — перший раз серіозно, жива дискусія над справою української кольонїзації фармарської в З'єдинених Державах. І ся дискусія довела навіть до того, що рішено вишукати пригідні землї для фармарської кольонїзації і утворити на них українські кольонії, з охочих до фармарського житя українських іммігрантів. Землю найдено. Був се куток коло місточка Йорктаун (Yorktown) в Верджінії над рікою Йорк, який закупила була філядельфійська спілка „Земельна Корпорація Чіспік" (Cheaspeake Land Corporation) і саме заходилась коло розпродажи його дрібними парцелями, 10—20 акровими, між

охочими до фармарського житя. За 1 акр (=40.16 квд. м.) жадала 100 дол., з чого від разу треба було зложити половину — 50 дол., при тім за доплатою 750 дол. підіймалась побудовати фармарам будинки і доставити потрібну скількість худоби. Отже, 10-акрова фарма враз з будинками і худобою малаб коштувати 1.750 дол., на що однак на разї вистарчало дати 500 дол., решта лишалась до сплати на 6 проц.

Сей то куток і обібрано до української фармарської кольонїзації. Розведено отже агітацію за поселенєм на сїй кольонїї. І охочі найшли ся, та — скоро завелись. Показало ся, що земля не така, якої надїялись, при тім сама околиця показала ся маляричною, і люди почали хорувати, в кінци — повтїкали. На кольонїї осталось ледви пару родин.

* * *

Перші вісти про українських фармерів дійшли до публичного відома загалу українських іммігрантів в З'єдинених Державах в 1888 р. В 21 ч. „Америки" з того року поміщений є лист Теофана Жиця, в якім той доносить, що осїв на фармі в державі Висконсин, ще перед двома роками (в 1886 р.), разом з польськими фармерами, з котрими там прибув, і доробив ся достатку. В 1888 р. осїв на фармі в державі Иллинойс згаданий вже висше Гриць Гордан. В той сам менше-більше час починають осїдати на фармах українські робітники і в державах атлянтицького побережа, в Ню Джерзи, Ню Йорк, Канетікат, Мессечусетс, а далї й в Пенсилвенії. В 1892 р. прибувають до З'єдинених Держав перші українські іммігранти з росийської України, з Київської губернії, і осїдають на фармах в Верджінії. В 1896 р. осїдає знова громадка українських іммігрантів з Галичини в Джорджії а також в Тексас, з відки одна частина переселюєсь опісля до Оклагоми, і там осїдає на фармах. В 1898 р. осїдають перші українські фармери, з росийської України, рівнож з київської губер-

нії, в Норд Дакота. В 1897 р. прибувають українські іммігранти вже й на Гавайські острови — і в 1901 р. часть їх осїдає там на фармах.

От все, що удалось дотепер відгребсти з української фармарської кольонїзації на території З'єдинених Держав. Безперечно — поза тими кольонїями є ще більше українських фармерів, пороскидуваних хочби по одному-двох, в середущій і в західній полосї З'єдинених Держав, та про них, що поселились поміж чужонародними осадами фармарськими — при повній безпляновости українського фармарського поселеня і браку якої-такої контролї над нею — всякий слух пропав.

Теперішний стан тих українських фармарських кольонїй представляє ся так:

Північно-східне побереже. Всї українські фармери, що поселились на фармах в державах Ню Джерзи, Ню Йорк, Канетікат, Мессечусетс і в Пенсилвенії — се бувші фабричні або копальняні робітники (в Пенсилвенії), або бувші фармарські робітники. Всї вони сприкрили собі зарібкову роботу і, маючи трохи заощадженого гроша, закупили дрібні пайки рільної землї і осїли на них, щоби вже на рілї добувати собі средства до прожитя і доживати свого віку. Тих однак фармерів в тім районї — не богато: в державах Ню Джерзи, Ню Йорк, Канетікат і в Мессечусетс найдесь їх ледви до 100, — других тілько в Пенсилвенії — число незвичайно мале. Се однак не повинно дивувати, коли зважити, що се сторони густо заселені і через те земля, зглядно, дорога, тож ті імміґранти-робітники мусїли довго ждати, нїм з зароблено гроша могли зложити собі на стілько капіталу, щоби купити фарму. І всї ті фарми дрібні, як й дрібні ті капітали, з якими вибирались робітники на рілю. Многі з них навіть і не набули фарми на власність, а арендують — а инші, хоч і набули на власність, то на довшу сплату. Так і маємо фармерів, яких фарми, загалом беручи, не обіймають більше як 20—25 акрів, мало таких, що малиб до 50 акрів, а таких, що мають 100-акрові

фарми можна счислити на пальцях одної руки. Але є й такі. Прим. в державі Ню Джерзи живе фармер Роман Ковалик, який купив фарму на 105 акрів за 8 тис. дол. Вправдї не заплатив всего готівкою, дав лише 1000 дол. з разу, а решта сплачує по 300 дол. річно. Земля добра, чорнозем, з того 20 акрів лїса і сад з 5 тис. овочевими деревами. Разом з тою фармою набув ще й 12 штук худоби, господарські машини, вози, прилади до штучного вигріваня

17. На фармі.

курячих і качачих яєць і т. д. І ще є пару таких більших фармерів — загал однак українських фармерів в тих чотирех прибережних державах не має більших фарм як на 20—25 акрів.

Найбільше українських фармерів з того північно-східного побережа є в Пенсилвенії, ту взагалї, процентово, ще найбільше живе українських іммігрантів і в тій одній державі є українських фармерів стільки, що в тамтих чотирех державах разом. Се все бувші углекопи. Розсїлись по

долинах між вугляними горами — і, звичайно, осїдали в тих околицях, де перше працювали в копальнях. І ту ті українські фармери ще найдешевше набували фарми. Ту лїси— і вони куповали ті лїси, по 5 і 6 дол. за акр, вирубували дерево, продавали його і земля чиста оставалась їм майже даром. А навіть і справлені фарми діставались їм не так дорого, як в тамтих, прибережних державах, — 10, 15 і 20 дол. за акр — се звичайні ціни (тепер ціна землї значно вже підійшла в гору — за протяг послїдних 10 а декуди й 5 лїт, подвоїлась, а навіть потроїлась). Лучають ся також і дорозші фарми — по 30, 50 і 60 дол. і ще більше за акр, та се вже фарми лїпше загосподаровані, з добрими господарськими будинками і добірним інвентарем, який все продає ся з фармою.

Обєм фарм українських іммігрантів в Пенсилвенії, ріжний, є фарми малі — 8, 10 і 20-акрові, є і 50 і 100-акрові.

Управа рілї на тих фармах, в цїлім тім північно-східнім районї, така сама, як і в „старім краю", бо і земля і клїмат менше-більше такі самі. З ярини управляють: картофлю, горох, фасолю, капусту, моркву, бураки, цибулю, кукурудзу, салєри, гарбузи, редькву, ріпу, петрушку і т. п. а зі збіжа: пшеницю, жито, овес і гречку. В державах Канетікат і Мессечусетс садять ще й тютюн. При тім ходять коло сїна і плекають овочеві дерева — головно яблінки. Деякі однак фармери ограничають ся до певних лише огородових, зглядно полевих, продуктів, і так — фармери, що близько міст, плекають головно огородовину, ті — подальше міст, займають ся управою збіжа і плекають худобу, особливо як їх фарми достаточно великі. Деякі знова, крім огородовини для власного ужитку, ходять коло сїна, особливо в державах прибережних, деякі знова управляють тютюн.

З худоби заходять ся найбільше коло коров, плекають ялівник, а крім того займають ся радо годівлею свиний а декуди й плеканєм овець. На все те є легкий збут.

Коний держать мало, звичайно одного-два, лише на великих фармах можна подибати чотири а навіть і шість коний. Дробу за те подостатком і то всїлякого: курий, качок, гусий, индиків і т. д.

При управі збіжа і сїна уживають всюди машин, так, що занятє фармера, зглядно його служби, ограничає ся до нагляду над машиною і над кіньми. Орють плугом, опісля, звичайно, „різаками“ (замість старокраєвими боронами) розрізують з'орану землю, сїярками сїють збіже, жниварками жнуть (вона рівночасно вяже збіже в снопи), молотїльнями (паровими) змолочують і чистять збіже. Косарками косять сїно а грабарками згребують його. Рівнож окопують машиною картофлї. На малих фармах, де управляють лише огородовину, уживають звичайно лише різаків, до прорізуваня з'ораної, а як де то й скопаної землї, — решту роботи виконують руками.

Збіже і худобу держать в будинках коло хати, а звичайно в однім великім будинку, деревлянім, з просторими передїлами, в якім всьо містить ся, на долї: стайнї і возівнї, а на верху, куди веде звичайно насип до в'їзду возів: стодола на збіже і сїно.

Управляють звичайно фарми самі, цїлою родиною; робітника наймають лише від часу до часу, на дни, як потреба, і платять: в звичайний час 1 дол., крім харчу, за день, а в часї жнив 1·50—2 і 3 д. Більші фармери, що стало, через цїлий рік, мусять держати робітника, платять наймитови 13—15 і 20 д. місячно крім мешканя і харчу. До роботи наймають всякого, хто трафить ся, найрадше однак беруть Українця, або Поляка, або Словака, і то, як лиш можливо, „грінора“, то є сьвіжого, що йно прибулого іммігранта, і такому платять уже лише 10 дол. місячно (крім мешканя і харчу).

Загалом беручи — фарми оплачують ся. Але дрібні фармери, коли їх фарми не дають на стілько, щоб оплатити з них потреби цїлої фармерської родини, банкові рати, на сплату фарми, і рати за рільничі машини, мусять таки

іти, особливо в зимі, коли на фармі нема роботи, на зарібки, до копалень в Пенсилвенії, або до фабрик в прибережних державах, або таки до більших фармерів.

Верджінія. Друга українська кольонія фармарська, мала — всего до 50 родин, находить ся в державі Верджінія, в повіті Сосікс (Sussex), коло місточка Єлі (Yale). Ту осїли вже імміґранти з росийської України — мужики-штундисти, з Київської губернії. Прибули до З'єдинених Держав в наслїдок переслїдувань росийського правительства і православної ієрархії. По невдалих прозьбах у царя Александра III, щоби охоронив їх перед переслїдуванями, стали питати за країнами, де „свобідно моглиб читати сьвяте Письмо". Від Жидів довідались про Америку. І коли в 1892 р. кілька жидівських родин вибиралось до З'єдинених Держав, прилучило ся до них 5 родин штундистів і разом з ними виеміґрували. Осїли в Верджінії. Та зараз-же прийшлось їм іти на зарібки до Пенсилвенії, щоби сплачувати куплені фарми. Розглянувшись трохи в відносинах, стали писати до краян, щоби до них прибували, вихвалюючи перед ними американську волю. І в 1896 і 1897 рр. стали знова напливати до них їх краяни (з Київської губернії), і як хто мав готові гроші, то й купував зараз фарму, а хто прибув без гроший, той рівнож ішов з разу на зарібки до Пенсилвенії. Та в 1898 р. прорвалась імміґрація в Верджінію. Нові партії українських імміґрантів-штундистів справились вже на дарові, державні землї в Норд Дакота, а за ними переселились туди й 25 родин з верджінїянської кольонії.

Землї у фармерів сеї верджінїянської кольонії досить, суть фарми, що обіймають 150 і 500 акрів. Купували її дешево, по 2 і 1·50 доляра за акр, а навіть ще дешевше (тепер ся земля платить ся по 10 дол. за акр). Се землї давних властителїв великих посїлостий, ще з часів невільництва, які, по знесеню невільництва (в 1864 р.), властителї понехали управляти, а далї й почали розпродувати за безцїн. Не всї однак ті землї управлені, — запущені по знесеню невільництва, поросли сосниною, яку тепер

треба вирубувати а землю викорчовувати. Земля піскувата. Управа рілї легка. Збіжа управляють мало, більше вже ярини, головно кукурудзу і картофлї. Крім того ще й бавовну. Найголовнїйший однак артикул управи, се горохові оріхи, так зв. „пінет“ (peanut), які приносять гріш на фарму. Доробок не злий. Один фармер при помочи двоїх дївчат (13 і 14-лїтних) добуває з фарми річно до 400 бушлїв пінету, які дають 400 дол. Се чистий дохід з фарми, а збіжем і яриною прокормлює себе з родиною і худобу. З худоби мають звичайно по 2—3 корови, крім сего кількоро пацят і подостатком дробу. Коний держать мало, звичайно лише одного коня — се вистарчить, навіть до орки, бо земля легка. Фарми обрабляють самі — родиною, а як треба наняти робітника, то наймають муринів, яким за день платять 50 цнт. до 1 дол.— як до пори. На зарібки в вільний час ходять лише виїмково, і то лише ті, що ще не розробились на фармі.

Джорджія. Коли в 1894 р. еміграційна горячка до Бразилії, а опісля в 1896 р. до Канади, обхопила східногалицьке мужицтво, кинули головні аєнтури бременської пароплавної компанії „Північно-нїмецького Льойду“ Ф. Місслєр і Кареш & Стоцки (що оперували дотепер між Лемками, в західній Галичинї) своїх аєнтів і на східну Галичину, і почали й звідти вже вербувати людий для бременської компанії. Але що та компанія не вела своїх пароплавів анї до Бразилії, анї до Канади (впрочім що до Бразилії, то конкуренція була виключена, бо бразилїйське правительство умовилось було тодї о доставу емігрантів до Бразилії з одним Італїйцем, Фіорітою з Генуї, і той справляв їх туди італїйською лїнїєю), то аєнти стали намавляти людий до Джорджії і до Тексасу, також нїби-то на вільні землї, о стілько однак, мовляв, лїпші від земель в Бразилії і в Канадї, що ту клїмат є далеко лагіднїйший, бо, мовляв, анї так горячий як в Бразилії, анї так зимний як в Канадї. І люди дались підмовити. І в 1896 р. дісталось 19 українських родин з Галичини до полудне-

вої Джорджії. Вони вибирались до Канади, але Ф. Місслєр виставив їм пароплавні карти до Джорджії і там їх післав. Та вже по трех місяцях чотири родин утїкло з від там — задля горяча і, що не сподобали собі землї, і дісталисъ до Філаделфії (в Пенсилвенії), де удались до австро-угорського конзуля на скаргу на Місслєра, і зажадали, щоб їх відставлено до Канади. І справдї, за інтервенцією конзуля, удалось їм дістатись, на кошт Місслєра, до Канади. Оставшї в Джорджії іммігранти купили недалеко місточка Найтре (Nitra) фарми по 5—10 акрів, за які платили по 5 а навіть і 40 дол. за акр, на сплату, і на тих фармах фармують дотепер. Головний артикул управи — виноград. Управа легка і оплачуєсь. Люди вдоволені.

Тексас. Перші українські імміґранти прибули до Тексасу в 1896 р. — з східної Галичини. Вибирались до Канади, але Ф. Місслєр — одних, а Кареш & Стоцки других відмовили до Тексасу. Шукали вільних земель — але таких земель не найшли, зате найшли роботу на плянтаціях бавовни і при будові желїзниць. Шукаючи однак за роботою, натрафили на кольонії польських фармерів, і часть з них — осїла також на фармах побіч тих польських фармерів. Фарм не купували, бо не мали гроший, а арендували, і такими арендаторами осталась переважна їх часть аж дотепер. Осїдали не в одній кольонії, а в кількох і всюди майже попри польських фармерах.

Найбільша українська фармарська кольонія утворилась коло Бремонд (Bremond), живе там 45 українських родин, розкинених між польськими фармерами, з котрими так зжились, що майже затратили почутє національної окремішности. Друга кольонія, вже менша, до 25 родин, утворилась коло Ендерсон (Anderson). 10 родин осїло коло Марлин (Marlin) і тількож коло Ню Уейуерлі (New Wawerly), і тут також побіч польських фармерів. За те дві, цїлком вже малі кольонії, в Остин (Austin), де осїло три українських родин і в Скуленборґ (Schulenburg), де осїло 8 родин — з Буковини, утворились побіч нїмецьких фармерів.

У всіх тих кольоніях, переважна часть українських фармерів фармує не на власних фармах а на виарендованих. Платять 2·50—3·50 дол. аренди за акр, при чім дістають до ужитку і доми і стайні, однак господарські знаряди мусять вже самі собі справляти. Побіч тих арендаторів є однак і такі, що спромоглись на власні фарми, деякі на досить значні — 50—80-акрові а навіть кілька на 200-акрові. За землї платили ріжно, залежно від віддаленя фарми від міста, — за фарми, що близько міст, платили й по 25 дол. за акр, за дальше віддалені від міста, 8—10 миль (англ. миля = 1609 мтр.) 5—8 дол. за акр.

Управляють головно бавовну; крім сего, ще й огородовину: картофлї, кукурудзу, горох, капусту і т. п. а також овес. Худоби держать немного — 2, 3, 4 коров; тілько й коний або мулів, відповідно до величини фарми. За те много держать дробу, нераз і дві до три сотки — курий, качок і гусок.

Ціна худоби пересічно така: кінь від 2 до 8 лїт — 100 дол., від 8 до 15 лїт — 40 до 60 дол.; мул від 2 до 9 лїт — 150 дол., над 9 лїт — 60 до 70 дол.; корови — 15 дол.

Фарми управляють самі — родиною, лише в пильний час наймають робітників-муринів за 1 дол. (найбільше) на день. На зарібки не ходять і всю свою працю вкладають в фарми.

Загальний стан матеріяльний тих українських фармерів — середний, всеж о много лїпший як в „старім краю", тому всї вдоволені, навіть найбіднїйші.

Щоб охоронити сих фармерів від цїлковитого спольщеня, задумав в 1908 р. один інтелїгентний іммігрант, Українець, Альбін Вала, стягнути їх усїх, розкинених між польськими фармерами, до одної виключно української кольонії, і в тій цїли вишукав в північно-західнім Тексасї, коло місточка Донді (Dundee), відповідний шмат землї, завбільшки на 25000 акрів, і законтрактував її на українську кольонїю. Земля відповідна до управи пшениці, ячменю, вівса, кукурудзи і бавовни. Ціна 14—17 дол. за акр — на сплату

до 6 лїт. Можна і арендувати. До року розібрали українські фармери з ріжних кольонїй 1500 акрів. Так і утворилась цїлком нова кольонїя в Тексасї, виключно українська.

Оклагома. Одна українська кольонїя коло Гара (Harrah) з 35 родин, що рівнож осїли тут побіч польських фармерів. Зайшли сюди з Тексасу. Господарські услівя такі самі, як в Тексасї. Власних фарм не мають, лише арендують. Платять або грішми: 3·50—5 дол. від акра, або добутими плодами: четвертину з бавовни а третину з решти плодів.

Норд Дакота. Перші українські імміґранти-фармери осїли в Норд Дакота в 1898 р. Були се штундисти, з київської губернії, що вибрались були до Америки з наміром осїсти в Верджінії між краянами, що вже передтим були там осїли. Однак в Гамбургу стрінулись з одним Нїмцем з Савт Дакота, який став їх намовляти, щоб осїли на дарових, державних землях в Норд Дакота. Еміґранти дались намовити. Поїхали з Нїмцем до Савт Дакота, там покупили коні і вози, і переїхали до Норд Дакота до місточка Балфор (Balfour). І ту справдї дістали дарові землї — надїли по 160 акрів (113 моргів гал., або 90 десятин рос.), так зв. гомстеди (homestead). Платили лише по 15 дол. такси, на покритє адмінїстрацийних коштів кольонїзації. Зразу осїло ту лише 4 родинї. Та зараз же стали писати до старого краю і до Верджінії і закликали усїх переселятись туди, до Норд Дакота. На сї листи відразу переселилось там 25 родин з Верджінії; а дальше стали напливати вже краяни і з старого краю — з київської губернії. Навіть і з Канади стали переселятись сюди галицькі імміґранти, заманені з відтам кольонїзацийними аєнтами. І ті галицькі імміґранти стали знова писати до своїх галицьких односельчан, і також з відтам, з Галичини, почали напливати сюди імміґранти. Всї вони дістявали дарові землї, „гомстеди“, і осїдали на них. І так в короткім часї зложилась в Норд Дакота велика, найчисленнїйша в З'єдинених Державах, українська фармарська кольонїя.

Українські кольонії в Норд Дакота займають земельні обшари коло міст і місточок: Балфор (Balfour), Велве (Velva), Уілтон (Wilton), Бісмарк (Bismark) і Дікінсон (Dickinson) — в тих двох послїдних осїли Галичани, а усїх українських поселенців осїло на тих кольонїях над 6 тис., родин до вісїмсот. Кождий повнолїтний (що скінчив 21 лїт житя) дістававав гомстед — 160 акрів державної землї, яку собі сам вибрав, там осїдав, будував ся і ставав фармувати.

Терен, який заняли сї поселенцї, переважно гористий, і декуди пустий степ, декуди лїси. Землї, що до їх господарської вартости, ріжні — місцями чистий чорнозем, місцями перемішаний з піском — а декуди камінь. Управляють всїлякі роди огородовини і збіжа — як в старім краю. З огородовини: картофлї, огірки, капусту, фасолю, цибулю, чісник, кавуни, динї, горох, моркву, редькву, бураки, сонїшник, кукурудзу і т. п. З збіжа: пшеницю — найбільше, жита (менше), ячмінь, овес, просо, крім того ще й лен. І огородовина і збіже удають ся, і як до землї — декуди дуже гарно, декуди слабше. До управи збіжа уживають, як і всюди инде, машин. Деякі мають навіть парові молотїльнї. Землю управляють самі — родиною, робітників, до помочи, наймають дуже рідко, і то лише в часї жнив, виходить се їм за дорого (гл. таблицю 15 стр. 152). Худоби держать більше як фармери на заході, на се позваляє їм більший обшар їх фарм і, як декуди, знаменита паша. Але і ту сей доробок в худобі не у всїх фармерів однаковий, бо не всї в один час осїли, то й не всї однаково розгосподарували ся, та й не всї надїли однаково пригожі до скорого розгосподарованя. Деякі фармері держать ледви 2—3 корови, деякі 8—10; коний деякі 3—4, деякі 10—12; свиний деякі 4—5, деякі 10—12 штук. Дробу за те мають всї подостатком — 100, 200 і 300 штук: курий, качок, гусий і индиків.

Цїни господарських продуктів ріжні — раз-враз змінюють ся, як до пори року і загального врожаю. Пересїчно платить ся: пшениця — 70 цнт. бушель (=60 фунт.);

жито — 50 цнт. буш. (=56 ф.); ячмінь — 30 цнт. буш. (=48 ф.); овес — 22 цнт. буш. (=32 ф.); лен — 82 цнт. буш.; картофлї — 25 цнт. буш.; горох — 5 цнт. буш.; фасоля — 5 цнт. буш.; морква — 5 цнт. тузин; капуста — 1 цнт. фунт; бураків нїхто не продає, бо нїхто не купує. За худобу платить ся: віл — 8, 15 і 20 дол.; корова — 18, 22 і 30 дол. За коня платить ся 150—200 дол. За дріб: курка 30 цнт.; качка 35 цнт.; індик — 80 цнт. і 1 дол.; гуска 1 дол.

За рільничі машини платять: ручний плуг — 21 дол., з сидженєм 65 дол.; різак — 30 дол.; сїялка — 100 дол.; борона — 15 дол.; жниварка — 140 дол.; парова молотїльня — 3000 дол.; косарка (до сїна) — 40 дол.; гребарка — 28 дол.; віз — 70 дол.; візок („бога“) — 75 дол. — Ті господарські знаряди і машини дістають фармери з фабрик на сплату на 12%.

Материяльний доробок дакотських фармерів — загалом беручи — добрий. Деякі, що прибули давнїйше і мали з собою з пару соток долярів, які могли від разу вложити в господарку, доробились навіть значного достатку „лучше і не надїяти ся“, — инші, які прибули без гроший і мусїли з першу йти ще на зарібки, до фабрик або на фарми до Нїмців, Шведів і Англїйців — тих доробок менший, „що часами і плакати ся хоче“, всеж таки не так лихий, як в старім краю. Ті, що вже розбогатїли, докуповують нові фарми (в сусїдстві їх фарм — рівнож по 160 акрів, які однак призначені вже не до дарової роздачі, а до продажі), і тепер досить уже є таких фармерів, що мають по дві, три і чотири фарми, то є господарять на 320, 480 і 640 акрах (226, 339 і 452 галиц. моргах, або 180, 270 і 360 десятинах). Тільки деякі з них трохи поспішились з докуповуванєм фарм, задовжились і тепер не одному з них скрутно. А деякі знова надто спізнились. Бо земля, зі зростом кольонїзації і проведенєм через нові кольонії желїзниць, подорожіла. Коли ще недавно, не то перед 10-ти, але й перед 5-ти роками, платило ся за акр купної землї

3—5 дол., то тепер, та сама земля доходить до 15 і 20 дол. — залежно від того, як задалеко віддалені ті землї від міст, зглядно желїзничих стацій. А се віддаленє що-раз зближаєть ся, — з проведенєм нових желїзниць творять ся нові міста, і фарми, що недавно ще віддалені були від найблизшого міста на 12, 20 а навіть й 40 миль, зближають ся нараз до нового, що лиш заснованого місточка, на 3, 4 до 6 миль. І ціна землї відразу йде значно в гору. А додати ще до того рати за господарські машини і за закуплений товар, головно коні, то не одному, що докупив фарму, приходить ся з нею понад сили. Всеж таки дають собі якось з тим раду. Одно що їм доскулює, се острі зими і сильні снїжні заметїлї. І через ті зими попродали навіть деякі свої фарми і переселились до Верджінії.

Гавайські острови. В 1897 р. прибуло 34 українських іммігрантів з східної Галичини (з борщівського повіту) на Гавайські острови, законтрактованих туди ще в Бремен, на плянтації цукрової тростини. Вибирались до Канади. Та аєнт „Півн. нїмецького Льойду“ Ф. Місслєр відмовив їх на Гавайські острови, де й прибули по чотиримісячній подорожи на вітрильнім кораблї, оплинувши полудневу кінчину Америки, ріг Горн, до портового міста Гонолюлю, на острові Ouahu. З відси відправлено їх на остров Гаваї, до місцевости Papaikon. Там і стали працювати в цукрових плянтаціях. За перевіз морем не платили нїчо, але за те, ще в Бремен мусїли законтрактуватись на роботу на 3 роки, для відробку коштів морської подорожи. Не знали однак, підписуючи контракти зладжені в англїйській мові, що підписували. Про се довідались доперва, коли прибули на місце і стали до роботи. Тими контрактами зрекли ся усеї своєї свободи і віддали себе під необмежену власть плянтаторів. Працювали на плянтаціях при невиносимій сонїшній жарі, під безнастанним доглядом наставників-муринів, через 14—16 год. денно, за 18 дол. місячної платнї, які усї, задля великої дорожнечі, мусїли видавати на харч.

За тими першими іммігрантами стали напливати нові, і їх розміщували також на цукрових плянтаціях, на островах Oahu, Maui і Hawaii, і до року прибуло там вже до 350 українських імміґрантів. Крім тих українських імміґрантів стали відтак напливати туди й імміґранти инших народностий: польські, литовські, жидівські. а навіть удалось Місслєрови звербувати туди в 1900 р. 22 Тирольців. Ті пізнїйші транспорти переводжено вже простою дорогою: з Бремен пароплавом до Ню Йорку, з відси желїзницею до Сен Франціско, а з відтам знова пароплавом на острови Гавайські.

Праця на цукрових плянтаціях, до яких законтрактувались імміґранти, була страшна. Була в цїлім значіню слова — невільнича праця. Людий запрягали з кіньми до возів, смажучи їх нагайками, як худобу. З місця не вільно було нїкому віддаляти ся, а навіть доньки імміґрантів, коли хотїли вийти заміж поза обруб округу плянтації, мусїли викуплюватись оплатою 120 дол.

По роцї такої страшної праці і серед таких страшних відносин не видержали довше імміґранти, і 37 українських імміґрантів, з місцевости Waipahu на остр. Oahu, застрейкували, а застрейкувавши, удались до австро-угорського конзуля Ф. Гакфельда на скаргу і з просьбою о поміч. Та сей казав їх арештувати, бо, як показалось, саме сей конзуль був головним акціонером тих цукрових плянтацій. „Бунт“ здушено і імміґрантів поведено знова на роботу, та вже — з арештів, під конвоєм полїції.

Вість про стрейк тих українських імміґрантів дійшла скоро до польських і литовських кольонїй на остр. Maui, і ті також застрейкували — та їх також арештовано.

По якімсь часї удалось однак українським імміґрантам дати про се вістку до українського тижневника в З'єдинених Державах „Свобода“. На ту вість звернулись інтелїґентні круги з української імміґрації з представленєм до Уешінґтону — з меморіялом до конґресу і з особистими представленями до поодиноких конґресменів, і справу пору-

шено в палаті послів і в сенаті. Рівночасно, про ті гавайські події приніс вже вістки й дневник в Сен Франціско „The Examiner"; так справа стала голосною в цілих З'єдинених Державах. І по недовгім вижиданю ухвалив конґрес біл, обовязуючий від 15. червня 1900 р., яким уневажнено контракти гавайських плянтаторів і наказано випустити всїх іммігрантів на волю.

Значна часть увільнених іммігрантів переїхала зараз до З'єдинених Держав, частина однак осталась дальше при роботах на плянтаціях, де праця і відносини праці стали відразу зносніїші, а платня підскочила з 18 на 26 дол. на місяць. Зноваж 22 українських родин осїло на фармах коло Маунтен Вію (Mountain View), на острові Гавайї, яким правительство віддало 50—100-акрові фарми, по 6—12 дол. за акр (дїйсної однак вартости до 100 дол.) на сплату на 21 лїт. Там ті українські родини і стали тепер жити і дораблятись красшого доробку. Земля плодовита а клїмат дуже здоровий задля високого положеня (2—3 тис. стіп над морською ровению), її гористости і наклону.

Іммігранти-бизнесмени.

Крім типів іммігранта-робітника і іммігранта-фармера, витворив ся між українською імміґрацією ще один тип — іммігранта-бизнесмена. Се тип людий більш уже спритних і підприємчивих, що зразу також працювали на фабриках або в копальнях, але зуміли, по не надто навіть довгім часї, зложити трохи гроший, і з тим „капіталом" кинули ся до якогось підприємства, щоб в той спосіб добувати средства до житя. Се лекший і більше поплатний спосіб, при тім безпечнїйший для житя і здоровля, як праця в фабриках і копальнях. Таких бизнесменів між українською імміґрацією ще не много, всеж таки є вже їх громадка, яка развраз зростає; при тім важна вона тим, що власне вона надає „тон" в публичнім житю української імміґрації — в її руках сплелись нитки того житя, і вона, можна сказати, править ним.

Круг інтересів, яким віддають ся українські іммігранти-бізнесмени, не великий, і самі ті інтереси цїлком не скомпліковані — се прості, звичайні підприємства, на які спосібні люди, що ще недавно, в „старім краю“, пороли плугом землю, отже — підприємства, які не вимагають якихсь спеціяльних наук, анї якихсь надзвичайних умових зусиль, лише трохи підприємчивости, меткости, сприту.

Ті бізнеси, се передовсїм

Бізнес бордингерський. Є се найпримітивнїйший бізнес, бізнес, який вимагає найменше умілости і за який дуже легко кождому взяти ся. Опирає ся на тім, що приймає ся до себе „самотних“ (зн. нежонатих або таких, що лищили жінки в „старім краю“, і дївчат) на станцію, „на борд“ (board), то є, дає ся їм за певну означену місячну або півмісячну оплату мешканє або мешканє і харч. Бізнес отже цїлком уже простий. Від того-то бізнесу і зачинають тому звичайно українські бізнесмени свою бізнесівську карієру. До сего не потреба анї якогось більшого капіталу, анї много заходів — вистарчить мати з 10 дол. на заплаченє чиншу за мешканє, складаюче ся з 3—4 кімнат, за перший місяць, других стілько на закупно якихсь старих ліжок і старої постелї і — підприємство „уфондоване“. Треба однак бути жонатим, бо цїле господарство — прятанє мешканя, приготовлюванє харчу, пранє і т. д. — спадає на плечі жінки. Оплата за саме мешканє виносить звичайно 3 дол. місячно, тож коли напхати в те мешканє 10 бордінгерів, то вже в першім місяци такий бізнесмен має 50% чистого доходу, а в другім — вже 200%. Колиж бордінгери ще й харчують ся там, крім мешканя мають ще й „кост“ (cost), то дохід той ще збільшує ся. Є се отже незлий бізнес. А коли ще такий „підприємець“ уміє ходити коло інтересу, то зн. знає в відповідній хвилї урядити своїм бордінгерам малий почастунок, „затрітувати“ (treat) від часу до часу чи в дома — усїм, чи в шинку, в „салуні“ (saloon) раз одному, раз другому по шклянцї пива або чарочцї виски, то бізнес йде вже цїлком добре — до

него радо йдуть „на борд". І не много мине часу, а такий бізнесмен кидає роботу в фабриці чи в копальни і жиє вже з самого бізнесу. Колиж ще уміє складати „цент", то незадовго купує й дім, хочби зразу на сплату, і — стає поважним, міродайним громадянином в крузї своїх краянів-іммігрантів.

Як сприт такого бізнесмена не в силї спромогтись на ще щось більшого, то той бізнесмен і остає таким бізнесменом аж до смерти. Колиж не хоче оставати на місци і пресьще дальше, то скоро починає обдумувати пляни, як би прийти до якогось „солїднїйшого" бізнесу, і з своїм бізнесівським спритом починає розглядати ся, як укладає ся в його громадї ситуація: чи отворити „салун", чи може заложити би „гросери" (grocery), склеп зі споживними артикулами, чи може який инший бізнес?

Звичайно як другий степень бізнесівської карієри українського бізнесмена, як і взагалї бізнесменів-іммігрантів усїх східно-европейських народностий, є

Шинкарський бізнес. Є се також один з найлекших бізнесів, і для українських бізнесменів, з їх слабо розвиненим, а властиво з непідготовленим і непристосованим до американських відносин, бізнесівським змислом, один з найпоплатнїйших. І тому до сего бізнесу кидають ся ще найбільше українські, і взагалї східно-европейські, бізнесмени-іммігранти. В кождій майже місцевости, де жиють українські іммігранти, найдесь принайменше один український шинкар-„сальонїст", декуди, де українська громада численнїйша і від довшого часу осїла, де отже було досить часу, щоби „виробились" між нею бізнесмени, там вже не один, два або три, а вісїм, десять й дванайцять таких „своїх" сальонїстів провадить шинкарський бізнес.

Заложенє „сальону" (також „готелю") зависиме є від дозволу „лайсенсу" (license) на шинок, якого вистаратись треба в судї (в институції, котра в З'єдинених Державах обіймає не лише судівництво, але й всї справи, що належать до полїтичної і скарбової адмінїстрації). Сей лайсенс

треба однак оплатити. Оплата є ріжна — в кождій майже місцевости инша: 200—300—400—500—1000 і 2000 дол. — залежно від ухвал повітових, зглядно громадських (міських) Рад. Крім сего треба ще оплатити державну таксу 25 дол. Сей лайсенс уділяє ся на якийсь час — на рік або більше, і по упливі того часу треба вносити поданє „еплікейшн“ (application) о відновленє лайсенсу, що знова получене є з оплатою, звичайно так високою, як і сам лайсенс.

18. В українськім „салунї“.

Уряджене „сальону“ коштує більшу суму: наколи сальоніст не має ще свого власного дому, то мусить винаймити відповідний льокаль, тодї за чинш мусить заплатити місячно 20—25 а навіть 40 і 50 дол. Дальше, мусить сей льокаль відповідно урядити — передовсїм мусить поставити „бару“ (bar), то є довгий і високий по груди шинквас, при котрім шинкує ся і пє ся трунки (столиків і крісол не

вільно в „сальонах“ уставляти, щоби люди не засиджували ся); уставити за барою під стіною величезний трунковий буфет, завести елєктричне сьвітло, рідко газове, а в кінци закупити трунки. На все те треба виложити найменше з пару соток долярів. Та не все мусить оплачувати се своїми грішми, хочби і ратами, сам сальонїст. Нераз урядженєм і впровадженєм „в житє“ сальону займаєсь котрийсь з гуртовників напитків, або властитель бровару, і сальонїст сплачує йому малими ратами вложений на уряджене сальону капітал, зобовязуєсь однак за те побирати всї напитки від того гуртовника, зглядно властителя бровару. Буває однак і так, що гуртівник або властитель бровару сам старає ся о лайсенс на вишинк, для себе, уряджує сальон, і доперва, так уряджений сальон, виарендовує сальонїстови, за місячною оплатою 50—80—100—200 і т. д. дол.

Шинкарський бизнес—се найінтратнїйший бизнес, і сальонїсти нїколи не нарікають, щоб їм бизнес „зле ішов“... Бож іммігрант — все пє, при кождій нагоді, чи в хвилї радости, чи смутку; чи як йде на роботу, чи як вертає з роботи; чи в дома — у себе, чи на гостинї — у знакомих; пє на прогульках і на танцях; пє на хрестинах і на весїлях і на похоронах. Се пє опущений, прибитий, темний мужик, котрого судьба вирвала нараз з його родинного окруженя, в котрім виховав ся і з котрим зжив ся, і кинула далеко за море, в чужий йому сьвіт, котрого анї не знає анї не понимає, — і в тім-то трунку шукає він розради — топить журу о гіркий хлїб і тугу за рідним краєм. Тож сальонїсти не нарікають, щоб їм бизнес зле ішов. І коли мають які „жалї“, то хиба такі, що не всї „краяне“ йдуть до них — до „своїх“, а до чужих. Але в тім по части винні таки самі сальонїсти, бо не вміють обходити ся з своїми гістьми, „костумерами“, так чемно, як „чужі“. Чужий дає лїпше випити і скорше „затрітує“. Але й зі „своїм“ є вигода — свій дасть „на книжку“, а чужий нї.

Іммігрант пє. А через те цїле публичне житє імміграції концентрує ся — в сальонї. І сальонїсти стають, з при-

роди річи, наймогутнїйшими, своїми впливами, в своїх громадах. І вони-то, справдї, надають тон цїлому національно-полїтичному житю імміграції і творять — опінїю... Се перші „патріоти“ і орґанїзатори цїлого національного, а передовсїм церковного житя між іммігрантами... Їм завдячують імміґранти, в переважній части, з'орґанїзованє їх в церковні громади, вони створили парохії, побудовали церкви, а до недавна ще настановляли, а декуди й тепер ще настановляють, в своїх громадах сьвящеників парохами, і то, як їм вигіднїйше: чи гр.-католицьких, чи православних, чи „незалежних“ — як до бизнесу... Вони закладають і піддержують запомогові товариства „Брацтва“, уряджують забави, прогульки, театральні представленя, а принайменше ініціюють те все — для бизнесу...

Та нїчо дивного. Все мусить крутитись коло їх сальону. І се їм легко приходить. Сальон — се збірний пункт усїх іммігрантів — в їх вільних хвилях, там сходять ся вони на розмову, на веселу годину, для розради, там і обговорюють вони усї справи приватні і публичні, усї сумні і веселі події еміґрантського житя. А у всїм тім водить рей — Він, одинокий тверезий, в пяній громадї. Всему прислухує ся і все бачить, все знає що сказати до кого — для кождого має тепле слово; а в відповідній хвилї знає ще й поставити товариству „що ся ко́му любит“, чи виску, чи пиво, чи цигаро — і не стямить ся пяна громада, як його думка стає її думкою, його „полїтика“ її „полїтикою“. І так стає він „басом“, паном громади.

Сальонїсти се найбогатші люди — фінансова аристократія між українською імміграцією, се й найвпливовійші люди — „баси“ імміграції.

Ґросерський бизнес. Дальшим важнїйшим бизнесом, якого підіймають ся українські імміґранти-бизнесмени, се склепарство — сторовий бизнес (store = склеп, магазин), в першій мірі торговля споживними товарами — ґросерський бизнес. І сему бизнесови віддають ся радо імміґранти-бизнесмени, хоч сей бизнес не є вже так певний

і поплатний, як шинкарський бизнес. До него треба більше сприту і більшої інтеліґенції, бо ту провадить ся вже бизнес далеко більшим числом товарів і о много ріжнороднійшим, як в шинкарськім бизнесї, і ще товарами, котрих ціни на сьвітовім ринку підпадають частим змінам; тож се вимагає більшої оглядности, бистрійшого перегляду і хоч якого-такого товарознавства. В шинкарськім бизнесї всего того не треба — на всякий случай, коли треба, то в далеко

19. **В українськім сторі.**

меншій мірі. При тім лучать ще нераз з торговлею споживними артикулами торговлю суконними товарами і убраннями, ґалянтерийними товарами і т. п. Тож бизнес є ще більше скомпліковáний.

До веденя торговлї споживними товарами потреба також більшого, зглядно, закладового капіталу. Льокаль мусить бути обширний, де усї товари могли би бути виложені до перегляду і вибору купуючим. Кромі того треба

ще тримати коні, віз і поганяча „драйвра“ (driver), для розвізки по домах замовлених товарів, як се принято в З'єдинених Державах. І се, що до заложеня такої „гросери“ потреба більшого капіталу, є причиною, що часто не один а кількох складає свої заощаджені гроші і спільно закладають стор; або умавляють ся на такий гросерський бизнес Спомагаючі Брацтва (на случай хороби і калїцтва), в котрий вкладають увесь або частину свого (братського) фонду, як удїли — тодї суть се так зв. „братські стори“; або в кінци сама громада, прим. церковна, закладає такий стор, з церковного фонду, і веде його на дохід церкви.

Але такі „компанїйні“ або „брацькі“ чи „церковні“ стори часто, а нераз ще й дуже скоро, упадають, властиво переходять в руки одного, найспритнїйшого, звичайно управителя, котрий, як бизнес іде добре, „вишмарює“ решту спільників зі спілки і обіймає сам бизнес, як одиноκий властитель. Се переводить він в той спосіб, що представляє спільникам або брацтву чи церковній управі, некорисний білянс і напирає, щоби спільники, Брацтво, чи церковна громада вицофали ся з бизнесу, „поки час“, він однак, „з доброго серця“, або „для патріотизму“, підіймає ся ще на „якийсь час“, „на пробу“, сам провадити дальше бизнес і зобовязує ся їх сплатити, розуміє ся, під дуже корисними для него услівями, і стає сам одиноким властителем сего бизнесу...

Ще одним важнїйшим бизнесом є

Бучерський бизнес. Се бизнес масарський — торговля мясом (butchery). Сей бизнес вимагає також більшого капіталу — на уряджене льокалю „бучернї“, з ледівнею, на закупно товару і на удержане коня, воза і поганяча для розвізки замовленого мяса по домах. Але і сей бизнес оплачує ся не зле, бо всї іммігранти живлять ся головно мясом. І сей бизнес лучать часто з гросерським бизнесом або яким иншим бизнесом сторовим.

Крім висше згаданих чотирох головних бизнесів, суть ще деякі бизнеси, поважнїйші, яких підіймають ся украïн-

ські іммігранти-бизнесмени, хоч уже рідше, до котрих однак потреба вже певної фахової умілости. Суть се:

Погребництво, підприємство, вимагаюче спеціяльної умілости — бальзамованя мерців, відповідно до загально принятого в З'єдинених Державах звичаю — бальзамувати мерців. Се так зв. „ундердекерський" бизнес (undertaker, чит. ендртекр=погребник). І сего бизнесу підіймають ся українські бизнесмени, хоч таких є лише кількох. І до сего бизнесу потреба більшого капіталу: треба держати повози „керичі" (carriage), фаєтони „кочі" (coach), візки „боги" (bogy), а крім того коні і погоничів. Бизнес сей оплачує ся, бо „ундердекери" винаймають ті повози, фаєтони і візки не лише до похоронів, але і до прогульок, весіль, хрестин і т. п.

Дальше суть ще бизнеси:

Перепродажи будівельних парцель і домів, так зв. „ріл-естейт" (real-estate), — спекуляційний бизнес, який опирає ся не лише на перепродажи будівельних парцель „лотів" (lot) і домів „гаузів" (hous), але і на будові домів для їх дальшої відпродажи.

Друкарський. Сей бизнес є вже мало поплатний і слабо розвиває ся, а то через конкуренцію українських часописий, які, майже кожда, мають свої друкарні і перейматють по найбільшій части до себе всякі друкарські замовленя. Через те ті друкарі-бизнесмени ограничають ся до дрібних робіт, на малих машинах, а більші склади, на великі машини, віддають до відтиску до більших друкарень.

Книгарський — се також бизнес на меншу скалю, але добре оплачує ся.

Вкінци, поважнїйший бизнес, так зв.

Банковий. Сей бизнес опирає ся на тім, що властитель такого „банку" приймає від іммігрантів заощаджені гроші в депозит, або до пересилки їх до „старого краю", або міняє старокраєві гроші на американські а американські на старокраєві. Крім того, деякі „банки" мають ще аєнтури

деяких пароплавних компаній — займають ся продажию пароплавних карт; також посередничать іммігрантам в вишукуваню праці (employment office), а нераз займають ся ще й „адвокатською“ практикою: дають правні „поради“ іммігрантам в їх процесах в З'єдинених Державах, або в старім краю, вирабляють повновласти до процесів в старім краю, виготовлюють контракти купна-продажи ґрунтів в старім краю і старають ся о лєґалїзацію підписів у австро-угорських конзулятах, „провадять“ навіть процеси в старім краю, прим. спадкові, переводять в старім краю інтабуляції і екстабуляції, полагоджують в конзулятах військові справи і т. п.

Сей бизнес є вже більш „інтелїґентний“ і, щоби міг розвивати ся, мусить опирати ся на певнім довірю і повазї у широких іммігрантських кругах. Се й один з найрентовнїйших бизнесів. Але дуже часто ті „банки“ надуживають довіря іммігрантів. Звичайно буває так, що такий „банкир“, стягнувши від іммігрантів по кількадесять або й по пару сот, а навіть і по пару тисяч заощаджених долярів до переховку або до пересилки їх до старого краю, привлащує їх собі і — зникає. Іммігранти, що зложили у него гроші, остають тоді нараз без цента... Ті часті крадежі й довели в кінци до того, що в деяких державах, як в Ню Йорку, Пенсилвенії, Огайо, Иллинойс ухвалено закони, які вимагають від кождого такого „банкира“ 10—15 тис. дол. кавції, і самі ті „банки“ піддано під державну контролю. Але се не много помагає.

Між українською імміґрацією таких „банкирів“ ще не много, і, з виїмкою двох-трех, всї решта оперують дрібними капіталами. Але й між українськими „банкирами“ були вже крадїжи, навіть на кількадесять тисяч долярів.

Дрібнїйші бизнеси. Крім висше згаданих, поважнїйших бизнесів, є ще ряд бизнесів дрібнїйших, сторових, яким віддають ся українські іммігранти, хоч уже рідше, і яких рентовність, переважно, цїлком мала. Суть

се прим. торговці цукорками „кендами“ (candy), тїсточками „кексами“ (cake), тютюном і цигарами і т. п. Але суть ще іммігранти-ремісники, що ще в старім краю навчились якогось ремесла, і там, в З'єдинених Державах, ведуть своє ремесло дальше — не йдуть до фабрик — і з того ремесла жиють, прим.: шевці, кравці, шапкарі і т. п., але є також кількох фризієрів, позолотників, фотографів, один-два бронзовники, косметики і т. п.

Житє побутове.

В послїднім роздїлї, в уступах: „За зарібком“, „Іммігранти-фармери“ і „Іммігранти-бізнесмени“ старав ся я представити условини, серед яких приходить ся працювати українським іммігрантам і подати в приближеню, що їм та праця дає. Тепер приходить ся менї з'образити житє побутове іммігрантів, як уложило ся воно для них поза варштатом працї — їх житє приватне, домове, родинне, і товариське житє поза домом, серед „своїх“ і серед „чужих“.

Перше, від чого зачну, се

Стрій.

Скоро лише приїде „ґрінор“ або „ґрінорка“ (greenhorn = новик) до З'єдинених Держав між своїх, перше, о що старають ся їх знакомі або рідня, се вбрати їх по „американски“. Вправдї, кождий еміґрант чи еміґрантка, ще в „старім краю“, як вибирають ся до Америки, купують собі щось в родї „панського“ строю — дуже дешеву тандиту за 20—30 кор., і в нїй являють ся перед своїми в „новім краю“. Але се одїнє не годить ся на американській земли, воно і інакше скроєне і в часї подорожи до Америки, на желїзницях, а особливо на пароплаві, так нищить ся, що уживати його в З'єдинених Державах не можна, хиба що найбільше при роботї, як робочий стрій. Тож перше старанє знакомих „ґрінора“ чи „ґрінорки“ — вбрати їх в американський стрій. В тій цїли і ведуть їх

зараз до складів убрань і там вибирають їм все, що складає ся на стрій — від стіп до голови. І як „грінор“ має свої гроші, то платить сам, а як не має, то платять за него його товариші а він їм опісля сплачує.

Стрій мужчин. Звичайно кождий іммігрант-робітник має три роди одіня: робоче, буденне і сьвяточне. Робоче визначаєсь передовсїм трівалостію матерії; на форму-крій не звертає ся уваги, бо головне о що ту розходить ся, се—щоби то одінє було вигідне і дешеве. І цїле таке одінє, лїтне, без черевиків, можна набути за 2 дол., хоч звичайно купують трохи лїпше, за 3 дол.; зимове знова коштує 5—6 і 8 дол. Ті ріжниці в цінах залежать не лише від якости матерії, але і від того, до яких робіт їх уживає ся — инший є стрій, хочби лише в дечім, прим. для копальняних робіт а инший для фабричних робіт.

Робоче одінє складаєсь звичайно з черевиків, простого крою (в цінї 1·50—1·75 дол.); панчох (10 цнт. пара); верхних штанів, із синього полотна, джекове (50—60 цнт.); верхньої сорочки (50 цнт.); кафтану (2 і 3·50 дол.) і шапки (25 цнт.). В копальнях вугля і в желїзних фабриках натягають ще великі скіряні, випхані клочем, рукавиці (50 цнт. до 1 дол.), а в каменоломах взувають ся, в лїтї, в спеціяльні, бляхою підбиті черевики (50 цнт.), а в зимі в фільцові камаші, покриті ґумою (1 дол.).

Се робоче одінє, хоч зшите з дуже трівалої матерії, не видержує при роботї звичайно довше, як 3—4 місяцї; при працях в копальнях з'уживаєсь нераз і в двох місяцях; однак в фабричних варштатах видержує часом 5 до 6 місяців.

По роботї, вернувши домів і вмившись, переодягають ся робітники в лїпший стрій — буденний. Є се звичайно з'ужите вже трохи сьвяточне одінє. Се одінє — се звичайний, американський стрій маринарковий, вигідний, широкого крою — що саме є спеціяльностю американського строю, барви сїрої або цїлком чорної. Звичайно не роблять ріжниць між одінєм лїтним а зимовим, — купують

одіня середно легкі, не надто докучливі в літі і не надто легкі на зиму. Ріжниця в ношеню одіня в обох тих порах року є та, що в літі звичайно не носять камізельок, як се є майже загальним звичаєм в З'єдинених Державах. Рідко також носять в зимі теплі а тяжкі зимові обероки, — звичайно не носять нїяких нагорток, хиба деколи легкі, так зв. у нас Überzieher-и, носять зате теплі, вовняні спідні сорочки. В кінци, до сего, як і до сьвяточного строю, уживають ще ковнїрики, краватку, маншети і черевики в красшім крою і з лекшої скіри.

20. Ґрупа українських імміґрантів.

Сьвяточний стрій, се такий-же як і буденний, лише новий, і уживають його в сьвята і в часї забав, гостин, прогульок і т. п. Сей стрій є вже значно дорозший, як робочий, коштує 20—30 і 40 дол.; носить ся рік або й два, опісля уживають його як буденний стрій.

Треба ту ще й се згадати, що до цїлости строю і вигляду американського, многі іммігранти бриють собі ще вуси і бороду.

„На печах" і в малих місцевостях буденні зглядно сьвяточні строї суть скромнїйші і дешевші, в цїні 15 а навіть 10 дол. Такі строї, в такій цїні, уживають взагалї старші люди, що не дбають так о „зверхність". В тих менших

місцевостях і в „печах“, не все також носять іммігранти ковнїрики, краватки і маншети. Взагалї там іммігранти менше дбають о стрій.

Стрій дївчат і жінок. Стрій дївчат-іммігранток рівнож не ріжнить ся нїчим від загально уживаного в З'єдинених Державах жіночого строю, се так само „панський“ зглядно „дамський“ стрій, з всїлякими примхами моди, хоч — не так кокетерийний, як европейський. Визначаєсь більшою простотою, але зате скроєний з більшим смаком

21. Ґрупа українських іммігранток.

і робить принаднїйше вражінє, як европейський стрій. Цїлий стрій — сукня, блюзка, капелюх, не такі також разячі барвами, як европейський стрій. Любують ся переважно в двох барвах: білій і чорній, і звичайно цїлий стрій є або білий, або чорний, або скомбінований з обох тих барв: чорна сукня і біла блюзка. Часами уживають матерії і з иншою барвою, але все старають ся уникати ріжнобарвности, і якої барви не був би стрій, все замітний наклін держати ся одної, найбільше двох барв. Також не уживають

пацьоркових нашивок, а як прикраси уживають коронки. Стрій взагалї є дуже легкий, навіть в зимі, зате для охорони перед студіню уживають вовняних трикотів. Не уживають також шмінок, а рідко коли пудру. До строю, наконець, належать ще рукавички з мягкої, легкої скірки, так само черевики.

Як всюди між жіноцтвом, усїх народностий, так і у іммігранток-Українок, стрій — се найважнїйший мотив їх журби, на се йде переважна частина їх зароблених гроший, задля него усе инше, як вигіднїйше мешканє і поживнїйший харч, сходить на другий плян.

Як лише приїде українська іммігрантка з старого краю, так зараз перебирають її в „дамський" стрій — сукню, блюзку, черевики, капелюх, рукавички, і зараз починають її учити, як має в тім строю поводити ся, як держати ся, ходити і т. д. і доти не випускають її з дому, доки сяк-так не звикне до того строю і не привчить ся природно в нїм поводити ся. І треба признати, що українські іммігрантки скоро звикають до сего строю і легко набувають відповідних сему строєви манєр, поставу і хід, і вони скоро, особливо, коли приїжджають до З'єдинених Держав молодими дївчатами, перетворюють ся по своїй зверхности, хоч лише по зверхности, в справдїшні „лейди" (lady).

Строї: сьвяточний, буденний і робочий, мало рїжнять ся від себе що до форми і матерії — се звичайно один і той самий стрій, лише в трех стадіях уживаня: новий є сьвяточним, трохи вже з'ужитий буденним, а більш з'ужитий робочим. Цїни такого строю рїжні, много залежить від вдачі дївчини, о скілько котра кладе більшу чи меншу вагу на стрій — на моду і на матерію, хоч, взагалї, кожда кладе на се велику вагу, і від того, де живе: чи в великім містї, чи в місточку або „на печах". Стрій найновійшої моди і з шовкової матерії коштує й 50 дол., стрій моди перебулої і з простїйшої матерії, навіть 15 дол. Спеціяльний робочий стрій, при таких роботах, де такий конечний

можна набути за 8 і за 6 дол. Се вже звичайний міський стрій, із простої матерії, в крою невибагливий.

Замужні імміґрантки — жінки робітників, вбирають ся вже о много скромнїйше, простїйше, їх стрій подібний цїлком до строю старокраєвих міщанок. Лише жінки імміґрантів-бизнесменів вбирають ся вибагливійше, подібно як жінки середно-заможних міських кругів в старім краю.

22. **Українська дївчинка.**

Стрій дїтий, хлопців і дївчаток, се звичайний стрій міських хлопців і дївчаток в старім краю, і хиба лише тим стрій американських хлопців ріжнить ся від строю міських хлопців в старім краю, що там всї хлопці носять аж до 14 р. житя короткі штанки (по колїна), а замість капелюхів кашкети.

На фармах. На фармах і мужчини і жінки не кладуть тільки ваги на стрій, як в містах, їх строї визначають ся власне скромністю і простотою. Звичайний робочий стрій мужчин і женщин коштує не більше, як 5 дол., а сьвяточний 10—15 дол., і подібний до старокраєвого строю маломіщанського. Більше модного строю придержують ся лише дївчата, що на службі у нїмецьких або англїйських фармерів або в готелях.

Мешканя.

Наперед можна вгадати доми, в котрих мешкають українські, і взагалї східно-европейські, імміґранти — се

найлихші доми, які суть в З'єдинених Державах — в тих сторонах, де ті імміґранти проживають. І на се впливає не лише те, що ті імміґранти взагалї не звикли мешкати в лїпших, огряднїйших домах — їм в таких булоб навіть і не зовсїм свійсько — але й те, що за лїпші, огряднїйші доми треба би платити більший чинш, а на се вони, при їх зглядно малій скалї зарібкової платнї, не можуть зважитись. Вкінци, майже усї ті імміґранти не вміють удержувати в мешканях чистоти, і з того — з бруду і неладу в їх мешканях — знають їх чужинцї. В деяких навіть місцевостях властителї домів не винаймають українським чи польським, словацьким чи мадярським і т. д. іммігрантам мешкань

23. Компанїйні доми для робітників.

в нових, вигідних і здорових домах, лише в старих, занечищених, нездорових. В нових домах мешкають ті імміґранти лише тодї, коли се їх власні доми, або новопобудовані „компанїйні", то є робітничі доми фабричних чи копальняних підприємств. Але й ті власні чи „компанїйні" доми не довго виглядають новими, їх скоро занечищують і вони скоро стають рівнож „старими".

Головним лихом, задля якого ті доми не можна вдержати в чистотї і порядку, се надмірне число мешканців тих домів. Кожда родина, чи вона наймає мешканє, чи мешкає в своїм домі, майже нїколи не жиє сама, вона лишає для себе лише одну кімнатку і кухню, а решта кімнат, 3—5,

відступає за місячною винагородою „бордінґерам“, і запаковує їх там тілько, кілько лише вдасть ся. Через те, в кімнаті, де найбільше моглоб мешкати трох-чотирох бордінґерів, мешкає їх 8—10, і де є місце на два, найбільше три ліжка, ставить ся їх тілько, кілько лише можна їх, одно побіч другого, помістити. О порядку і чистоті в таких условинах не може бути мови; ліжок майже нїколи не застелює ся, бо при денній і нічній роботї, в фабриках чи копальнях, денні робітники міняють ся з нічними — як одні встають, другі лягають. До того ще не всї робітники, вернувши з роботи, уважають за потрібне, перше нїм покладуть ся спати — умити ся. Хоч знова — кілько хляпанини, болота і бруду на підлозї там, де робітники миють ся, коли не в спальнї, то в кухни, де приготовлюєсь для них харч!

Доми, в яких мешкають українські іммігранти, се — з виїмкою Ню Йорку — звичайні одноповерхові, деревляні доми, легко будовані, з 4—8 а нераз і більше кімнатами, які в той спосіб розміщені — на американський зглядно англїйський лад — що на долї, в партері, находить ся кухня і одна або дві або й три кімнати, як до величини дому, з котрих кожда, в засадї, має своє спеціяльне призначенє: одна їдальня „дайнінґ-рум“ (dining-room); друга гостинна, для принять гостий „парлор-рум“ (parlour); трета бюрова кімната „о́фіс“ (office), — а на першім поверсї — спальнї „бед-руми“ (bed-room). В тих однак домах, де мешкають іммігранти, ті, що наймають ті доми, такого розміщеня не придержують ся, а всї кімнати призначують на спальнї, при чім одну кімнату займає газда з газдинею і дїтьми, а решта, в партері, як суть, і на першім поверсї, віднаймають бордінґерам. І се є засада у іммігрантів. Лише маєтнїйші з поміж іммігрантів, прим. „сальонїсти“ або „сторники“, займають звичайно цїлий дім для себе і служби, а „на бордї“ не держать нїкого, хиба, декуди, одного-двох. У тих, розуміє ся, кімнати вже чистїйші і кожду кімнату уживає ся до того, до чого призначена, на англїй-

ський лад. Також і уряджене тих кімнат огряднїйше, декуди навіть з певним комфортом.

Чинш. Чинш за цїлий дім, бо звичайно цїлий дім наймає ся, не всюди однаково високий, залежить се від скількости і величини кімнат і від місцевости. Звичайно — і на Сходї і на Заходї — наймають доми з 4—6 кімнатами, за місячною оплатою чиншу: в менших місцевостях 4—8 дол.; в більших 10 дол.; а в великих містах, як Джерзи Сити (Jersey City, N. J.), Бостон, Філаделфія, Балтімор, Пітсбург, Сент Луіс, Чікаго, Клівленд (Cleveland, O.), Бофало і т. д. — за дві кімнати 7—10, за три 10—15, за чотири 15—20 і 25 дол. В Ню Йорку за 3—4 кімнат 8—15 дол.

Бордінґери платять ґаздї, на Сходї: за само мешканє, без харчу 2·50—3·50 дол., рідко де 2 дол., прим. в Де-Лож (Des Loges, Mo), Бонне Терре (Bonne Terre, Mo) при копальнях олову, і на „печах", або 4 дол. (декуди в великих містах), і за се дістають ліжка, посполу з одним-двома-трома а навіть чотирма иншими бордінґерами, і ковдру. Крім того обовязана є ґаздиня прати їм білє, мати готову для них теплу воду до митя, як вертають з роботи, а в вугляних районах і взагалї в копальнях, прим. цементу, олову, мармуру і т. п. і декуди в місцевостях, де суть фабрики желїзних виробів, прим. в Бофало, в Уест Сенека (West Seneka N. Y.), обовязана ще змити кождому бордінґерови теплою водою карк і плечі. Також, коли бордінґер не є на харчи ґаздинї, має вона зварити йому харч з віктуалів, які він її доставить. Декуди до сего борду належить ще й хлїб, декуди знова рано кава, декуди сіль до їди, мило до митя і инші подібні додатки. Декуди, хоч се вже рідко, платять бордінґери лише за ліжко — 50 цнт. на два тижнї, а за варенє окремо 2 дол. на місяць, що остаточно на одно виходить — пересїчно 3 дол. на місяць.

В Ню Йорку мешкають робітники не в таких деревляних, одноповерхових дімках — звичайно на передмістю, а в самім містї, в певних дїльницях, в мурованих чотироповерхових каменицях. Ті робітничі мешканя складають ся

з двох-трех, найбільше чотирех кімнат (з кухнею) і не поділені на діл і гору як всюди инде, а ціле мешканє містить ся на однім поверсї. Українські імміґранти наймають звичайно одну кімнату і кухню і розміщують ся в них так, що в кухни сплять газда і газдиня з дїтьми, а в кімнатах 5—6 бордінґерів. Колиж мешканє складає ся з кухнї і двох кімнат, то газда уживає для себе і своєї родини або кухню і фронтову кімнату (від улиці) „фронт-рум“ (front-room), а задну — спальню „бед-рум“ — відступає для бордінґерів, або для себе лишає тільки кухню, а обі кімнати відступає бордінґерам.

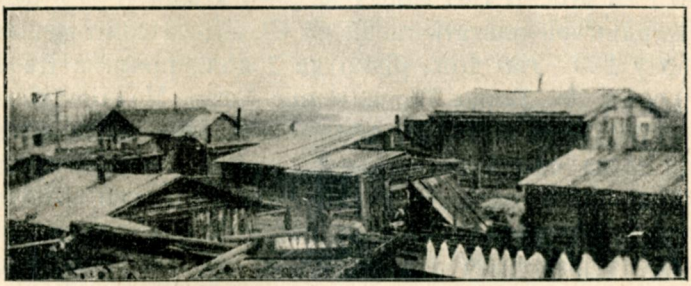

24. **Робітничі доми „на печах“.**

На „печах“, коли нема компаніїйних робітничих домів, мешкають імміґранти в цїлком вже лихих, партерових дімках, серед неможливого стиску і бруду.

Так є на Сходї, в державах приатлянтицького побережа. На „далекім Заходї“ — „фар уест“ (far West), в державах побережа Спокійного океану: Уешінґтон, Орїґон, Келіфорніє, Айдаго, Монтене і т. д. мешкають українські імміґранти або у „своїх“, як на Сходї, або у Англїйців, Нїмців, Словаків, або в готелях, а в копальняних районах, в далеких, відлюдних гірських провалах, також в готелях копальняних компаній (підприємств), побудованих лише для робітників, занятих в тих копальнях.

Мешканє в приватних домах, при родинах, коштує 4—5 дол. міс.; в готелях, в містах 3—5 дол. тижнево; в компаніїйних готелях, за цїлу кімнату 5 дол. міс., а за пів кімнати, то зн. за мешканє в двох, 2·50 дол. міс.

В лїсах, при зрубах, мешкають в бараках, побудованих лїсними компаніями, і те мешканє вчислене вже до платнї.

Мешканя дївчат. Що до мешкань дївчат, треба передовсїм зазначити се, що українські дївчата-іммігрантки не жиють так розсипані по цїлій території З'єдинених Держав, як імміґранти-мужчини, — вони держать ся більше великих міст і найблизших околиць тих міст, де служать по реставраціях, готелях, в приватних домах (англїйських, жидівських, нїмецьких, українських, польських і т. д.), і в фабриках, в яких можуть мати роботу. „На контрах" (country), на провінції, по менших містах і місточках і цїлком малих місцевостях жиють лише ті, що суть при родичах, або, що в тих місцевостях суть фабрики, що затруднюють робітниць, прим. в прядїльнях, в фабриках шовкових виробів і т. п.

Місцевости, в котрих по найбільшій части осїдають українські дївчата-іммігрантки, суть: передовсїм Ню Йорк і околиці Ню Йорку, як Йонкерс (Yonkers N. Y.), Джерзи Сити (Jersey City N. J.), Блумфілд (Bloomfield N. J.), Песейк (Passaic N. J.); дальше Філаделфія, Пітсбурґ і околиця: Алеґени (Allegheny, Pa), Гомстед (Homestead, Pa), Брадок (Bradock, Pa), Мек-Кисракс (Mc Kees-Rocks, Pa), Мек-Киспорт (Mc Keesport, Pa); вкінци: Бофало, Клївленд, Чікаґо, Мінеаполіс (Minneapolis, Minn); крім того менші міста, як Скрентон (Scranton, Pa) і околиця: Олифант (Olyphant), Мейфілд (Mayfield), Уілкис-бери (Willkes-Barry), Плімаут (Plymouth); Алентаун (Allentown, Pa) і околиця: Нордгемптон (Nordhampton), Сементон (Cementon); Шенандо (Shenandoah, Pa) і Шамокин (Shamokin, Pa).

Коли іммігрантки суть на службі в приватних домах англїйських, то мають для себе окрему, цїлком прилично

умебльовану кімнату, і можуть уживати ще щодня купіль. На службі в жидівських родинах, окремих кімнат звичайно не мають і сплять в кухни. Ті знова, що служать в готелях, мають все окрему кімнату, посполу з двома-трема иншими служницями. Так само ті, що служать в реставраціях, наколи там мешкають, — колиж там не мешкають і до служби доходять, то мешкають на бордї у іммігрантів, так як мужчини-„самотні". У тих іммігрантів мешкають і усї фабричні дівчата-робітниці, що не суть при родичах. І ті дівчата-робітниці, коли збересь їх таке число, прим. 5—6, що можуть заняти самі окрему кімнату, то мешкають самі в тій кімнатї, окремо від мужчин-бордінгерів, колиж є їх менше і вони цїлої кімнати заняти не можуть, то мешкають разом з мужчинами-бордінгерами і сплять звичайно на осібних ліжках, нераз однак таки на одних ліжках з мужчинами. За борд платять звичайно тілько, що мужчини, декуди менше о 1—1·50 дол.

В Ню Йорку виробив ся знова звичай, хоч не загально принятий, що дівчата наймають для себе окремі мешканя, особливо ті, що вже довше побули в З'єдинених Державах; — збересь їх з 8—10, наймуть дві-три кімнати і кухню (цїле мешканє) і так разом мешкають і спільно газдують. Випадає тодї на кожду за мешканє 1 або 2 дол. на місяць, відповідно до висоти чиншу і числа мешканок. Порядки в дома веде або кожда з них по черзї, і то кождого дня або кождого тижня инша, або наймають яку старшу жінку і та порядкує їм в мешканю і варить їсти.

* * *

Я вже згадав, що українські іммігранти мешкають не лише в домах найманих, хоч в тих переважно, але й в своїх, власних. На перший погляд, коли приїхати в яку місцевість, де жиють українські іммігранти, число таких домів може видаватись навіть досить значне, але коли порівнати загальне число усїх українських іммігрантів в З'єдинених Державах і протяг часу, через який вони туди еміґрували і ту посе-

лялись, число тих домів є цілком мале. Хоч, щоби мати власний дім, на те не треба великої готівки гроший. Нераз

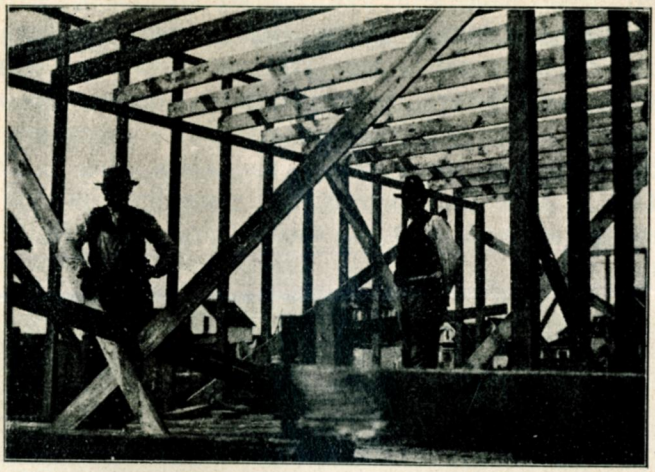

25. **Будова американських деревляних домів.**

вистарчить лише пару соток долярів, — решта лишаєсь на сплату, пять або десять-річну, так, що раґи рівнають ся майже місячному чиншови. Та все таки, треба се признати, в послїдних часах замітне вже між українськими іммігрантами значне заінтересованє і змаганя до будованя зґл. набуваня домів на власність.

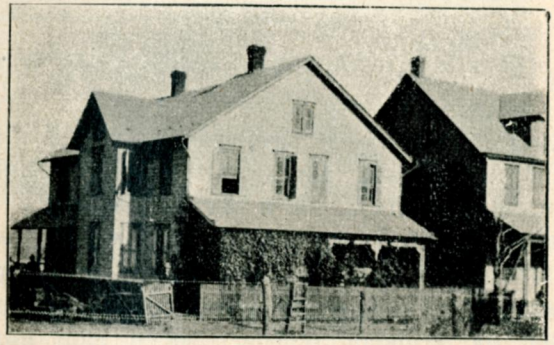

26. а) **Доми українських імміґрантів.**

Доми українських іммігрантів, нїчим не ріжнять ся від домів „американських“ — всї вони однаково будовані, і що

до матеріялу і що до розкладу кімнат, і всї тим самим одноповерхові. Також майже всї деревляні — мурованих зглядно дуже мало — і дуже легко будовані, з тонких палїв і дощинок, однак вязанє тих дощинок з палями так дотепно сконструоване, що, хоч як легкий сей матеріял і тонкий, доми ті суть дуже витревалі і представляють ся не згірше.

Вартість тих домів ріжна, звичайно, ціна їх хитаєсь між 1000 а 2000 дол., але суть і дешевші, на 500 дол. і дорожші, на 3, 5 і 20 тис. дол. Суть також іммігранти,

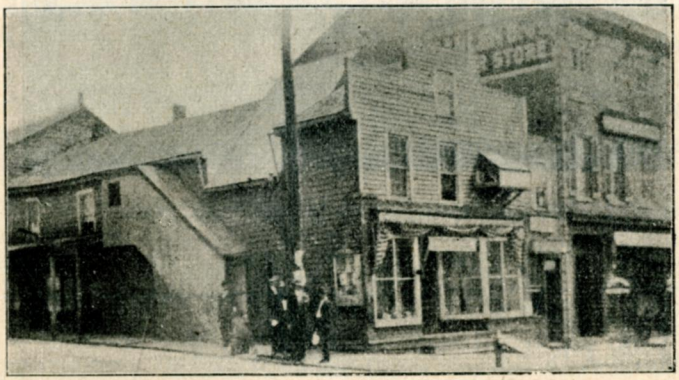

27. б) Доми українських імміґрантів.

що мають по 5—10 домів, вартости 20, 50 і 80 тис. дол. Ціни тих домів залежать впрочім, не лише від матеріялу і величини дому, але й від місцевости — чи се більше чи менше місто, і від самого положеня дому в даній місцевости — чи сей дім лежить близше середини міста чи дальше, чи при одній з головних улиць, чи бічних, чи на розї, на „корнері“ (corner), чи в ряді инших домів. При тім — се характеристичне для американського, чи радше англїйського способу будованя домів — кождий дім є будований окремо для себе, віддалений від сусїдного хочби лише на пару цалїв, в імя старої англїйської засади: мій

дім — моя твердиня (my home — my castle), — лише в центрі великих міст, де впрочім українські іммігранти не будують ся, сего віддаленя між домами не заховує ся — задля величезної дорожнечі місця. Також ті доми суть асекуровані від огню, як се загально приняте в З'єдинених Державах, що впрочім конечне, зі згляду на легко запальний матеріял, з якого ті доми побудовані.

* * *

Внутрішне уряджене мешкань. Внутрішне уряджене мешкань українських іммігрантів, беручи загалом,

28. В кімнаті бордінґерів.

цїлком примітивне, а що до чистоти і порядку, то, як вже я про се згадав, просто неможливе. Ще кімната ґазди і ґаздині, ту можна би навіть сказати, що ґаздині, о скільки лише се можливо, все таки старають ся вдержати в ґаздівській кімнатї якийсь порядок і чистоту, а навіть, о скільки позваляє на те фінансова сила ґазди, старають ся надати тій кімнатї

певну улуду комфорту; старають ся навіть о чистоту в кухни, принайменше на дообідний час, коли ще нїкого із столівників нема; але поза сею ґаздівською кімнатою і кухнею, решта кімнат визначає ся брудом, серед якого просто гидко пробувати. Кімнати малі, звичайно 8—10 стіп широкі, 9—10 стіп довгі, 8—10 стіп високі; доокола під стїнами ліжка, з вузким проходом між ними, котрий і так звичайно заставлений куфрами, і одно-два крісла, як взагалї суть крісла; стїни брудні, обвішані ріжними анонсовими образками місцевих склепарів і шинкарів, і з зеркалом, звичайно надбитим і не все в рамках; крім сего, ще цїла одна стїна, або сходи, що ведуть в гору до тих кімнат, обвішані всїляким шматєм — на переміну, раз робочим, раз сьвяточним — бо рідко де є осібна кімната на шматє або принайменше шафа.

В кімнатї ґазди уряджене, як вже я згадав, трохи лїпше. Передовсїм — чисто, вікна обслонені звичайно фіранками і обложені цьвітами в вазонках; на середині стіл, накритий чистою скатертию або й плюшовим коверцем; доокола крісла, звичайні або плетені; під стїнами ліжко, з чистою постїлю, коло ліжка колиска, дальше софка, комода, а нераз ще й шафа на одїнє. Над ліжками образи сьвятих, над софкою або комодою зеркало, немале, і много фотографій — своїх, рідних і знакомих. Побіч ще ріжні інсератові ілюстрації, з відривними календарями — від місцевих склепарів і шинкарів, і майже всюди портрет бувшого президента З'єдинених Держав Лінколна, а нераз ще й Уешінґтона. На комодї начинє: тарелї, склянки, збаночки і т. п.

Також в кухни досить опрятно — о скілько се не пора їди, коли сходять ся бордінґери рано на снїданє, а вечером на вечеру, зглядно обід. А навіть і опісля, скоро бордінґери вийдуть з кухнї, старають ся ґаздинї зараз привести знова в кухни лад і чистоту — змивають стіл і підлогу, лавки і крісла і уставляють все на своє місце. Уладженє впрочім кухнї цїлком просте: в кутї желїзна кухонна

піч, соліднього виробу, дуже практично скомбінована — для вареня страв, печеня мясних потрав, хліба зглядно булок, і вареня горячої води. Коло кухні малий стіл для куховарських потреб, а по противній, звичайно, сторонї довгий харчівний стіл для бордінґерів.

Так є у біднїйших ґаздинь, зглядно ґаздів, простих робітників. Інакше представляє ся домове уряджене у маєтнїйших іммігрантів — у тих, що мають лїпше платні роботи в фабриці або в копальни, або у бизнесменів. Многі з них мають власні доми і уряджують ся у них вигід-

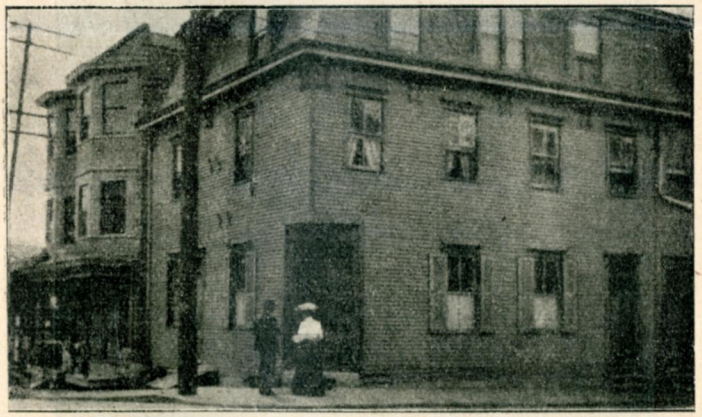

29. в) Доми українських імміґрантів.

нїйше, а навіть з певним комфортом, що для них тим лекше, що звичайно держать менше число бордінґерів або й жадних, і цїлий дім уживають самі, і, коли се бизнесмени, ведуть там свій бизнес. Кімнати уживають відповідно до їх призначеня: в першій — в „парлор-румі", гостинній, приймають гостий і взагалї чужих, і сю кімнату старають ся урядити як найприличнїйше — на скілько кого на се стане; звичайно оббивають підлогу килимом „карпетом" (carpet), на середині кімнати ставлять столик, накритий плюшовою скатертю, а на нїм альбом з фотоґрафіями;

під стїнами софа і фотелї, оббиті шовковою або плюшовою матерією, комода, тоалєтова шафа, з великим зеркалом, декуди ще пяніно; на стїнах портрети газди і газдинї, декуди ще й портрети визначнїйших мужів з української минувшини і сучасних „патріотів", побіч фотографії рідні і знакомих, над софою велике зеркало, а крім всего того, конечно ще, портрет Лінколна. Коли се гостинна кімната не бизнесмена, то містить ся ще в нїй бюрко і етажерка на книжки, колиж бизнесмена, то те бюрко містить

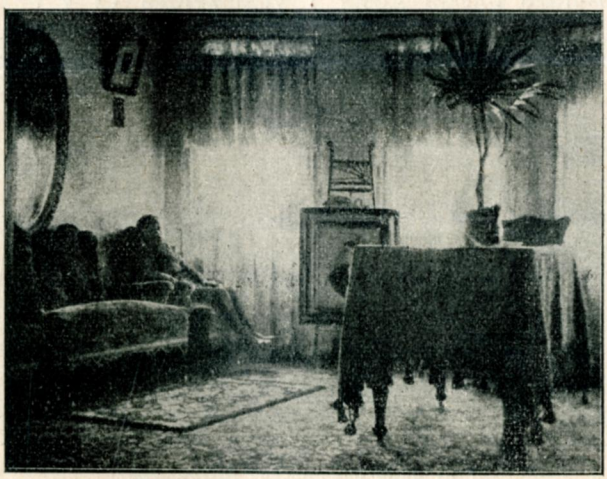

30. Гостинна кімната у українського бизнесмена.

ся вже в бизнесовій галї — в шинку або в склепі. Вікна обслонені фіранками. Слїдуюча кімната „дайнінг - рум", їдальня, уряджена просто, але прилично, меблї з лїпшого матеріялу і красшої роботи; на середині стіл, докола крісла; під стїнами шафа на начинє, по противній сторонї отомана, а на стїнах знова анонсові образи знатних фірм, цїлком, впрочім, гарні, з американських побутових тем. Трета кімната — кухня, уряджена поєдинчо, як у всїх імміґрантів. Коло кухнї находить ся ще нераз кімнатка — спіжарка, на віктуали, або в самій кухнї вставлена в стїнї шафа на

віктуали. На горі, на поверсї — спальнї: для родини, для гостий і для служби. Осьвітленє ґазове або елєктричне.

Умебльованє мешканя маєтнїйшого імміґранта коштує, як меблї нові: 300—500—600 дол., з того: ліжка (мосяжні) 25—30 і 50 дол., килим до парлор-руму: 25—30 і 40 дол., шафа 25 і 30 дол., бюрко 20—30 дол., пянїно 200—400

31. **Спальня у українського бизнесмена.**

дол., піч 20—30 дол. Більше вартні урядженя імміґранти асекурують, хоч се вже рідше.

Мешканя на фармах. На фармах, в східній полосї З'єдинених Держав, в державах атлянтицького побережа, на теренї великого фабричного і вугляного промислу, доми українських фармерів, бувших робітників, не ріжнять ся від домів фармерів инших народностий і взагалї від загального типу американських домів. Всї збудовані з дерева, легко, як доми по містах, і так само одноповерхові, з таким же самим розкладом кімнат, на англїйський лад. Цїлий дім замешкує фармерська родина зі службою, — бордін-

герів не держать. Через те в домах на фармах о много чистїйше і порядиїйше, як в домах в містах, хоч — і ту нераз лучає ся грубе нехарство. Внутрішне уряджене кімнат подібне як у газдів-робітників по містах, невибагливе, але приличне. Коли-ж українські іммігранти купують фарми від Англїйців або Нїмців і т. п., то тоді уряджене те буває значно гарнїйше, бо тоді з фармою набувають і цїле внутрішне англїйське чи нїмецьке уряджене. Доми переважно асекуровані.

В Норд Дакота доми українських фармерів ріжні, всїлякого типу — від найпростїйших землянок, до гарних,

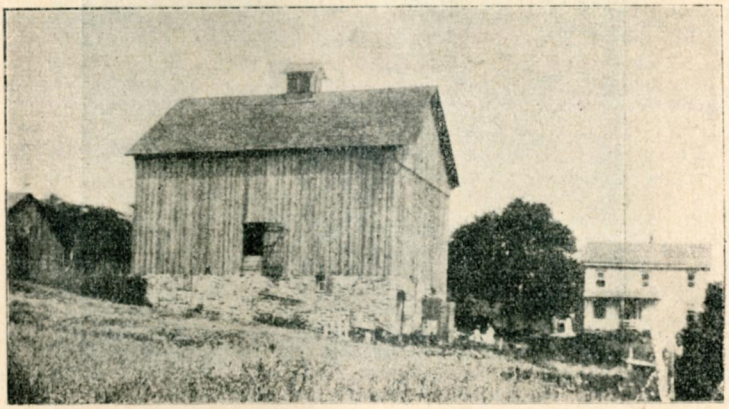

32. **Дім і господарські будинки на фармі.**

просторих, одноповерхових двірків. Се залежить від кождочасного доробку фармера. Найпростїйші „доми", се звичайно одно або дво-кімнатові будки, збиті з дощок і палїв і обліплені землею або глиною, з плоским дахом, обложеним дернею, яка до року обростає всїляким зїлєм-хабазєм. Се цїлком малі дімки, до 12 стіп широкі і 20 довгі. Внутрішне уряджене цїлком примітивне: лїплена піч, збите з дощок широке ліжко, стіл і одна-дві лавки. Мешкає ту цїла родина а при нїй кури а часами ще й одно-двоє поросят.

Сї дімки — тимчасові, кождий будує ся так на сам початок, скоро лише осяде на фармі-гомстеді; але як лише стане можливо, зараз старає ся побудовати ся наново, лїпше, простірнїйше. І звичайно, вже по пару лїтах переносить ся з землянки до більшого домику, вигіднїйшого, деревляного або хочби і лїпленого, побудованого на старокраєвий спосіб, обширнїйшого, з двома, трома або чотирма кімнатами. Уряджують ся в тих кімнатах на старокраєвий спосіб і старають ся держати в них лад і чистоту. Вартість тих домів ріжна, залежно від величини і матеріялу,

33. Гостинна кімната у українського фармера.

з якого ті доми збудовані, суть доми вартости 800 і 1000 дол., суть і гарні, одноповерхові доми з 8 кімнатами, вартости 5 тис. дол. В тих домах і уряджене більш американське, на 250—300 дол.

В решта фармарських кольоніях, в державах Верджінїє, Тексас і т. д. майже всї доми побудовані після одного, американського типу, лише ріжної величини. Але суть і малі партерові дімки з двома кімнатами. Ті доми, в тих кольоніях, звичайно неасекуровані. Уряджене кімнат у тих

домах таке, як по инших кольоніях, і менш або більш достатне, залежно від доробку фармера.

Харч.

З харчом уряджують ся українські іммігранти так, що або всї, що живуть в однім домі, то є: ґазда з родиною і бордінґери харчують ся разом, на спільний рахунок, або ґазда з родиною окремо, а бордінґери, кождий за себе знова окремо. Коли всї харчують ся разом, на спільний кошт, тодї ґаздиня бере із склепів усї потрібні віктуали, і опісля, що два тижні, по „пейдї“ (pay-day), розплатї в фабрицї, або з кінцем місяця, счислюють квоту, на яку побрано віктуали, і роздїлюють її на кождого поголовно по рівній частцї, з виїмкою ґаздинї і дїтий, за котрих числить ся інакше. На кождого, з виїмкою ґаздинї і дїтий, припадає тодї 10, 12 і 15 дол. на місяць. Ґаздинї платять звичайно лише половину поголовної частки, хоч не всюди, прим. в районї твердого вугля (antracith) в Пенсилвенії, платять звичайно на рівнї з усїма; декуди знова не платять нїчо. За дїтий до 6 або 7-лїтних, а декуди до 4-лїтних, не платить ся звичайно нїчо, від 6 зглядно 4 або 7-лїтних до 10-лїтних, або поки не йдуть на роботу, платить ся половину поголовної частки. Декуди знова, ґаздиня, як не має дїтий, не платить за себе нїчо, як-же суть дїти, то за дїтий не платить нїчо, а за себе половину. А знова декуди за троє дїтий платить ся як за одного дорослого.

Коли бордінґери не харчують ся спільно, а кождий окремо, тодї ґаздиня варить їм лише те, що вони собі замовлять, бере в склепах віктуали, кождому на осібну книжку, і кождому осібно приготовлює страви. Тодї харч коштує бордінґера 8—10 дол., значить менше, хоч платить за віктуали дорослше, бо в тім случаю ґаздиня не купує віктуалів ґуртом, а подрібно, кождому окремо. Але тодї відживляють ся бордінґери ґірше. Так уряджують ся звичайно ті, що коштом свого здоровля хотять зложити більше ґроший.

Буває також так: кождий бордінґер бере окремо для себе, на свою книжку, мясо від масара, а решта — муку і ярину, беруть усї разом на спільну книжку; або, прим. в державах Канетікат, Месечуссетс, Род Айленд: бордінґер бере зі склепу на свій рахунок хлїб, ярину, з виїмкою капусти, і мясо, а каву, рано на снїданє, а до обіду капусту і гербату (чай), і до вечері гербату, а крім того ще сьвітло, дає ґазда, а бордінґер платить за то, разом вже з оплатою за мешканє, 1 дол. тижнево, що на місяць виносить поверх 4 дол., значить, понад 1 дол. більше як звичайно платять бордінґери за місяць за мешканє. Вкінци, декуди суть бордінґери на харчи у ґазди, і тодї за мешканє і харч разом платять місячно 15, 17 і 18 дол. В тім случаю жадають нераз ґазди від бордінґера, як той не є його знакомим, 10 дол. поруки, або хтось другий мусить за него заручити, щоби не втїк перед заплатою за мешканє і харч.

Так є на Сходї, в державах приатлянтицького побережа. На „Далекім Заходї" знова, в державах побережа Спокійного океану, харчують ся бордінґери або у ґазди, де мешкають, і тодї платять за все разом: у „своїх" 25—27 дол. міс., а у Англїйців, декуди, приміром в Спокені (Spokane, Wash.) 5 дол. тижнево, а декуди, прим. в Бют (Butte, Mont.) 30 дол. на місяць; декуди знова, особливо в копальняних районах, харчують ся також в реставраціях „компанїйних" готелїв, де й мешкають, і харч там дуже добрий, ситний і смачний, хоч і недешевий, бо денно за снїданє, обід і вечеру, платять 1 дол. Там страви подають на полумисках і кождий бере, кілько хоче. В містах знова харчують ся в реставраціях, а коли мешкають в готелях, то в готелевих реставраціях. Так само в великих містах, прим. в Сен Франціско, і там за снїданє або обід або вечеру платять 10—20 цнт.

Іммігранти, коли харчують ся у „своїх", то їдять, на Сходї: рано, на снїданє: печене мясо, волове або вепрове, або кусень ковбаси, або кусень шинки, до того хлїб (білий),

і кава з молоком; або знов: яйці, хліб з маслом або сиром і каву, чорну або з молоком, або чай. В полудне, в часі перерви в роботі — смажене мясо волове або вепрове, звичайно пів, рідше цілий фунт, або шинку і хліб, декуди „паї“ (pie), овочеві тіста, та ще й каву, чорну або з молоком — се забирає собі звичайно кождий з собою до фабрики в „дінерці“. На вечеру зглядно обід, по денній роботі, їдять: росіл з бульбою, макараном або рижом, або яку зупу, або борщ, дальше — мясо волове, вепрове або бараняче, звичайно не більше як пів фунта, до того з ярини: бульбу або капусту, огірки, фасолю, горох, риж і т. п.,

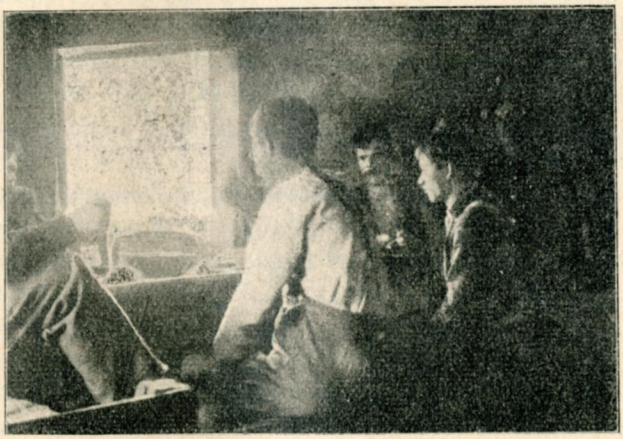

34. Бордінґери при обіді.

вкінци ще нераз кашу або пироги; до мяса, звичайно, сос помідоровий „томейтовий“ (tomatos). По вечері, як по кождім їдженю, чай або каву з молоком — після американського звичаю, хоч прим. в Ню Йорку і по деяких инших містах, замість кави або чаю пють пиво.

На „Далекім Заході“ імміґранти, як харчують ся у „своїх“, то їдять так само, як на Сході, колиж харчують ся в реставраціях, то їдять „американські“ страви і на американський спосіб приладжувані — много солодощи а мясо

на пів упечене, і так, рано: вівсяну кашу, сильно поцукровану, з молоком, мясо — звичайно бифстейк, або шинку, або яйці; в полудне: росіл або зупу, знова бифстейк або ростбиф, або вепровий котлєт, або шинку, і лїгуміну: пудінг або пай; на вечеру: зупу і знов яке мясо. По кождім їдженю пють каву з молоком, або чай, або молоко, пиво або вино.

В лїсах, при зрубах, їдять американські страви в їдальнях-бараках, і харч з мешканєм вчислені до платнї.

Постів в З'єдинених Державах загально не придержує ся. Не придержують ся їх і українські імміґранти. Виїмково лише, і то звичайно сьвіжо-прибувші імміґранти, старають ся задержати піст у пятниці, але то не надовго їм удає ся, і ті пости зводять ся до одного лише посту, раз в рік, в велику пятницю. Тодї, замість мясних страв, їдять мучні: пироги, клюски, яйці, або таки просто бульбу, капусту, горох і т. п.

Харч в Америці українським іммігрантам взагалї не смакує. Вправдї, поволи привикають до него, але все мило згадують про свій старокраєвий харч — особливо старші імміґранти, котрих жолудок привик у старім краю до инших страв і приправ. Дїти знова до сего „американського" харчу скоро навикають і загально собі його смакують. Треба однак і се зазначити, що взагалї українські газдинї не уміють приправляти страви смачно і добре, а друге, що імміґранти загально купують найгірші віктуали, щоби як найдешевше все вийшло.

Харч дївчат. Дївчата, коли служать в приватних домах, їдять те, що усї домові, колиж служать в реставраціях або готелях, їдять реставрацийні страви. Харч тодї є американський, але поживний і тодї дївчата добре відживляють ся. За харч, розуміє ся, не платять нїчо. Фабричні однак робітниці відживляють ся вже гірше, а нераз цїлком таки лихо. Ще коли суть на бордї у „своїх" і харчують ся спільно з ґаздою, ґаздинею і бордінґерами, тодї харч принайменше що до скількости уйде, бо приправа страв лиха і якість віктуалів лиха. Колиж харчують ся окремо,

тодї їх відживлюванє цїлком вже є невистарчаюче. Звичайно їдять тодї лише раз на день мясо (в вечер), а рано і в полудне пють лише каву, часами чай, з хлїбом і з молоком, або каву з хлїбом і „джелі“ (jelly), овочевим соком, в дешевих молочарнях, часами за 1 цнт., або також каву і хлїб з топленою солониною за 3—4 цнт., або навіть таки просто хлїб „з мустриком“ (муштардою). Се з надмірної ощадности, щоби при лихім зарібку заощадити на стрій, а нераз і для родичів — в старім краю, на сплату банкових довгів, або таки собі — на посаг. В тій ощадности доходять нераз до того, що жиють через день лише кавою за 10 цнт. і лише десь-колись зважать ся на кусень мяса.

На фармах. Харч українських фармерів більше зближений до старокраєвого. А що жиють на поли, на вільнім воздусї і ту працюють, то суть здорові і мають апетит, тож і споро їдять, тим більше, що всї майже споживні артикули, се продукти їх власної праці на їх фармах — не куповані. Рано їдять: борщ або закрашку або росіл і пироги, богатші ще й мясо; на полудне: то само що рано, з додатком якої ярини: бульби, капусти і т. п.; те саме на вечеру. При тім пють більше молока, а до страв додають більше омасти, як фабричні або копальняні робітники — сеж все своє. Пють також каву. Крім того червоне, каліфорнїйське вино, нераз пиво — ячмінне, свого виробу. Декуди держать пчоли і уживають меду, до харчу і як напій.

Я вже згадав, що українські фармери в прибережній полосї Атлянтицького океану, а також в Норд Дакота, не держать бордінгерів, кожда родина жиє сама і займає цїлий дім, хиба що має службу. Але в Верджінії і в Тексас, держать таки декуди бордінгерів, а то в Верджінії лїсних робітників, занятих при зрубах лїсів, а в Тексас робітників, занятих при управі бавовни. Ті бордінгери їдять то само що й газди, і за борд цїлий (то є за мешканє і харч) платять в Верджінії 2·50 дол. на тиждень, а в Тексас 15 дол. на місяць.

Занятя іммігрантів в вільних хвилях.

Вільні хвилї для іммігрантів в будні дни починають ся вечером по роботї, а в суботу від 2 год. по пол. Ті, що працюють в ночи, мають цїлі будні дни вільні. Вільні будні дни мають робітники і тодї, коли здержана в фабрицї, чи копальнї робота, коли фабрика стоїть „штапує“ (stop), і коли є стрейк. Крім тих будних днїв, мають ще робітники вільні неділї, а зі сьвят велику пятницю „гуд фрайдей“ (Good Friday), однак лише в державах: Фларіде, Лузіяне, Мінесоте і Пенсилвенїє, і перший день Різдва — 25 грудня, у всїх союзних державах. Инших сьвяточних днїв (церковних) в З'єдинених Державах не сьвяткує ся. Зате є кілька сьвят союзних або поодиноких держав. І так: д. 1. сїчня, який сьвяткують у всїх державах з виїмкою держав Аркензас, Делауер, Джорджія, Кентоки, Мейн, Мессечусетс, Ню Гемпшир, Род Айленд, Саут і Норд Керолайне; д. 12. лютого, день уродин Ейбрегема Лінколна, в більшій половинї держав, і д. 22. лютого, день уродин Джорджа Уешінґтона — у всїх державах, з виїмкою Елебаме, Аркензас, Фларіде, Иллинойс, Индієне, Айоуе, Кензес і Тексас; д. 30. мая, день „вінчаня могил“ — „декорейшн дей“ (Decoration day) — лише в державах: Колорейдо, Канетікат, Мейн, Мічіген, Ню Гемпшир, Ню Джерзи, Ню Йорк, Пенсилвеніє, Род Айленд і Вермонт; д. 4. липня „фор джулáй“ (4 July), день проголошеня незалежности З'єдинених Держав Америки — у всїх союзних державах; „День працї“ — „лейбор дей“ (Labor day), сьвято в честь працї, першого понеділка місяця вересня, яке сьвяткує ся в переважній части східних держав; „День подяки“ — „денксґівінґ-дей“ (Thanksgiving day), по пільних зборах, в дни, який назначує що року президент Союза а проголошують у всїх союзних державах говернери.

Вільні хвилї по роботї.

Мужчини. По роботї, вечером, умившись і перебравшись в буденне одїнє, сїдають імміґранти до вечері, зглядно обіду. Декотрі відмавляють перед їдою молитви. По вечері, яка не триває довго — найбільше пів години, встають усї від стола, і — одні ідуть на гору, до своїх кімнат, другі на прохід або за орудками до міста. Ті, що остають в дома, звичайно кладуть ся на ліжка (крісел дуже часто нема), і, або розповідають собі про роботи, або про „старий край“ — про те, які там податки, яка біда, а які в Америиї гаразди, розуміє ся, як „йде робота“ і є добрий зарібок; а кому спішно „до краю“, де лишив жінку й дїти, той цїлий час не говорить про нїчо иншого, як лише коби чим скорше дістати ся до краю. Часто сходить розмова на „полїтику“, то є на „попів“, з чого скоро переходять на „віру“: яка лїпша, унїяцька чи православна, — тодї „дискусія“ буває дуже оживлена, і нераз кінчить ся сваркою, лайкою а навіть бійкою. Або знова розповідають собі казки. Часто сходить бесїда на плиткі, грубі дотепи, на обмови дївчат і т. п. Нераз посилають по пиво або виску і пють, при чім співають, о скілько взагалї можна се назвати співом. Як нема охоти оповідати, беруть карти до рук і грають „дурака“. Часами, як трафить ся побожна компанія, співають побожні пісні або читають ріжні богослуженя, або „Божі листи“, „Ґеновефу“ і т. д. Як трафить ся інтелїґентнїйший кружок, читають поважнїйші оповіданя або часописи — звичайно, один на голос усїм. Инші знова пишуть листи, собі або другим, тим, що не вміють писати. Инші латають шматє, білє і т. п. А в суботу, як не йдуть на забаву, на „баль“, уряджують в дома забаву — приносять пиво і виску і пють. Нераз сам ґазда, що вміє ходити коло бизнесу, замовляє пиво і виску, нераз ще й музику, і сам уряджує забаву своїм бордінґерам, — тодї всьо, що жиє в дома, бере в тій забаві участь, ґазда, ґаздиня і бордінґери — хлопцї і дївчата. Тодї вечер і нїч проходить живо,

гамірно — пють, співають, гуляють, кричать і сварять ся, знова, звичайно, із за „публичних“ справ, то є за попів і віри; вкінци, попивши ся, засипляють.

Ті, що по вечері не лишають ся в дома, а йдуть до міста, то або проходжують ся по улицях, або йдуть до „салуну“, де є компанія, або йдуть грати „в кульки“ (в білярд), або в круглї; а в суботу вечером, як грає в сальонї „музика“ — в бічній галї до танців, йдуть на музику. Нераз змовить ся двох-трех гуляк і самі уряджують, на своє різико, музику, „баль“ — наймають галю до танців, музику, назна-

35. В гостинї у кума.

чують вступ, спрошують молодїж, а дохід з забави беруть собі.

В неділї ідуть рано до церкви, на богослуженя, потім, пополуднувавши, лягають спати, або ідуть — одні до сальону — задним входом, бо фронтовий замкнений, і там просиджують уже до пізна в вечер, другі в гостину до кумів або знакомих, або знова приймають у себе гостий, і ту знова частують себе пивом і вискою.

Дівчата. Вільні хвилї у дівчат починають ся, так само як у мужчин, звичайно, доперва в вечер по цїлоденній працї, в фабрицї, в реставраціях, чи на службі в приватних домах. Ті однак вільні хвилї не всї дівчата проводять однаково. Ті, що жиють при родичах, або суть на службі в приватних домах, отже суть під більшим доглядом родини, своєї чи чужої, у котрої служать, ті у всїм менше-більше примінюють ся до домових звичаїв, принятих в родинах, при яких жиють, і у тих вільні хвилї не визначають ся нїчим особлившим, — вони властиво для себе не жиють, бож навіть ті, що жиють при родичах і ходять в день до фабрик на роботу, в вечер, по роботї, знова заняті домовою робою, коло кухнї, дїтий і т. п. взагалї помагають своїм матерям. Так само і ті, що суть на службі в приватних домах, особливо в англїйських. Вправдї, уважає ся, що праця в тих домах кінчить ся о 7 год. вечером, але той вільний час без вільного виходу, за вільний уважати не можна, і ті, вже хочби з нудів, дальше займають ся домовою робою, хиба, що вже мусять ужити його для себе, чи щоби написати лист, чи що мусять вийти до міста за конечною орудкою, чи приймають кого, що приходить до них в відвідини. Тож вільні хвилї тих дівчат досить скучні і монотонні; вони й рідше ходять на забави; щадять зате гроші. Інакше вже уживають вільні хвилї ті, що суть на службі у жидів. Ті мають, звичайно, від 7 год. вечером, що дня, вільний вихід, і вони той час можуть ужити, як хотять. В инших домах, ті домові послугачки мають вільний час, з вільним виходом, лише в недїлї по полудни, і то не всюди, бо декуди лише що другої недїлї.

Вповнї вільний час поза денною роботою мають дівчата, що працюють по фабриках і не мешкають при своїх родинах. І про їх-то занятя в вільних хвилях можна властиво говорити.

До якої категорії не належалаб українська імміґрантка, чи є се вільна робітниця, чи служниця, що є під наглядом

службодавців, всіх їх характеризує одно, спільне їм, як впрочім, всім дівчатам, взагалі: всі їх стараня, всі заходи, о скільки не відносять ся до зарібкової праці, зводять ся до одного — приподобати ся мужчині і вийти заміж. До сего стремлять усі їх думки і змаганя. Все инше має для них другорядне значінє, або й жадне. Читають отже дуже мало, хиба які байки або лекші оповіданя, і то, як случайно попадуть ся їм в руки. Публичними справами також не займають ся. Зате строять ся, а що на се треба трохи більше грошій, а їх зарібки дуже мізерні, тож не доїдають і мешкають як лише можливо найдешевше. Товариств шукають радо, найрадше мужчин; вишукують собі і товаришок, але часто їх міняють задля безнастанних непорозумінь ізза хлопців. Як почують де про забави: „балї", весіля — там зараз біжать і гуляють до безтями. Знова, безнастанна журба о мужа, а до того й сама атмосфера, в якій живуть, на бордї, разом з мужчинами, вмотує їх раз-по-раз у любощі, з яких майже нїколи не виходять, поки не вийдуть заміж. В тих однак любощах мають за собою сильну законну оборону: вилудивши від любовників обіцянку на женячку, вдають ся з ними в любощі і відтак змушують їх через суд до шлюбу. Але й мужчинам удаєсь нераз підійти дівчат, нераз таки дуже несовісно: зведуть їх, заберуть ще й грошї, зложені на посаг, і перед самим шлюбом утїкають. Лучаєсь і таке, що втїкають навіть в дорозї до шлюбу. Або покидають свої жінки вже по шлюбі, розтративши вперід жінчин посаг.

Взагалї половий і товариський добір дорогою женитьби між іммігрантами, дуже ненормальний, майже нїякий. Ще в великих містях, де жиють постійно парубки і дівчата, там, хоч і побирають ся скоро і легко, то все таки хоч сяк-так знають себе і сяк-так добирають ся. Зате по менших містах, місточках і на „печах", де дівчат є мало або й цїлком нема, „добирають" собі парубки жінки в той спосіб, що виїжджають за ними до місцевостий, де жиє більша громадка дівчат, прим. до Ню Йорку і околиці, і, стрінув-

шись з ними, нераз таки за першою стрічею вибирають собі одну з них, умавляють ся з нею і скоро опісля побирають ся. Також оголошують ся по часописях стереотиповою формою: Хочу женити ся... і т. д. Розуміє ся такі подружа часто не годять ся до себе, то й не диво, що не рідко й розходять ся.

Щоби забавитись і погуляти ходять також дівчата на „балї", які уряджують українські товариства, культурні або запомогові, для збільшеня своїх фондів. Нераз ходять і на „музики" до сальонів, які уряджують сальонїсти — не так українські, а „чужі", нїмецькі, англїйські, словацькі і т. п. В великих містах, як в Ню Йорку, Джерзи Сити, Нюарку (Newark, N. J.), Філаделфії, Бофало, Чікаго і др. такі музики по сальонах відбувають ся навіть що вечера — суть се звичайні нічні спелюнки, місця найбільшої деморалїзації. І до тих сальонів-спелюнок заходять нераз українські дівчата — ті, що жиють оподалїк національного гуртка українських іммігрантів, або, що радіб набавитись до сита, укрито перед очима „своїх". З тих сальонів коротка вже дорога до проституції.

І проституції складає свою данину українське дївоцтво, може не в тій скількости, як дівчата инших народностий, всеж таки складає сю данину і воно. І то сьвідомо, а нераз таки проти волї. Бувало, і тепер ще таке лучаєсь, хоч вже виїмково, що не одна таки вже в першій хвилї, ще того самого дня, як прибула до З'єдинених Держав, попадала до публичного дому. Стане, бувало, така що-йно прибула до Ню Йорку, на улиці і пічне розглядатись, куди би їй звернути ся — се звичайно такі, що прибували до Ню Йорку, не маючи там нї родини нї знакомих — та тутже й з'являє ся аґент, звичайно Жид, що шукає за добичию, і починає намавляти її „на службу". Дївчина рада, що так скоро трафляєсь їй „служба" — йде; та нїм розглянесь, що се за „служба" — двері вже заперлись і вона, хоч би як опирала ся і як заломлювала руки, з відтам вже не видобудесь. Тепер лучаєсь се виїмково; тепер

дістає ся дівчина на службу до якого жидівського дому і звідси вже сходить поволи на діл... Там, в тім домі, довідуєсь вона скоро про всїлякі музики в сальонах, яких якраз в жидівській дїльниці найбільше, і йде там — і з відтам вже переводить її агент до „иншої“ служби.

Житє замужних імміґранток значно відмінне від житя дівчат і цїлком незавидне, як незавидне житє невільниць, без одної хочби вільної хвилини. Від рана до пізної ночи усе на ногах і усе при роботї, хоч і домовій, та прикрій, одностайній, нудній. Женить ся парубок і перше про що думає, се розпочати бордінґерський бизнес. Сам тим бизнесом не займає ся, хиба, що наймає дім і збирає від бордінґерів гроші, — про решту має журити ся жінка. І тягнесь та жура — день по дневи, рік по рокови і вигризає жінцї мозок. Рано встає і ладить бордінґерам снїданє; потім миє начинє і пряче в дома; опісля знова варить, миє начинє і знова пряче; в перервах пере бордінґерам білє і шматє; а в районї вуглянім ладить ще бордінґерам теплу воду і миє їм шию і плечі. Так день у день. А до того ще — дїти.

Але, в тім нуднім, монотоннім житю, так утуплюючім і підриваючім здоровлє і живість тої жінки-невільниці таки шукає вона — конечно! — якоїсь розради. І находить — в висцї. І пє. А нагоди до сего досить — тілько бордінґерів.. „Ану-но, газдине, напиймо ся!“ — І нинї пє з одним, завтра з другим — кождий почастує. І поволи так привикає до виски, що без неї нїяк вже їй обійтись. А при висцї — всїляко буває — тілько бордірґерів — а всї такі молоді, здорові... І буває — вертає муж домів — а жінки вже не ма — пропала з бордінґером. Але буває і так, що живе дівчина на бордї — і нараз пропадає муж з дівчиною. І шукай вітра в поли. І тільки згадки про се, що прочитають імміґранти в своїх часописях оповістку: Де є мій муж (жінка)? Називає ся Н. Н., утїк (ла) з .... виглядає так і так, хто би його (її) бачив, нехай напише на адресу .....

Дїти. Вихованє дїтий українських іммігрантів, як і взагалї усїх іммігрантів-робітників, незвичайно занедбане, дїти полишені просто судьбі. Нїкуди родичам займати ся ними. Батько при роботї, в фабрицї або в копальнї, мати занята цїлий день домовими роботами — варенєм, прятанєм, пранєм і митєм. Тож ростуть і виховують ся дїти, як попало. Поки мале, дрібне — лежить в колисцї, і тілько займесь ним мати, що нагодує і перебере. А стане вже на ноги — біжить на улицю. І там виховуєсь воно від тепер, на тій улицї. А там нема вже ріжницї, якої народности і яких батьків ся дитина. Всї дїти, всїх іммігрантів-робітників, жиють і виховують ся там, на улицї, разом, спільно, там проводять цїлий свій дїточий вік.

Ся улиця й кладе своє пятно на сю наймолодшу молодїж. Полишені самим собі вже з самого малку, привчають ся скоро самі дбати і уважати на себе — бож той уличний сьвіт не знає рідні — ту всї собі чужі, нема там місця на сентимент. Але зате, полишені самим собі в тій уличній суматосї, вирабляють в собі в незвичайній мірі рішучість, сприт і незалежність.

Тої улицї, того виховуючого інституту американської робітничої молодїжи, не покидає молодїж довгі-довгі лїта, аж поки не виросте на дорослих хлопців і дївчат. Вона все повертає до неї, чи се буде шкільний вік, чи перші лїта зарібкової працї, перші лїта самостійного вже житя.

Те, що дїти іммігрантів виховують ся без догляду родичів, самі між собою — на улицї, те робить їх незвичайно меткими, сьміливими, відважними, і, при вродженій цїкавости дїтий, вони вже з малку відкривають і пізнають цїлий складний механїзм публичного житя, а що сходять ся безнастанно з дїтьми-ровесниками з ріжних домів-родин, відкривають і пізнають ще й всї тайни приватного і родинного житя. І нїчо перед ними не скрите — вони все знають. Та се скоро приводить їх до роздумованя над розвязкою замотаного проблєму: як жити? що треба робити, щоби вдержатись на горі, не упасти? І бачать, як цїле

житє американське, публичне і приватне, все кружляє коло одного: як здобути підставу до житя і як ту підставу розширювати і скріпляти, щоб не датись через кого зіпхнути з неї. А ся підстава, се гріш — доляр. А розширювати і скріпляти її, значить пустити сей гріш в скорий оборот через — бизнес. І так „бизнес“ стає вже з малку паролем дитини українського іммігранта, як кождого Американця.

Ся українська молодіж в З'єдинених Державах, се вже цілком новий тип української молодіжи — се не та старокраєва молодіж по українських селах в Галичині чи в Угорщині, затовчена, перелякана, збіджена, се вже спеціяльно американська молодіж — незвичайно метка, відважна, горда і певна себе, тип, який на кождого Европейця робить зразу якесь чудне вражінє — раз симпатичне, раз просто відпихаюче. Але з сеї-то молодіжи і виростає та „Америка“, котра під тілько зглядами викликує стілько подиву і — диву у Европейців.

Збірні забави.

В попереднім уступі представив я в загальнім начерку звичайний спосіб проводженя часу іммігрантів в вільних хвилях, і їх розривки, о скілько кождий імміґрант проводить їх сам, або що найбільше в товаристві малого, замкненого кружка знакомих і товаришів.

Але крім того звичайного способу проводженя вільних хвилин — „на власну руку“, є ще ряд моментів і нагод, в котрих імміґранти виступають громадно, і то або в справах поважного характеру, організационного, або просто таки для забав, розривок.

Поминаю на разї громадні виступи іммігрантів для організационних цілий — про се розкажу дальше, тепер задержусь ще дальше при їх розвивках і забавах, однак вже при таких, в яких сходить ся значно більше число охочих до забави, і ті забави відбувають ся після певної, наперед уложеної програми. Ті забави, се: „балї“ (танцї) і збірні прогульки за місто—„ескуржени“ (excursion, чит. ескюршн),

получені з пікнїком; а вкінци урочисті хвилї в житю родиннім, як хрестини, весїля і похорони.

Балї — се забави, що мають характер публичний, і уряджують їх або спомагаючі на случай хоріб і калїцтв „Брацтва“ — на дохід запомогового фонду „Брацтв“, або „Церковні Комітети“ — на дохід місцевих церквей або шкіл, або Видїли Читалень — на дохід Читальнї. Сей рід забав — найбільш розповсюднений між іммігрантами, і уряджують їх найчастїйше — три, чотири, пять і більше разів до року, в поодиноких місцевостях, і до тої забави все находить ся найбільш охочих — йдуть старі і молоді, йдуть і мами з дїтьми при грудях і з підростками, коли на нїкого їх в дома лишити. Всьо спішить, бо всї хотять забавитись серед веселої громади своїх. І ті балї, при малих зглядно коштах їх уряджженя, дають ще найбільше доходу.

Урядженєм балїв займає ся комітет, котрий старає ся о салю на танцї, повідомляє про забаву місцевих і дооколичних „краян“, а також місцеву полїцію,[1]) достарчує їду і напитки, визначує людий до продажи карт вступу „тікетів“ (ticket) на салю і на перекуску і напитки в буфетї.[2])

---

[1]) Є се одинокий случай в З'єдинених Державах, коли при сходинах більшого числа людий треба повідомляти полїцію. Однак і про ті забави треба повідомляти лише тодї, коли на них уживає ся алькоголїчних напитків, але тодї вже без згляду на се, чи се забави публичні, як балї, чи приватні, прим. весїля. І на той обовязок, повідомлювати про такі забави полїцію, мусять уважати особливо іммігранти, і на ті забави полїція все висилає пару полїсменів. Вони стежать за порядком і не допускають до бійок. Колиж счинить ся бійка, наказують сейчас усїм розходити ся, а винних, коли дійшло до тїлесних ушкоджень, відпроваджують до полїцийних арештів.

[2]) За перекуску і напитки не платить ся в буфетї грішми, лише білєтами по 5, 10 і 15 цнт., які набуває ся при касї, а то тому́, щоби оминути полїцийний припис, що не вільно продавати напитків алькоголїчних то́му, хто не має на се „лайсенсу“, то є нешинкарям. Тому, коли хто платить при буфетї білєтами 5, 10 або 15 цнт, то уважає ся, що йому не продає ся на ту суму напитків, лише віддає ся йому з буфету його частку, яку він до висоти означеної на білєтї суми нїбито зложив там до тимчасового переховку. Колиж баль відбуває

Баль уряджують звичайно в суботу, а починаєсь нераз вже о 3 год. по полуд. і треває до півночи (в неділю гуляти не вільно).

Стрій на балї обовязково сьвяточний, зглядно найлїпший, який хто має; дївчата вбирають ся нераз, особливо в більших містах, в балевий стрій, декольтований. Музика рідко коли своя, тоді й звичайно лиха, і складає ся зі скрипки, клярнета і віолїнчелї; частїйше беруть циганську музику або словацьку — ті грають трохи лїпше; також наймають жидівську музику а нераз італійську, і ті грають вже, зглядно, найлїпше, але й суть найдорозші. Колиж є своя орхестра, вишколена, бо і такі суть між українською імміґрацією (про се дещо докладнїйше дальше), то, розуміє ся, грає ся орхестра. Грають: вальця, польку, коломийку, „мадяра“ (чардаша) і „трамблянку“ однак усї ті танцї гуляють в один спосіб, а то — крутять ся парами, як хто вміє, без згляду на крок і такт. Гуляють також „свої“ танцї, прим. „до шафлика“, „скакану“ і т. п. (гл. дальше: Весїля). Кожда пара гуляє цїлий танець, без перерви, хочби танець тревав пів або й годину. Коли дївчина має свого „кавалєра“, то не може гуляти, через цїлий вечер, з ким иншим, лише з ним, хиба, що він позволить. В перервах, часами, співають — на салї, як є свій, з'орґанїзований хор, колиж його нема, співають, чи радше кричать, при буфетї. І забава йде... Гамір в салї росте. А чим дальше, тим дужче, під впливом душної атмосфери і алькоголю, клекотить на салї — хвилями счиняєсь сварка — нераз приходить до бійки — тоді вмішують ся полїсмени, що через цїлий час забави стоять при входї, в дверах. По півночи, коли баль кінчить ся мирно, розходять ся всї домів, мами з розіспаними дїтьми, дївчата з парібками — і баль кінчить ся. Лишаєсь лише комітет. Той обраховує видатки і приходи і оставшу решту передає касієрови інсти-

ся в готели-шинку — в бічній сали, призначеній для танцїв, тодї комітет не продає вже трунків у власнім режі, лише сам шинкар, і йому платить ся за напитки, тільки вже не білєтами, грішми.

туції, на дохід котрої уряджено баль. Та решта, звичайно, велика. Рідко коли лучає ся, щоби осталось лише 20 або 50 дол., а вже дуже рідко, щоби була страта, зате звичайно приносить баль 100, 150, 250 а навіть 400 дол. І все те з оплат вступу на баль по 25 або 50 цнт. і з розпроданих перекусок і напитків. Розуміє ся, чи дохід більший, чи менший, се залежить в великій мірі ще й від того, як чисельною є українська кольонія і на скілько між тою кольонією є спокій — нема колотнеч, інтриг, незгод.

Крім українських балїв, навідують українські імміґранти ще (хоч се вже рідко) балї польські, словацькі, мадярські, і навідворот — польські, словацькі, мадярські імміґранти навідують українські балї.

Ескуржени — пікнїки. Той рід забав уряджують українські імміґранти вже рідше і уряджують їх так само спомагаючі Брацтва, Церковні Комітети і Видїли Читалень на свій дохід. Уряджують їх весною і лїтом до подальших прогулькових місць: парків, лїсів, над озера. Нераз бувають ті прогульки дуже громадні — в пару сот людий. І коли прогулькове товариство громаднїйше, тодї для переїзду наймають окремий желїзничий поїзд „трен“ (train) і тодї їзда випадає дуже дешево; колиж товариство менше громадне, то хоч виїжджає звичайними желїзничими поїздами, то і тодї ще дістає від управ желїзниць значні опустки в цїнї карт їзди і їзда обходить ся їм навіть тодї досить дешево.

В означенім дни, на прогульковім місци, при входї, очікує прогульковцїв комітет, відбирає карти вступу, які звичайно ще в містї розпродують і починає ся забава — пікнїк. Звичайно уряджують прогульки на цїлий день — раненько виїжджають а в вечер вертають. І на ті прогульки вибирають ся усї — старі і молоді; мужчини, жінки, дїти і старцї. На забавовій площи визначують місце до танцїв — там і грає музика; побіч — буфет, де частують ся старші, а докола них, на левадї, забавляють ся дїти — в лапанку, хованку, в пилку і т. п., старші знова грають

в томболю, в „коло щастя“ і т. п. В перервах між танцями співають пісні. Коли забава відбуває ся над озером — плавають на лодках. І так забава протягає ся весело з години на годину, аж до пізна в вечер. В вечер усї, умучені, готовлять ся до повороту і спішать до поїзду, який вже їх жде.

Такі прогульки приносять рівнож значні доходи, як балї, а користь з них тим більша, що забава відбуває ся на отвертім місци, на сьвіжім воздусї, і в нїй можуть брати участь усї, навіть дїти.

Крім тих забав, як балї і прогульки, уряджують ще тіж самі Комітети ряд инших розривок, як: музикально-

36. **На прогульцї.**

декляматорські вечерки, театральні вистави і т. п.—про ті однак розривки, як про прояв культурних, в тїснїйшім значінню, змагань, буду говорити дальше, окремо.

* * *

Лишаєсь менї обговорити ту ще один рід товариських сходин, більш громадних, які грають визначну ролю в житю українських іммігрантів в З'єдинених Державах, в їх вільних від працї хвилях, які однак мають вже характер більше родинний, хоч не в тім буденнім значінню; се ті особливі, урочисті хвилї в родинї, як: хрестини, весїля і похорони.

З гори однак мушу зазначити, що, бажаючи з'образити ті урочисті хвилі, веселі і сумні, не можу входити ту в подробиці і подавату усю ріжноманітність форм, в які вилила ся людова романтика української імміграції в таких важних хвилях її житя. Впрочім, ті форми ще не усталились, раз-враз міняють ся, бо хоч кожда родина старає ся задержувати форми і звичаї, приняті в старім краю, в селї, з котрого походить, то мимо того приймає і щось з форм і звичаїв іммігрантів з инших сїл, повітів і частий країв — східної зглядно західної Галичини і Угорщини, котрі усї там, в З'єдинених Державах, жиють разом, помішані з собою, а також і дещо із звичаїв і поведїнок чужого їм окруженя — імміграції инших народностий, з котрими також сусїдують і стикають ся, а в кінци і з окруженя спеціяльно американського. Через те й нема родини, в котрій ті родинні урочистости проводились би так, як у другої родини. Длятого те, що ту подам, буде найхарактеристичнїйше, те, що менше-більше спільне є усїм.

Але все таки є надто велика ріжниця в обходженю тих урочистих хвиль між іммігрантами промислового району а іммігрантами-фармерами — штундистами, поселеними на преріях в Норд Дакота. Тож задля тих ріжниць подам окремо форми проводженя тих торжественних хвиль родинних у іммігрантів промислового району — приатлянтицького, а окремо у фармерів-штундистів.

Хрестини. На 2—3 днї перед хрестинами старає ся батько дитини о кумів, спрошує знакомих і ладить ся на принятє гостий. В означений день, звичайно в суботу вечер, або в неділю по службі божій, привозять хрестна мама і хрестні батьки дитину до церкви, і, по відбутім церковнім обрядї, вертають домів. В дома стіл уже накритий обрусом і заставлений тарелями і їдою. Кумове йдуть найперше до куми — матери дитини і дають їй крижмо з полотна і грошевий даток, звичайно по 1 дол. Відтак батько дитини частує кумів і гостий вискою, по однім або два келїшки, „щоб підляти новонародженого", і що, мовляв, „так

наші батьки робили і руська віра приписує". Опісля сїдають усї за стіл до перекуски. Вся їда виложена в полумисках на столї: вепровина, телятина і курята, квасна капуста і квашені огірки, овочі, найчастїйше сушені сливки і тїста „кекси". Підчас їди пють пиво, нераз вино і співають. Коли вже всї перекусили, стає перший кум і починає промову на честь новонародженого. Звичайно починає молитвою, опісля бажає новонародженому многих лїт, а родичам помочи від него на старости лїт, вкінци звертає ся до гостий, щоби дали новонародженому дарунок і кінчить знова молитвою. Як між гостями є який старший віком від кума, то кум йому відступає почесть тримати промову. По промові кладе кум на таріль 1, 2 або й 5 дол. і обходить з ним усїх гостий, і ті рівнож дають 1—2 дол. Зложені гроші передає батькови, як дарунок для дитини від гостий. Потім знова перекушують, пють і співають. Як зібране товариство складаєсь із сьвідомійших національно людий, то і инші гості держать промову, вже в дусї патріотичнім і заряджують складки на публичні цїли: на читальню, на церков, або на які цїли в старім краю. Попоївши, попивши, і вибалакавшись, встають від стола, пращають ся і розходять ся домів.

Загальна сума грошевих видатків при хрестинах не дасть ся докладно обчислити, се залежить в першій мірі від засібности батька дитини, а дальше на скілько величаво бажає батько почтити свою дитину. Пересїчно однак коштують:

Таблиця 18.

Скромнїйші хрестини	квота в долярах	Гучнїйші хрестини	квота в долярах
Видатки конечні, сталі:		**Видатки конечні, сталі:**	
лїкар-акушер	10	лїкар-акушер.....	10
сьвященик за хрестини.	3	сьвященик	3
дяк	0·50	дяк	0·50

Скромнїйші хрестини	квота в долярах	Гучнїйші хрестини	квота в долярах
1 повіз „керіч“ для кумів і дитини до церкви і назад	3—4	2 „керічі“ по 4 дол.	8
стрій для дитини.....	3	стрій для дитини.....	5
Принятє гостий:		**Принятє гостий:**	
перекуска	8	перекуска	15
2 бочівки „кеки“ (cask) пива по 2·50 дол.	5	6 „кеків“ пива по 2·50 д.	15
1 ґальон (3·7 лїтр.) виски	2	2 ґальони вина по 2 дол.	4
1 „кейс“ (case — футерал з дванайцять фляшками) содової води...	0·40	3 „ виски „ „ „ 2 „кейси“ (24 фляшок) содової води	6 0·80
цигара.....	2	цигара.....	2·50
Разом.....	36·90	Разом.....	69·80

Ті видатки, звичайно, не спадають усї на родичів дитини — велику їх часть а нераз все покривають датки гостий. Декуди сьвященика і дяка оплачує старший кум, декуди знова старший кум має ще справити дитинї колиску а матери „колибач“ (гойдане крісло).

Весїлє. Кожде весїлє складає ся з двох частий: заручин і з властивого весїля. Як обоє молодї згодять ся побрати ся, то першою річию їх є піти до суду і зголосити там свою волю, що хотять побрати ся. Коли не заходять нїякі законні перешкоди,[1]) судія видає їм дозвіл на подруже „ме-

[1]) Кожда з держав має свій подружий закон. У всїх однак державах подружні вимоги суть дуже лагідні, а розводи легкі. Деякі держави, особливо полудневі, мають спеціяльні заборони на подружа між білими а муринами або білими і індіянами. Всї однак держави тепер, з виїмкою Савт Керолайне, жадають уже судового дозволу на подруже (в державах: Ню Йорк від р. 1908, в Ню Джерзи від р. 1909). Найнизший вік вимаганий до подружа в ріжних державах ріжний: для дївчат від 12—13 р. житя, для мужчин від 15—21 р. У всїх державах цивільний або церковний шлюб уважає ся за рівно важний. Що до католицьких подруж, то постанови Тридентського собору в З'єдинених Державах не обовязують, бо не зістали там оголошені.

рідж-лайсенс“ (marrige licence) і з тим дозволом ідуть обоє до свого сьвященика. З ним умавляють ся о день шлюбу і платять шлюбну таксу. Потім вертають до дому нареченої і розпочинає ся забава—„заручини“. Сї заручини ограничають ся до скромної перекуски і напитків, а коли наречений спровадить ще музи́ку, то гуляють. В тиждень або два опісля їдуть молоді до шлюбу і по шлюбі відбуває ся вже властиве весїлє. Декуди „молодий“ уряджує ще в день перед шлюбом „дївич-вечер“. Наймає галю на танцї, музи́ку, спрошує свою родину і родину молодої (як їх родини там живуть) і знакомих, вистарюєсь о скромну перекуску і напитки — і гуляють. На другий день шлюб.

37. **Весїльна дружина.**

Шлюб відбуває ся звичайно в недїлю в полудне по службі божій або в суботу вечер. Декуди однак зі згляду на те, що в недїлю, як в вільнім від роботи дни, впихаєсь много непрошених гостий на весїлє, з чого виходять легко сварки а нераз й бійки, то уряджують весїля як-раз не в недїлю, а в котрімсь із будних днїв.

На годину перед шлюбом сходять ся гостї в домі молодої. До них підходить в окруженю дружок молода, пристроєна в білу шлюбну сукню і витає ся з ними, а дружки пришпилюють їм на грудях цьвіти. Опісля саджають дружки молоду на крісло, окружають її і починають „розплїтати коси“. Розплївши, звязують волосє при голові і закладають

на голову міртовий вінець з довгим аж по землю, білим вельоном. За увесь той час співають дружки відповідні до сего обряду свої старокраєві пісні. Як заложать вінець з вельоном, молода стає і тоді обоє молоді звертають ся до своїх родичів, щоб їх благословили. Декуди, як молоді не мають родичів, упрошують яких старших газду і газдиню і вони їх благословлять. Опісля пращають ся з рідднею і зі знакомими. В часі сего спів устає а починає грати музика дуже тихо і сумно старокраєві мельодії — і всї плачуть. По тім, молодий, молода, дружби і дружки (звичайно по двоє одних і других), свашки і староста збирають ся до шлюбу. Всїдають до „керічів", які ждуть перед домом, і їдуть до церкви. Декуди придержують ся ще звичаю (в українських родинах з Угорщини), що перед виїздом до шлюбу перша дружка завязує свому дружбі на палицю ленту „петлїчку" і дружба ударяє сею палицею в усї чотири угли дверий, відтак стає в дверех, придержує її в противнім горішнім углї і вся весїльна дружина,що має їхати до шлюбу, виходить з дому попід нею.

Перед церквою задержують ся керічі, гості висїдають а дружба провадить молоду до дверий церкви і передає її молодому. По відбутім церковнім обрядї їдуть усї до фотографа а відтак до дому молодої, як весїлє — гостина і забави — мають відбути ся в домі родичів молодої, або як в дома у молодої, що мешкає на борді, є досить місця для більшого числа гостий, — колиж нї, то їдуть до винанятої на весїльну забаву галї, звичайно при якім „сальонї", — в Ню Йорку і взагалї в більших містах се майже загально приняте.

При входї до дому, зглядно галї, стрічає молодих музика, яка грає веселі мельодії, і молодим подають вино, або пиво, або виску, що обоє мусять випити нїм переступлять поріг. І тепер починає ся гостина. На довгім столї заставлена їда, о много богатша як при хрестинах: по при курята, дають ще качки або й гуски, шинку і ковбасу, а крім квашеної капусти і огірків ще й цьвікли, крім суше-

них сливок ще яблока і виноград, вкінци масло і сир. І всїми тими стравами і їдами так густо заставлений стіл, що ледви стає місця на тарелї для гостий. Просять сїдати. Декуди сїдають за стіл лише жонаті і замужні — нежонатих приймають опісля. Дївчат знова цїлком не гостять, а колиб котра засїла до стола, то стягнулаб за се на себе „ганьбу". Тому дївчата приходять на весїлє доперва як мають розпочати ся танцї, і доперва при кінци весїля, як вже всї гостї мають розходити ся, частує молода дївчата „колачем". В часї їди пригриває музика і все пригриває до когось: насамперед грає „на старосту", опісля „на молоду",

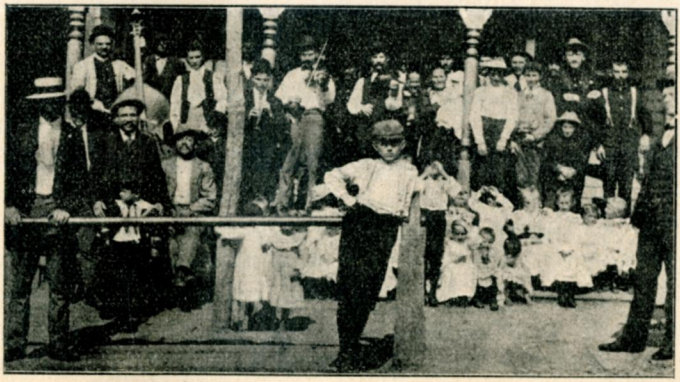

38. **На стрічу молодим.**

відтак на „молодого", на дружки, на дружби і т. д. і за кождим разом питає кождого з них, „яку" їм заграти? Ті кажуть — музика грає і, звичайно, гостї рівночасно ще й співають ту пісню. Кождий, „на кого" музика грає, кидає до баса яку дрібну монету, і то: старости, молоді, дружки і дружби по 25 або 50 цнт. (за дружки платять дружби), а инші, „на котрих" музика грає, по 5 або 10 цнт. Гостина треває нераз дуже довго, особливо, як весїлє відбуває ся в домі молодої а нема місця на стілько, щоби усїх гостий відразу угостити. Тодї гості гостять ся частями, по черзї: одні встають від стола — другі засїдають.

Коли перші гості, що засіли до стола, перекусять, стає староста і, як кум на хрестинах, тримає в честь молодих промову, а на кінци рівнож просить гостий, щоби зложились для молодих на дарунок. Опісля бере таріль, накриває його хустиною і перший кладе від себе даток, звичайно не менше, як 5 дол. Потім іде до дружбів, відтак до дружок — дружби дають звичайно по 2 дол. і тілько передають дружкам, щоби ті за себе заплатили — опісля обходить по черзї решту гостий, що сидять при столї, і ті платять вже, звичайно, по 1 дол. або по 50 цнт. Як староста обійде всїх, що сидять при столї, ставить на таріль, до котрого складано датки, келїшок вина і „кекси“ і йде до молодої, кланяєсь їй і знова тримає до неї промову; каже, що люди дають їй сей дарунок від щирого серця і просить, щоб вона то приняла „дячно“. На те стає молода і говорить: „дякýю вам зá той дар і дячно прíймам“ (се у іммігрантів-Лемків), відтак бере келїшок, звертає ся до гостий і каже: „Боже дай здравля!“ — і кушає вино. Опісля завязує хустинку з грішми і бере до себе. Коли перші гості угостились, уступають від стола і їх місця займають другі. І знова староста тримає до них промову, обходить їх за датками і передає гроші молодій. І се повтаряє ся доти, поки всї гості не угостять ся. По скінченій гостинї, виходять всї з кімнат і в кімнатах ладять до танців. Коли на гостинї не гощено парубків, так гостять їх тепер, перед танцями.

Гуляють свої звичайні, старокраєві танці, як на „балях“: вальця, польку, мазурку, козака, часами коломийку, а іммігранти з Угорщини ще й „мадяра“ або чардаша (се улюблений танець дївчат), крім тих, ще спеціяльні танці: „до шафлика“ (обоє, що в парі стають проти себе, рухають ся через хвильку цїлим тїлом, потім хапають ся за руки і обкручують ся), „скакáну“ (рівнож стають проти себе, через хвильку підскакують, потім хапають ся за руки і обкручують ся). Для тої знова молодїжи, що виховала ся в Америцї, музика маркує кадриля і улюблений англїйський танець „ту степс“ (too steps — два кроки) — дуже

милий танець, найгарнїйший який я коли бачив (обоє в парі звертають ся до себе і кладуть одно другому на рамена руки і під маршовий такт музики посувають ся на перед — три кроки в право, три кроки в лїво, опісля обкручують ся). Танець сей ярко виріжняє ся від инших танцїв своїм спокоєм і пливучостію, і відай, чи не буде се найбільш уцивілїзований танець. Кождий з мужчин, що гуляє, обовязаний перегуляти хоч раз в якім танци з молодою, і складає їй 1 дол. Декуди сама молода бере кождого до танцю, при чім тримає в руках таріль і кождий, що має з нею гуляти, бє доляром об таріль і бє ним поти, поки його не розібє, і за кождим разом, як вдарить о таріль а не розібє його — платить 1 дол. (се має бути переняте від Хорватів).

Під конець весїля, менш-більш на годину, саджають дружки молоду на крісло і витягають з вінця гарнадлї, якими причіплений вінець до волося молодої, а перший дружба здіймає його разом з вельоном з голови і сваха починає зачісувати волося молодої до гори, на голову. Від тої хвилї молода стає „жінкою“ і не вільно вже їй зачісуватись в косу і на діл. Підчас тої церемонії дружки співають знова відповідні старо-краєві пісні, а молода плаче — з жалю по дївоцтві. Опісля дружба навиває вельон разом з вінцем на палицю і іде гуляти з молодою. Відтак молода гуляє ще з кількома иншими, а тимчасом дружба іде до молодого і пропонує йому, щоби викупив у него вінець. По короткім торзї молодий дістає вінець і платить дружбі, звичайно, 1 дол. З тою хвилею бере молоду в посїданє, — декуди бере зараз молоду за руки і відходить з нею до другої кімнати, а гості забавляють ся дальше. В кінци починають пращати ся і розходять ся.

При відходнім бере ще молода коровай „колач“, або таки просто, з англїйська „кейк“, велику, солодку, круглу булку з родзинками і оріхами, поляту з верху кремом, ломить її на кусні і роздає родинї, дївчатам і близьким сусїдам, а як вистарчить, то усїм, що суть на весїлю, навіть

дїтям. На тім і кінчить ся весїлє. Треває звичайно до ночи першого дня, нераз протягаєсь й до слїдуючого дня, а навіть, та се вже рідко, ще і в третім дни гостять ся і гуляють.

Весїлє, се найвеличавійша урочистість родинна, найвеселїйша і найгучнїйша, але за те й коштовна. Виправа молодої, видатки на шлюб і гостина, все те дотягає при скромнім весїлю до 100 і 150 дол., а при гучнїйших до 200 і 300 дол. Подрібно кошта весїля скромнїйшого і гучнїйшого представляють ся менше-більше так:

Таблиця 19.

Скромнїйше весїлє	квота в долярах	**Гучнїйше весїлє**	квота в долярах
Заручини			
Видатки конечні, сталі		**Видатки конечні, сталі**	
оплата в судї за мерідж-лайсенс	1.50	оплата в судї за мерідж-лайсенс	1·50
оплата сьвященикови за шлюб	10	оплата сьвященикови за шлюб	15—25
оплата дякови	1	оплата дякови	1
Гостина		**Гостина**	
перекуска	5	перекуска	10
3 кеки пива по 2·50 дол.	7·50	10 кеків пива	25
1 ґальон виски	2	2 ґальони виски	4
		1 ґальон вина	2
кейс содової води	0·40	2 кейси содової води	0·80
цигара	2	цигара	2·50
		музпка	10
Разом	29·40	Разом	71·80
Весїлє			
Видатки конечні, сталі		**Видатки конечні, сталі**	
стрій для молодої	20	стрій для молодої	50
вінець з вельоном	1	вінець з вельоном	1

Скромнїйше весїлє	квота в долярах	Гучнїйше весїлє	квота в долярах
цьвіти для гостий	1·50	цьвіти для гостий	3
два керічі до церкви по 4 дол.....	8	два керічі до церкви ...	8
два шлюбні перстенї ...	10	два шлюбні перстенї ...	10 і б.
за сьвітло в церкві	2	сьвітло в церкві	2
Гостина		**Гостина**	
галя до гостини і танців	10	галя до гостини і танців	10
перекуска	20	перекуска	50
5 кеків пива	12·50	15 кеків пива	37
2 ґальони виски	4	5 ґальонів виски.....	10
1 ґальон вина	2	3 ґальони вина.....	6
3 кейси содової води...	1·20	8 кейсів содової води ..	3·20
музика.....	10	музика..	10
полїсмен	5	полїсмен	5
Разом.....	107·20	Разом.....	205·20

Такі менше-більше кошта весїля (з заручинами) скромнїйшого і гучнїйшого. Але не усї позиції видатків, втягнені в повисшій таблиці, входять до кождого весїля, скромнїйшого чи гучнїйшого. Прим. не всї весїля відбувають ся в гали, а в дома молодої — тоді позиція за галю відпадає; дальше, не все за галю треба платити — ті галї суть звичайно при „сальонах“ і сальонїст відступає нераз галю на весїля безплатно, за те має дохід із напитків, які доставляє весїльному товариству. Не всюди також висилає полїція на весїлє полїсмена — відпадає отже тоді й позиція на полїсмена. Правилом знова є, що всї кошта весїля оплачує молодий, лише в Ню Йорку — противно, там всї ті кошта оплачує молода. Се є правило. Але не все того правила держать ся — оплачує нераз та сторона, що має гроші. Але і в тім навіть случаю старають ся хоч „про око“ держати ся того звичаю, і прим. в Ню Йорку, як молода не має гроший, то, хоч вона й платить, то гроші дає молодий. Також, як весїлє відбуває ся в домі родичів

молодої, то й родичі оплачують частину видатків. Остаточно однак усї ті весїльні видатки не спадають цїлим своїм тягаром на молодих і родичів молодої. Велику частину, а нераз усї ті видатки, покривають датками весїльні гостї і ще лишає ся чиста решта.

Похорони. Умре імміґрант, то кличуть погребника і той приготовлює все, що треба до похорону. До родини, а як її нема, то до знакомих, належить лише замовити у сьвященика церковну похоронну відправу. Мерлець лежить в дома 24 годин. Поки вкладуть його в домовину, погребник миє тїло, а відтак бальзамує, — се робить в той спосіб, що випомповує з тїла нечистости і встрикує теч — бальзам. Від того бальзаму тїло не так скоро гниє і не воняє, а мерлець приймає лагідний, натуральний вираз лиця. Після того кладуть мерця в домовину, а відтак виставляють її на чотирех, около одного метра високих, металевих стовпцях, а в углах її ставлять чотири, а як більше, то по боках ще — сьвічок, рівнож на около одного метра високих сьвічниках. Коли се готове — впускають знакомих, що приходять в послїдне відвідати помершого. Також, як бажає собі того родина, приходить сьвященик відправити парастас а дяк співає через ніч псалтир.

В означену годину заїжджають перед дім караван і керічі. Приїздить також сьвященик з дяком і розпочинає ся церковна відправа. Опісля переносить служба погребника домовину до каравану а сьвященик з дяком і вся родина і близші знакомі всїдають до керічів і їдуть до церкви — як умовились так з сьвящеником, а як нї, то їдуть впрост на цвинтар. Як померший належав до спомагаючого Брацтва, то всї члени Брацтва ідуть рядом по обох боках походу з брацькими відзнаками і з брацькою хоругвою. А як похорон має бути величнїйший, то перед походом, на самім передї, йде ще банда. В деяких однак місцевостях, прим. в Лендсфорд (Landsford, Pa), перевозять мерця на цвинтар, і цїле похоронне товариство переїздить там, в відповідно уладжених до сего трамваєвих ваґонах.

Як мерця поховано, вертає родина домів, а з нею і знакомі. І знова починає ся гостина.

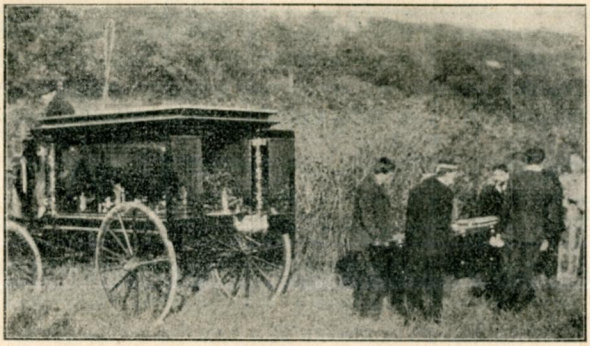

39. **На вічний спочинок.**

Кошта похорону, звичайно, суть дуже значні. Але суть ріжниці між коштами похорону малолїтного, або дитини а похороном дорослого, а також — робітника, що належав до спомагаючого Брацтва а робітника, що до такого Брацтва не належав.

Таблиця 20.

Кошта похорону, пересїчно:

дитини і взагалї нелїтного	квота в долярах	дорослого бідного і нечлена спомагаючого Брацтва	квота в долярах	дорослого, богатшого або члена спомагаючого Брацтва	квота в долярах
бальзамованє .	5	бальзамованє .	10	бальзамованє .	10
домовина.....	10	домовина.....	15	домовина.....	50
караван.....	5	караван.....	8	караван.....	8
2 керічі по 4 д.	8	2 керічі.....	8	4 керічі.....	16
сьвященик	5	сьвященик	10	сьвященик	15 і б.
дяк	1	дяк	2	дяк, за похорон	2
				„ за відчитанє через ніч псалтиря ...	5

дитини і взагалї нелїтного	квота в долярах	дорослого, бідного і нечлена спомагаючого Брацтва	квота в долярах	дорослого, богатшого або члена спомагаючого Брацтва	квота в долярах
за сьвітло в церкві	2	за сьвітло в церкві	2	за сьвітло в церкві	2
за місце на гріб	5	за місце на гріб	5	за місце на гріб	5
грабар	2	грабар	2	грабар	2
гостина (перекуска)	5	гостина	10	гостина	30
Разом	48	Разом	72	Разом	145

І ту також не усї позиції видатків, втягнені в повисшій таблиці, входять до похорону кождого з тих трех категорій, і не всюди за поодинокі вимоги та сама цїна. Декуди за бальзамованє і керічі платить ся трохи більше, деінде трохи менше; декуди оплачує керічі не родина чи знакомі помершого, а кождий платить сам за себе, коли хоче брати участь в похоронї і їхати на цвинтар. Також цїна домовин не всюди однакова — декуди платять 80 і 100 дол. за домовину. І оплата сьвященика не всюди і не все однакова — квоти подані в таблиці, се найнизші оплати, часто платить ся більше, як до торгу — в чім визначають ся угорські сьвященики, котрі потрафлять витягнути за похорон, особливо від своїх іммігрантів, з Угорщини — 50 і 80 дол. Так само оплата за місце на гріб, подана в таблиці, найнизша, декуди оплата ся виносить 8 і 10 дол. на своїх, гр. католицьких, або православних цвинтарях, а на чужих: польських, словацьких, ірляндських, як свого нема — 15 дол. Так само кошти гостини не все однакові, часто виносять більше, як подано в таблиці. Та, менше-більше, кошта подані в таблиці, можна уважати за пересїчні.

На покритє коштів похорону гостї звичайно не складають ся, і всї ті кошта мусить оплатити родина сама, або знакомі з гроший, які лишив померший. Лише на похорон членів спомагаючих Брацтв виплачують Брацтва, звичайно, 75 дол., а в часї хороби дають запомогу, тижнево 5 дол. Крім сего члени Брацтв суть рівночасно членами Союзів

тих Брацтв, і ті Союзи виплачують родині померщого 500 або 1000 дол. посмертного. Через те і похорони членів Брацтв відбувають ся нераз з великою помпою, і кошта такого похорону доходять до 300 дол. Буває однак і так, що кошта похорону мусять оплачувати товариші померщого, особливо, коли померший не був членом Брацтва і не лишив нїяких зложених гроший.

На фармах. Урочистости родинні у фармерів, що жиють у східно-промисловім районї З'єдинених Держав, в сусїдстві міст і місточок, де працюють іммігранти-робітники — нїчим майже не ріжнять ся від таких-же урочистостий родинних мійських робітників. Ріжниці, які суть, то хиба такі, що на фармах менше гостять ся — бож ті фармери не жиють так близько себе, як іммігранти по містах, через те взагалї зносини між ними не суть такі живі і часті, як між мійськими робітниками. Знова фармери, що жиють в Джорджіа і Тексас, проводять ті урочистости звичайно ще й без сьвященика, бо тих там нема, або мешкають за далеко,— там тому хрестить дитину кум або кума, шлюби беруть в судї, або, як в Тексас, в польських римо-кат. костелах, а ховають мерців без нїяких церковних відправ, на фармах.

А знова штундисти, що поселились в Верджінії і в Норд Дакота, ті усї ті важні хвилї в родиннім житю проводять уже цїлком в буденний спосіб, без нїяких урочистостий і обрядів, і приймають їх, як цїлком звичайні, природні прояви житя. Тому хрестин не уряджують нїяких, всего тільки те, що повитуха скупає дитину і завине в тепле окривало, а батько — надасть імя. Часом прийде дехто з сусїдів відвідати хору матїр. Так само, коли побирають ся молодї: коли пізнались і рішились жити з собою, сїдають на віз і їдуть до міста зголосити своє подруже в судї; там складають ще таксу 4 дол. і вертають домів. Так само з похоронами: умер хто, так збивають з дощок домовину, викопають на фармі гріб і там його ховають. Житє на фармах у штундистів йде спокійно, мирно, без нїяких гучних, гамірних ознак їх радісного чи сумного душевного стану.

Взаїмні відносини між українськими іммігрантами а іммігрантами инших народностий і наставниками, в варштатах праці і поза варштатами праці.

Взаїмні відносини між українськими імміґрантами а імміґрантами инших народностий і взагалі між імміґрантами-робітниками ріжних народностий не визначають ся особливою симпатією; але й не слїдно між ними особливої антипатії, — загалом беручи, суть досить товариські. Однак ся товарискість має ріжні степені, залежно від ровени культурної поодиноких національних ґруп. Робітники одної менш-більш культурної ровени хоч і ріжних національностий, прим. словянські, почувають ся близшими собі, суть і більш одні для других вирозумілі. Зате між робітниками ріжної культурної ровени, слїдне певне відчуженє, а навіть, можна би сказати, нехіть, вони й не зближають ся надто до себе, і також менше суть вирозумілі одні для других, а инші звичаї і поведїнки суть нераз між ними предметом насьмішок. Але все те не виявляєсь в надто ярких формах. Ту незвичайно лагодячим чинником являють ся заводові організації — Унії робітничі: та, спільна усїм цїл — боротьба о полїпшенє їх долї, о красше, зноснїйше житє, єднає їх усїх і наказує про не одно забувати і не одно не помічати, що без неї легко кидалось би в очи і дразнило. Всеж таки, навіть і ті Унії не зводять в надто близькі взаємини іммігрантів ріжних народностий а навіть і одної культурної ровени. Кожда національна ґрупа жиє мимо всего своїм, окремим житєм, немов замкнена в собі, і з робітниками инших народностий сходить ся лише, коли се треба, з конечности. Але національної ворожнечі нема — лише від часу до часу, немов відгомон старокраєвих ворожнеч, відживе і ту де-не-де на хвилю національна ворожнеча, та вже значно злагоджена, і скоро проминає.

Що до українських іммігрантів спеціяльно, то ся національна ворожнеча проявляєсь замітнїйше між ними а

польськими іммігрантами, особливо в кольоніях більше сьвідомих національно і коли українські іммігранти жиють побіч і в суміш з польськими іммігрантами. В тих кольоніях слїдна навіть і в нормальних, спокійних часах певна нехіть одних до других, і там українські іммігранти навіть не радо працюють разом з польськими, і часто можна стрінутись серед них з докорами на польських іммігрантів, що годї з ними близше жити, бо „все друть ніс до гори“ і „уважають себе за щось лїпшого“.

Взаємини між українськими іммігрантами а наставниками „босами“ в варштатах працї, суть рівнож, беручи загалом, досить зносні. Правда, нераз нарікають українські іммігранти, що „боси“ дають англїйським, ірляндським, нїмецьким іммігрантам-робітникам лекші і лїпше платні роботи — протеґують їх, а українськими поневіряють, дають їх до найгірших і найтяжших робіт, і не обходять ся з ними так вічливо, як з робітниками инших народностий. Се правда, але, о скілько я зміг зауважати, то вина в переважній части, є ту не по сторонї босів, а таки самих українських іммігрантів. На те складає ся много: норови українських іммігрантів (і взагалї східно-европейських), нераз таки дуже разячі для американців, незнанє англїйської мови, а що найважнїйше непідготованість до лекших але ukвалїфікованих, отже й лїпше платних робіт. Та, як би воно там і не було — одно є безперечне: відношенє американських „босів“ до робітників взагалї, отже і до українських, є без порівнаня людяннїйше і красше як в Европі, а вже передовсїм „на славянських землях“. В Америцї — народність не грає тої ролї, що в „старім краю“, і там рішаючим є передовсїм особиста вартість чоловіка, почутє власної гідности і уміне пошанованя гідности другого — те власне, чого так часто брак всїляким „гунґерієнс“. І се є причиною, чому тих „гунґерієнс“ трактують не так, як Анґлїйців, Нїмців, Шведів, Норвеґів і ин. Що се так є, мав я сам нераз нагоду зауважати і навіть чув від самих таки українських іммігрантів: як трафить ся „гунґерієнс“ з природи інтелї-

гентний і жвавий, то з ним обходять ся всїлякі „боси“ цїлком на рівні як з робітниками народностий висшої культурної ровени.

Відношенє робітників инших народностий і „босів“ до українських імміґранток-робітниць є цїлком зносне а навіть вічливе, що є наслїдком загально принятої в північній Америцї, і то так загально принятої, що не підходить навіть під дискусію — вічливости мущин супроти женщин. Впрочім дївчата скорше виучують ся англїйської мови, скорше все підхоплюють і лекше вміють пристосувати ся до нового, чим мущини, а через те о много менше дають причин до непорозумінь.

Криміналїстика.

Колиб хотїти судити загально про етичну міць українських іммігрантів в З'єдинених Державах, то деякою і до певної міри влучною вказівкою на се моглоб служити стверджене, як часто попадають українські іммігранти в конфлїкти з карними постановами, обовязуючими в З'єдинених Державах. І колиб опертись на тім, що загально між українською імміграцією уважаєсь як певне, то треба би приняти, що такі конфлїкти з карними постановами лучають ся серед української імміґрації дуже часто, через що і принято уважати українських іммігрантів, враз з иншими „гунґерієнс“, як таких, що дають найбільше роботи судам; тому й українські часописи часто докоряють українським іммігрантам за їх некультурні, дикі, неморальні норови і раз-враз накликують їх, остерігають і наказують, щоб стямили ся і не наносили сорому загалови українських іммігрантів... Та — ся опінія і докори суть в великій мірі неслушні.

Безперечно, українських іммігрантів часто мож стрінути в судах — оскаржують ся взаїмно і оскаржують їх публичні власти, але се все із-за цїлком маловажних пере-

ступств — за звичайні словні обиди і біятики, зводжені в підхмеленім стані. За те значнійших каригідних вчинків лучаєсь серед української іммігращії дуже рідко, а навіть, коли зважити темноту іммігрантів і часте уживанє і ще часто понад міру, алькоголю — зрозуміле при особливих условинах житя іммігрантів — таки на диво рідко.

Се тверджу не голословно, а опираючись на офіціяльній статистиці криміналїстичній З'єдинених Держав відносно до іммігрантів. І ся статистика ставить як-раз українських іммігрантів в найкрасшім сьвітлї, вказує їх власне, як тих, що дають найменше число кримінальних провин.

Маємо два офіціяльні криміналїстичні викази відносно до іммігращії — за р. (фіск.) 1904 і 1908. І ті викази показують, що на кожду з визначнійших національних груп іммігрантів припадало караних вязницею в р. 1904:

Таблиця 21.

Подаю після народностий в порядку, як знижалось між ними число кримінальних провин, караних вязницею.

НАРОДНІСТЬ	число караних вязницею	з того	
		за більші провини	за менші провини
Ірляндців	1438	283	1155
Італїйців	1318	755	563
Нїмців	1293	587	706
Анґлїйців	1117	420	697
Поляків	620	227	393
Французів	618	197	421
Жидів	559	170	389
Скандинавців	393	155	238
Мадярів	162	67	95
Словаків	127	29	98
Литовців	75	21	54
Чехів	48	20	28
Хорватів і Словінців	46	10	36
Українців	**2**	**—**	**2**

А в р. 1908 караних вязницею іммігрантів було:

Таблиця 22.

НАРОДНІСТЬ	число караних вязницею	з того	
		за більші провини	за менші провини
Італійців	3114	2077	1037
Поляків	1521	589	931
Ірляндців	1403	395	1108
Німців	1379	806	573
Анґлійців	1148	679	469
Жидів	805	409	396
Французів	669	341	328
Скандинавців	586	307	279
Словаків	510	178	332
Мадярів	448	232	216
Хорватів і Словінців	263	132	131
Литовців	193	78	115
Чехів	111	64	47
Українців	**9**	**3**	**6**

В повисших двох таблицях кидаєсь від разу в очи, як мало, просто зникаючо мало, припадає на українських іммігрантів кримінальних провин. Тількиж, се ще не сьвідчить про те, щоб українські іммігранти справдї мали визначатись супроти іммігрантів инших народностий якоюсь особливою етичною міцю. Бо хоч українські іммігранти й виказують таке мале число кримінальних провин, то — не мож сего поминати — українських іммігрантів в відношеню до числа іммігрантів инших народностий є взагалї менше, і — на відворот, хоч инші народности виказують значно більше число кримінальних провин, то їх в відношеню до українських іммігрантів є значно більше.

Колиб хотїти після числа кримінальних провин у поодиноких народностий заключати о їх меншій чи більшій етичній силї, то заключати про се можнаб, до певної міри вірно, лише, протиставивши число провин з кождої націо-

нальної ґрупи числу прибувших у той час іммігрантів тоїж національної ґрупи. І доперва процент, припадаючий на провини, з числа прибулих у той час іммігрантів, з кождої з повисших народностий, може вказувати нам менше-більше на етичну силу тих народностий.

Отже в 1904 р. на

Таблиця 23.

НАРОДНІСТЬ	яких прибуло до З'єдинених Держав	припадає крим. пров. %
Французів	11557	5·5
Ірляндців	37076	4
Анґлійців	41479	2·5
Німців	4790	1·8
Поляків	67757	1
Італійців	196028	0·67
Литовців	12780	0·66
Мадярів	23883	0·63
Жидів	106236	0·50
Словаків	27940	0·50
Чехів	11911	0·40
Хорватів і Словінців	21242	0·25
Українців	**9592**	**0·02**

а в 1908 на

Таблиця 24.

НАРОДНІСТЬ	яких прибуло до З'єдинених Держав	припадає крим. пров. %
Французів	12881	5·2
Ірляндців	36427	4·1
Словаків	16170	3·1
Італійців	135247	2·3
Анґлійців	49056	2·3
Поляків	68105	2·2
Скандинавців	32789	2·1
Німців	73038	1·88
Мадярів	24378	1·83
Литовців	13720	1·4
Хорватів і Словінців	20472	1·3
Чехів	10164	1·09
Жидів	103387	0·77
Українців	**12361**	**0·07**

Так і в тих таблицях виказує українська імміграція найменший процент припадаючих на неї криміналыних провин.

* * *

Я вже згадав, що українських іммігрантів часто можна стрінути в судах, але все водять ся вони там із-за марниць. Та навіть і те, що так часто водять ся вони по судах, се дуже часто роблять не із власного імпульсу, а за підмовою посторонних людий, котрі на те й підмавляють іммігрантів до скарг, щоб стати їм в суді за „товмачів" і дістати від них за те 5 дол. Се переважно жиди; але бувають і Поляки і Словаки а навіть і свої — Українці, що підучились вже англїйської мови і „роблять бизнес".

Те процесоване, хоч із-за маловажних причин, значно підриває фінансово іммігрантів; товмачеви платять звичайно 5 дол. (нераз лише 2—3 дол.), адвокатови — при дрібних справах — 5—25 дол., а сам суд орікає звичайно на гривну 10—30 дол. Коли засуджений не має гроший, йде до арешту „лакопу" (lock-up — під ключ). Більші процеси, прим. із-за більших біятик, коштують ще більше— адвокат бере й 100 дол., а кара, звичайно гривна, підступає на 60, 80 і 100 дол.

Щоби здержати людий від взаїмних обвинувачень в судах і оберігчи їх перед товмачами, установляють деякі громади, звичайно церковні, для своїх членів „мирові суди", і тим „мировим судам" в деяких громадах мусять всї члени громади піддавати ся, при словних обидах, під загрозою виключеня з громади. Такі „мирові суди" установляють також поодинокі запомогові Брацтва і Читальнї. Спір залагоджує ся тодї без товмачів і адвокатів, а як кару, накладає ся на винного гривну 5—10 дол., декуди лише 1, 2 або 3 дол., які припадають на церков, Брацтво чи Читальню. Коли спір повстав на тлї алькоголїчнім, тодї „мирові судії" наказують ще винному зло-

жити в церкві присягу, що не буде більше уживати алкоголічних напитків.

Такі „мирові суди“, очевидно, дуже корисні інституції для іммігрантів, шкода лише, що їх дуже мало, а і ті, що суть, не уміють виробити собі на стілько поваги, щоб усї іммігранти удавались з своїми дрібними спорами до них і їх засудам піддавали ся.

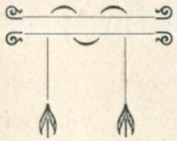

Орґанїзацийні змаганя.

Церков.

Духове житє українського іммігранта-мужика нїчим не переймилось так, нїчо так не виповняє його, як церков і — обряд. Він зжив ся з ними ще в своїм селї, як з чимсь найріднїйшим йому, і як з чимсь, що має бути — як то його учили — виразником його етичних почувань, дороговказом праведности його житя — на сїм сьвітї, задля вічного спасеня і нагороди — по смерти. Правда, з того всього, що він там у церкві бачив і чув — нїчого не розумів, але він відчував і находив там се, за чим казали йому там шукати і за чим рвалась його душа по тяжких злиднях буденного житя — спокою і душевної розради. Там провадили його перед найвисший маєстат оборони від злиднїв дочасного житя, і у стіп того маєстату, в почутю своєї безсильности, він і шукав захисту; а віддаючись йому в опіку — в хваленю його і в поклонах перед ним відчував своє щастє; щастє раба. Там і духове його житє находило поживу, там находив він і навіть сам виявляв свої естетичні почуваня,— ті сьвітла, малюнки, блискучі одяги „слуг божих“, їх поважні, небуденні рухи рук і тїла, кадила, дзвони, спів — сеж якась небуденна краса, — і він розпливавсь в нїй... І таким виїхав він до Америки. І скоро лише найшов там те, задля чого виїхав -- роботу і гріш, зараз перше, за чим став оглядатись і над чим став роздумувати, була церков — така, як в його селї. І він став її будувати.

Перша українська церков, греко-католицька, в З'єднених Державах, станула в Шенандоа, Па в 1886 р., по приїзді першого українського сьвященика, гр. католицького, Івана Волянського, з Галичини, і його заходами. В тім році, рівнож за головним старанєм Волянського, потворились ще в инших місцевостях, де жили українські імміґранти, комітети, для збираня гроший на будову церквей, а в першій мірі на закупно площ під церкви, і то: в Джерзи Сити, Н. Дж.; Фріленд (Freeland, Pa); Кінґстон, Па; Шамокин, Па; Уилкис-бери, Па; Олифант, Па; Гейзелтон (Haselton, Pa) і в Міннеаполїс, Мінн. В 1887 р. станула вже готова друга гр. кат. церков в Кінґстон, а в 1888 р. трета в Фріленд, а в слїдуючім 1889 у всїх решта згаданих висше місцевостях.

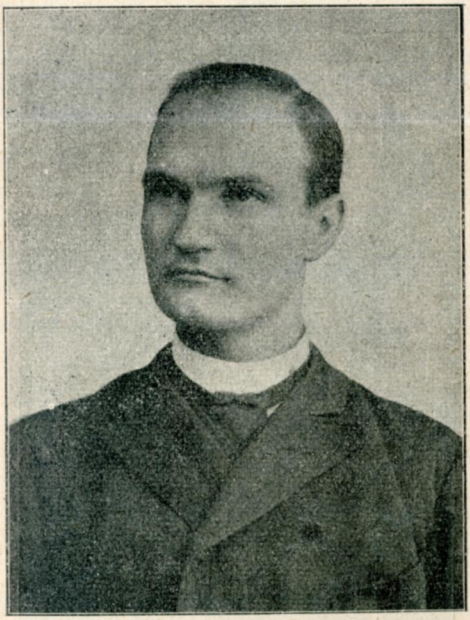

40. Іван Волянський.

Чим дальше, справа будови церквей, через значний наплив гр. кат. сьвящеників, головно з Угорщини, значно улегчилась і число новозбудованих церквей значно зростає. В 1891 р. стає нова, більша церков в Джерзи-Сити, на місце давної каплиці, збудованої в 1887 р., в тім також році стає церков в Дукенс, Па і в Скрентон, Па; в 1893 в Йонкерс (Yonkers, N. Y.) і т. д. Церквей почато тілько будувати, що в 1896 р. часоп. „Свобода" бачить ся змушеною звернутись

в 28 ч. в статї під заг. „Не будуйте каплиць!“ з пересторогою до українських іммігрантів, щоби не будували тільке каплиць і церков, бо „незадовго буде більше церков в Америцї, як руських родин“. З кінцем 1898 р. було вже 51 гр. кат. церквей в З'єдинених Державах.

41. Перша українська церков в З'єдинених Державах, греко-католицька, в Шенандоа, Па (тепер перетворена на парохіяльну школу і галю на збори).

Крім того будують ся ще й церкви православні, бо й православна, росийська місія розпочала вже в тім часї між українськими іммігрантами, греко-католиками, з Галичини і Угорщини, свою пропаганду. Сталось се можливим в наслїдок безустанних конфлїктів, в які попадали від самого разу гр. кат. сьвященики з римо-кат. епископами із-за церковних маєтків гр. кат. громад і нетактовного відношеня рим.-кат. епископів до гр. кат. сьвящеників, які підлягали їх юрисдикції. Користаючи з огірченя гр. кат. сьвящеників перемовила православна місія деяких з них до православія, а ті, переходячи до православія, перетягали вже за собою і свої громади. І так в 1891 р. перейшов на православіє

гр. кат. сьвященик в Міннеаполїс, Мінн. Алексій Товт з Угорщини. В тім також році розпочались заходи коло утвореня православної церковної громади в Чікаго. В 1894 р. перейшов на православіє гр. кат. сьвященик в Уілкис-бери Михайло Балоі (з Угорщини) і з ним значна частина його громадян. В тім році утворено ще нову православну церковну громаду і побудовано православну церков в Алеґени, Па. В слїдуючім році утворено православну громаду в Ансонії (Ansonia, Conn.) де, коли не удалось від разу побудувати церкви, відправлювано до-часу богослуженя в винаймленій на ту ціль театральній салї. В тім році, 1895, перейшла на православіє частина гр. кат. громади в Майфілд (Mayfield, Pa) і зараз стала будувати церков, а в 1902 р. перейшла вже й решта гр. кат. громади на православіє, а з нею і її парох Іван Ольшевський (з Галичини). В 1896 р. переходить на православіє Григорій Грушка (з Галичини), вихованок грецької колєгії в Римі, у той час гр. кат. парох в Джерзи Сити, і переносить ся до Олдфордж (Oldfordge, Pa), де перетягає на православіє більшу половину тамошної гр. кат. громади. І т. д. З кінцем 1900 р. мала вже православна місія між українськими іммігрантами, бувшими греко-католиками, 13 церковних громад, з тількиж церквами, до котрих належало 6898 вірних (4450 Угорщан і 2448 Галичан).

Попри церкви гр. католицькі і православні стали будувати українські іммігранти ще й римо-кат. костели, і то не лише Українці—римо-католики, але і греко-католики[1]). З разу усї українські іммігранти, і греко-католики і римо-католики належали до громад римо-католицьких. З часом, греко-католики відлучились від римо-католицьких громад — коли прибули гр. кат. сьвященики і стали будувати гр. кат. церкви, але римо-католики остали на дальше при римо-ка-

[1]) Уживаю тут загально принятих, хоч і невластиво, термінів „греко-католики“ і „римо-католики“ замість властивих, які належало би уживати: „римо-католики грецького обряду“ і „римо-католики латинського обряду“.

толицьких громадах. Ті однак окремих українських римо-католицьких громад церковних не творили. Давна греко-католицька національна політика гр. кат. духовенства в Галичині (та ще й нинішна в значній мірі) притупила серед українського римо-католицького населеня національне почутє — українське, і відчужила рим. кат. духовенство від національного українського тїла, хоч воно на цілій українській території Галичини й вийшло, майже усе, з українського населеня. Тож українські імміґранти римо-католики не відчували потреби творити окремі українські римо-католицькі громади; і в такі окремі українські римо-католицькі громади не брались орґанізувати їх українські римо-кат. сьвященики, бо — таких не було, бо таким не дало витворитися в Галичині гр. кат. духовенство. Так усї українські імміґранти — римо-католики приступали до римо-кат. громад — польських, словацьких, чеських, нїмецьких, ірляндських і т. д., як до котрих потрафляли, і там оставали, і там будували поспільно з рештою римо-католицьких громадян костели і в них заспокоювали свої релїґійні потреби.

42. Гр. кат. церков в Кінґстон, Па.

Знова-ж безустанні конфлїкти між гр. кат. духовенством а римо-кат. епископами, про котрі я що йно висше згадав, і роз'яренє, яке із-за тих конфлїктів змагалось се-

ред українських, греко-кат. іммігрантів проти римо-католицизму взагалі, а яке в 1903 р. вибухло голосним окликом: „Проч з Римом!“ (про се докладнїйше дальше), витворили між українськими гр. кат. іммігрантами податливий грунт для пропаганди не лише православія але й иншим ще віроісповіданям — презбітеріянському і баптистському. В р. 1904 упав перший засїв презбітеріянїзму в Пітсбургу, з якого опісля витворились дві українські презбітеріянські громади, в Пітсбургу; їм однак побудовала вже церкви сама презбітеріянська місія, і вона оплачує їм пасторів — українських, вихованих в презбітеріянських духовних семінарах. На тім антикатолицькім тлї творить ся відтак в 1908 р. українська презбітеріянська громада в Ню Арку, Н. Дж., і їй рівнож будує презбітеріянська місія церков і удержує пастора. В тім-же роцї орґанїзує ся презбітеріянська громада серед українських гр. кат. іммігрантів в Ню Йорку, до котрих приступає й громадка тамошних українських штундистів. Знова в 1904 р. повстає громада українських баптистів в Скрентон, і їй рівнож будує баптистська місія церков. А знова на далеких преріях в Норд Дакота будують українські штундисти і „суботники“ (що сьвяткують сабат) свої „доми молитви“. Ті однак доми молитви не будують вони в тім значіню, як се понимає і наказує рим. кат. церков або православна. Се місця лише для читаня сьвятого письма і співу побожних псальмів, і можуть се робити в звичайній хатї і в приватних домах, держучись засади: церков — люди, а голова — Христос; де зійдесь громадка людий роздумувати о Христї, там вже й є церков.

* * *

Силою постанови арт. 1. конституції З'єдинених Держав, нїяке віроісповіданє не є в союзних державах упривілїоване, — церков є відлучена від держав і держави супроти нїяких віроісповідань не приймають якихсь зобовязань. Держави відносять ся до всїх віроісповідань як до приватних товариств і кождому лишають до волї, як має

урядитись і заряджувати своїм майном. В справи релїгійного товариства вдають ся лише в случаях правного спору і лише тоді, коли візве її до сего котра із спорючих сторін. Але і тоді суд рішає спірну справу на підставі орґанїзацийного статуту дотичного релїгійного товариства. В виду сего кожде віроісповіданє мусить дбати само про себе, воно і укладає свій орґанїзацийний статут, стараєсь о церкви, о духовенство і все те удержує своїм коштом, зглядно коштом своїх вірних.

43. Гр. кат. церков в Олифант, Па (вже розібрана).

Як всї инші, так і греко-католицьке віроісповіданє і православне і римо-католицьке і презбітеріянське і баптистське і штундистське, всї вони полишені волї своїх вірних, і ті вірні мають старатись про все, що на підставі їх віроісповідних постанов і звичаїв до утриманя їх релїгійного товариства є конечне, отже — в першій мірі про церкви, про парохіяльні доми, парохіяльні школи, а поза сим про все инше, що по їхнїм розуминю для утриманя, розширеня і звеличеня їх віроісповіданя, є потрібне.

Переводять вони се в сей спосіб:

Греко-католики. Коли якась група греко-католиків почуває ся в силах поставити церков і утримати сьвященика, збираєсь на віче-мітинг і обсуджує кілько по її фінансовій силї може коштувати будова церкви і утриманє

при нїй сьвященика, і кілько з того припаде на кождого члена громади до сплати. Обчисливши се, вибирає Комітет і поручає йому вести справу до кінця. І сей „Комітет церковний“ або „Рада церковна“ старає ся о площу під церков і парохіяльний дім, умовляє ся з будівничим чи архітектом о будову церкви, стягає від членів громади визначені вкладки і розглядає ся за сьвящеником, наколи ще перед тим, нїм рішено будувати церков, громада, зглядно котрийсь із членів громади, хочби наразї на власну руку, не умовив ся з котримсь із сьвящеників о душпастированє в громадї. Коли церков готова, назначуєсь день посьвяченя єї, спрошуєсь на сю урочистість дооколичні гр. кат., нераз ще й рим. кат. польські, словацькі і инші громади, і нова церковна громада починає своє істнованє.

Однак, хоч іммігранти живо відчувають потребу і горячо бажають мати свою церков, то звичайно не вони, як громада, суть ініціяторами твореня українських церковних громад і будови українських церквей. Їм, чи то через брак вільного часу, чи що не знають як братись за справу — нїкуди всїм тим займати ся. Сим займають ся одиниці, енергічнїйші, спритнїйші і майже все бизнесмени, для — бизнесу; бизнес і особиста амбіція станути, при помочи церкви, на верху громади, се майже одинокі мотиви всїх їх заходів коло твореня церковної громади і будови церкви. І не конче навіть мусить бути такий бизнесмен Українцем і гр. католиком, лучаєсь, що орґанїзованєм гр. кат. громади і будовою церкви займаєсь — для бизнесу не-Українець і не-гр. католик... І ті-то бизнесмени кидають кличі між громадою, намавляють, переконують, заохочують і додають громадї відваги, скликують мітинги, вибирають „Церковні комітети“ і вкінци стають на чолї такого комітету, а тодї — перше, о що дбають, се вишукують десь близько їх бизнесу — салону чи стору — площу під будову церкви і на парохіяльний дім, опісля розглядають ся за будівничим чи архітектом і умавляють ся з ним о будову церкви і парохіяльного дому, при чім вимовляють собі, з умовле-

ної на будову квоти, цілком не скромний рабат, в кінци починають переговори з сьвящеником і добивають з ним торгу, коли ще перед тим, на самім початку, нім ще розпочали „церковний бизнес“, не умовили ся з ним.

Кошти будови церкви не всюди однакові, зразу взагалї не були надто значні, будовано церкви невеликі, де-

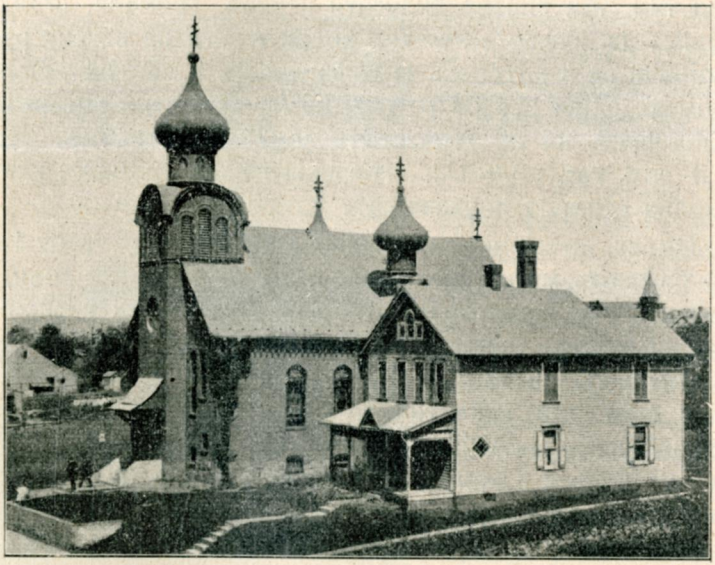

44. Гр. кат. церков в Нортгемптон, Па; побіч парохіяльний дім.

ревляні, на 3, 6—8 тис. дол. Пізнїйше зачато будувати вже церкви муровані, коштом 15, 30—40 тис. дол. Наконець витворила ся ривалїзація між громадами що до величавости їх церквей, стали бурити старі деревляні церкви і на їх місце будувати церкви великі муровані, коштом 60, 80, 100 і більше тис. дол.

Всїх тих церков не ставлять однак після якогось одного, спільного усїм гр. кат. церквам архітектонїчного пляну і стилю — що громада то инший плян і стиль церкви.

Зразу було змаганє будувати церкви на взір менше-більше старокраєвих церков, з навою і трома копулами. Та будівничі не могли якось дати собі ради з тими копулами, і повиходили якісь карикатуральні копули, цибулясті, щось подібне до московських православних бань а властиво до невдалих голубників. Вкінци залишено ті цибулясті бані і архітекти стали вже держати ся або ґотицького або романського стилю, або творили якусь мішанину ріжних стилїв, як до їх фантазії. На одно однак уважають все громади, щоби під кождою церквою, в сутеринах, була обширна галя, для ужитку громадян — на мітинги і на парохіяльну школу. Тому самі церкви суть на підвисшеню, нераз майже одноповерховім. Всїх-же їх є тепер 128.

Фонд на будову і удержанє церкви і сьвященика складає ся: передовсїм з одноразових вкладок на фонд закладовий, „фундуш". Висота сеї вкладки ріжна, залежить від числа громадян і коштів будови церкви і парохіяльного дому. Роблять однак ріжницю між „фамілїйними" а „самотними", хто має родину, платить більше, але вже за цїлу родину; хто самотний платить менше, але лише за себе. Ся вкладка „на фундуш" виносить для „фамілїйного" 10, 15—20 дол., для „самотного" 5—10 дол. Декуди, для тих, що мають „пропєрти" (property — майно), то є дім, або провадять який бизнес, визначають 30 дол. Для дївчат знова визначають декуди половину вкладки „самотного". Крім того одноразового датку на „фундуш", платить ще кождий фамілїйний і самотний місячну вкладку. Висота сеї вкладки також не всюди однакова, і також залежить від чисельности громади і коштів будови церкви і парохіяльного дому, а також місячної платнї сьвященикови і дякови, і хитає ся: для фамілїйного між 50 а 80 цнт. до 1 дол., а для самотного між 25—50 цнт. Декуди в тих місячних вкладках не роблять уже ріжниці між фамілїйними а самотними, лише між мущинами а женщинами, — тодї женщини платять половину вкладки мущин.

Крім тих сталих датків на церков побирає ще громада датки підчас церковних відправ, прим.: при хрестинах —

від кождого кума за сьвічку 25 цнт.; дальше за сьвітло при шлюбах і похоронах, за уживанє при похоронах хоругов, подзвінного — 1, 2 і 4 дол., як де, а коли громада має ще й свій цвинтар, то за місце для помершого на гріб 5—8 дол. В многих громадах побирає ся ще при вході до церкви підчас відправи служби божої 10 цнт. від своїх, а від чужих, з сусїдних місцевостий, де ще нема церкви, звичайно більше — 25 цнт. Ті датки збирають визначені до сего церковні комітетові „дверники“; але сталі, місячні вкладки стягають звичайно так зв. „колєктори“, вибирані на річних церковних мітинґах і заприсяжені. За се дістають звичайно 10% рабату із зібраних гроший. Декуди однак громади не визначають окремих колєкторів, лише кождий громадянин обовязаний сам зложити місячну вкладку на місячнім церковнім мітингу до рук касієра або пароха.

Крім тих грошевих складок, уряджують ще церковні комітети або Брацтва церковні на дохід церкви прогульки „ескуржени“, пікнїки, театральні аматорські вистави, балї і т. п.

Всї ті датки на церков платять люди, загалом беручи, не радо — помимо того, що дуже хотять мати свою церков і сьвященика і церковні відправи, до яких звикли в старім краю. Зразу, коли ще йно має ся будувати церков і є ще одушевленє і радість, що „от будем мати свою церков“, оплати йдуть жваво, — та скоро ті безнастанні „драчки“ починають доскулювати людям, і много нераз треба наговорити ся і парохам в церкві і колєкторам по домах, щоби ті вкладки від них стягнути. До тогож в кождій майже гр. кат. громадї є ріжні „партії“ — звичайно виплив амбіцій якогось иншого бизнесмена, якому здає ся, що власне він повинен бути „босом“ в церкві, а не „тамтой“; або партії, випливаючі з національно-політичних мотивів, прим. українства і москвофільства, або знова партії „Угорщан“ і „Галичан“, або вкінци партія якогось другого сьвященика, що рад би висадити з парохії дотеперішного пароха і осїсти сам на його місце. Тодї нераз, побі-

джена партія починає стрейкувати, відмовляє плаченя вкладок, а навіть — виступає зі спільности громадської і організує ся в нову церковну громаду, будує нову церков і приймає другого сьвященика.

Доми для сьвященика будують звичайно рівночасно з церквою. Коли однак громада не може ще від разу на се спромочи ся, то винаймає для сьвященика мешканє, або доплачує йому на мешканє певну квоту, звичайно не більше як 25 дол. що місяця. Доми ті, се звичайні одноповерхові доми американські, деревляні, зрозкладомкімнатанглїйським. Кошти будови такого дому важать ся між 2—6 тис. дол., залежно від величини і будівельного матеріялу. Але і суть доми парохіяльні мурованї, а декуди в старших громадах і маєтнїйших кошти будови таких домів, при будові нових церков, доходять до 20 і 30 тис. дол. — се вже палатки.

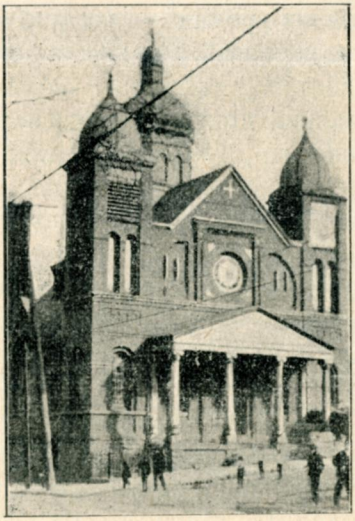

45. Гр. кат. церков, галицька, в Пітсбурґ, Па.

Крім мешканя належить ся сьвященикови і уряджене мешканя, умебльоване офісу, гостинної кімнати, спальнї і цїле уряджене кухонне. Кошти такого уряджења також досить значні, хоч є велика ріжниця в уряджею мешканя в громадах церковних Галичан а Угорщан. Галицькі громади суть більше здержливі в видатках на уряджене парохіяльних домів, звичайно ограничують ся на умебльованю офісу і гостинної кімнати і на „окарпетованю“ (обложеню килимами) одної-двох кімнат, коридору і сходів. Угорські зате громади суть вже значно щедрійші. Уряджують мешканя після всїх вибагів сьвященика — умебльовують всї кімнати:

справляють не лише бюрко, софи, канапи, фотелї, зеркала, образи, столи, столики і ліжка, але і постїль з ковдрами, подушками і пошивками, цїле уряджене їдальнї, аж до ножів і відельців, і цїле уряджене кухонне, і все те в лїпшій, вибагливійшій якости. Тож коли уряджене парохіяльного мешканя в галицьких громадах не переходить 500 дол., то в угорських громадах доходить до 2 тис. дол. а нераз і більше.

Наконець, ще є один більший видаток грошевий церковних громад — закупно цвинтара. Є в З'єдинених Державах звичай, що кожда церковна громада має свій, власний цвинтар. І українські громади змагають до того — се дає значний дохід, за місця на гроби. Звичайно оплата за гріб виносить 5—8 дол., декуди за гріб дорослого є більша цїна як за гріб дитини. Цїни площі на цвинтар ріжні — 500 до 1000 дол., залежно від того, як укладають ся де цїни позамійського ґрунту. Де громада не має свого цвинтара, там ховають померших по чужих цвинтарях, катотицьких — польських, словацьких, нїмецьких або на мійських, за відповідною оплатою, яка, як для „чужих", є звичайно висша.

Отсе й є „церковний маєток". Належить до него: церков, парохіяльний дім і цвинтар; декуди ще й шкільний будинок. Сей маєток не у всїх громадах однаковий, декуди доходить ледви до 10 тис. дол., але декуди переходить і 100 тис. дол. На все те мусить складати ся сама громада. І на се йдуть усї повисші датки, як датки на фонд закладовий, датки місячні, вступне при вході до церкви при відправі служби божої, датки „на тацу" підчас богослужень і посьвячень церковних річий, оплати за уживанє сьвічок, хоругов, дзвонів і т. п. вкінци доходи з цвинтара. До тих датків прилучають ся ще надзвичайні датки-жертви від поодиноких громадян або посторонних осіб, котрі з певних зглядів почувають ся до обовязку такі жертви складати. Суть се звичайно бизнесмени не-Українцї, котрі значний зиск з їх бизнесів завдячують українським іммігрантам,

прим. салонїсти. сторники, властителї броварів і т. п. Декуди й компанії промислові, у котрих працюють українські іммігранти, а в першій лїнії углекопні, котрим залежить на робітниках-іммігрантах, відступають, хоч не на власність а лише до ужитку, площі під будову церкви і парохіяльного дому, а нераз і на цвинтар, а то на те, щоби вдержати іммігрантів на місци. Наконець приходять ще доходи з прогульок, пікнїків, театральних аматорських вистав, балїв і т. п.

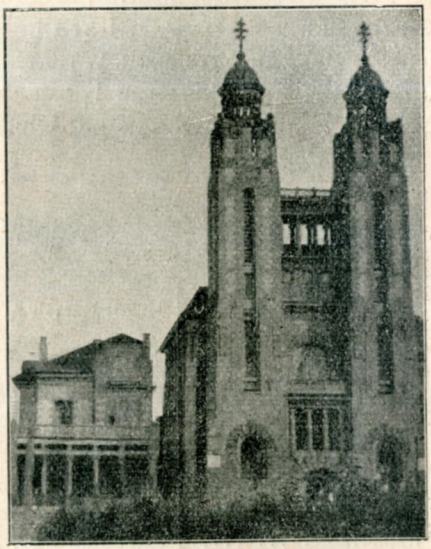

46. Гр. кат. церков в Гомстед, Па; побіч парохіяльний дім.

До коштів будови церкви і парохіяльного дому, і удержаня їх в добрім стані, прилучають ся ще видатки на удержанє сьвященика і дяка (котрий рівночасно є і учителем дїтий іммігрантів в церковній школї). Се в рубриці розходів річного буджету української гр. кат. громади позиція досить значна. Однак і ту висота платнї сьвященика і дяка-учителя не всюди однакова, і залежить від умови. Декуди місячна платня сьвященика виносить 60 дол., декуди 75, а декуди 80 і 90 дол., а як сьвященик не має вільного мешканя, то доплачують йому ще на мешканє місячно 20—25 дол. Але суть громади, що мають вправдї свою церков або каплицю, але на удержанє сьвященика не в силї ще спромогчи ся; тодї умовляють ся з котримсь із сусїдних сьвящеників, щоби доїздив до них в неділї, і то кождої або кождої другої, і за кождий раз платять йому

20—25 дол. Се для сьвящеників можливе, бо З'єдинені Держави край місийний, тож кождий сьвященик може відправляти в однім дни дві служби божі. Колиж трафить ся так, що сьвященик не може в однім дни відправити служби божої в своїй громаді і в другій, то ся друга громада, коли конче хоче мати у себе такого „пожиченого" сьвященика, мусить заплатити ще й „матерній" громаді „відшкодованє" 20—25 дол.

Крім місячної платнї, оплачують ще громадяни свому сьвященикови „треби". І ті оплати не суть всюди однакові і не в кождій громаді усталені. Але ріжниці в висотї тих оплат між поодинокими громадами не суть великі і дадуть ся звести до слїдуючих пересїчних оплат:

Таблиця 25.

ЧИННІСТЬ	ВИСОТА ОПЛАТИ В ДОЛЯРАХ
хрестини	звичайно 3, лише декуди 2 або 3·50.
шлюб	10 але і 15 і 25
вивід	1
похорон	дитини 5 а дорослого — як до умови, звичайно 10—15 але й 50 і 80
парастас	звичайно 2·50, декуди 2
панахида	1 і 1·25
Служба божа тиха	1·25, декуди 2
„ „ співана	2·50, декуди 2
сповідь	декуди не платить ся нїчо, декуди найменше 0·50 а декуди 3
на коляду	0·50 і 1.

Деякі громади означують самі висоту оплат і сьвященик мусить її придержувати ся. В тій цїли вивішена є в цер-

квах у тих громадах для відома громадян тарифа оплат. Але не все така тарифа забезпечує перед „непорозумінями“

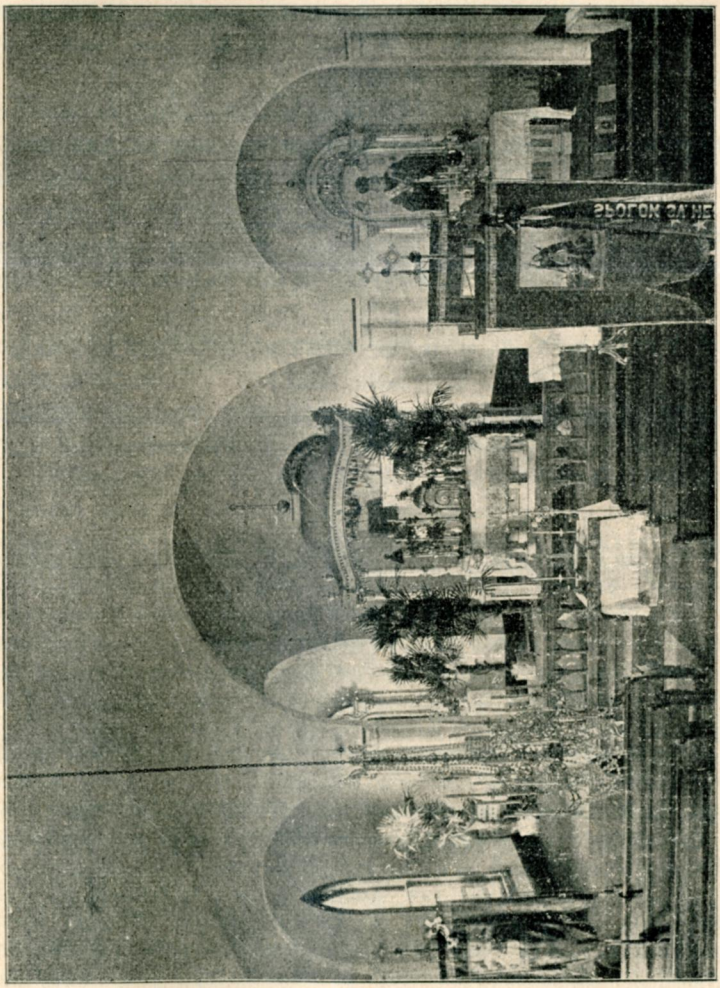

47. Внутрішний вид гр. кат. церкви в Уиндбер, Па.

між громадянами а сьвящеником. Особливо позиція за похорон приводить часто до „непорозумінь“: сьвященики

використовують жалібний настрій інтересованих, вдаряють в їх амбіцію і підмавляють до ріжних додатків, за які кажуть собі окремо доплачувати. І се їм удає ся, бо якось нїяково розжаленому по стратї близької особи торгуватись надто з сьвящеником за доплати для відданя умершому величавійшої послїдної прислуги[1]).

Удержанє дяка, зглядно дяко-учителя, коштує менше, але також не мало. Пересїчно місячна платня для дяко-учителя виносить 40 дол., суть однак громади, що платять лише 35 і 30 дол., але суть і такі, що платять й 45 а навіть 50 і 60 дол. Знова в громадах, де нема сьвященика, лише сьвященик доїзджає, платять дякам вже значно менше, звичайно 10 дол. До тої платнї приходять ще оплати з треб. І ті оплати не суть ще усталені, в ріжних громадах ріжно їх обчислюють, в деяких платять $^1/_5$ з оплати сьвященикови, в инших $^1/_3$, а в деяких при кождій відправі церковній є стисло означена оплата. Пересїчно однак платять дякам:

---

[1]) Під тим зглядом незрівнаними майстрами суть сьвященики з Угорщини і з сего дїлу їх дїяльности можна би навести цїлу вязанку „історій“, незрівнаних під зглядом сприту, хитрости і — цинїзму. Не ту однак на се місце. Але для ілюстрації хапчивости „на центи“ і цинїзму тих сьвящеників, наведу два факти. Один для приміру, як такий угорський сьвященик, коли розходить ся о доляр, потрафить стягнути його не лише за цїлого чоловіка, але й за його частину, а другий, що „для цента“ потрафить навіть умерлого воскресити, щоби лише дістати за молитву „при умираючім“ і „за відпущенє гріхів“. Загально звісний є між українською імміґрацією в З'єдинених Державах случай, як один угорський сьвященик так умів промовити до амбіції і почутя особистої гідности одного нещасного імміґранта, котрому ампутовано ногу, що той замовив у него величавий похорон для відрізаної ноги, і заплатив за се 14 долярів. Инший знова угорський сьвященик, котрий спізнив ся до умираючого, так затужив за центами, які належались би йому за молебнї при умираючім, що хоч труп був уже зимний, мимо того „вислухав“ ще у нїм душу, і, щоби не пустити її і дати їй на дорогу розрішенє, вхопив мерлого за горло і так довго держав, поки не відчитав усїх молитов і не дав душі розрішеня. Відтак доперва розказав їй іти і — взяв центи.

Таблиця 26.

ЧИННІСТЬ	ВИСОТА ОПЛАТИ В ДОЛЯРАХ
за хрестини	0·50
за шлюб	1, декуди 2
за похорон дитини ..	1—3
„ „ дорослого	3, 5 і 7
„ парастас	0·50
„ читанє псалтиря над умерлим, за ніч.....	3, 4 і 5
„ службу божу:	
тиху	0·25
співану	0·50
„ коляду	0·10—0·25

Мешканя вільного звичайно не мають.

Через те, що не у всїх гр. кат. громадах суть стало означені місячні платнї сьвященикам і дякам, і що не всї громади суть однаково численні, кошти удержаня сьвященика і дяка, в загальній річній квотї грошевій, які спадають на громади, суть дуже ріжні. Суть громади, які крім мешканя і домового урядженя для сьвященика складають йому ще річно в загальній сумі (в місячній платнї і в оплатах за треби) 10—15 тис. дол.—таких однак є мало; суть громади, що складають лише 5 тис. дол., але суть і такі, і тих є найбільше, що дають лише 1500—3 тис. дол. Знаменне є ту те, що усї найлїпші парохії, з виїмкою ню-йоркської і пару із середних, займають угорські сьвященики, а то тому, що угорські імміґранти держать ся більшими гуртами і, як з одної сторони угорські сьвященики суть більше спритні і безсоромні в витяганю від своїх „краян“ долярів, так з другої і самі ті краяни суть більше податливі супроти своїх парохів.

Річне удержанє дяка-учителя в загальній річній квотї доходить декуди до 600 дол., декуди до 700 і 800 дол. а часом до 1000 і 1100 дол.

В кінци ще одна оплата — епископови, так зв. cathedraticum, на удержанє його, його катедри і на покритє коштів адмінїстрації дієцезією. З тим знова має ся справа так:

До 1907 р., то є до року, в котрім для греко-католиків в З'єдинених Державах установлено гр. кат. епископство, усї гр. кат. церкви належали de jure до римо-катол. епископів. А що в З'єдинених Державах кожде вироісповідне товариство само покриває усї потреби свого вироісповіданя, тож і удержанє римо-кат. епископів, котрим, в браку гр. кат. епископа, підлягали також і гр. кат. іммігранти, спало на плечі не лише римо-католиків, але й греко-католиків. Однак греко-католики опирали ся тому, бо не хотїли задля відрубности свого обряду — за котрим більше пропадають, як за самою вірою — узнати їх за своїх епископів, а через те також записувати на них свої церкви, як се вимагає організаційний статут римо-кат. церкви в З'єдинених Державах (принятий на католицькім синоді в Балтиморі 1772 р.). Тож із-за сего приходило раз-враз до острих, нераз навіть дуже острих, конфліктів між поодинокими гр. кат. громадами а дотичними рим. кат. епископами. Всеж таки часть гр. кат. громад піддала ся римо-кат. епископам, — особливо легко піддавали ся їм угорські сьвященики, які потайки перед громадою записували церкви своїх громад на римо-кат. епископів — і ті громади мусїли вже платити римо-кат. епископам cathedraticum, сьвященики зате діставали в нагороду від епископів повну свободу господарити в громадах, як хотїли; і громади були вже супроти них безсильні, бо з хвилею переписаня церкви на римо-кат. епископа, переходила вже на епископа і власть назначати для громади і усувати з неї пароха[1]). Але решта

[1]) З тою хвилею переставали також громади бути необмеженими господарями своїх церквей, і заряд церквою, як і цїлим церковним маєтком громади переходив на епископа, пароха і на трех кураторів „тростисів" (trustee), вибираних громадою.

греко-католиків не піддавала ся рим.-кат. епископам і до їх удержаня нїчим не причиняла ся. Домагала ся зате без-

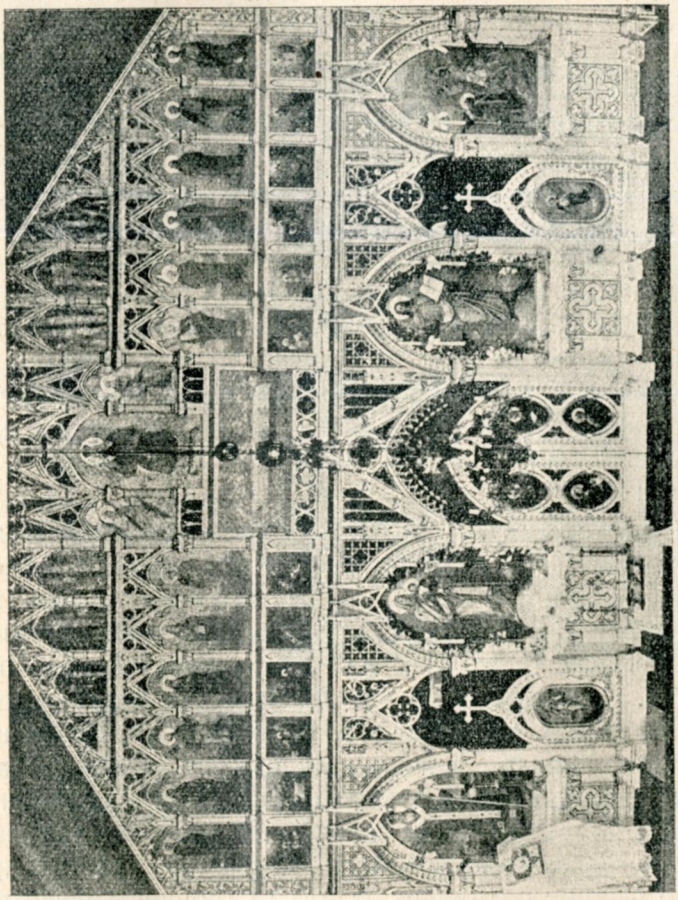

48. Іконостас в гр. кат. церкві в Лайсерінґ (Leisering, Pa).

устанно утвореня для греко-католиків в З'єдинених Державах гр. кат. епископства. І остаточно по довгих заходах справдї

зістало утворене (в 1907 р.) гр. кат. епископство на З'єдинені Держави. Тодї назначений епископом Василіянин Сотер Ортинський (з Галичини), прибувши до З'єдинених Держав (в серпни 1907 р.), скликав до Ню Йорку (на жовтень) конвенцію гр. кат. сьвящеників і делєґатів усїх гр. кат. громад, для уложеня орґанїзацийного статуту гр. кат. церкви в З'єдинених Державах, і на тій конвенції (в якій радили окремо сьвященики — 15 і 16 жовтня, а окремо делєґати — 17 і 18 жовтня) ухвалено попри инше і cathedraticum для гр. кат. епископа, і то: церкви мали платити 5% з місячних доходів brutto, сьвященики 2% з своїх доходів brutto, а дяки 1%. Та скоро по конвенції угорські сьвященики, майже всї, відмовили послуху епископови (про се докладнїйше дальше), розвели незвичайно завзяту боротьбу проти него, яка ще й дотепер не покінчила ся, і переписали свої (угорські) церкви на римо-кат. епископів; зате галицькі, також майже усї, записали свої церкви на гр. кат. епископа. І з того вийшло таке, що угорські громади, майже усї, платять cathedraticum римо-кат. епископам, а галицькі — гр. кат. епископови.

Православні. Поки потворились між українськими гр. кат. громадами православні громади, властивим терeном православної пропаганди була територія Аляски, колишня територія росийська, положена на самім краю північної Америки (роздїлена від Сибіру проливом Берінґа). В 1867 р. відкупили З'єдинені Держави сю територію від Росії, за 7·2 міл. дол. Мимо того тодїшне росийське правительство рішило дальше піддержувати православну місію в Аласцї, а навіть розширило ще її на цїлі З'єдинені Держави, як орудіє своїх полїтичних впливів на західнім побережу З'єдинених Держав, і на удержанє сеї місії призначило частину одержаних за Аляску гроший. Провід над сею місією віддало православному епископови, для котрого місце осїдку назначило Сен Франціско в Калїфорнії.

Зразу православні громади находили ся лише в Аласцї, опісля з осїдком православного епископа в Сен Франціско,

утворено ще й в Сен Франціско православну церковну громаду і другу в Ню Орлінс, над Мексиканським заливом. Колиж в 1891 р. гр. кат. сьвященик Алексій Товт (з Угорщини — бувший професор церковного права в гр. кат. духовнім семинари в Пряшеві) перейшов разом з своєю гр. кат. громадою в Міннеаполіс, Мінн. де був парохом, на православіє, уражений особисто рим. кат. епископом Айрлендом (Ireland)[1]), а дальше, коли під намовою і могучим впливом його, ще й деякі його товариші, гр. кат. сьвященики, осілі між гр. кат. українськими іммігрантами на побережу атлянтицькім, уражені рівнож нетактовними поступками супроти них рим. кат. епископів, стали переходити також з своїми громадами на православіє, впливи православної місії перелились вже із заходу, з побережа Спокійного океану на східне побереже, атлянтицьке, і ту православна місія відразу найшла такий податний ґрунт для своєї пропаґаторської

49. Алексій Товт.

[1]) Про се докладнїйше в брошурі А. Товта: „Еще нѣсколько откровенныхъ словъ прот. А. Товта ко всѣмъ уніатамъ въ Америкѣ“ Ню-Іоркъ 1889 г., стр. 36 і д.

дїяльности, що те східне побереже й узнала за властивий терен своєї пропаганди. І ту, в 1905 р. перенесено навіть з Сен Франціско до Ню Йорку осїдок православного епи-

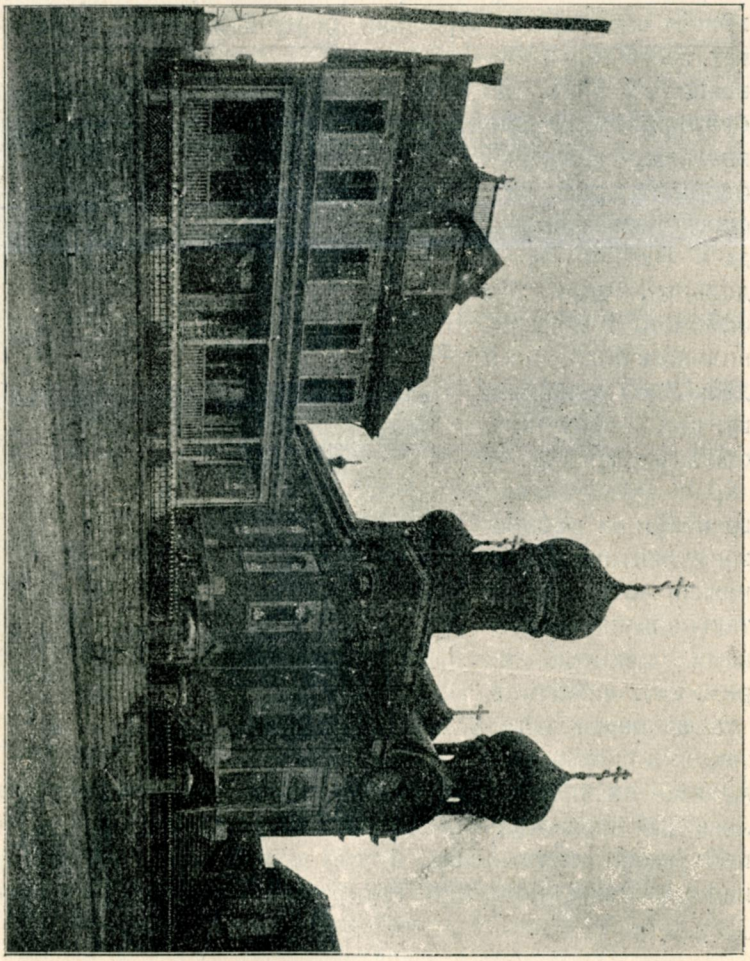

50. Православна церков в Уилкис-бери, Па; побіч приходський дім.

скопа і саме епископство піднесено до гідности архіепископства.

Зразу православні церкви між українською іммігра-

цією будовані були гр. кат. громадами, як гр. кат. церкви; православними ставали з переходом поодиноких гр. кат. громад на православіє. Знова на православіє переходили іммігранти з намов своїх парохів і — з бизнесу, бо коли перейшла яка громада на православіє, то православна місія переймала на себе усї довги, що тяжіли на церкві, і оплачувала їй сьвященика. Вправдї тодї церков, відповідно до орґанїзацийних постанов православної місії, мусїла бути переписана на православного епископа, але людям толковано, що через те громада нїчого не тратить, бо колиб вона й остала гр. католицькою, то і так остаточно мусїлаб переписати церков на рим.-кат. епископа, і церков перейшла би тодї в „чужі руки", „айришські" (grôs рим. кат. в З'єдинених Державах становлять Ірляндцї, і майже уся рим. кат. ієрархія складає ся з Ірляндцїв), а переписуючи церков на православного епископа, лишала „властиво" церков в „своїх руках" — „руских", а самі іммігранти робили ще „патріотичне дїло", бо, переходячи на православіє, повертали назад до „своєї прадїдної, рускої віри". І іммігранти робили „патріотичне дїло"... Не значить однак се, щоби за тим „патріотичним" обликом не крились часто і особисті амбіції честилюбивих одиниць, „неузнаних" в громадї, або обиджених гр. кат. сьвященником; бувало так, що ті-то власне „неузнані" розбивали гр. кат. громаду, орґанїзували з частини її нову, православну, а православна місія будувала їй церков, доставляла сьвященика і оплачувала його; „патріот" знова доходив до „належних" йому почестий.

Всїх православних церквей і каплиць між українськими іммігрантами є тепер 82, а всїх православних іммігрантів, бувших греко-католиків числить православна місія до 20000.[1]) Сьвященики, з самого разу, були „свої" люди — бувші гр. кат. сьвященики, але опісля, коли всї вони, з виїмкою

[1]) Після виказів на 1911 р. було їх 18224 (Галичан 11794 а Угорщан 6430).

А. Товта, повернули назад до гр. католицизму, стала насилати їм православна місія сьвящеників з Росії, переважно з України — „Тоже-малороссів“. Новійшими однак часами

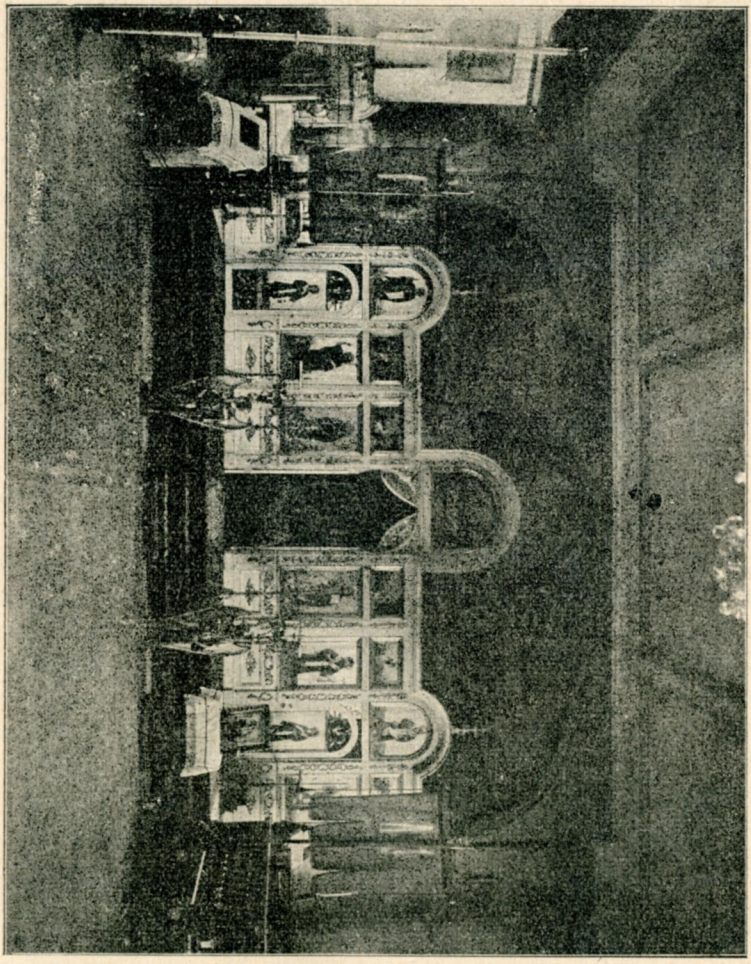

51. Внутрішний вид православної церкви в Уилкис-бери, Па.

старає ся православна місія приєднати до православія знова сьвящеників гр. католиків, або інтелїгентних сьвіцких людий з Галичини, котрі піддають ся православному висьвяченю,

а се тому, що ті лїпше уміють порозуміти ся з Галичанами, бо не тим українсько-русским жаргоном „Тоже-малороссів“, і лїпше знають їх норови, а сї знова відносять ся до них, як до „своїх“, з більшим довірєм. Крім того доповнює місія потрібне число сьвящеників вихованками православного духовного семинара в Міннеаполїс, Мінн., вибираними з поміж самих іммігрантів.

В побираню оплат за „треби“ були зразу православні сьвященики, особливо ті „чужі“, з Росії, більш здержливі — поки православіє не укріпилось було ще між бувшими гр. католиками, опісля однак піднесли вже ті оплати до висоти менш-більш такої, яку принято в гр. кат. громадах. Тепер сї оплати унормовані так:

Таблиця 27.

ЧИННІСТЬ	Висота оплати в долярах	ЧИННІСТЬ	Висота оплати в долярах
хрестини в церкві ...	—	дю і евангелієм	
„ „ дома	3	Лазаря	15
„ поза місцевостію осїдку		похорон малий з дому на цвинтар,	
сьвященика	до 10	без служби божої,	
за вивід по родах...	1	проповіди і еванг.	
„ „ молодої....	1	Лазаря	8
заповіди	1·50	похорон великий з	
шлюб	6	дому на цвинтар,	
„ зі службою божою	8	також без служби божої, проповіди	
похорон малий	3	і еванг. Лазаря .	12
„ великий, після уставу, але		панахида.....	1
без проповіди,		молебень.....	0·75
служби божої і		посьвяченє дому	2
евангелія Лазаря	5	служба божа	1·50
похорон зі службою		„ з молебнем..	2·50
божою, пропові-		„ за умерших	

ЧИННІСТЬ	висота оплати в доляр.	ЧИННІСТЬ	висота оплати в доляр.
без панахиди (парастасу).....	1·50	поминанє	0·75
служба божа з панахидою.....	2·25	благословенє дому на Йордан.....	до волї
великий парастас ..	5	метрика уродин, шлюбу або смерти...	1

Римо-католики. Окремих римо-кат. українських громад в З'єдинених Державах нема. Суть лише польські римо-кат. громади, словацькі, чеські, ірляндські, нїмецькі і т. д., і до них належать українські іммігранти-римокатолики, а також і ті греко-католики, котрі ще не з'організувались в гр.-кат. громади і не вибудували гр.кат. церков. Зразу, в перших роках української імміграції в З'єдинених Державах, усї українські іммігранти, і римо-католики і греко-католики, належали, як про се я вже згадував, до римо-кат. громад, — але з приїздом гр. кат. сьвящеників і з побудованєм гр. кат. церквей, греко-католики вилучились від римокат. громад. Правда, легко се їм не пішло. Падали жертви, і то навіть кроваві, по одній і по другій сторонї — гр. католицькій і римо-католицькій (Шенандоа, Па., Шамокин, Па.). Ходило — о бизнес римо-кат. сьвящеників, особливо польських, котрі мали найбільше гр. католиків, і їх обхопив страх перед утратою долярів, які приносили їм дотепер греко-католики. І вони стали орґанїзувати на іммігрантів, що заходились коло орґанїзованя гр. кат. громад, узброєні ватаги, виклинали їх з казальниць, і їх гр. кат. сьвящеників, називаючи їх поганами, що осквернюють римо-кат. церков, і під клятвою забороняли римо-католикам брататись з греко-католиками. Щобиж ще тим певнїйше і то в самім зародку розбити орґанїзацію гр. кат. церкви, стали римо-кат. епископи висилати до Риму доноси і очерненя на гр. кат. сьвящеників і жадали відкликаня їх назад до „старого краю". Зразу се їм справдї удалось, бо на ті оскарженя римська Курія відкликала першого гр. кат. сьвященика Івана Волянського назад до Галичини, з тої буцїм-то

причини, що він жонатий і тим викликує соблазнь між католиками. Та се удалось лише на сей перший раз. Бо скоро після того тілько наплило до З'єдинених Держав гр. кат. сьвящеників, і то жонатих, і тілько в короткім часї побудовано гр. кат. церков, що дальше боротись з ними показалось даремною тратою сил. Тож, остаточно, римо-кат. сьвященики занехали ту боротьбу, погодили ся з гр. католицизмом, як з конечним злом, і лишили греко-католиків в спокою. Римо-католики Українцї остались однак в римо-кат. громадах, а там — скоро вже стали винародовлюватись, особливо в громадах польських і словацьких; винародовлюють ся поволи і ті українські римо-католики, що тепер прибувають до З'єдинених Держав.

Що до церковного маєтку рим. кат. громад, то маєтки ті записані, відповідно до постанов орґанїзацийного статуту рим. кат. церкви в З'єдинених Державах, на римо-католицьку місію, зглядно на прєдставників її в кождій римо-католицькій дієцезії — римо-кат. епископів. Тількиж тягар удержаня рим. кат. церкви спадає на римо-католиків далеко тяжшим тягарем, як прим. на православних, для удержаня православної церкви. Православна церков ставить в своїй орґанїзацийній дїяльности на теренї З'єдинених Держав все ще перші кроки і то не між православними, а греко-католиками, тож мусить дуже оглядно здобувати собі нових вірників, і робить се в той спосіб, що підпомагає новоприбуваючі до православія гр. кат. громади фінансово — будує їм церкви, парохіяльні доми і удержує сьвященика. Римо-католицька церков сего не потребує, вона вже так скріпилась в З'єдинених Державах, що супроти своєї пастви може поступати цїлком беззглядно. І вона так поступає. Тому всї кошти удержаня римо-католицизму скидає невідклично на самих вірних. Будова парафіяльних костелів, парафіяльних домів, конфесийних шкіл, удержанє сьвящеників, учителїв, законів, а дальше будова катедральних костелів, духовних семинарів, шпиталїв, утриманє епископів, семинаристів, усього шпитального перзоналу — і т. д. все

те спадає цїлим тягарем на плечі вірних, і вони безвідклично мусять на все те складати капітали, дістаючи зате в заряді тими маєтками ледви дорадний голос. А що ті кошти не малі, можна уявити собі хоч би із видатків на будови костелів в поодиноких римо-кат. громадах, які навіть в біднїйших громадах, як словацьких або польських, доходять не то до 100, але й до 200 тис. дол. До того прилучаєсь ще удержанє сьвященика, то є місячна платня і оплати за треби, оплати о много більші, як в гр. католицьких або православних громадах, що є, наслїдком безсильности римо-католиків супроти їх парохів, яких беруть все в оборону, як своїх довірених аєнтів, римо-кат. епископи. Скаля оплат за треби не є впрочім усталена, кождий римокат. парох сам їх установляє в дорозї компромісу між своїми потребами а менш-більш усталеними оплатами його попередником. І той компроміс дає в річнім доходї римокат. парохів 15, 20 і 50 тис. дол. Не можна тому подати сталої скалї оплат за треби в польських і словацьких римокат. громадах. Однак пересїчно важнїйші оплати на костели і сьвященикам виносять:

Таблиця 28.

ЧИННІСТЬ	ВИСОТА ОПЛАТ в долярах
На костели:	
датки на „фундуш“	до 50 і більше
місячна оплата стала від особи	0·50
за місце в лавцї в костелї місячно.....	0·25 і 0·50
Сьвященикови:	
за хрестини	5
„ шлюб	25
„ похорон	25 і більше
„ картку до сповіди...	1
на „gwiazdkę“.....	1

Духовенство. Уважаю за потрібне згадати ту ще окремо про українське духовенство, то є — про гр. кат. духовенство, котре, завдяки особливим відносинам серед української іммігрції в З'єдинених Державах, вибилось на верховодяче, управляюче нею становиско. Се духовенство, се між так зв. інтеліґентною верствою української іммігрції, найчисленнійша ґрупа, і своїм суспільним становиском і фінансовою силою наймогутнійша і найвпливовійша. Йому припала роля ініціятиви і проводу, не лише в церковних справах, в справах орґанізації гр. кат. церкви в З'єдинених Державах, але й в організації національно-політичній і культурній, і на всім поклало воно своє пятно. Усе добре і зле, гарне і бридке, почалось від него, воно давало всему почин, і все те, що тепер представляє українська іммігрція в З'єдинених Державах — доброго і злого, є в головній мірі наслїдком його заходів і старань, його умілости зглядно нездарности.

Сьвіцка ґрупа тої інтеліґентної верстви не відгравала, майже до послїдних часів, нїякої самостійної ролї — нечисленна і фінансово незасібна, так була привалена, від самого разу, і чисельною і фінансовою, перевагою того духовенства, що від разу попала в повну залежність від него, і вся її роля в дотеперішнім публичнім житю української іммігрції в З'єдинених Державах звелась до ролї слїпих виконавців заряджень того духовенства.

Найбільше енергії виявило се духовенство в справі орґанізації гр. кат. церкви в З'єдинених Державах — се цїлком зрозуміле, — і тій справі, як найблизшій собі, посьвятило найбільше заходів; воно піднесло її навіть до справи загально-національної і втягнуло до неї усю масу українських іммігрантів—гр. католиків, і довело до того, що через довгі лїта уважано її за найважнїйшу справу публичного житя української іммігрції. Все инше, що робило, робило побіч і в звязку з сею справою. Впрочім, коло всего иншого заходилась лише мала ґрупка з того духовенства, і — се характеристичне — саме найбільш зненави-

джена загалом його. Так, коли говорити про публичну діяльність гр. кат. духовенства, то місце на се ту.

Першим сьвящеником, що приїхав до З'єдинених Держав, був Іван Волянський, з Галичини. Приїхав в 1884 р. Сталось се за посередництвом одного імміґранта, з Литви, Кароля Райса, що держав у той час в Шенандоа, Па „банковий офіс". Він стрічав ся часто з українськими імміґрантами, котрі звертались до него для пересилки гроший до старого краю, і нераз приходилось йому вислухувати їх жалїв, що не мають своєї церкви, та що раді би мати свого сьвященика. Вкінци, спонуканий ними, вислав до тодїшного галицького митрополити Сильвестра Сембрато

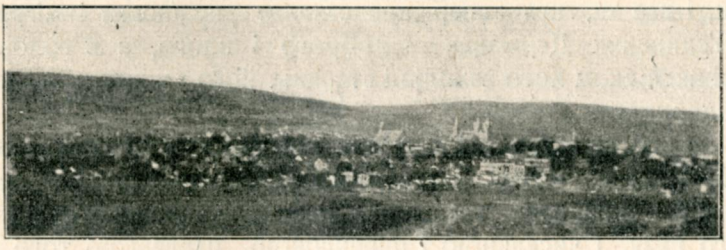

53. **Шенандоа, Па.**

вича просьбу з підписами деяких шенандорських імміґрантів о присланє їм сьвященика, а окремо ще вислав зложені імміґрантами для сьвященика гроші на подорож. С. Сембратович вволив волю шенандорців і вислав їм Волянського.

Волянський осїв в тім-же Шенандоа і зараз кинув ся вишукувати українських імміґрантів, на разї в Пенсилвенії, а опісля в усїх инших державах, де лише що про них зачув. Де прибув, творив зараз церковні гр. кат. громади і став збирати гроші на будову церквей. І до року станула дїйсно перша українська церков, гр. кат., в Шенандоа; крім того розпочав ще будову другої, в Кінгстон, Па. Та скоро спостеріг Волянський, що сам один не зможе обслужити всїх українських імміґрантів, розкинених по величезній те-

риторії, навіть більшими ґрупами, з котрих деякі віддалені були ще одна від другої на пару сот миль. Тож віднїс ся до митрополити С. Сембратовича з представленєм о присланє йому до помочи другого сьвященика. В 1887 р. прибув Зеновій Ляхович. Тодї Волянський оставив його на разї в Шенандоа, поки не покінчено будови церкви в Кінґстон, а сам пустив ся в довгу окружну подорож по далеких українських кольонїях, де хрестив, вінчав, сповідав і орґанїзував гр. кат. церковні громади і комітети для збираня гроший на будови церквей. Обїхав тодї усї важнїйші кольонії, почавши від Ню Йорку аж до Міннеаполїс. Мінн., почім вернув до Шенандоа, і там осїв, а Ляховича вислав до Кінґстон, де саме укінчено будову церкви.

Та в листопадї тогож року Ляхович умер і Волянський знова остав сам. І знова, не могучи дати собі сам ради в душпастирській обслузї іммігрантів, вислав в лїтї 1887 р. до Галичини Володимира Сїменовича, редактора заложеної ним часописи „Америки“, щоби той знова привіз хоч одного сьвященика. Сїменович приїхав до Львова, був у митрополити Сембратовича і представив йому стан річи, але митрополит відповів, що висилати сьвящеників до З'єдинених Держав не може, бо Рим не хоче, щоби до Америки їздили жонаті сьвященики — хиба в крайній потребі, та що, впрочім, годї найти охочих. Всеж таки, остаточно, найшовсь один охочий, а до того нежонатий, Кость Андрухович, і з ним вернув Сїменович до З'єдинених Держав. Андрухович осїв в Кінґстон. І так Волянський з Андруховичем знова душпастирювали в двох. Але в мартї 1889 р. приїхав третий сьвященик, і то вже з Угорщини, Олександер Дзубай і сей осїв недалеко Кінґстон, в Уилкис-бери.

Та саме у той час, на жаданє Риму, митрополит Сембратович відкликав Волянського до Галичини, а то тому, що він жонатий, і Волянський майже по пятилїтнім побутї в З'єдинених Державах від'їхав до краю, давши почин церковній гр. кат. орґанїзації, заснувавши першу українську часопись „Америку“, запомогово - асекурацийні „Брацтва“

і Союз тих Брацтв на случай калїцтв і смерти, і українську торговельну інституцію, на взір львівської — „Народну Торговлю“ (про все те обширнїйше — дальше). Ще раз приїхав Волянський в слїдуючім, 1890 р. до З'єдинених Держав, поладнати спори, які счинились були зараз по його від'їздї в 1899 р. в „Народній Торговлї“, і поладнати непорозуміня, які повстали були за той час в деяких громадах з приводу будови церквей. Але скоро, поладнавши спори, вернув вже на стало до старого краю.

Та по від'їздї Волянського, почали вже прибувати до З'єдинених Держав раз-пораз нові сьвященики, однак вже головно з Угорщини. В осени 1889 р. приїхав з Угорщини Василіянин Кирило Гулович, котрий осїв в Фріленд (Freeland, Pa), а з Галичини Григорій Грушка, котрий осїв в Джерзи-Сіти Н. Дж. І оба вони з Андроховичом умовились що до границь своїх парохій так, що подїлили цїлу територію, замешкалу українськими іммігрантами, на чотири райони-парохії: шенандорський, з 21 дооколичними місцевостями, котрий віддано Андруховичеви; фрілендський, з 18 місцевостями, котрий віддано Гуловичови; джерзиситський з 9 місцевостями (між ними і Ню Йорк), котрий віддано Грушцї; четвертий-же, олифантський, з 8 місцевостями, лишено необсаджений, однак всї три умовились доїжджати там по черзї. Дзубая, що вже був у той час в З'єдинених Державах, до сеї умови не втягнено, і сей вів своє дїло на власну руку в Уилкис-бери (в районї парохії олифантської).

Ся умова не здалась однак на нїчо, бо ще не змогли ті три парохи обїхати усї місцевости своїх парохій, а вже наплило з Угорщини тілько нових сьвящеників, що цїлий той подїл відразу став без значіня, — кождий новий сьвященик, що приїхав до З'єдинених Держав, впихав ся до котроїсь місцевости, що лежала в районї одної з тих чотирех парохій, і творив нову парохію, відбираючи до неї часть дооколичних місцевостий. Ще таки того самого року, 1889, приїхали з Угорщини Іван Запотоцький і Михайло Товт; в слїдуючім роцї Стефан Яцкович і Алексїй Товт —

з Угорщини, а Теофан Обушкевич з Галичини, а за ними незадовго, з Угорщини: Никифор Ханат, Корнило Лавришин і Августин Лавришин; і дальше ще 7-мох, так, що з кінцем 1891 було вже 19 гр. кат. сьвящеників, з чого 16 з Угорщини, а лише три з Галичини, — Андрухович від'їхав був вже за той час до Галичини, відкликаний митрополитом Сембратовичем. А недовго опісля, бо в 1894 р., було вже 30 гр. кат. сьвящеників, з чого 26 з Угорщини, а 4 з Галичини, четвертий — Іван Константкевич, прибув до З'єдинених Держав в 1893 р. і осів в Шамокин (Shamokin, Pa).

З приїздом тільки нових гр. кат. сьвящеників розпочала ся та горячкова будова церквей, про що вже висше була згадка, але, рівночасно з тим, і завзята боротьба між самими сьвящениками — о парохії. Кождий хотів захопити як найлучшу парохію, в першій мірі з'орґанізовану, таку, котра вже мала свою церков. Але ті парохії були вже всї обсаджені, тож кождий із сьвіжо-прибулих сьвящеників старав ся висадити з них дотеперішного пароха, то інтригами проти него, то лестними обіцянками церковним комітетовим, а як то не помагало, то погрозами, щоби лише видобути від них для себе згоду на парохованє в їх місцевости. Але то не все удавалось. Тодї вдирались насильно в посїданє церкви і парохіяльного дому і оголошували себе парохами тої громади; — той спосіб здобуваня парохії заінавгуровано в 1897 р. в Кінгстон.

І так розпочав ся період найогидніїших скандалів, який мало котра віроісповідність переходила в З'єдинених Державах.

До тих спорів о парохії, втягнено також громади, бо кождий з кандидатів старав ся між членами громади витворити для себе партію. Так і творили ся дві, три партії по громадах — відповідно до числа кандидатів, і кожда попирала свого. З того приходило відтак до бійок перед церквою і в церкві, бо одна партія старала ся впровадити свого кандидата до церкви, а друга старала ся не впустити

його, а впровадити свого. Тоді вмішувалась в бійку поліція і впроваджувала до церкви того кандидата, котрого партія перша її покликала. „Побіджений“ кандидат мусів тепер іти до иншої громади шукати місця — однак не все, бо декуди кандидати так завзято опирали ся при своїм, що оставались таки на місци, відривали „свою“ партію від громади — в порозуміню з яким „неузнаним“ бизнесменом — і орґанїзували нову парохію в тій самій місцевости. В Гейзелтон (Haselton, Pa) прим., в маленькій місцевости, було в 1894 р. аж три гр. кат. парохії, з трома церквами і трома парохами, і уся дїяльність тих трех парохів зводилась до того, що кождий з них виклинав в церкві двох других, насилали один на другого поліцію і всї три видирали собі взаїмно парохіян. Нераз знова бувало так, що громада зараз на початку зневірювалась до свого пароха, котрий немилосерно тягнув з неї доляри, тож як трафляв ся який новий кандидат, що обіцював знизити тарифу за треби, рада була його приняти до себе на пароха. Та дотеперішний парох не хотїв уступити, а коли на него стали сильнїйше напирати, він обставляв церков і парохіяльний дім, як beatus possidens, полїсменами, і нового пароха, котрого хотїла впровадити громада до церкви, до церкви не впускав. Нераз ті спори рішались доперва судовим вироком, але найчастїйше побіджала більша безличність і цинїзм сьвященика.

В тім всїм много помагала сьвященикам безрадність громади і безхарактерність церковних комітетових. Громадяне просто не знали, як собі з тим всїм дати раду, а комітетові церковні, зглядно конкуруючі о впливи в громадї одиниці, звичайно бизнесмени-салонїсти, входили в тайні умови з поодинокими сьвящениками, кандидатами на парохії, і вели справу так, як їм було вигідно.

Ті спори і бійки не ограничували ся однак лише до тих місцевостий, де були церкви, а при них сьвященики. Не у всїх місцевостях, де жили українські іммігранти, можна було будувати церкву і удержувати сьвященика, — по мно-

гих місцевостях жило ледви по кільканайцять іммігрантів. Тож до кождої з'організованої вже парохії, в місцевости, де вже було більше число іммігрантів, належали ще дрібні громади із дооколичних місцевостий. І о ті то дрібні громади велись рівнож між сьвящениками боротьби. Кождий парох бажав захопити для себе як найбільше число тих дооколичних громад, але раз-враз стрічав ся там зі своїм сусїдом-парохом, що також старав ся о ті громади для себе. І знова йшли сварки, бійки і проклони між „партіями" кождого із конкуруючих сьвящеників і між самими сьвящениками.

Вся та боротьба відбувала ся в неможливо нахальний спосіб. „Свобода"; орган галицьких сьвящеників, яких у той час було лише чотирех, на вид того нахальства угорських сьвящеників, яких вже було шіснайцять, виходить вкінци з терпцю і починає в безпощадний спосіб, не перебираючи вже в словах, виводити всї ті душпастирські подвиги на сьвітло денне, і в 44 ч. з 1894 р. в статї: „До всїх Русинів в краю і в Америцї", так їх характеризує: „Безхарактерність, безсоромність, ненаситна жажда гроша, безсовісність, безчельність, свиняча упертість руського перекінчика з мадярського табору, посьвяченого на попа, переходить границї можливости — ту, в Америцї"... „Проти мадярських форманів[1]), перекінчиків, циганів, педлярів[2]), купців, заволоків — є нашим обовязком виступити". „Є нашим обовязком змалювати тую чесну громаду з переду і з заду, а відтак показати людям, щоб їй добре придивили ся і пізнали, що не кождий ладан пахне."

Угорським сьвященикам стала „Свобода" невигідною, і вони почали виклинати її в церквах і забороняти людям її читати, називаючи її то польською газетою, то українською, то соціялїстичною, то анархістичною, і грозили всїм, що взяли би її до рук — пеклом. Рівночасно почали накидати ся на галицьких сьвящеників а при них і на всїх Галичан-іммігрантів, називаючи їх згірдливо „Поляками",

[1]) провідників; [2]) ганделесів.

і на кождім кроці почали докучувати галицьким іммігрантам, щоби в той спосіб відчужити їх, як небезпечних буителів, від угорських іммігрантів. Роздратовані Галичани-іммігранти дійсно почали тоді віддїлювати ся від угорських церковних громад і орґанїзувати ся в окремі громади — галицькі.

Те віддїлюванє себе від угорських громад прийшло галицьким іммігрантам не тяжко, бо саме у той час почали напливати з Галичини молоді сьвященики — саме ті, що в історії національно-політичного руху між українською імміґрацією в З'єдинених Державах відіграли незвичайно важну ролю. Були се бувші члени „Американського Кружка", який завязав ся був з початком 1890 рр. в львівськім духовнім семинари, і поставив був собі за ціль підготовити з поміж питомців семинара для українських іммігрантів в Америці ряд ідейних людий, які зараз по укінченю теольогічних студій, виїхалиб до іммігрантів в Америці і сталиб переводити між ними серіозну орґанїзацийну і просьвітну роботу. Допускали до сего кружка лише людий певних, „своїх", перенятих любовію до свого народу і охочих працювати для него. Щоби однак бути вільними і не мати звязаних родиною рук, і не потребувати задля неї оглядати ся на церковні власти, в старім і новім краю, з якими в своїй дїяльности могли би попасти в конфлїкт, рішили висьвячувати ся безженними. Під зглядом суспільних і політичних думок склонював ся сей Кружок цїлком до саме у той час завязаної в Галичині молодої партії української — радикальної, яка перша серіозно поставила була на дневний порядок публичного житя українського загалу в Галичині справу оборони інтересів сїльської бідноти.

Кружок сей складав ся з немного членів — всего 8.

Перший із членів того кружка виїхав до З'єдинених Держав Нестор Дмитрів. Приїхав до З'єдинених Держав з початком 1895 р. і осїв в Монт Кармел (Mont Carmel, Pa), і зараз обняв редакцію „Свободи". Скоро по нїм, в тім-же році, приїхали ще другі два товариші: Микола

Стефанович, котрий осїв зразу в Бофало Н. Й., а в пару місяців переїхав до Пітсбургу, Па., і Іван Ардан, котрий осїв в Джерзи Сіти, Н. Дж. До них прилучив ся зараз пробуваючий вже від 1893 р. в З'єдинених Державах Іван Константкевич. В 1897 р. прибувають ще три товариші: Стефан Макар, Антін Бончевський і Микола Підгорецький. Тодї Нестор Дмитрів виїжджає на пару місяців до Канади, куди як-раз в тім часї звернула ся була нова еміґрацийна струя з Галичини (східної) і з Буковини, і треба було заопікувати ся першими канадийськими іммігрантами, і там став вишукувати для них фарми і їх на фармах розміщувати. На йогож місце, в Монт Кармел, осїв Стефан Макар, котрий обняв також редакцію „Свободи". Другі два —Антін Бончевський осїв в Ансонії (Ansonia, Conn.), а Микола Підгорецький в Джерзи Сити, на місце Івана Ардана, котрий переїхав до Олифанту. В слїдуючім роцї, 1898, приїзджає до З'єдинених Держав єще оден товариш — Павло Тимкевич, та сей зараз-же виїжджає дальше — до Канади, до провінції Алберта (Alberta), де перебуває майже рік, на новій фармарській кольонії українських іммігрантів в околицях міста Едмонтон (Edmonton, Alta), а Нестор Дмитрів осїдає в Бофало, на граници З'єдинених Держав і Канади, з відки виїжджає раз-враз стрічати нові партії переселенців канадийських і розміщує їх на фармах. З кінцем 1898 р. вертають оба на стало до З'єдинених Держав, і Дмитрів осїдає в Трой (Troy, N. Y.) а Тимкевич в Йонкерс (Yonkers, N. Y.). І так цїлий „Американський Кружок" найшов ся в З'єдинених Державах.

54. **Нестор Дмитрів.**

Перше, з чим стрінули ся товариші з „Американського Кружка", станувши на американській земли, була крайна духова темнота українських іммігрантів, Лемків і Угорщан, і — те вонюче багно, яке за короткий час, бо ледви в протягу пару літ, змогли витворити між українською іммігрaцією угорські сьвященики. Так зараз, з огляду на маси іммігрантів, взялись до закладаня по громадах, де лиш удалось їм добути вплив, школи, і то для дїтий і для старших, відтак розпочали видавництво популярних книжочок, взялись до закладаня читалень, уряджуваня аматорських театральних вистав, вечерків, концертів, а крім того розвели горячу агітацію за закладанєм, по всїх місцевостях, де лише удалось їм дійти, запомогових Брацтв на случай калїцтв і хоріб, і єднали їх в обєднюючім ті Брацтва Товаристві „Руськім народнім Союзї". Зноваж супроти угорських сьвящеників виступили з рішучою критикою їх дїяльности, відкриваючи безпощадно перед іммігрантами усю їх погубну роботу.

До яких висліїдів довела отся ріжнородна дїяльність бувших членів „Американського Кружка", про се буду говорити дальше, — ту задержусь лише при їх дїяльности на поли церковнім.

Справи, що лежали в обсягу церковних справ, а які домагали ся скорого полагодженя, були: упорядкованє правно-приватних відносин церковного майна, усталенє порядку в наставлюваню парохів при гр. кат. церквах, а понад все— загальна організація гр. кат. церкви в З'єдинених Державах, що впрочім обіймає й обі попередні справи.

Справа упорядкованя відносин гр. к. церкви в З'єдинених Державах, її приватно-правного і публично-правного становища, стала від самого разу, з хвилею приїзду першого гр. кат. сьвященика, Волянського, актуальною. Вже тоді рим. кат. епископи і сьвященики не хотїли її узнати, і навіть постарались о те, що римська Курія відкликала Волянського, по пару літах побуту його в З'єдинених Державах, назад до Галичини. Але сьвященики мимо того стали

напливати до З'єдинених Держав, а гр. католицькі громади ставити, одна по другій, церкви. Супроти сего римо-кат. епископи на разї здержали ся від яких небудь дальших заходів проти гр. кат. церкви. І уложилось так, що церкви, записані на громади, оставались при громадах, а лише юрисдикцію сьвященикам удїлювали рим. кат. епископи на підставі документів, виставлюваних священикам їх старокраєвими епископами.

Але вже з кінцем 1890 р., в жовтни, відбув ся перший З'їзд тодїшних священиків, яких на той час було 9 — хоч з'їхалось 8, в Уилкис-бери, Па, де по при справи, як заснованє запомогово-асекураційного товариства для українських іммігрантів і заложенє нової часописи „церковно-народної", нараджувано ся також над органїзацією гр. кат. церкви в З'єдинених Державах, при чім рішено домагати ся від римської Курії для греко-католиків, в виду відмінности в обрядї, окремого гр. кат. епископа.

Такий сам З'їзд відбув ся в слїдуючім роцї, з початком грудня, в Гейзелтон, Па, при участи 14-тьох сьвящеників. Вправдї головним товчком для скликаня його не були справи органїзацийні, а означенє становиска, яке мають заняти гр. кат. сьвященики проти роспоряженя Префекта конгрегації „de Propaganda fide" Сімеонїого з 1 жовтня 1900 р., виданого гр. кат. епископам в старім краю, щоби не висилали до З'єдинених Держав жонатих сьвящеників, а тих жонатих, що вже суть в З'єдинених Державах, візвали до повороту. Се розпоряженє викликало було велике заворушенє між сьвященіками, особливо угорськими, котрі майже всї були жонаті; тому й наради на тім З'їздї були дуже бурливі — відгрожувано ся навіть, що коли би те розпоряженє мало остати обовязуючим, то діткнені ним (жонаті) сьвященики перейдуть на православіє (А. Товт, хоч вдовець, перейшов вже був в тім роцї з своєю громадою в Міннеаполїс на православіє), і рішено не піддати ся сему розпорядженю. Але крім сего ведено наради і над справами органїзацийними, і навіть уложено в справі положеня гр. кат.

церкви в З'єдинених Державах меморандум і вислано до Апостольського делєгата в Уешінґтонї Сатоллї-ого, депутацію під проводом сьвящ. Никифора Ханата, яка се меморандум йому предложила.

Повисше розпорядженє конґрегації справдї не зістало, відай в наслїдок гейзелтонського протесту, застосоване в З'єдинених Державах. За те в відповідь на предложене Апостольському делєґатови меморандум, зістав згаданий висше провідник депутації Никифор Ханат назначений, в слїдуючім вже роцї, 1902, провізоричним управителем гр. кат. церкви в З'єдинених Державах, а властиво посередником між гр. кат. сьвященіками а римо-кат. епископами — головно в справі обсад гр. кат. парохій і для полагоджуваня спорів між сьвященіками о парохії. Сего уряду однак скоро Ханат зрік ся (вправдї не формально а фактично) в наслїдок безнастанних інтриґ проти него — угорських сьвящеників.

Настає коротке interregnum, в котрім нормуючою силою в церковних відносинах стають знова інтриги, підступ, взаїмні обвинуваченя і насильні „наїзди" на парохії. Однак, коли такий стан доведено до краю, скликав згаданий висше Ханат на серпень 1905 р. знова З'їзд сьвящеників до Скрентону. Але на сей З'їзд з'явились з угорських сьвящеників лише „мункачівцї" (з мункачівської дієцезії) а з галицьких лише оден Т. Обушкевич, зате „пряшівчани" (з пряшівської дієцезії)[1]) з решта галицькими сьвященіками, котрим усїм вже надто допекли „мункачівцї" безпардонним загарбуванєм лучших парохій (через що й не були в силї перемогчи себе, щоби радити разом з „мункачівцями") з'їхали ся в той час в Фріленд, Па і окремо завели наради. На З'їздї в Фріленд не прийшло однак до нїяких ухвал, зате

[1]) „Мункачівцї" і „пряшівчани" се два непримиримі табори між угорськими сьвященіками. Перші — „аристократи", посїдачі богатших парохій, при тім здекларовані мадярофіли; другі — „демократи", посїдачі лихших парохій, вони однак почувають себе більше „Русинами" і тому більше нахиляють ся до галицьких сьвящеників.

в Скрентонї „мункачівці“ засновали „Брацтво гр. кат. сьвящеників в Америцї під покровом сьв. Андрея Первозванного“ і поручили видїлови сего Брацтва веденє і нормованє справ гр. кат. церкви. Предсїдателем сего Брацтва вибрано Ханата а його заступником Обушкевича.

Щоби поєднати роз'єднаних і здержати деморалїзацію, яка вже почалась ширити із-за тих спорів між самими іммігрантами, спросив Іван Константкевич (Галичанин) парох в Шамокин, Па, в червни 1896 до Шамокин усїх сьвящеників на нараду. З'їхалось однак лише 14 сьвящеників, всеж таки представники всїх „партій“, і там рішено скликати знова всїх їх на липень до Олифанту, для остаточного полагодженя спірних справ. На сей однак З'їзд, котрий відбув ся як З'їзд „Брацтва гр. кат. сьвящеників“, з'їхалось лише 11 сьвящеників, — сим разом збойкотували його вже „мункачівці“, за те, що на запросинах підписав ся не Ханат (Угорщанин), а Обушкевич (Галичанин), і З'їзд задля малого числа учасників, не приняв знова нїяких конкретних ухвал. Зате „мункачівці“ з'їхали ся, в жовтни, до Пассейк (Passaic, N. I.), і там ухвалили заложити нове Брацтво, з тою однак особливою постановою, що до сего Брацтва не можуть належати галицькі сьвященики (се Брацтво не зістало однак формально засноване і воно так і загибло, не народившись).

Наступив знова розкол. До того розколу причинились в великій мірі інтриги А. Товта, котрий, перейшовши на православіє, всїми силами старав ся не допустити до з'орґанїзованя гр. кат. церкви. Але се удавалось йому лише до певної міри. Остаточно брали верх і поконували ті його інтриґи амбіція і жадоба почестий деяких одиниць з поміж гр. кат. сьвящеників, котрі власне при орґанїзованю гр. кат. церкви і уладжуваню її відносин до римо-кат. церкви надїялись вибити ся на чільні становиска в гр. кат. церкві, і тому, з своєї сторони, всїми силами заходились коло її з'орґанїзованя. Задля сего, мимо тільки неудач, вели дальше розпочате дїло, нїчим не зражуючись і не

опускаючи рук. І завдяки їм вже в слїдуючім, 1897 р., на IV Головній Конвенції запомогово-асекурацийного товариства (Угорщан) „Соединенія гр. каѳ. русскихъ Братствъ“ піднесено знова сю справу,[1]) при чім сильно зазначувано конечність заложеня гр. кат. епископства, а навіть рішено вислати в тій справі до Риму і до австрийсько-угорського мінїстерства заграничних справ меморандум.[2])

Ті безпорядки між сьвященіками спонукали також і конгрегацію de Propaganda fide вмішатись в справи гр. кат. церкви, і тодїшний префект конґреґації, Мєчислав Лєдоховскі, видав в тім-же роцї, в маю, розпорядженє, яким візвав рим. кат. архіепископів провінцій, де живуть більшим числом греко-католики, щоби в порозуміню зі своїми епископами-суфраґанами вибрали, для кождої провінції окремо, спосібного але безженного гр. кат. сьвященика, а колиб такого не було, то римо-католицького, що розуміє гр. кат. обряд, і поручили йому „чувати і управляти народом і сьвященіками сего обряду, однак ві всїм за згодою місцевого епископа, котрий після свого осуду може дати йому facultates“. Однак з сего розпорядженя не вийшло рівнож нїчо.

Зате в 1899 р., в червни, відбув ся знова З'їзд сьвященіків всїх „партій“ в Філаделфії, на якім заложено нове

[1]) На тих Головних Конвенціях запомогово-асекурацийних Товариств, порушують ся справи не лише дотикаючі стисло інтересів Товариства, але й справи більш загального характеру — національного, полїтичного, культурного, і ті Конвенції суть в певній мірі Конґресами „партій“, в котрих руках ті Товариства находять ся.

[2]) Члени бувшого львівського „Американського Кружка“ стояли осторонь тої акції. „Свобода“, накликуючи в 10 ч. з 1896 р. — перед з'їздом в Олифантї — сьвященіків і делеґатів гр. кат. громад на віче в справі орґанїзації гр. кат. церкви, заявляє: „борони Боже, щоб ми сягали аж за епископом. Ми маємо примір, як ґаздують американські епископи, і се для нас вистарчить і за науку і остереженє. Впрочім ми занадто бідний народ, щоби мали такий величезний тягар на барках двигати.. Нарід і сьвященики повинні разом і самі собою, то є церквами і церковними маєтками рядити“. Подібне становиско заняла „Свобода“ і по конвенції „Соєдиненія“ в 41 ч. 1897 р. в статї: „Що робити?“.

управляюче тїло: „Товариство гр. кат. сьвящеників ім. сьв. Кирила і Методія“ і йому поручено вести справи гр. кат. церкви в З'єдинених Державах. Головою сего товариства вибрано Т. Обушкевича (Галичанина). Але се Товариство, зглядно його видїл „совіт“, так став вести справи сторонничо і викликав тілько невдоволеня між сьвящениками і іммігрантами, що по роцї, се Товариство, стративши всяке довірє у загалу, перестало істнувати.

І так безголовє тревало дальше. При тім претенсії рим. кат. епископів до гр. кат. громад і їх маєтків що-раз збільшались. До тогож рим. кат. епископи, не розумїючи анї гр. кат. обряду, анї обставин і відносин між гр. кат. сьвящениками, окружались підлесними їм одиницями з поміж тих сьвящеників, головно „мункачівцями“, які переписували на них церковні маєтки, і зискували за се у них згляди для себе, а ті користали з того так, що інтригами і клеветами висаджували сьвящеників із парохій, о котрі їм розходилось, і самі там осїдали. При тім всїм відношенє рим. кат. епископів до гр. кат. церкви взагалї було згірдливе, епископи уважали її як щось менше вартне, а деякі відносились до неї просто з ненавистію, як до чогось, що наносить обиду рим. кат. церкві.[1])

Таке відношенє епископів до гр. кат. церкви мусїло викликати реакцію серед гр. кат. духовенства. І справдї, хоч воно вже тільки разів понесло невдач в заходах коло унормованя внутрішних справ своєї церкви і відношеня її до римо-кат. епископів, то таки дальше ще підіймалось нових заходів, в надії, що може хоч тим разом удасть ся

---

[1]) Як зразок тої нетерпимости і ненависти можна подати ту загально звісну з того часу між українською імміґрацією подїю, яка лучила ся була при посьвяченю одного рим. кат. костела, словацького, в Пітсбурґ-у, Па, коли то епископ, побачивши в брамі костела між духовенством, що вийшло його зустрічати, також і запрошеного на ту урочистість гр. кат. священика, убраного в фелон, після грецького обряду, заявив, що доти не вступить до костела, поки сей сьвященик не скине фелону і не відійде від вівтаря. І сей сьвященик мусїв відійти.

щось скласти. Колиж однак дотеперішні ініціятори усіх тих заходів — угорські сьвященики, поносили самі невдачі, так тепер піднялись сеї роботи галицькі сьвященики, згл. бувші члени „Американського Кружка“, так зв. згірдливо „попики-радикали“. І в 1901 р. в маю з'їжджають ся вони разом з делєгатами гр. кат. громад (галицьких) до Шамокин, Па. і закладають нове управне тїло для справ гр. кат. церкви під назвою: „Товариство руських церковних громад в Сполучених Державах і в Канадї“. На чолї сего Товариства поставлено „Головну Раду“, зложену з 6 членів, по половинї з сьвящеників і сьвіцких, а головою її вибрано Івана Констанкевича, і їй віддано ладнанє церковних справ в 15 гр. кат. громадах, які до того Товариства приступили. Із сьвящеників піддалось її зарядженям 10.

55. Іван Констанкевич.

Те Товариство проістнувало довше, як усї попередні, бо 6 лїт, аж до приїзду, в 1907 р., гр. кат. епископа Ортинського, і ладнало справи в громадах, які до него належали, з загальним узнанєм. Угорські сьвященики не узнали однак сеї нової церковної управи, і від Товариства держались осторонь. На них впрочім Головна Рада не числила, стративши надїю — принайменше до якогось часу — щоб можна було разом з ними до чого довести.

До римо-кат. епископів, і взагалї до римо-католицизму віднеслось знова се Товариство дуже різко, і на час істнованя сего Товариства і при його співдїланю, припадає нова, і дуже характеристична для тих часів струя, яка, хоч посе-

редно, значно вплинула на оконечне усталенє відношеня гр. кат. церкви супроти римо-католицької в З'єдинених Державах.

В 7 ч. „Свободи“ з 1902 р. помістив редактор Іван Ардан статю під заголовком: „Скажім собі правду в очи“, в якій виказав зневажливе і облудне відношенє римської Курії і рим. кат. епископів до гр. кат. церкви і закінчив сю статю окликом: „Проч з Римом!“. Рівночасно, як парох гр. кат. громади в Олифант, Па, вислав до свого дієцезального рим. кат. епископа Гобена (Hoban) в Скрентонї, Па письмо, в котрім заявив, що не узнає його своїм епископом і жадає, щоби він вичеркнув його із спису підвладних йому сьвящеників.

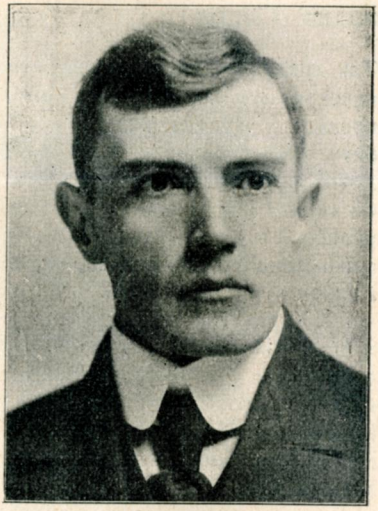

56. **Іван Ардан.**

Статя ся викликала незвичайне заворушенє між греко-католицькими громадами, була загально обговорювана і дискутована, і у всїх галицьких громадах стрінула ся з повним признанєм. Епископ Гобен знова екскомунїкував Ардана.[1])

[1]) В звязи з сею справою стоїть також голосний процес епископа Гобена о гр. кат. церков в Олифантї, де був парохом Ардан. В наслїдок посторонної намови, звернулось, по екскомунїкації Ардана, сїмох гр. кат. імміґрантів в Олифантї з зазивом до епископа Гобена, щоби той заказав відправляти Арданови богослуженя в олифантській церкві, відобрав від него ключі від церкви і усунув його з парохії. Гобен послухав сего зазиву. Однак церковна громада олифантська запротестувала проти сего, заперечуючи, щоби вона коли небудь належала під церковну власть римо-кат. епископів, і щоби рим. кат. епископ міг установляти або усувати гр. кат. пароха при її церкві.

Щоби справу основнїйше обговорити і дати можність ширшому загалови висказати що до неї свою думку, скликала Головна Рада „Товариства руських церковних громад“ на 26 марця того року до Гарізбургу (Harrisburg, Pa) З'їзд гр. кат. сьвящеників і делєґатів гр. кат. громад. З'їхалось 9 сьвящеників (галицькі) і делєґати 10 громад. Проводив З'їздови голова Товариства Іван Констанкевич, а ре-

---

Так справа дійшла до судового процесу. Але побідником вийшов епископ. Суд таки признав йому, як римо-кат. епископови, право установляти і усувати парохів при гр. кат. церкві — і Ардан мусїв уступити. Громада вправдї рішила була відкликатись єще до висшої судової інстанції, навіть завязав ся був для сеї справи окремий комітет, бо справу сю узнали галицькі сьвященики за справу засадничу, та до розправи в другій інстанції не прийшло. Показало ся, що кошта другої інстанції булиб так великі, що зложитись на них булоб за тяжко, і вирок першої інстанції остав остаточним вироком.

Характеристичне ту ще й те, що угорські сьвященики стояли в цїлій тій справі осторонь. Щобиж однак приподобатись рим. кат. епископам, використали инший публїцистичний виступ Ардана в „Свободї“, з нагоди убійства президента З'єдинених Держав Мек Кінлея, і, вдаряючи із-за сего виступу на него, посередно себе їм зарекомендували. Саме в той час анархіст Чолґош убив президента Мек Кінлея. Вся преса однодушно осудила се убійство і розвела незвичайно живу акцію і нагінку проти анархістів. Ардан, подаючи в „Свободї“ вістку про те убійство, рівнож осудив сей чин, додав однак скромну увагу, що, як коли убють де якого представника капіталїзму, як от прим. Мек Кінлея, то нема границь обуреня в буржуазийній пресї на таке убійство, але коли капіталїзм убиває тисячі і тисячі робітників при працї, то се тій пресї нї на хвильку не мішає спокою. Ту увагу зараз підхопив орган „Соединенія греко-каѳ. русскихъ Братствъ“ і угорських сьвящеників „Американскій русскій Вѣстникъ“. Вже з приводу екскомунїкації Ардана епископом Гобеном, Головний Уряд „Соединенія“ засуспендував його з уряду контрольора „Соединенія“. „А. Р. Вѣстникъ“ підхопив його увагу про убійство Мек Кінлея і заденунціював „Свободу“ і Ардана перед державною властію, що Ардан пропаґує в „Свободї“ анархізм і похваляє убійство Мек Кінлея. Рівночасно заденунціовано Ардана й в англїйській пресї. Англїйська преса счинила великий шум — а суд розпочав слїдство. Та скоро виказалась безпідставність обвинувачень на Ардана і слїдство проти него застановлено, а денунціянти вийшли з порожними руками.

ферував Антін Бончевський. Головною темою нарад З'їзду було питанє: „Чи маємо ми, американські Русини, признавати Папу римського за голову руської церкви, чи нї?" Наради були дуже оживлені, що й відповідало великому заінтересованю сею справою галицькими іммігрантами, а чого висловом були в незвичайно різкій формі висти-

57. Антін Бончевський.

лїзовані 45 телєграм і пять привітних письм, надісланих з ріжних сторін З'єдинених Держав на З'їзд.

З'їзд не піддавсь вповнї кличеви „Проч з Римом!" — станув на посередній дорозї, з Римом не зірвав, але з другої сторони поставив ряд застережень, які мали би забез-

печувати греко-кат. церкві давну автономію і поставити її в цілком незалежне становище від рим. кат. епископату. І так зажадав відкликаня усіх розпоряджень конґреґації de Propaganda fide, видані для греко-католиків в Америці, які в чім небудь нарушували признані з давна привілеї гр. кат. церкві; дальше, зажадав основаня самостійного греко-кат. епископства, евентуально епископств в Америці, при чім епископа мали би вибирати сьвященики і делєґати церковних громад, сам-же епископ мав би бути залежним безпосередно від папи, а не від конґреґації de Propaganda fide; вкінци зажадав основаня гр. кат. патріярхату, котрому підлягалиб усї греко-кат. епископи в старім і новім краю.[1])

Клич „Проч з Римом!“ і жива дискусія по часописях і аґітація між іммігрантами змусили знова римську Курію звернути пильнїйшу увагу на справи гр. кат. церкви в З'єдинених Державах і спонукали її до скорійшого їх полагодженя. Се тим конечнїйше, що православна місія, користаючи з замішаня між греко-католиками і їх явного розжаленя і обуреня проти римської Курії, розвинула між ними дуже живу пропаґанду православія, і в короткім часї змогла виказати ся цілком немалим успіхом. Так в цьвітни того року приїжджає до З'єдинених Держав „апостольський візитатор“ гр. кат. церквей Андрій Годобай, крилошанин пряшівської епархії. Вибрав його Рим зі згляду на більшість сьвящеників з Угорщини і під напором угорського правительства, котре, занепокоєне пропаґандою українства

---

[1]) Резолюції З'їзду в Гарісбурґу відбили ся відгомоном в Галичинї і спонукали гр. кат. митрополита Андрея Шептицького відізватись з остереженєм і доганою для американських греко-католиків в Посланію з 20 серпня 1902 р. На се Посланіє відповіло „Товариство руських церковних громад“ згл. „Руська церков в Америцї“ (бо так переназвало себе се Товариство на З'їздї в Гарісбурґу) брошурою Ант. Бончевського, написану в незвичайно різкім тонї, під заголовком: Унїя в Америцї. Причинок до відносин руської церкви. Відповідь Андреєви гр. Шептицькому, митрополитови львівському гр. кат. обряду на його посланіє з 20 августа 1902 р. Накладом Фонду Народного. New York, N. Y. 1902.

між угорськими іммігрантами галицькими „попиками-радикалами“ і побоюючись, щоби та пропаганда не відбилась в непожаданий для него спосіб і на угорських сьвященикаx, зажадало на „візитатора“ свого, довіреного чоловіка, який наглядав би за ними і піддержував між ними мадярський патріотизм. Воно і переняло на себе тягар удержуваня його, визначивши йому річну платню в 6 тис. дол. Щож до самої гр. кат. церкви, то завданєм його було доглядати всї дотикаючі її справи і правити духовенством в стислім порозуміню з місцевими рим. кат. епископами і з їх порученя.

Однак цїла та акція римської Курії і угорського правительства не удалась. І не удалась — знова через роздор, який доконав ся як-раз задля сеї номінації між гр. кат. сьвящениками взагалї, а угорськими особливо. Передовсїм не узнали його своїм настоятелем галицькі сьвященики, а то тому, що він їм не представив ся і все їх оминав, а навіть на З'їзд в Бруклинї (Brooklyn, N. Y.), в маю тогож року, на який спросив гр. кат. сьвящеників, щоб їм представитись, спросив — лише угорських сьвящеників, а галицьких поминув. З угорських знова, не узнали його „мункачівці“, через те, що він не з їх епархії; задля того й почали знова, своїм звичаєм, проти него інтриґувати і всюди його повагу обнижувати. Грала ту також значну ролю подразнена амбіція деяких із провідників „мункачівців“, що чули ся покривдженими а навіть обиджеными сею номінацією, уважаючи, що ся почесть і уряд повинні були котромусь з них припасти[1]).

І так Годобай остав ся лише de titulo „візитатором“, de facto був блукаючим пастирем, без стада.

Одиноким слїдом його візитаторства остались „Статуты самоуправленія (автономіи) греко-каѳ. церкви въ Соед. Штатахъ Сѣверной Америкѣ“, які предложив на скликаній ним в липни 1902 р. Конвенції гр. кат. сьвящеників (однак

[1]) Гл. ряд статей К[орнила] Л[авришина] в „Американск-ім Русск-ім Вѣстник-у“ за р. 1902 і статї І[вана] С[або] в „Slovenski American“ з тогож року.

лише угорських) і делєґатів гр. кат. церквей в Скрентонї, Па, які однак анї на тій Конвенції анї на жаднім иншім З'їздї не зістали дефінїтивно приняті і не вийшли в житє[1]).

І так місія Годобая скінчилась — повним фіяском. І він, нїким не признаний і всїми опущений, а наконець „здетронїзований" „мункачівцями" на З'їздї в Клівленд, О. в жовтни 1905 р., поблукавши ще троха в пошукованю за стадом по З'єдинених Державах, вернув до старого краю.

---

[1]) На ту Конвенцію явив ся також, хоч не запрошений, Нестор Дмитрів і запротестувавши проти того, що не запрошено до неї також галицьких сьвящеників, хоч там мала обговорюватись і рішатись справа орґанїзації гр. кат. церкви в З'єдинених Державах, перепер разом зі сьвіцкими делєґатами, при дискусії над статутом, постанову, що церковні маєтки мають належати аж до утвореня гр. кат. епископства до громад, опісля маєтки мають вправдї бути переписані на гр. кат. епископа, але управа ними має належати посполу до епископа і громад, сам же епископ має бути вибираний разом сьвящениками і делєґатами громад. Сею постановою не був вдоволений Годобай, тому, коли опісля при дискусії над точкою, якою мовою має бути видрукований статут, счинив ся великий крик і замішанє (Годобай пропонував, щоби статут видруковано в мовах мадярській, словацькій, українській — властиво в українсько-русскім жарґонї — і анґлїйській, Дмитрів знова, щоби видруковано лише в мовах українській і анґлїйській), Годобай скористав з замішаня і Конвенцію розвязав, заявляючи, що остаточне порішенє тої справи як і взагалї дефінїтивне принятє статуту відкладає до другої Конвенції, яку невдовзї скличе. І справдї на жовтень того року скликав знова Конвенцію до Гейзелтон, Па. Але до тої Конвенції вже не прийшло. Годобай розіслав з запрошенями на Конвенцію новий проєкт статуту, відмінний від скрентонського і проти того оголосили усї галицькі сьвященики протест (в 39 ч. „Свободи"), закидуючи Годобайови, що в тім статутї відобрав громадам увесь вплив на церковні справи — що до управи церковними маєтками і обсади парохій — і „самоуправленіє гр. кат. церквей" перетворив в „самоуправленіє гр. кат. сьвящеників". Також Головна Рада „Руської церкви в Америцї" (передтим „Товариства руських церковних громад в Сполучених Державах і Канадї") оголосила в 41 ч. „Свободи" протест і візвала усї гр. кат. громади, щоби участи на Конвенції в Гейзелтон не брали. Супроти тих протестів Годобай Конвенцію в Гейзлетон відкликав і більше над тим статутом вже на жаднім З'їздї не дискутовано.

І знова осталось все по давному — давний хаос, інтриги, нові задирки гр. кат. громад з рим. кат. епископами, протести громад, перехід що-раз більшого числа гр. католиків на православіє, загальне розяренє і на переміну нехіть і т. д. Тодї римська Курія, по представленю справи гр. кат. львівським митрополитом Андреєм Шептицьким,

58. **Сотер Ортинський.**

зважилась на рішучий крок — папською булею „Ea semper", з червня 1907 р. утворене зістало, мимо опору рим. кат. епископату в З'єдинених Державах, гр. кат. епископство для греко-католиків З'єдинених Держав. Епископом назначений зістав Василіянин Сотер Ортинський, з Галичини.

Однак опір рим. кат. епископату проти утвореня гр. кат. епископства в З'єдинених Державах, не оставсь без

наслїдку при означуваню прав і власти гр. кат. епископа. Його власть значно ограничено — дієцезії не утворено, і через те він став властиво суфраганом всїх тих римо-кат. епископів, в котрих дієцезіях проживають греко-католики, і, значить, свою епископську власть переймає доперва від тих римо-кат. епископів.

Те неясне становиско гр. кат. епископа стало отже знова причиною дальшого, та ще більшого замішаня між греко-католиками в З'єдинених Державах. Перші угорські сьвященики, уражені тим, що епископом зістав не хтось з їх „странки" а Галичанин, відмовили йому послуху, заявляючи, що не можуть, мовляв, підцаватись епископови, котрий „зрадив" гр. кат. церков, згодившись, як її представник, підлягати рим. кат. епископам. Галицькі знова, хоч піддались Ортинському, виступили проти самої булї і зажадали цофненя її і оголошеня нової, яка надавала би гр. кат. епископови повну епископську власть, незалежну від римо-кат. епископів.

І знова розвелась незвичайно пристрастна боротьба — о права гр. кат. епископа. Ся однак боротьба скоро звелась до боротьби — за Ортинським і проти него. До сеї боротьби, яку розведено по громадах, в часописях і по вічах, втягнено і самих іммігрантів-робітників. Ортинський старав ся ту боротьбу злагодити. Спостерігши зараз по своїм приїздї до З'єдинених Держав (в серпни 1907 р.) загальне обуренє проти булї, не оголосив її, — так, що ся буля до тепер ще не стала обовязуючою — і згодив ся на те, щоби усе гр. кат. духовенство внесло проти неї до римської Курії протест. І такий протест вислано в 1908 р. Підписалось під ним 73 сьвящеників, угорських і галицьких (не підписались лише провідники „мункачівців" — не хотячи зразити собі рим. кат. епископів, за котрими криючись — вдаряли в Ортинського), а крім того ще, сам Ортинський внїс від себе окремий протест. Щобиж знова улагодити угорських сьвящеників, вдав ся з ними в переговори. Зразу удалось йому позискати „пряшівчан", які з'їхались в Га-

рісбурґу, Па, в жовтни 1908 р., а опісля ще в грудни в Філядельфії, і там рішили, в порозуміню з Ортинським, скликати Конвенцію усіх гр. кат. сьвящеників для остаточного уладнаня відносин духовенства до Ортинського і уложеня статутів для гр. кат. церкви в З'єдинених Державах. Але до тої Конвенції не прийшло. „Мункачівці" (43 на 61 усіх з Угорщини), поставили вже були (в порозуміню з мункачівським епископом Юлїяном Фирцаком, а властиво з угорським правительством) ясно справу — Ортинського „Українця" не можуть узнати своїм епископом і жадають „свого" — з Угорщини. І повели дальше безпардонну боротьбу, яка треває до тепер — і то в часописях, на вічах, в брошурах, на Конвенціях „Соединенія", в доносах і оскарженях перед римською Курією і рим. кат. епископами в З'єдинених Державах, — і на відворот, таку-ж боротьбу проти них повів і Ортинський і його приклонники — в посланіях, в часописях, на вічах, в брошурах, на Конвенціях „Руського Народного Союза" (запомогово-асекурацийного товариства Галичан греко-католиків) і в оправдуванях себе перед римською Курією і перед рим. кат. епископами, з роблених йому закидів. По сторонї Ортинського станули майже усї галицькі сьвященики (з виїмкою пару москвофілів) і ґрупка, около 10 „пряшівчан", проти него усї решта угорські сьвященики разом з галицькими москвофілами.

Та ся боротьба відай вже скоро скінчить ся — принайменше значно злагіднїє, бо саме тепер приходять вістки із З'єдинених Держав, що Рим згодив ся вже на утворенє гр. кат. діецезії, обіймаючої цїлу територію З'єдинених Держав і, тимсамим, усї гр. кат. церкви і гр. кат. сьвященики перейдуть під епископську юрисдикцію Ортинського. Значить — його противники будуть мусїли зложити оружє, хиба, що утворять нову церков, незалежну, але вже не гр. католицку. Та на се їх не стати.

Запомогово-асекураційні товариства.

Приступаю тепер до обговореня інституції, яка в орґанїзаційнім житю української імміґрації і в національно-політичнім вихованю імміґрантів відіграла чи не значнїйшу ролю, як церков. Суть се запомогові Брацтва на случай хоріб і калїцтва і асекураційні Союзи тих Брацтв на случай смерти і більших калїцтв. Се американська спеціяльність і зрозуміла лише на тлї імміґраційних відносин в З'єдинених Державах. І се витвір не питомий український, а імміґрації взагалї в З'єдинених Державах — імміґрації усїх народностий. І для імміґрацій усїх тих народностий стали вони сполучниками і двигачами національно-політичної орґанїзації імміґрантів. Се стане зрозуміле, коли зважить ся, що має ся ту до дїла з найтемнїйшими і найбільш опущеними верствами народностий, верствами, котрі, коли можливо їх на сам перший початок до чого притягнути і около чого з'єднити, то коло справ, які їм найлекше зрозумілі і першої для них важности — очевидної, а се в Товариствах для опіки і запомог на случай хороби і калїцтв, на той случай фізичної немочи імміґрантів, яка не дає їм можности віддатись сему, задля чого приїхали до З'єдинених Держав — зарібковій працї, щоб жити.

Є се впрочім конечна форма самопомочи імміґрантів на случай калїцтва і забійства, коли одинока дорога позатим, яка їм лишає ся — судова, для процесу о відшкодованє, надто для них тяжка — довга і коштовна, і де дїлаючою особою є не імміґрант а адвокат, особа, котрої він не розуміє і котра його не розуміє. Впрочім, і та дорога відтята вже для імміґранта ореченєм найвисшого судового трибуналу в Уешингтонї з 1909 р., з нагоди процесу о відшкодованє одного італїйського імміґранта, що за покалїченя негорожанина З'єдинених Держав — отже імміґранта, підприємець не є обовязаний до відшкодованя. Лишаєсь отже — добра воля підприємців; і справдї декуди платять під-

приємці покалїченим кошта лїченя в шпитали, або як покалїченє тяжше, а по подужаню імміґрант може ще виконувати яку лекшу роботу, дають йому ії, навіть доживотно, а на случай забійства підчас праці в фабриці, справляють похорон, а як осталась по нїм родина, дають їй запомогу 100 або 150 дол., але се все є — ласка, а не обезпеченє стале і певне.

Так в виду сего зрозуміле буде, як важними для імміґрантів суть такі Товариства зглядно Брацтва і Союзи тих Брацтв — для запомог і асекурації на случай хоріб, калїцтва і смерти імміґранта, і — що для тих очевидних для імміґрантів, реальних користий, найлекше ще їх в тих Брацтвах і їх Союзах гуртувати; зрозуміле отже буде також і се, чому усї народности, зглядно інтелїґентні круги кождої народности в З'єдинених Державах, усю свою організаційну дїяльність між імміґрантами зачинали від закладаня таких запомогових Брацтв і їх Союзів, і на них оперли дальшу свою національно-полїтичну роботу.

Таку основу в національно-полїтичній дїяльности поклали інтелїґентні круги і української імміґрації.

Перший почин до закладаня запомогових Брацтв між українською імміґрацією дав Іван Волянський. В сїчни 1885 р. заложив перше таке Брацтво в Шенандоа, Па. Опісля, обїзджаючи українські кольонії, позакладав і по инших місцевостях такі Брацтва. В 1887 р. є вже 7 Брацтв: в Шенандоа, Шамокин, Гейзелтон, Фріленд, Кінґстон, Олифант (при читальні) — всї в Пенсилвенії. В тім також році, 29 листопада, з'їхались вже навіть делєґати тих Брацтв до Олифанту, при нагоді посьвяченя тамже гр. кат. церкви, і заложили Союз тих Брацтв, під назвою: „Сполученє Брацтв руських“ — з англїйською назвою „Greek Catholic Union“(!) — і уложили спільний статут, на разї — на Пенсилвенїю.

Головні постанови того статута були такі: Головний Заряд остає в Шенандоа; кождий член Брацтва дістає в случаю хороби від свого, місцевого Брацтва запомогу, означену статутом кождого Брацтва окремо, а в случаю

смерти обовязане Брацтво оплатити померщому членови похорон, знова-ж каса „Сполученя Брацтв“ виплачує родині померщого „посмертне“ в висотї 500 дол. На те посмертне складають усї члени всїх союзних Брацтв що місяця на руки Головного Уряду „Сполученя Брацтв“ по 1 дол., наколиб однак зложена сума не вистарчила до сплати всїх посмертних запомог, запавших в місяци, то Головний Уряд розкладає бракуючу надвижку на всїх членів Брацтв, по рівній частцї, і виплачує решту несплачених запомог оставшим родинам. Колиж знова зложена сума з місячних вкладок перевисшає загальну суму запавших в місяци посмертних запомог, Головний Уряд зменшає відповідно, в рівній мірі, місячні вкладки на слїдуючий місяць. Коли умре жінка члена Брацтва, муж дістає 100 дол. запомоги, але тих 100 дол. відчисляє ся вже від посмертного мужа, так, що його родина по його смерти дістане лише 400 дол. На случай повної неспосібности до працї, дістає член Брацтва з каси „Сполученя Брацтв“ рівнож 500 дол., як в случаю смерти, а на случай частинної неспосібности до працї дістає рівнож запомогу, але висоту її означує, при кождім случаю окремо, визначений до сего Комітет. Секретар кождого місцевого Брацтва, посилає що місяця Головному Урядови „Сполученя Брацтв“ поіменний виказ усїх членів Брацтва і долучає від кождого члена 5 цнт., які призначує ся, по половинї, на желїзний фонд „Сполученя Брацтв“ і на адмінїстрацийні розходи. Кождий член Брацтва може переносити ся до иншого союзного Брацтва, прим. коли переїзджає до иншої місцевости, і через зміну Брацтва не тратить прав, набутих в попереднім Брацтві, до „Сполученя Брацтв“. Загальні Збори „Сполученя Брацтв“ відбувають ся що два роки і кожде Брацтво висилає на ті збори двох делєгатів.

Такі головні постанови статутів першого українського запомогово-асекурацийного Товариства в З'єдинених Державах. Подаю їх ту тому, що вони виказують нагляднїйше характер тих запомогових Брацтв і їх Союзів, і що усї

инші Брацтва і Союзи тих Брацтв, які опісля позакладано, задержали менш-більш такі самі орґанїзацийні постанови.

Думка про засновуванє запомогових Брацтв почала скоро і легко приймати ся між українськими іммігрантами. „Сполученє Брацтв руських“ війшло в житє з днем 1 сїчня 1889 — і зараз стали завязуватись нові Брацтва і то вже навіть поза Пенсилвенїєю: в Міннеаполїс, Мінн.; в Джерзи Сити, Н. Дж.; в Джермен (German, Pa); друге Брацтво в Скрентон, Па — „на долї“ міста; друге Брацтво в Шенандоа, Па — молодїжи; в Ню Йорку, Н. Й. і в Елден (Alden, Pa). З кінцем 1889 р., то є з кінцем першого адмінїстрацийного року, належало до „Сполученя Брацтв руських“ вже 14 Брацтв.

Але се Товариство скоро упало. По від'їздї Волянського не стало чоловіка, котрий з рівною енергією зміг би був заходити ся коло піддержуваня істнуючих Брацтв і засновуваня нових. Зате приїхали угорські сьвященики, і ті, засївши всї з'орґанїзовані громади, де вже були і Брацтва, за ті Брацтва не дбали. Так і „Сполученє Брацтв“ заникло.

Та скоро станула перед тимиж угорськими сьвящениками конечність або відновленя „Сполученя Брацтв“, або таки заснованя цїлком нового асекурацийно запомогового Товариства. Показало ся, що в недовгім часї, всїх майже українських іммігрантів, особливо з Угорщини, захопили такіж запомогово-асекурацийні Товариста словацькі, як „Katolicka Jednota“, „Pansylvanicka gr. kat. і rim. kat. Jednota“, „Narodny Slovensky Spolek“, і то в такій масї, що тіж українські іммігранти в короткім часї творили в тих Товариствах більшости. А до того, ті українські іммігранти, особливо з українсько-словацького пограничa, з котрих саме найбільше наплило було тодї українських іммігрантів до З'єдинених Держав, попавши в тих Товариствах під словацький рим. кат. вплив, почали при дуже живій націоналїстичній словацькій аґітації, поволи обсловачуватись і переходити на римо-католицизм. Значить — головна опора

гр. кат. сьвящеників почала опадати. Отсе і змусило їх застановити ся над тим. І на І З'їздї гр. кат. сьвящеників (угорських і галицьких) в Уілкис-бери, Па в жовтни 1890 р. рішено засновати окреме гр. кат. запомогово-асекураційне Товариство. І по приготованях, які тревали більше як рік, впроваджено в житє в лютім 1902 р.: „Соединеніє гр. каѳ. русскихъ Братствъ сѣверной Америкѣ“, а в слїдуючім місяци, в марті, засновано і орган сего Товариства: „Американскій Русскій Вѣстникъ“. Статути сего Товариства оперто на тих самих засадах, що й попередне Товариство „Сполученє Брацтв руських“, з тою лише відміною, що посмертне установлено двояке: „цїле“ на 400 дол. і „пів“ на 200 дол. Приступили до сего Товариства угорські і галицькі Брацтва.

„Соединеніе“ розвивалось поволи і не дуже щасливо, раз, через безнастанні інтриги між „вождами“ угорської імміграції, то є між угорськими гр. кат. сьвященіками, а друге, через безнастанні крадежі гроший. З тим касовим станом „Соединенія“ нїяк не можна було вийти на ясно, поодинокі члени „Соединенія“ і Головного Уряду, одні другим закидували публично крадїжи, через що касові справи так замотувались, що через перші три роки годї було уложити якийсь касовий білянс „Соединенія“, то й не оголошувано його. Доперва в 1894 р. оголошено перший касовий звіт, та такий, що хоч повинен би був виказати конечно хоч які зиски, виказав дефіцит в 7 тис. дол.

Така несовісна господарка публичним майном викликала серед членів „Соединенія“ і поодиноких Брацтв цїлком зрозуміле огірченє, та й довели до розпаду „Соединенія“. Доконали сего Галичани. Коли критика Галичан не приносила нїяких наслїдків і орган „Соєдиненія“ „А. Р. Вѣстникъ“ єще ганьбив їх і докоряв їм, що тою критикою псують лише славу „Соединенія“, Галичани, а з ними і групка „пряшівчан“ — із антагонїзму до „мункачівців“, котрі власне вели „Соединеніе“, виступили з „Соединенія“

і заснували друге Товариство: „Руський народний Союз".

Перший З'їзд „Союза" відбув ся в лютім 1894 р. в Шамокин, Па, в місцевости, котрої Брацтво „імени сьв. Кирила і Методія" дало почин до сецесії з „Соединенія" і відкликалось до решти галицьких Брацтв, щоби зробили те саме. Інспіраторами сеї акції були Іван Констанкевич, шамокинський гр. кат. парох і Теодозій Талпаш, іммігрант-бизнесмен в Шамокин, котрий і зістав вибраний на І Зборах головою „Союза". Засади, на яких оперто статут „Союза", такі самі, як в „Соединенію" і в давнім „Сполученю Брацтв руських", а посмертне таке саме, як в „Соединенію" — „ціле" 400 дол. і „пів" 200 дол. Орґаном Товариства вибрано „Свободу", яка вже виходила перед тим, від 1893 р.

Між обома Товариствами розпочалась тепер конкуренційна боротьба, яку ведено по Брацтвах і в орґанах обох Товариств „А. Р. Вѣстнику" і в „Свободі". „Свобода" викривала усї неправильности в веденю справ в „Соединенію" а „А. Р. Вѣстникъ" — виправдував ся, хоч виправдати ся не зміг, бо і з поміж самого Головного Уряду „Соединенія" поодинокі члени — деякі з подражненої амбіції, инші просто з почутя правди — також виказували неправильности в дїловодстві Головного Уряду „Соединенія" і то навіть в „Свободі", коли „А. Р. Вѣстникъ" не хотїв оголосити їх закидів на своїх шпальтах. Головно 1896 р. був тим роком, в котрім чищено публично з брудів „Соединеніе".

Однак ся критика „Свободи" і полємїка з нею „А. Р. Вѣстника", не принесли нїяких корінних поправ в управі Соединенія", лише — і се характеристичне для способу оборони управи „Соединенія" перед закидами противників — Головний Уряд „Соединенія" виключив остаточно усїх невигідних йому критиків з „Соединенія", і то не лише звичайних членів, як прим. Миколу Стефановича (Галичанина), гр. кат. пароха в Пітсбурґу, Па, але й члена „контрольної комісії" Корнила Лавришина (Угорщанина), гр. кат.

пароха в Шенандоа, Па. В тій своїй розпучливій беззглядности пішов Головний Уряд так далеко, що перестав навіть приймати людий, які зголошувались до „Соединенія“ в члени, як тілько підозрівав, що вони моглиб станути, як евентуальні делєгати на Головну Конвенцію „Соединенія“, в опозиції до Головного Уряду, — і так, не приняв в 1899 р. Антона Бончевського (Галичанина), гр. кат. пароха в Ансонії, Конн. і Нестора Дмитрова (також Галичанина) у той час гр. кат. пароха в Трой Н. Й. А в 1900 р., користаючи з того, що рим. кат. епископ Гобен екскомунїкував Івана Ардана, засуспендовав його з уряду контрольора „Соединенія“ і в той спосіб увільнив себе від його контролї.

А все таки „Соединеніе“ розвивало ся, хоч не так, як би могло було розвивати ся. А се тому, що вся та боротьба відбувала ся переважно, так сказатиб — при замкнених дверах — на шпальтах „Свободи“ і „А. Р. Вѣстника“, в часописях, котрих імміґранти-анальфабети не читали, і коли могли були про се дещо довідати ся, то лише при помочи живого слова, та о то постарали ся вже угорські сьвященики, котрих було в двоє а опісля й втроє тілько, що галицьких, щоби те слово до імміґрантів в їх громадах не діставало ся. І тому „Соединеніе“ мимо всего розвивало ся, навіть лїпше як „Союз“, бо мало більше агітаторів між імміґрантами, в особах угорських сьвящеників, як „Союз“.

В рр. 1900 і 1902 перебули оба сї Товариства крізу. В 1900 р. частина членів одного і другого Товариства сецесіонує. До сецесії в „Соеденинію“ привела ображена амбіція дотеперішного предсїдателя Юрія Жинчака-Шмідта, Угорщанина, бизнесмена в Магоной Сити (Mahony City, Pa), котрий, уражений тим, що на V Головній Конвенції, в 1899 р., вибрано предсїдателем „Соединенія“ не його — хоч його вибирано предсїдателем від самого початку істнованя сего Товариства — а сьвященика Корнила Лавришина, виступає з „Соединенія“, і злучившись з Теофаном Обушкевичом, репрезентантом москвофільського табору між українською

імміґрацією в З'єдинених Державах взагалі, а в „Союзі" спеціяльно, засновує разом з ним нове Товариство: „Общество русскихъ Братствъ". І туди переходять їх приклонники з „Соединенія" і „Союза".[1]) Се Товариство заманіфестовують відразу, для виріжнення його від мадярофільського „Соединенія" і українського „Союза", як москвофільське Товариство. Як орґан його і для пропаґанди москвофільської думки серед імміґрантів засновують в 1902 р. „Правду".

На 1902 р. припадає друга кріза в „Соединенію". Кріза ся не довела вправдї до якихсь поважнїйших наслїдків і скоро переминула, але виказала зате одну дуже характеристичну прояву в житю української імміґрації в З'єдинених Державах. Є се стала, безупинна, хоч звичайно укрита, ривалїзація о впливи на імміґрантів між бизнесменами а сьвящениками. Ся ривалїзація довела вже була в 1900 р. до сецесії Жинчака-Шмідта[2]) з „Соединенія", коли замість него вибрано предсїдателем сьвященика Лавришина. Жинчак засновав тодї „Общество", а щоби бути забезпеченим перед другою такою „зневагою", поклав в статутї сего Товариства окрему постанову (§ 4 — в новім статутї § 7), що жаден сьвященик не може бути членом Товариства. Правда, з многих зглядів обійтись бизнесменам без сьвященика не можна, і вони все або держать їх коло себе, або себе коло них, — і Жинчак не міг без сьвященика обійти ся, і закладаючи „Общество", взяв собі Обушкевича, та не впустив його як члена до „Общества", лише призначив йому уряд

---

[1]) Сам Обушкевич зі „Союза" на разї не виступив — зробив се доперва в 1902 р. на VII Головній Конвенції „Союза", по острій розправі з ним делеґатів Конвенції.

[2]) Властиве назвиско бувшого предсїдателя „Соединенія" а тепер „Общества" є Жинчак, „Шмідт" (Smith) се додаток, який придав собі Жинчак — бизнесмен, для більшого зближеня себе з анґлїйсько-американським житєм, і під тим властиво назвиском є він звісний між українськими імміґрантами і між Американцями, з котрими як бизнесмен і як визначна особистість в Магоной Сити, має зносини.

„духовника“,[1]) котрий вправдї надавав йому право забирати голос в справах Товариства, але не давав права рішати в тих справах і займати який уряд в його управі а передовсїм уряд предсїдателя. Так, коли на V Головній Конвенції „Соединенія“ в 1899 р. вибрано, при зручнім заманеврованю сьвященниками, предсїдателем „Соединенія“ не Жинчака — бизнесмена, а Лавришина - сьвященика, заворушилось між бизнесменами. Вони вже на попередних Конвенціях закидали сьвященикам, що все впихають ся на видні місця, все хотять держати керму публичними справами імміґрації в своїх руках, а ті їх претенсії цїлком не відповідають анї їх праці, анї заслугам, — всюди хотїлиб бути на верху і приймати почести і признаня, але робити нїчо їм не хоче ся, і т. д. Се підношувано і на IV Конвенції — 1897 р. і на V-тій — 1899 р., се піднесено і на VI Конвенції в 1902 р. І ту прийшло до рішучого кроку — принято постанову, що нїхто не може бути членом Головного Уряду, хто не є горожанином З'єдинених Держав. Ся постанова вимірена була просто проти сьвящеників, бо вони власне не приймали горожаньства З'єдинених Держав, бо вибираючись туди, вибирались лише на короткий зглядно час, щоби зібрати певну суму долярів, і відтак назад вернути до старого краю, зате бизнесмени всї приймали горожанство.

Сьвященики зрозуміли, що ся постанова має значити, і попали в лють, відтак відбули нараду і ухвалили сецесіонувати і заложити нове Товариство: „Дружество гр. каѳ. русскихъ Братствъ въ Сполученныхъ Державахъ сѣверной Америкѣ подъ охороною Преч. Дѣвы Маріи“, а як орган сего Товариства ухвалили за-

[1]) Є се особливість американської імміґрації — уряд „духовника“, для береженя в запомогово-асекураційних (!) Товариствах „релїґійно-морального“ поведеня членів Товариства, перестеріганя, щоби кождий член Товариства відбував що-року перед-великодну сповідь і т. п. Є се наслїдок пильного перестеріганя сьвящеників не випускати нїколи імміґрантів з своїх рук, навіть поза церквою.

снувати часопись „Дружество“. Та з великої хмари не спало ні трохи дощу. Сецесіоністи скоро спостеріглись, що остануть вождами без армії, і, сховавши гордість в кишеню, смирно зголосились назад до „Соединенія“. „Дружество“ так і не зістало введене в житє. Але в „Соединенію“ від того часу жаден з сьвящеників не дістав ся вже більше до Головного Уряду, лише — на „духовника“ і до „контрольної комісії“.

І ще одну крізу перебуло „Соединеніе“ — в 1909 р., ту однак крізу перебуло воно вже на тлї боротьби угорських сьвящеників з епископом Ортинським. В тій боротьбі „пряшівчани“, як знаємо, розійшли ся з „мункачівцями“ і станули по сторонї Ортинського. „Мункачівцї“ однак потягли за собою „Соединеніе“ і як-раз ужили його і його орган „А. Р. Вѣстникъ“ як головне агітацийне оружє проти Ортинського. „Пряшівчани“, що вже були раз виступили з „Соединенія“ і разом з Галичанами заложили „Руський народний Союз“, опісля однак повернули назад до „Соединенія“, знова виступили з „Соединенія“ і заложили нове запомогово-асекурацийне Товариство: „Собраніе гр.-каѳ. церковныхъ Братствъ“, для контрагітації між угорськими іммігрантами за Ортинським, і як орган його обрали на разї „Душпастир“, місячник для справ гр. кат. церкви в З'єдинених Державах, заложений ще в 1905 р., а відтак засновали як власний орган „Собранія“ в 1910 р. тижневник „Русинъ = Rusin“ (друкований зі згляду на пряшівських іммігрантів, які переважно кирилиці не знають, латинськими черенками і — в українсько-словацькім жаргонї).

І „Руський народний Союз“ перейшов ще другу крізу — в 1910 р. Вийшла вона із тертя двох напрямів, які вже довший час змагались з собою — клєрикального і поступового. „Р. Н. Союз“ від самого заснованя, а вже безперечно від хвилї, коли орган його „Свобода“ перейшов у руки „попиків-радикалів“, був репрезентантом поступової течії серед української імміграції, і „Свобода“ все і рішучо виступала проти клєрикальних заходів решти гр. кат. сьвя-

щеників. Але з часом стали прибувати з Галичини нові сьвященики, вже рішучо клєрикальних переконань, і з-разу злегка, а опісля що-раз отвертїйше і настирливійше стали пересувати „Р. Н. Союз“ в клєрикальне русло. Вже в 1906 р., на IX Головній Конвенції „Р. Н. Союза“, переперли ухвалу, якою утворено в „Р. Н. Союзї“ на взір инших запомогово-асекурацийних Товариств уряд „духовника“. І в 1909 р. „духовник“ Михайло Балог (Угорщанин, який цїлком злучив ся з Галичанами) перепер на річнім засїданю Головного Уряду ухвалу, заборонюючу на будуче поміщати в „Свободї“, як органї „Р. Н. Союза“, розвідки з природничих наук, як прим. „Про конець сьвіта“, або „Мова малп“, бо вони „ширять згіршенє між темним народом і противлять ся науцї релїгії“, зате рішено поміщати статї історичного змісту.

Рішучий зворот „Р. Н. Союза“ в сторону клєрикалїзму наступає з приїздом епископа Ортинського. До того часу, то є до його приїзду, „Р. Н. Союз“ через цїлий час свого істнованя був загально-українською інституцією, до котрої кождий Українець, без зґляду на віроісповіданє і полїтичні думки, міг належати; та з приїздом Ортинського сей його характер цїлком зміняє ся, — в 1908 р. на X Головній Конвенції, яка відбулась під протекторатом Ортинського, змінено статут „Р. Н. Союза“ на стільки, що його членами можуть бути лише Українцї і Славяни — грекокатолики і римо-католики (значить — Поляк або Чех римокатолик може бути членом „Р. Н. Союза“, але Українець православний або безконфесийний — нї). А в 1910 р., на XI Головній Конвенції, на внесенє і під натиском Ортинського, змінено ще й назву „Р. Н. Союза“, на „Гр. кат. руський Союз“.

Те постійне і консеквентне накладанє на „Р. Н. Союз“ клєрикального обличя сильно дратувало поступову частину членів і доводило до що-раз більше напружених відносин між обома течіями — клєрикальною і поступовою. Колиж наконець змінено ще й назву „Р. Н. Союза“, яка вже цїл-

ком виразно надавала клєрикальний характер Товариству і відлавала його Ортинському — до його розпорядимости, струна терпеливости, і так вже надто натягнена, прорвалась, і ся поступова частина членів „Р. Н. Союза“ виступила з „Гр. кат. руського Союза“ і заложила нове Товариство, якому надала як-раз покинену, стару назву „Гр. кат. руського Союза“ — „Руський Народний Союз“. Головою сего нового „Руського Народного Союза“ вибрано Івана Ардана.

До сего нового „Р. Н. Союза“ перейшло відразу з „Гр. кат. руського Союза“ 35 віддїлів-Брацтв з 1975 членами. Се вийшло несподївано для управи „Гр. кат. Р. Союза“ і се, і дальша ще агітація нового „Р. Н. Союза“ стали єї не мало непокоїти. До того показало ся, що ся зміна викликала невдоволенє навіть між оставшими в „Гр. кат. Р. Союзї“ членами — сьвіцкими і то впливовими, які цїлком нерадо помічали, що з новою назвою старого „Р. Н. Союза“, яка надавала цїлком инший характер сему Товариству, уся їх довголїтна праця в Товаристві і їх заслуги в нїм будуть мусїли — для плянів одної, цїлком нової особи, котра з тим Товариством не жила і не зжилась — затемнити ся, а їх дотеперішний рішаючий голос супроти рішаючого голосу тої особи буде мусїв замовкнути; при тім, вони хоч і уважали, що в сїй хвилї потрібно прийти з підмогою і станути коло тої особи, то — всеж таки вони, що виховувались дотепер в цїлком иншій духовій атмосфері, значно відмінній від тої, в якій тепер найшлись, почувались в нїй нїяко — їм із-за минувшини стало соромно за теперішне, і вони в глибинї душі, були би дуже раді, як би осталось по давному, на всякий случай — щоби та зміна не переводилась так нагло і в такій яркій формі. Се зрозумів Ортинський. Тож, щоби спинити дальший відпад членів від „Гр. кат. Р. Союза“ до „Р. Н. Союза“ і зломити вістрє агітації проти „Гр. кат. Р. Союза“ — Головний уряд „Гр. кат. Р. Союза“ не перевів офіціяльно зміни назви в реєстрі товариств ню-джерзської держави, в котрій се Товариство є зареєстроване, виправдуючись

тим, що з причини певних (яких? — се не подано) постанов закону про товариства в ню-джерзькій державі, се Товариство не може приняти і носити нової назви, без утрати цїлого свого маєтку і прав до членів, і мусить остатись при назві старій. Так і лишились два „Руські народні Союзи“ — старий і новий.

Такий однак вислїд заходів Ортинського, зробити „Р. Н. Союз“ Товариством цїлком йому відданим, показав йому, що хоч сей „Союз“ і остав при нїм і є його найсильнїйшою підпорою, а „Свобода“ оборонцем, то все таки на ту підпору і оборону в повнї і на все числити не може. Тож не вирікаючись сеї підпори і оборони, закладає в 1912 роцї нове запомогово-асекурацийне Товариство „Провидїнє“, вже відразу з виразним клєрикальним обличєм, і йому віддає переведенє чистої гр. кат. органїзації між українською імміґрацією, органїзації — слїпо вже йому відданої, на котру кождої хвилї міг би числити а навіть ужити єї проти старого „Союза“, наколиб сей задумував змінити своє відношенє до него. В тій акції дуже помічним був йому його довіреник Єронїм Бариш, парох в Пітсбурґ, Па (саме тепер померший), котрий й уложив статут Товариства і перевів початкову органїзацію його, — він і зістав першим головою Товариства. Сам-же Ортинський застеріг собі і своїм наслїдникам, то є кождому гр. кат. епископови, в Товаристві начальне становиско „верховного покровителя“, без потвердженя котрого нїяка ухвала Головної Управи не може мати обовязуючої сили. Орґаном сего Товариства є, заложений в тімже роцї, тижневник „Америка“.

Знова в 1895 р. заложила православна місія свою, окрему „органїзацію“, то є окреме запомогово-асекурацийне Товариство „Православное Общество взаимопомощи“ (від р. 1910 з добавком „Русское“). Орґаном сего Товариства є заложений в 1897 р. бувшим гр. кат. сьвященником Григорієм Грушкою „Свѣтъ“. „Взаимопощь“ є твором православної місії, отже невідкличною, рішаючою інстанцією в усїх справах дотикаючих „Взаимопомощь“ є

та-ж православна місія — як і в усім иншім, що входить в сферу пропаганди православія в Америці, — через те члени „Взаимопомощи“ — імміґранти мають в сім Товаристві лише голос дорадчий, зглядно рішаючий о стілько, о скілько се не виходить поза інтереси і не нарушує дисципліни православної місії; тож в дійсности правлять всім православні сьвященики. Та се знова не підходить під бажаня бизнесменів, і вони і ту старали ся добути собі належний вплив. Але се їм не удавалось — православна місія все оплачувала, тож про все рішала, і бизнесмени мусїли корити ся. Так тревало довгий час. Вкінци і ту прийшло до розламу. Доконав його в 1912 р. впливовий бизнесмен Алексій Шлянта, використовуючи невдоволенє одної частини членів „Взаимопомощи“ з ухвали IX. Конвенції Товариства в 1912 р., що на „посмертне“ має ся на будуче платити не рівними для всїх членів місячними вкладками, а після скалї відповідно до віку членів, і заложив нове православне запомогово-асекурацийне Товариство „Православная Любовъ“. Органом сего Товариства є заложений в 1913 р. тижневник „Любовъ“.

Знова в 1907 р. засновує бувший редактор „Правди“, органу „Общества русскихъ Братствъ“, Іван Гладик, нове запомогово-асекурацийне Товариство „Самопомôчь“, як конкуренцийне з „Обществом“, яке однак не змогло довше удержати ся, бо по роцї істнованя упало, хоч його орган „Поступъ“ продержав ся до кінця 1911 р. Зате в 1909 р. закладають „молоді“ галицькі „русскі“, як конкуренцийне з тим-же „Обществом“ — Товариством „старих“ — „Русско-народне Соединеніе“, „хлопско-роботничую организацію“ для „русскихъ безъ различія вѣроисповѣданія“, і се Товариство удержуєсь дотепер. Органом його є заснований в 1910 р. тижневник „Американская Русь“.

Знова в 1908 р., коли заходи епископа Ортинського опанувати усе духове житє українських імміґрантів стали очивидні, а „Руський народний Союз“ з його органом „Свободою“ став прибирати виразно клєрикальний греко-

католицький характер, засновав Осип Косовий з гуртком нюйоркчан, противників греко-католицької національної політики, часопись „Союз“, для паралїжованя заходів Ортинського, а для орґанїзованя противників політики Ортинського, заложив нове запомогово-асекурацийне Товариство „Народна взаїмна поміч“. Та і се Товариство не удержалось довго, бо до року упало, „Союз“ однак виходив дальше, та вже як орґан презбитеріянської місії для українських іммігрантів, і своєю критикою дїяльности Ортинського причинив ся не мало до розламу „Руського народного Союза“ в 1910 р. на два „Р. Н. Союзи“ — „старий“ і „новий“.

В 1910 р. засновує ся знова заходами Матїя Хандоги і Андрія Петрова запомогово-асекурацийне Товариство — соціялїстичне „Гайдамаки“, для орґанїзованя українських соціялїстів. Орґаном сего Товариства є заложений ще в 1908 роцї тимиж Матїєм Хандогою і Андрієм Петровом двотижневник „Гайдамаки“, видаваний зразу, як орґан радикально-націоналїстичної групи іммігрантів в З'єдинених Державах, а перемінений в 1910 р., з заложенєм запомогово-асекурацийного Товариства „Гайдамаки“, на орґан соціялїстичний.

Вкінци, є ще одно запомогово-асекурацийне Товариство — жіноче „Сестричне Брацтво ім. сьв. Ольги“, заложене ще в 1897 р. Іваном Арданом для орґанїзованя українського жіноцтва в З'єдинених Державах. Се однак Товариство не змогло розвинути ся до загально-жіночого Товариства, обіймаючого усе українське жіноцтво на території З'єдинених Держав, бо всї запомогово-асекурацийні Товариства приймають женщини на рівні з мущинами в члени — деякі утворили навіть окремі жіночі віддїли — і через те „Сестричне Брацтво“ остало Товариством з характером льокальним для українських робітниць в Ню Йорку і околиці. Орґаном його, неофіціяльним, є „Свобода“.

Так се і всї запомогово-асекурацийні Товариства засновувані для українських іммігрантів і удержувані ними.

*

Підставою запомогово-асекураційних Товариств суть Брацтва і членом тих Товариств можна бути лише через Брацтва; ціллю Брацтв є запомагати своїх членів на случай хоріб, і то не одноразовими датками а тижневими запомогами — звичайно 5 дол. тижнево. Крім сеї запомоги обовязане Брацтво висилати кождому хорому когось, щоби його доглядав, і то через цілий час хороби, день і в ночи. Вкінци майже всї Брацтва визначають родині по померщім членї певну, звичайно стало означену квоту, на похоронні видатки. Та похоронна підмога не є в усїх Брацтвах однакова — в деяких виносить лише 15 дол. в деяких доходить до 50, 60 й 70 дол. а в деяких і до 100 дол. В деяких знова та похоронна підмога не є стало означена, лише кождий член складає на похорон померщого члена 1 дол. — отже, кілько членів Брацтва тілько долярів похоронної підмоги.

До Брацтв належати можуть з правила, передовсїм українські іммігранти, але часто приймають й не-Українців — Поляків, Словаків, навіть Англїйців і т. д., що статути Брацтва звичайно допускають. Деякі знова Брацтва приймають в члени лише людий означених віроісповідань, прим. лише греко-католиків, або греко-католиків і римо-католиків, або лише православних, деякі знова взагалї „хрещених“, а инші знова без ріжниці на конфесії і безконфесийних а зате лише Українців. Всї ті однак постанови мусять згоджувати ся з дотичними постановами обєднюючих їх запомогово-асекураційних Товариств.

Доходи Брацтв складають ся з вписового, з місячних оплат, з розпродажи брацьких відзнак, грамот, статутів і т. п. вкінци з надзвичайних приходів, як з доходів з уряджуваних Брацтвами „балів“, аматорських театральних вистав і прогульок. Висота вписового і місячних вкладок не в усїх Брацтвах однакові. В деяких вписове (вступне) виносить, і се переважно — 5 дол. В деяких оплачує ся вписове після скалї віку, від 1·50—2·50—3·50—5·00 дол. В деяких знова — там де кольонія бідна, вступне виносить лише 1 дол. але там і запомоги ограничені лише до запомог

в случаю хороби, — похоронної запомоги не виплачують. Вкінци в деяких Брацтвах сходить вступне до 50 цнт. Місячні знова оплати виносять звичайно 50 цнт. а в тих Брацтвах де на вступне платить ся 50 цнт. — місячна оплата виносить 30 цнт.

Розходи Брацтв обмежують ся головно до запомог на случай хороби, меншого калїцтва і смерти члена. Але суть ще надзвичайні розходи — датки або на місцеву церков, зглядно на закупно образів до церкви, фелону, сьвічників, або жертви на якісь загальні, народні цїли — і то не лише в З'єдинених Державах але й в старім краю.

Майно Брацтв є ріжне, се залежить від числа членів, висоти вписового і місячної оплати (що знова залежить від загальної скалї зарібкової членів Брацтва) і від того, як довго Брацтво істнує. Деякі Брацтва суть цїлком бідні, в касї з кінцем адмінїстрацийного року остаєсь ледви 50 дол., в деяких ще менше; в деяких знова стан каси з кінцем року виказує 1, 2 і 3 тис. дол.

Через те, що місцевости не суть ограничені до одного Брацтва, але в кождій місцевости може бути кілька Брацтв, через те ті Брацтва, кожде з окрема, звичайно не числять много членів, деякі числять і низше 50 членів; деякі однак числять поверх 100 і 200 членів. Те роздроблене є наслїдком або ріжниці віку імміґрантів — старші не люблять радити з молодшими і віддавати їм почести брацькі, і на відворот, молодші, а головно парубки не люблять радити зі старшими і їм віддавати задля їх старшого віку управу і почесні уряди в Брацтві; або знова наслїдком ріжних категорій праці — робітники одної категорії праці суть собі близші і лїпше себе розуміють, як робітники ріжних категорій праці, всуміш; дальше, одна категорія праці спричинює менше случаїв хоріб чи калїцтв, як друга, тож робітники першої не хотять оплачувати своїми місячними оплатами запомоги для хорих другої категорії. Так через те в деяких місцевостях є по три, чотири і ще більше Брацтв, того самого обєднюючого запомогово-асекурацийного Товариства.

Всїм майном і взагалї всїми справами Брацтва управляє „Уряд“ Брацтва, вибираний на Загальнім митингу брацькім на оден рік. Справи брацькі полагоджує знова Уряд на місячних митингах в котрійсь наперед означеній неділї (першій або другій) в місяци. Вибір делєґатів на Головну Конвенцію обєднюючого Товариства, відбуває ся на визначенім окремо на се Загальнім брацькім митингу, і на перших 50 членів вибирають, звичайно (впрочім се установляє в своїм статутї кожде обєднююче Товариство окремо) 1 делєґата, а на кожду слїдуючу сотку рівнож по 1 делєґатови. Ті делєґати їдуть на Головну Конвенцію на кошт або Брацтва або обєднюючого Товариства (се постановляє рівнож статут обєднюючого Товариства), і кождому делєґатови належить ся оплата подорожи желїзницию і дієти по 2·50 або 3 доляри.

Обєднюючі запомогово-асекурацийні Товариства дають запомогу лише на случай більших калїцтв і на случай смерти члена союзного Брацтва. Запомог на случай хороби ті Товариства звичайно не дають — се належить до Брацтв; до Брацтв належить і догляд над хорим. Запомоги Товариств їдуть з окремо складаних на ту ціль місячних оплат, складаних членами в Брацтвах, які опісля секретар Брацтва висилає до каси обєднюючого Товариства. Запомоги ті не суть у всїх обєднюючих Товариствах однакові. Звичайно однак платять: за утрату обох очий або обох рук — найвисшу запомогу, тілько що й на случай смерти; за утрату одної руки, одної ноги або одного ока 200 дол. або 150 або лише 100 дол. Знова на случай смерти члена дістає оставша родина в деяких Товариствах 1000 дол. в инших 800 дол. в инших знова лише 600 дол. — коли член обезпечував ся на „цїле посмертне“, коли-ж обезпечував ся на „пів“, то родина дістає половину повисших сум. Коли-ж умре жінка члена, або муж членкинї, то член зглядно членкиня дістає зі свого посмертного запомогу 400 згл. 200 дол., коли є обезпечений на 1000 згл. 500 дол. а при менших обезпеченях, менші запомоги. Деякі знова Товариства установляють 4 кляси по-

смертного, прим. 250—500—700—1000 дол., або 100—250—500—1000 дол. Вік, в якім можна обезпечувати ся в тих Товариствах, є вік від 16—40 або 45 року житя, а в Товаристві де можна обезпечувати ся навіть на 100 дол. („Провидїнє“) і до 60 року житя — але лише на 100 дол. посмертного.

Я вже згадав висше, що до тих обєднюючих Товариств, отже і до Брацтв, можуть належати і мущини і женщини, і звичайно на однакових правах і обовязках, в деяких тільки женщини можуть убезпечувати ся лише на „пів“ посмертного. Але більшість тих Товариств має ще окремі асекурацийні віддїли „молодечі“, де родичі можуть убезпечувати себе на случай смерти їх дїтий, в віці від 1—15 року житя. Те посмертне означує ся або після лїт і тодї розтягає ся від 15—300 дол., або означує ся після кляс віку, прим. від 1—7 року житя і від 8—15 року. Тодї посмертне в першім случаю виносить 100 дол. а в другім 300 дол.

Оплати місячні до тих Товариств суть або стало означені, прим. 1 дол. (або 1·25) на цїле посмертне а 50 цнт. (або 75 цнт.) на пів, або заведений є так зв. „розмет“ (слово взяте зі словацького), то зн. не оплачує ся сталої, наперед означеної квоти, а лише таку частку, яка із загального розходу Товариства за минувший місяць на кождого з членів припаде, з узглядненєм цїлого і половини посмертного. Тодї місячні оплати суть неодностайні, бо залежать від того, кілько членів в минувшім місяци покалїчено і кілько умерло і яка вийшла з сего загальна сума виплачених запомог. Дотепер та оплата при посмертнім на 1000 дол. важить ся коло 1 дол. Знова деякі Товариства завели у себе замість „розмету“ місячні оплати після кляс віку.

Кромі місячних оплат на убезпеченє мусить ще кождий член доплачувати стало що місяця 8, 10 або й 20 цнт. на передплату органу Товариства. А знова зі згляду на те, що всї ті Товариства займають ся не виключно запомогами на случай калїцтва і смерти але й справами більш загального характеру, дотикаючими житя іммігрантів, справами національного, полїтичного і культурного вихованя іммігрантів, то

кромі членських сплат і передплати на орган Товариства, доплачують еще всї члени і на ті цїли по 1, 2 або 3 цнт. що місяця - відповідно до ухвал „Головної Конвенції“ Товариств. І тому крім основного фонду запомогового, істнують при кождім майже Товаристві ще й фонди: народний, шкільний, сирітський, бідних, еміграційний і розпорядимий.

Справи біжучі полагоджує „Головний Уряд“ вибираний на два або три роки Головною Конвенцією Товариства. Для контролї каси є „контрольна комісія“, а загальний надзір над дїловодством Товариства веде „Надзираюча Рада“. Найвисшою інстанцією в усїх справах Товариства суть Загальні Збори Товариства — „Головна Конвенція“ делєгатів Брацтв, яка відбуває ся що два, в деяких що три роки, в місті визначенім попередною конвенцією.

Через те, що ті Товариства займають ся не лише удїлюванєм запомог членам, але й представляють партії і через свої орґани ведуть „партийну“ полїтику, а на Головній Конвенції займають ся всїми актуальними для „партії“ національно-культурними і полїтичними справами і часто дають ініціятиву до якоїсь акції з обсягу тих справ, через те ті Головні Конвенції займають дуже живо членів Товариства, а також членів других Товариств, бо все те немов конгреси партій. Вибори делєгатів Брацтв переводять ся з великим заінтересованєм, борба між кандидатами на делєгатів веде ся нераз дуже завзято, при чім ярко виступають на верх амбіції поодиноких „патріотів“, сама-ж Конвенція, яка треває 4, 5 і 6 днїв, відбуває ся під вражінєм, як би се був народний сойм. Нераз вже само відкритє Конвенції відбуває ся з великою парадою: члени місцевих і дооколичних Брацтв являють ся в своїх парадних, перекинених через рамя а спнятих у боцї, ріжнобарвних, густо „золотом“ тканих поясах, в брацьких шапках на голові, і з брацькими хоругвами, і по відправі служби божої, на інтенцію доброго перебігу Конвенції, обходять при звуках банд, разом з делєгатами, яких буває до 200 і більше, великим походом, улиці міст, при чім, для більшого ефекту, члени Головного Уряду їдуть верхом на рослих конях, омаєних цьвітами.

Всїх запомогово-асекураційних Товариств, заснованих для українських іммігрантів і удержуваних ними, є тепер 10, і то:

1. „Соединеніе гр.-каѳ. русскихъ Братствъ". Є се найстарше Товариство, засноване в 1892 р.; членів числило з кінцем 1912 р. (в круглій сумі) 32.000, а майна мало 400.000 дол. Органом його є „Американскій русскій Вѣстникъ". Є се організація клєрикальна — іммігрантів з Угорщини. Національна ідеольогія — неозначена; полїтичний напрям — консервативний, мадярофільський.

2. „Руський народний Союз" („старий"), заснований в 1894 р.; число членів з кінцем 1912 р. — 16.000; майно 140.000 дол. Орган — „Свобода". Се вже організація іммігрантів переважно з Галичини; національна ідеольогія — українська; полїтичний напрям — відповідаючий старокраєвому національно-демократичному.

3. „Русское православное общество взаимопомощи", засноване в 1895 р.; членів з кінцем 1912 р. — 7.000; майно 4.800 дол.; орган „Свѣтъ"; клєрикальна організація православних іммігрантів; національна ідеольогія — руссофільська; полїтичний напрям — консервативний.

4. „Общество русскихъ Братствъ", засноване 1900 р.; членів з кінцем 1912 р. — 8.000; майно 32.000 дол.; орган „Правда"; організація іммігрантів переважно з Галичини (Лемків); національна ідеольогія — руссофільська; полїтичний напрям — консервативний.

5. „Собраніе гр.-каѳ. церковнихъ Братствъ", засноване в 1909 р.; членів з кінцем 1912 р. — 1.000; майно 10.000 дол.; орган „Русинъ-Rusin"; організація клєрикальна іммігрантів з Угорщини — конкуренційна з „Соединеніемъ"; національна ідеольогія — українська; полїтичний напрям — консервативний.

6. „Русское народное Соединеніе", засноване в 1909 р.; число членів з кінцем 1912 р. і стан майна незвісні; орган „Американская Русь"; організація іммігрантів переважно з Галичини — конкуренційна з „Обществом";

національна ідеольогія — руссофільська; полїтичний напрям — неозначений.

7. „Руський народний Союз“ („новий“), заснований в 1910 р.; число членів з кінцем 1912 р. — 5.000; майно 20.000 дол.; орган „Народна Воля“; орґанїзація іммігрантів переважно з Галичини; національна ідеольогія — українська; полїтичний напрям — радикальний, з нахилом до соціялїзму.

8. „Гайдамаки“, засноване в 1910 р.; членів з кінцем 1912 р. — 800; майно 4.000 дол.; орган „Гайдамаки“; орґанїзація іммігрантів з Галичини; національна ідеольогія — українська; полїтичний напрям — соціяльно-демократичний.

9. „Провидінє“, засноване в 1912 р.; орган „Америка“; клєрикальна орґанїзація греко-кат. іммігрантів з Галичини; національна ідеольогія — українська; полїтичний напрям — консервативний, відповідаючий старокраєвому христіянсько-суспільному.

10. „Православная любовъ“, засноване в 1912 р.; орган „Любовъ“; орґанїзація православних іммігрантів, конкуренційна з „Р. П. О. Взаимопомощи“; національна ідеольогія — руссофільська; полїтичний напрям — неозначений.

*

Я вже згадав, що до сих запомогових Брацтв і їх обєднюючих Товариств належать, зглядно — можуть належати, не лише виключно українські іммігранти, але й іммігранти инших народностий. Так само й українські іммігранти можуть належати і належать — і то не мало — до таких-же Брацтв і обєднюючих їх Товариств других народностий. Зразу, поки заложено „Соединеніе“, то майже усї українські іммігранти з Угорщини належали до таких Брацтв і Товариств словацьких, галицькі знова до словацьких або польських. Опісля, коли почали творити ся такіж Товариства українські, много українських іммігрантів з чужих Товариств перейшло до своїх. Але й тепер ще не мале їх число там

остає. Ціль, характер і орґанїзація тих Товариств такі самі, як українських.

Але кромі тих національних запомого-асекурацийних Товариств, суть ще такіж Товариства запомогові, на случай хоріб і асекурацийні, на случай смерти, ненаціональні — „американські", до котрих також належать українські імміґранти. Запомоги в тих американських Товариствах суть звичайно більші як в українських, але зате й місячні оплати суть більші, прим. в „The modern Protektive Association", де запомога на случай хороби, при місячній оплаті 1 дол., виносить 7·50 дол. тижнево, а при місячній оплаті 2 дол. — 15 дол. Суть також американські запомогові Товариства — льокальні, — там місячні оплати і запомоги суть звичайно менші як в українських, прим. „Progressive Club" в Сейр (Sayre, N. Y), де місячна оплата виносить 25 цнт. а запомога тижнева на случай хороби — 3 дол. В асекурацийних знова Товариствах на случай смерти убезпечують ся українські імміґранти звичайно на 1.000 дол., нераз і на 2.000 дол. Ті асекурацийні Товариства опирають ся вже на загальних асекурацийних нормах, і премія асекурацийна річна, зглядно піврічна або й місячна визначує ся після віку обезпечуючого ся.

А однак, хоч тілько є тих запомогово-асекурацийних Товариств, то мимо того є ще много українських імміґрантів, котрі до жадного з тих Товариств не належить. Се переважно ті, що приїжджають до Америки з наміром вертати скоро, як лише зароблять трохи ґроший, назад до старого краю. Се власне ті найбільш не зісолїдаризовані, що жиють з дня на день, глухі і слїпі на все, що докола них діє ся, і такі жадні того „цента", що задля него і недоїдають і недосипляють, і жалують видати його навіть для забезпеченя його — на случай хороби і для забезпеченя своїм родинам, на случай смерти, запомоги, певно більшої, якби котрий будь з них міг би для неї заробити. Вони то суть також і найбільш деморалїзуючим чинником в орґанїзацийнім житю імміґрації — самі на нїчо не дають і других ще відмавляють.

Заводові робітничі організації.

На те, щоби забезпечити себе на случай хороби і каліцтва, а родини на случай смерти, мають українські іммігранти запомогово-асекурацийні Товариства. Для здобутя знова красших, зносніших услівій праці, для здобутя більшої зарібкової платні і коротшого часу праці і т. п. мають заводові робітничі організації. Сї однак заводові організації не суть вже національні, а інтернаціональні, загальні — для всего робітничого сьвіта З'єдинених Держав. І все, що добули робітники в З'єдинених Державах для себе, чи дорогою законодатною, чи безпосередно умовами з підприємцями, все завдячують вони тим своїм заводовим організаціям. І то виключно тим заводовим організаціям — тред-юніостичному рухови (trade-union), веденому тими організаціями. І се характеристичне для з'організованої боротьби робітничої кляси з капіталом в З'єдинених Державах — в противенстві до такоїж боротьби на континентї Европи — що всї добутки на поли поліпшеня услівій праці, чи в дорозї законодатній, через конґрес або лєґіслятури поодиноких держав, в видї охоронного законодавства робітничого, чи дорогою безпосередних умов з підприємцями і союзами підприємців, добули американські робітники не завдяки і через свої політичні, робітничі організації, а дорогою напору організацій заводових на буржуазийні політичні партії, передовсїм републиканську або демократичну — ревалїзуючих о власть союзну і в поодиноких союзних державах, і на перебіг розбиваючих ся при виборах до тих законодатних тїл за голосами з'організованих в заводові організації робітників. Поява подібна як в Англії. Політичні організації робітничі в З'єдинених Державах — соціялїстичні, ще надто слабі і недавні, як і в Анґлії, з трудом, хоч і постійно, пробивають собі поширенє між загалом робітництва, того робітництва, що, переняте наскрізь буденною практичностію, не виходить в своїй ідеольогії клясової боротьби поза істну-

ючий капіталїстичний стрій економічного і суспільного житя, а узнає його, і в своїй боротьбі з капіталом виходить з него і остає при нїм. Через те й загал робітництва до недавна ще в цїлости, а в послїдних часах в переважній ще більшости заявляє ся проти соціялїзму і проти орґанїзованя робітництва в окремі полїтичні — соціялїстичні партії.

Але і ті добутки робітництва з обсягу охоронного законодавства робітничого, добуті в конґресї і в лєґіслятурах поодиноких держав, при помочи буржуазийних партій, республиканської чи демократичної, не суть чимсь реальним, чим могли би користувати ся робітники. Все те законодавство є ілюзоричне, по просто тому, що годї його впровадити в житє, і то в наслїдок не чого иншого, як дивовижної інтерпретації судіїв постанов I. арт. союзної конституції і додаткового XIV. (з р. 1868), що в кождім майже конкретнім случаю, в котрім приходить ся їм орікати при примінюваню котрогось з тих законів, узнають їх усї — з виїмкою хиба законів чисто полїцийного характеру, для охорони здоровля і житя робітників при будові домів, в копальнях і урядженях фабрик — як суперечні постановам союзної конституції, і тим самим неважні, і кождого жалуючого ся пошкодваного віддаляють[1]). Так в виду сеї ілюзоричности

[1]) Ті артикули ґварантують горожанам рівність і свободу, і забороняють (арт. XIV) поодиноким державам ухвалювати такі закони і примінювати їх в житю, які укорочували би права і вільности горожан, позбавляли би їх без судової дороги житя, вільности і власности, або відмовляли їм рівної охорони закону. Так ті власне постанови, що, як се кождий бачить, мають на цїли як-раз забезпечити кождому горожанинови як найбільшу свободу що до його особи і власности, і беруть в охорону кождого перед насильством і визиском, ті постанови примінюють судії, в своїй клясовій, буржуазийній інтерпретації тих-же, саме проти тих, для котрих вони мали бути охороною і ґваранцією їх людського істнованя. І до яких дивовижних юристичних софістерій доходять ті судії при орікуваню в поодиноких конкретних случаях, де ходить о примінене якого охоронного робітничого закону, на се може послужити, для приміру, хоч би такий случай. Один закон, з обсягу робітничого охоронного законодавства, в державі Индієне, нормує виплату зарібкової платнї робітникам в той спосіб, що, з певними виїмками в де-

охоронного законодавства робітничого лишає ся робітникам лише те, що вони при помочи своїх заводових організацій зможуть вимусити на підприємцях і на союзах підприємців в безпосередних з ними умовах, і своїм безустанним поготівєм змусять їх до додержаня тих умов.

Цїлий сей зоводовий, тред-юніостичний рух ведуть: American Federation of Labor (Американська федерація праці), Western Federation of Miners (Західна федерація гірників) і Industrial Workers of the World (Промислові робітники сьвіта). Сїть організаційна American Federation of Labor розтягає ся на цїлу територію З'єдинених Держав, але обіймає лише робітників кваліфікованих, усїх однак галузий промислу і торговлї, з'організо-

---

яких случаях, забороняє виплату робітникам зарібкової платнї в речинци довшім, як по один тиждень. Се тому, щоби робітники не задовжували ся по склепах і не попадали в лихву. Ся однак постанова є для підприємців невигідна, бо з забороною виплати зарібкової платнї в речинци довшім як тиждень, відпадає ся часть капіталу, що призначена на платню робітника, від можливого дальшого обороту. Так Компанїя желїзнича „Republic Iron and Steel Company" в Монсі (Muncie), сеї постанови не придержувала ся. Державний фабричний інспектор внїс отже проти фірми донесенє карне. Та висший суд держави Индієне увільнив фірму від кари, мотивуючи се тим, що „дотичний закон ставить робітника немов би під курателю, через те понижує його як горожанина, бо піддає в сумнїв його спосібність дбати самому про себе. Є се просто патерналїзм, і стоїть в яркій суперечности до покладеної в основу нашим інституціям теорії про свободу і рівність". І на се нема ради. Суди, в З'єдинених Державах, суть сторожами союзної конституції. Се вправдї не є сказане анї в тій союзній конституції, анї нема на се окремого закону. Але се стало неписаним законом — дорогою звичаєвого права, і витворилось подібно, як звичаєве право в Анґлії, через судові ореченя, де оден судія опирає ся на ореченю попереднього судії. Тож закони для своєї правосильности не потребують окремої апробати судіїв. Але судії в кождім конкретнім случаю увільняють обвиненого від кари за нарушенє якого закону, коли уважають, що сей закон зістав ухвалений не в приписаній конституцією дорозї, або є суперечний постановам конституції. Справа остаточно йде до найвисших судових трибуналів і їх ореченя стають законом в окрузї їх судової компетенції, а взором для инших судових округів.

ваних кожда в автономні унії, з одним виїмком що до гірничих робітників, котрих орґанїзує лише на східній (приатлянтицькій) полосї З'єдинених Держав — в Унії гірничій, але зате вже всїх робітників, навіть неквалїфікованих. Се найчисленнїйша Федерація — числить 4 мілл. членів, коли тамті числять членів лише на сотки тисяч. Гірників західної полоси (побережа Спокійного океану) орґанїзує — і також без ріжниці, чи вони кваліфіковані чи нї — Western Federation of Miners (вона обіймає також гірників західної Канади і — Сибіру, тих, що заняті в американських підприємствах). Трета знова, загальна, Industrial Workers of the World, наймолодша (вийшла з Western Federation of Miners), обіймає так як і American Federation of Labor усю територію З'єдинених Держав і так само орґанїзує робітників усїх галузий промислових і торговлї, але вже без ріжниці, чи вони кваліфіковані чи нї.

Я згадав, що все те, що робітники З'єдинених Держав справдї реального здобули в боротьбі з підприємцями і з того користають, се завдячують вони майже виключно тому, що змогли при помочи своїх заводових орґанїзацій, вимогчи на підприємцях в безпосередних умовах з ними. А доконали вони се — через стрейки. І нема дня, в котрім не переводжувано би стрейку — чи в поодиноких місцевостях і то нераз в кількох бранжах робітничих рівночасно, чи в цїлих округах, чи в цїлих полосах, чи на цїлій території З'єдинених Держав, прим. в бранжі робітників желїзних доріг. І уся суспільність З'єдинених Держав жиє безустанно під знаком стрейку або грози стрейку — під знаком боротьби працї з капіталом.

В тій боротьбі з капіталом приймають українські робітники, загалом беручи, дуже живу участь. Вони, о скільки суть в їх місцевостях з'орґанїзовані заводово віддїли їх бранж і вони про се знають і можуть до них належати, прим. углекопи в східній полосї (приатлянтицькій) до гірничої Унії, віддїлу American Fedaration of Labor, то належать там цїлою масою. А навіть і ті, що не належать до унїй,

через рівнодушність, в критичній хвилі, в часі страйку — і ті стають в однім ряді з рештою робітників. Страйколомів між ними — на загал, лучає ся дуже мало, менше як між польськими, литовськими або словацькими імміґрантами, а вже цілком менше як між імміґрантами ірляндськими або італійськими.

„Народна Торговля"; „Руська народна Спілка в Йонкерс, Н. Й."; „Руський народний Еміґрацийний Дім"; „Руський народний Дім в Америці".

„Народна Торговля". Рух бизнесівський між українськими імміґрантами почав ся ще в самім зараню української імміґрації в З'єдинених Державах — зразу „бордінгерський", опісля шинкарський, а дальше „гросерський" (гл. „Імміґранти-бизнесмени" стор. 184 і д.). Були се ті роди бизнесу, які ще найбільше мали між українськими імміґрантами підставу до розвитку, в чім українська імміґрація виявляла ще найбільше запотребованя. І до веденя тих бизнесів не тяжко було найти відповідних одиниць, бо як-раз Лемки і Угорщани, що розпочали українську еміґрацію до З'єдинених Держав, визначають ся немалим спритом і бизнесівськими спосібностями. Правда, число тих бизнесменів мусїло бути зразу мале, і самі бизнеси малі, бо бизнесмени не мали ще анї стільки капіталів, щоби могли вести бизнеси на більшу скалю — сї „капітали", се заощаджений гріш із заробкової праці в копальнях і фабриках — анї стільки практики до веденя більших бизнесів, на американський лад, анї сам круг консументів не був ще на стілько широкий, щоби можна було вести такі бизнеси. Так все те було мале, скромне безпретенсіональне. Але було, і американський двотижневник з того часу, „Америка", часто подає вістки про істнованє або заложенє не лише якого там „салуну", найлекшого ще і найзисковнїйшого бизнесу, але й „гросери", і анонсує їх.

На ті-то гросери звернув особливу увагу, зараз по своїм приїзді до З'єдинених Держав, Іван Волянський. І він, обчислю-

ючи рентовність того бизнесу, рішив ся заложити на більшу скалю такий ґросерський бизнес, щось на взір заложеної в 1883 р. у Львові „Народної Торговлї“, з централею і філіями по всїх більших українських кольоніях, який зміг би заспокоювати усї найконечнїйші потреби українських іммігрантів, а саму торговлю між українською іммігрaцією звів би, через вихованє молодих, фахових купців, до українських рук. До заміреного дїла взяв ся живо, як до всего, до чого підіймав ся, прибравши собі до помочи, на разї, двох рутинованих уже трохи людий: бизнесмена Михайла Кушвару і молодого інтелїґента-іммігранта Стефана Яновича, що вже вели такі ґросери, кождий свою, в Шенандоа.

В жовтни 1887 р. відбули ся в Шенандоа перші Збори основателїв тої американської „Народної Торговлї“, яку названо по анґлїйськи: „Cooperative General Store“. Ухвалено заложити спілку на удїлах по 10 дол., вибрано дирекцію з 5 членів, і зараз таки зібрано 1413 дол. готовими грішми. Се дало дирекції можність закупити сейчас два істнуючі вже в Шенандоа склепи „стори“ — згаданих висше Михайла Кушвари і Стефана Яновича, чим і покладено підвалини під українську торговлю на більшу скалю, як се було в плянї. Знова для виробленя фахової сили вислано Стефана Яновича до торговельної школи в Філаделфії.

Сей торговельний бизнес заповідав гарні успіхи. Удїлів розкуплено до пару місяцїв на 2.400 дол.; і до року, то є в 1888 р. заложено вже дві філії — одну в Олифант, Па, а другу в Плимавт (Plymouth, Pa), а в сїчни 1889 р. заложено трету філію в Газелтон, Па — для котрої на основний фонд зложено в самім Газелтонї 2.000 дол. Так в несповна двох роках заложено чотири стори „Народної Торговлї“, які представляли вартість 27.643 дол. — що стверджено на II. Загальних зборах „Народної Торговлї“ в Шенандоа, в сїчни 1889 р. Дівіденди за той час признано 12% від удїлу. Дальше, в мартї того року, заложено ще пятий стор в Шамокин, Па а в серпни шестий в Плесент Гіл (Pleasant Hill, Pa). Всї ті склепи належали під оден Головний Заряд, якого

місцем осїдку було Шенандоа, а головою Заряду був Іван Волянський.

Як видно, думка заложеня в З'єдинених Державах чогось на взір львівської „Народної Торговлї" була цїлком раціональна і мала підставу на повне зреалїзованє. Так усї й надїялись. Та інакше склало ся — скоро прийшла катастрофа; найлїпші наміри розбили ся о особисті, цїлком приватні непорозуміня між поодинокими личностями з поміж „інтелїгентів", які до своїх справ втягнули ширший загал, і добре почату акцію за орґанїзацією національної української торговлї в З'єдинених Державах розбито, зведено на нїщо.

Проти „Народної Торговлї" розведено зараз, з хвилею єї заложеня, акцію. З разу ся якція виходила таки від самих українських іммігрантів, в першій лїнії зі сторони вирабляючих ся українських „фінансїстів", що самі задумували в недовгім часї заложити склеп і торгувати. Пішли скарги між людьми: тепер бідний чоловік навіть не може сторику заложити, бо суть „компаніцькі". Найбільше однак підмавляли проти „Народної Торговлї" Жиди-сторники, що розсїли ся вже були зі своїми сторами між українськими іммігрантами і жили з них.

Однак властиву акцію проти „Народної Торговлї", котра і зруйнувала єї, розвинув наслїдник Волянського — по його від'їздї до старого краю — Кость Андрухович, у той час парох в Шенандоа. Поріжнившись із-за чисто приватних справ з молодими інтелїгентами: Володимиром Сїменовичом, Стефаном Яновичом, Антоном Вислоцьким, Михайлом Копровським і Михайлом Тилявським, що за той час прибули до З'єдинених Держав і стали управителями „менеджерами" (manager) склепів „Народної Торговлї", завзяв ся їх „знищити", і то в той спосіб, що не лише накидав ся на них в церкві, на проповідях, і в „Америцї", котра перейшла вже була — по виїздї (в червни 1889 р.) Волянського до Галичини, а Сїменовича (в маю т. р.) до Олифанту на управителя стору „Народної Торговлї" — з їх рук на власність шенандорської церкви а під редакцію Андруховича, як па-

роха при шенандорській церкві, але й на саму „Народну Торговлю“, намагаючись її розбити, щоби в той спосіб позбавити „панів“ й хліба і унеможливити їм побут в З'єднених Державах. А для успішнійшого убиваня „Народної Торговлї“, заложив ще в жовтни 1889 р., в Шенандоа конкуренційний стор „Руску Торговлю“ — з англійською назвою „Greek (!) Store“, а щоби ся „Руска Торговля“ могла лїпше конкурувати з „Народною Торговлею“, призначив половину доходів зі свого стору на гр. кат. церков в Шенандоа, чим морально змусив шенандорських парохіян купувати не в склепі „Народної Торговлї“ а в „Рускій Торговлї“. Рівночасно почав накликувати в „Америцї“ імміґрантів, щоби не купували в „Народній Торговлї“, а удїловців, щоби вимали з неї свої удїли.

Андрухович діпняв свого. В сїчни 1890 р. загальні Збори „Народної Торговлї“ розвязали її. А того самого дня Андрухович заложив нове торговельне Товариство — без „паничів“, „Shenandoah Russian (!) Store Co.“, що війшла на місце „Народної Торговлї“ і переняла на себе її зобовязаня.

„Народна Торговля“ істнувала не сповна півтретя року, від жовтня 1887 р. до 15 сїчня 1900 р. Заложила і вела 7 склепів, які з кінцем послїдного адмінїстрацийного року дали поверх 2.000 дол. чистого доходу — хоч, як закидує в „Америцї“ Андрухович „лем на папері дженерел-менажера“ (general-manager) Стефана Яновича[1]).

---

[1]) Як в дїйстности стояли ті фінансові справи — годї тепер розслїдити, і не дасть ся з певностію ствердити кілько поза тою фурією ненависти і злоби, з якою накинув ся на „панів“ Андрухович і підставлені ним парохіяни, є клевети, а що треба уважати за правду. Андрухович не перебирав в способах і всего уживав, щоби позбути ся „панів“ і унеможливити їм побут в З'єднених Державах, а принайменше між українськими імміґрантами. Робив се з пімсти і зі страху, щоби котрий з них не вибив ся на виднїйше становиско серед української імміґрації і не здобув собі кромі него впливу на імміґрантів. А ті „пани“ не мали рівного оружія, щоби боронити ся: не мали анї своєї часописи, в котрій могли би відпирати закиди підношені проти них в „Америцї“, (а опісля коли „Америка“ упала, в заложенім Андруховичом для дальшого

І так „Народна Торговля“ не сповнила надій, які прикладувано до неї, коли її засновувано. Що більше, її упадком — безпосередно, а посередно боротьбою, яку ведено проти неї і яка довела її до упадку, ще й сильно здеморалїзовано загал. І довгого треба було часу, щоби те недовірє, до „руських сторів“ і взагалї до всякої кооперативи серед того загалу устало.

Але і ті конкуренційні стори, що їх заложив Андрухович, щоби підкопати істнованє „Народної Торговлї“, також упали. Убила їх власна робота Андруховича — недовірє, яке сїяв проти „Народної Торговлї“. Воно перейшло на всї компанїйні стори — взагалї, і убило його власні стори[1]).

поборюваня їх — вже по упадку „Народної Торговлї“ — „Рускім Слові“), анї такої могучої трибуни, як церковна проповідниця. І вони мусїли упасти а з ними і „Народна Торговля“, яка була в їх руках і яка задля того й стала на рівнї з ними предметом атаків Андруховича. Не без вини були впрочім і самі ті „пани“, бо їх адмінїстрація „Народної Торговлї“ була таки лиха — хоч, се також треба признати, годї їм задля сего приписувати надто великої вини, коли зважить ся, що були се люди, що з торговлею нїколи не мали нїчо до дїла, і коли взяли ся провадити „Народну Торговлю“, то зробили се з почутя патріотичного обовязку, і провадили єї як уміли і як могли. — По упадку „Народної Торговлї ті „пани“ розбрили ся, кождий в иншу сторону, шукати иншого хлїба. Сїменович удав ся до Балтіморе і там вступив на унїверзитет, на медичний видїл, з відки, по укінченю студій і отриманю докторського дипльому медицини вернув назад до Шенандоа. Там став лїкарювати; але не міг там довго удержати ся, бо імміґранти лїчили ся, як і в старім краю, у знахорок, які приїхали за ними до Америки, і він по недовгім часї переїхав до Чікаго, де дотепер лїкарює.

[1]) Андрухович після того не довго вже перебував в З'єдинених Державах. Оскаржений перед митрополитом С. Сембратовичем о непорядки в церковній касї в Шенандоа, зістав засуспендований і відкликаний до Галичини. Вправдї він не зараз піддав ся тому наказови. З разу, ще перед суспензією, вислав був Сембратович другий раз Волянського до З'єдинених Держав, щоби перевів на місци слїдство і справу поладнав. Але Андрухович Волянського не приняв, а коли Волянський хотїв війти до церкви, Андрухович обставив єї полїсменами і Волянського не пустив. Тодї Волянський виточив Андруховичови процес о церков, однак програв, бо він ще за першим разом, як виїж-

„Руська Народна Спілка в Йонкерс, Н. Й.“. О много краще удав ся Павлови Тимкевичови проєкт заложити в Йонкерс (Yonkers, N. Y.), де він по поворотї з Канади, в 1908 р. осїв, Товариство зглядно Спілку для закупу домів на примiщенє українських бизнесів, і для достарченя українським іммігрантам, замешкалим в Йонкерс, дешевих і здорових мешкань. Він взяв ся за се дїло незвичайно живо, раз-ураз заохочував до сего своїх парохіян і в 1901 р. таку Спілку заснував, назвавши єї: „Руська народна Спілка в Йонкерс“. Зразу зложено на цїли Спілки 3.975 дол. Се вистарчило,

59. Павло Тимкевич.

джав з Америки, переписав церков з всїма правами до неї на Андруховича, і суд удержав Андруховича при церкві. Так Волянський, не поладнавши справи, вернув до Галичини. Тодї Сембратович суспендував Андруховича і поручив Обушкевичови передати Андруховичови суспензію. Але Андрухович письмо Сембратовича подер і також Обушкевича не пустив до церкви. Остаточно положенє його стало невиносиме, і він предложив громадї, щоби дала йому 1.500 дол. відступного, і він уступить. Громада, щоби вже раз його позбути ся, виплатила йому тих 1.500 дол, але він і тепер ще хотїв єї підійти. Підмовив кількох громадян, що мали вписані свої гроші на церкві, щоби виставили єї на лїцитацію, надїючись, що купить єї на лїцитації і остане дальше при нїй Але ту вже йому не удало ся — його перебив Жинчак-Шмідт з Магоной Сити і сам купив на лїцитації церков — за 5.000 дол. Андруховичови не оставало ся тепер нїчо иншого, як виїхати з Шенандоа. І він виїхав до Аденрід (Audenried, Pa). Але і ту не зміг довше загріти місця і по двох місяцях (з початком 1902 р.) виїхав до Галичини. Церков в Шенандоа відпродав опісля Жинчак-Шмідт шенандорській гр. кат. громадї.

щоби взяти ся до зреалїзованя цїлої Спілки, і в пару місяцїв закуплено за 18.500 дол. для „Р. Н. Спілки“ триповерховий дім, оден з найкращих тодї в Йонкерс. Там уміщено український „компанїйний“ стор-ґросери, і винаймлено усї мешканя, по три кімнати і кухню, по дуже дешевій цїнї, українським родинам. Спілку ведено дуже совісно і до пару лїт добудовано і докуплено ще три три- і чотириповерхові камениці, побіч першої, і оден одноповерховий (деревляний), які всї віддано до ужитку українській йонкерській громадї.

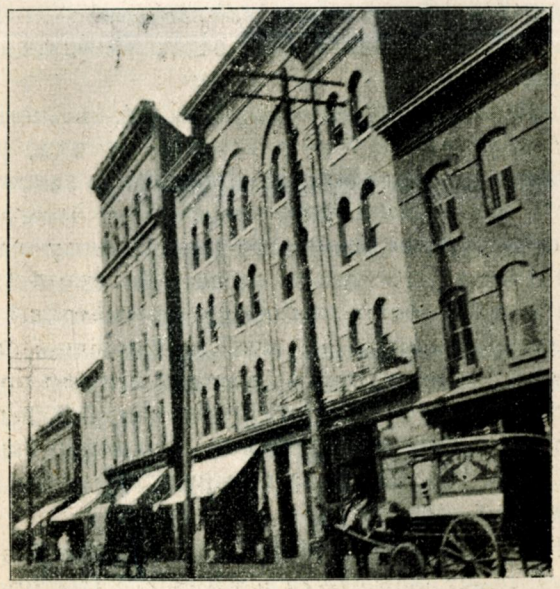

60. Доми „Руської народної Спілки“ в Йонкерс, Н. Й.

„Український Еміґрацийний Дім“. Я вже згадав, в роздїлї про „Еміґрацийні Доми“ (стр. 128—133), про небезпеки, на які наражені були і тепер ще суть, хоч вже не так, як передше, новоприбуваючі до З'єдинених Держав еміґранти. І згадав там також, що для їх охорони перед тими небезпеками і поданя їм першої помочи і поради, позакладано охоронні

інституції „Еміграційні Доми", а дальше, що кожда народність старає ся заложити для своїх коннаціоналів такі Доми, та ще не кождій удало ся доконати сего. Не удало ся се і українській іммігрції.

Головна причина, що так тяжко спромогчи ся на такий Дім, се великі кошта, з якими получене є його заложенє і удержанє. Се інституція філянтропійна, не обчислена на зиск, і заложенє і удержанє такого Дому можливе є лише із добровільних складок осїлих уже в З'єдинених Державах іммігрантів кождої народности з окрема. Всеж таки заходи між українськими іммігрантами коло заложеня українського Еміграційного Дому велись безустанно, нїколи не уставали.

Перший раз думку про заснованє українського Еміграційного Дому подав в 1894 р. Григорій Грушка, у той час гр. кат. парох Джерзи Сити, Н. Дж., в 11 ч. заложеної ним „Свободи". Він і візвав загал українських іммігрантів до складок, оголошуючи рівночасно першу збірку на ту ціль, в квотї 18·08 дол. Не довго опісля, бо вже в 15 ч. тоїж „Свободи", знова поновлює зазив до складок і повідомляє, що лучає ся нагода на купно відповідної площі під будову Еміграційного Дому в Джерзи Сити (по правій сторонї Годзону, проти Ню-Йорку) за ціну 7.000 дол. Але до купна сеї площі не прийшло — складки йшли дуже пиняво. Однак „Свобода" не покинула сеї думки і дальше накликувала до складок.

В 22 ч. „Свободи" з 1895 р. в статї „Крайна потреба Народного Дому" відзиває ся в тій справі Нестор Дмитрів, що прибув в тім роцї до З'єдинених Держав і обняв редакцію „Свободи", і знова виказує конечність заложеня Еміграційного Дому: потреба його не лише задля нагляду над новоприбуваючими іммігрантами і опіки над ними в перших днях їх побуту в З'єдинених Державах і вишукуваня для них роботи, але, щоби через Еміграційний Дім втягати ще їх і до української національної організації. І взиває сьвящеників, щоби вибирали в своїх місцевостях колєкторів (передовсїм

з поміж жіноцтва, бо ті ліпше і совіснійше виконують поручені їм роботи) і поручали їм збірку гроший на Дім. Відтак з кінцем вересня т. р. скликує до Монт Кармел, Па ширшу нараду в справі опіки над новоприбуваючими іммігрантами (на тій нараді був також Йосиф Олеськів, доктор фільозофії і професор учительського семинара у Львові, що саме тоді вертав з Канади, задумуючи туди звернути українську еміґрацію з Галичини і з Буковини замість до Бразилії, куди еміґрація саме тоді почала була нагло справляти ся) і на тій нараді узнано, як конечне, заложити не лише в Ню-Йорку, але й в Гамбургу або в Бремені (в Німеччині) Еміґрацийні Доми для приюту еміґрантів, а в старім краю утворити „Народну еміґрацийну аєнцію“ для поради і опіки над еміґрантами в часі подорожи до Америки, для достарчуваня еміґрантам желїзничих білєтів і пароплавних карт на найкоротші і найвигіднійші лїнії, а також достарчуваня їм дешевих міських строїв (бо старокраєві, мужицькі не годять ся до Америки); там також мало би ся приучувати їх, як мають держати ся в часі подорожи і стеречи себе. І знова візвано в „Свободї“ до складок.

Та і тепер ще пішли складки дуже пиняво. За два роки від першого зазиву до складок Григорія Грушки, до червня 1896 р. зібрано ледви 221·10 дол.

Всеж таки голос „Свободи“ продирав ся до інтелїгентнійших кругів української іммиграції, і на III. Головній Конвенції „Соединенія“, в 1896 р., ухвалено таки заложити Еміґрацийний Дім, а при нім ще й „Руський Банк“. Тільки ся Конвенція не зважила ся віддати переведенє сеї справи новому Головному Урядови „Соединенія“, а віддала її головному предсїдателеви „Соединенія“ Іванови Жинчакови-Шмідтови, на його особисте ризико, вимовивши лише для „Соединенія“ 10% з чистого доходу. Однак — для нагляду над веденєм того Еміґрацийного Дому утворила окремий Комітет, до котрого — узнаючи справу „Еміґрацийного Дому“ за загальну справу, а не партийну — вибрала ще як представника „української партії“, з поміж

галицьких іммігрантів, голову „Р. Н. Союза“ Івана Ґлову (рівно могучого бизнесмена, як Жинчак), а як представника „москвофілської партії“ Теофана Обушкевича.

Та і тепер ще з великих надій і одушевленя не вийшло нїчого. Жинчак не то, що не заложив такого Дому, але й других до заложеня не допустив. І справа Еміґрацийного Дому знова повисла.

Аж в 1900 р., на першім загальнім „всенароднім“ (українськім) вічу в Джерзи Сити, Н. Дж., піднесено знова сю справу і знова ухвалено заложити Еміґрацийний Дім. Та тепер уже сю ухвалу хоч в части виконано. Вибрано комітет для переведеня справи, на голову якого покликано Миколу Підгорецького, у той час гр. кат. пароха в Джерзи Сити, і той комітет дїйсно взяв ся живо до дїла. З давнїйших складок назбирано до того часу 370·60 дол. і з тим фондом розпочав комітет дїяльність. І вже в маю 1900 р. зареєстрований зістав в ню-джерській державі „Руський народний Дім Еміґрацийний“, під англїйською назвою „The Little Russian (!) National Emigration Home Association U. S. A.“, який VI Головна Конвенція „Р. Н. Союза“, що відбула ся в червни 1900 р., приняла під покров „Союза“ — при чім візвано всї Брацтва, щоби складали на Еміґрацийний Дім по 50 цнт. річно. 1 сїчня 1901 р. відбула ся в Джерзи Сити, Н. Дж. й І. Конвенція „Р. Н. Дому Еміґрацийного“. На тій Конвенції зложено звіт зі стану каси і з дїяльности за минувший рік: складки на Дім зросли до квоти 746·45 дол., значить, за той рік зібрано більше, як попередно за шість лїт разом, а дїяльність свою виконував комітет в той спосіб, що вже в тім році старав ся прийти в поміч новоприбуваючим українським іммігрантам і заопікувати ся ними, і в тім уже році виратував 32 іммігрантів від примусового відставленя їх назад до Европи і опікував ся ними до часу, поки вишукав для них роботу.

Ся Конвенція не була офіціяльним відкритєм „Р. Н. Еміґрацийного Дому“, лише підготовлюючим зібранєм для

офіціяльного отвореня, котре постановлено відбути з хвилею, коли основний фонд зросте до 1000 дол. Поки-що усталено річну вкладку для звичайних членів 50 цнт., для членів-основателїв одноразову вкладку 25 дол. а для почетних членів 100 дол. Головою Товариства вибрано дальше Миколу Підгорецького, котрий був душею сего Товариства.

Товариство розвивало ся — несло поміч і пораду новоприбуваючим іммігрантам, та ще утворило безплатну „Правну пораду“ для іммігрантів в старокраєвих справах, задля чого війшло в умови з деякими галицькими адвокатами, і старало ся вишукати ще якого угорського адвоката для полагоджуваня старокраєвих правних справ іммігрантів з Угорщини. Зростав і стан каси Товариства — мимо зростаючих що-раз видатків, фонд Товариства зріс в 1904 р. до 930 дол. Так зближала ся хвиля, коли мало відбути ся офіціяльне відкритє „Р. Н. Еміграційного Дому“.

61. **Микола Підгорецький.**

Та саме у той час голова Товариства Підгорецький тяжко захорів і для ратованя житя мусїв опустити Джерзи Сити і перенести ся в глубину пенсилвенійських гір, де перебув аж до 1908 р. Коли-ж не стало його, то й не стало Товариства; воно відразу занепало, бо не було чоловіка, що мешкав би в Джерзи Сити або в Ню Йорку і міг дальше вести дїло. А що і не було надії, щоби Підгорецький міг скоро подужати і сам займати ся дальше Еміграційним Домом, передано оставший фонд Дому — 896·97 дол. „Шкільному Фондови“ на закупно дому для „Руської Бурси“ в Йонкерс Н. Й., яку

саме тоді задумано утворити, і Товариство „Р. Н. Еміграційний Дім“ перестало істнувати.

Однак справа опіки над новоприбуваючими імміґрантами була пекучою і полишати єї цілком на боці було неможливо. Так заняв ся тепер нею Іван Ардан — він задля сего й перенїс ся з кінцем 1906 р. разом зі „Свободою“, котрої був редактором, зі Скрентон, Па до Ню Йорку і там став заходити ся коло справи. Та показало ся, що справу треба вести знова від початку, але через се, вона знова мусїла би проволїчи ся, — так Ардан, щоб її не проволїкати, порозумів ся з кількома визначнїйшими одиницями з чеської імміґрації, що заходили ся коло заложеня Еміграційного Дому для Славян взагалї (з виїмкою Поляків, які вже мали „Dom im. św. Józefa“) і в маю 1907 р. заложив з ними „Славянське Еміграційне Товариство“ (Slavonic Immigrant Society), до управи котрого війшли представники усїх славянських імміграцій (з виїмкою польської), а від української — тодїшний голова „Р. Н. Союза“ Кость Кирчів, як містоголова Товариства, Іван Ардан, як директор і Петро Кешеляк, як член управи. І се Товариство стало тепер займати ся новоприбуваючими українськими імміґрантами.

А все таки українській ню-йоркській громадї се не вистарчало, вона відчувала і уважала за конечне утворити цілком окремий український Еміграційний Дім. В сій справі уряджено навіть з початком 1908 р. в Ню Йорку віче, а дальше наради представників усїх ню-йоркських українських Товариств і Брацтв, в кінци окремі ще наради членів кождого Товариства, вибрано тимчасовий комітет до введеня в житє українського Еміграційного Товариства і — знова оголошено відозву. Та і тепер не вийшло нїчого з того. „Провінція“ на сю відозву і тепер стала глухою. Впрочім, час не був до того. Саме тоді увага загалу української імміграції зістала нагло захоплена цілком иншою справою — демонстраційними вічами і складками на старокраєві справи з нагоди убійства Мирославом Сїчинським гали-

цького намісника Андрія гр. Потоцького. До того Ардан, що ще найбільш обізнаний був з підготовлюючими заходами коло заложеня Еміграційного Дому і з веденєм його, знеможений довголїтною редакторською працею, уступив зі „Свободи“ і зі „Славянського Еміграційного Товариства“, і виїхав з Ню Йорку до Вірджінії, де осїв на фармі. Так думка про заснованє окремого українського еміграційного Товариства знова затихла.

Але з кінцем 1908 р. осїв в Ню Йорку, подужавши, Микола Підгорецький, і він підіймає знова справу заложеня українського Еміграційного Дому, а щоби справи не проволїкати, закладає, поки-що на меншу скалю, „Українське еміграційне Товариство ім. сьв. Рафаїла“ (St. Raphaels Ruthenian Immigrant Society), а при нїм ще й безплатне бюро посередництва праці — St. Raphaels Ruthenian free Employment Bureau. А відтак, коли показало ся, що значна часть новоприбуваючих українських іммігрантів переходить ще й через Австрийський Імміграційний Дім — Austrian Immigrant Home (субвенціонований австрийським правительством), переводить, в 1910 р., вибір до дирекції сего Товариства представника й української імміграції, Дмитра Добротвора, гр. кат. пароха в Йонкерс, Н. Й. (містї, положенім під Ню Йорком), щоб і там Українці мали опіку над українськими іммігрантами.

Але і Славянське Еміграційне Товариство не покидалось опіки над українськими іммігрантами — так з тим Товариством рішив вже, в 1913 р., Головний Уряд „Р. Н. Союза“ (старого) війти в близші взаємини і, вписавши „Р. Н. Союз“ до сего Товариства як члена-основателя, з вкладкою 500 дол. річно, обняв там опіку і нагляд над українськими іммігрантами.

Так, поки що, не удало ся ще українській громадї засновати власного українського Еміграційного Дому, і вона опікує ся новоприбуваючими українськими іммігрантами в чужих Еміграційних Домах — Славянськім і Австрійськім — бо там се стало можливе (еміграційне Товариство ім. сьв. Рафаїла

і бюро посередництва праці перейшло за той час в приватні руки, як приватний бизнес). В инших Еміграційних Домах, як в польськім „im. św. Józefa“, куди також попадає значна часть українських іммігрантів з Галичини, і в русскім, котрим займає ся „Русское Православное Христіанское Эмигрантское Общество“, куди знова попадають головно українські іммігранти з Росії, тої опіки над українськими іммігрантами українська громада здобути не змогла, бо там її не допускають.

„Руський Народний Дім в Америці“. Як вибирали ся емігранти до Америки, то вибирались з тою думкою, щоби чим скорше що заробити і чим скорше зароблені гроші вислати до старого краю, на сплату довгів, на купно кусня поля, або на сплату рідні спадщини. Та зараз ставали перед трудністю: як ті гроші післати? або, де ті гроші складати, коли ще їх за мало, щоби відіслати? Що суть на те почти і банки — вони се знали, але там за тим удавати ся — на се не важили ся, бо не знали англійської мови і не знали, як коло того заходити ся. І ще нова трудність: вони скоро узнали за потрібне висилати до рідні або до знакомих пароплавні карти, бо там, в старім краю, таких карт або тяжко було дістати, або при їх купні ошукувано їх, або таки ті з рідні чи зі знакомих, що бажали виїхати до Америки, не мали гроший на закупно пароплавних карт. Так треба було післати їм карти з Америки. Деж їх купити?— От і на тлї тих потреб, почали творити ся по більших кольоніях іммігрантів приватні бюра „банки“ для пересилки гроший до старого краю, для приниманя заощаджених гроший в перехов, в депозит, і для продажі пароплавних карт.

Розуміє ся, такі бюра могли закладати лише люди, що знали англїйську мову і мову іммігрантів, бо лише тому, що іммігранти не знали англїйської мови і через те не могли, зглядно, не зважували ся самі користати безпосередно з почт і з банків, такі бюра стали конечними.

Перші такими банками стали займати ся Жиди. Вони впрочім, зразу, захопили були в свої руки весь грошевий

і торговельний бизнес, як і в старім краю, і були посередниками в усім, де лише прийшлось іммігрантам спотикати ся з англійським сьвітом; вони їм все достарчували, почавши від роботи а скінчивши на — годиннику; одівали їх, доставляли їм „гратє“ на урядженє мешканя — найбільшу тандиту за лихварсько високу ціну, держали склепи з поживними артикулами; були товмачами в суді і — закладали „банки“. З часом, як іммігранти звикли до американського житя і підучили ся англійської мови, те посередництво переставало бути виключно жидівським бизнесом — спритнійші одиниці з поміж іммігрантів самі кидали ся до бизнесів і, вправдї, Жидів з тих бизнесів не виперли, але Жиди перестали вже бути виключними посередниками між іммігрантами а зовнїшним, чужим їм сьвітом.

Ті однак „банки“, і жидівські і христіянські, скоро стали заводити іммігрантів в довірю, з яким вони до них звертали ся, — ті „банки“ надто часто пустїли, а самі „банкирі“ з грішми зникали. Тож дуже скоро стала будити ся між поодинокими національними ґрупами іммігрантів думка закладати національні банки, що стояли би під контролею ширшого круга довірених людий і тим способом забезпечували би іммігрантів перед наглою утратою зложених в банку в переховок або до пересилки до старого краю гроший.

Ся думка зродила ся скоро і між українською імміграцією, хоч, поки що не в такій ясній формі. Іван Волянський взивав зразу іммігрантів, щоби складали заощаджені гроші в переховок до Фонду будови гр. кат. церквей, опісля до каси „Народної Торговлї“. „Народна Торговля“ знова підняла ся посередничити іммігрантам ще і в пересилцї гроший до старого краю і в закупнї пароплавних карт, вона й війшла в тій цїли в умови з „банком“ Макса Ґольдберґа в Ню Йорку і поручала сей банк в „Америцї“ іммігрантам.

Та ся перша проба „знаціоналїзованя“ фінансового житя української імміграції скінчила ся дуже нещасливо.

Насамперед „банк“ Макса Гольдберґа „збанкрутував“ — властитель сего „банку“, забравши зі собою усї зложені у него в переховане і до пересилки гроші, одного дня зник з Ню Йорку. Ту варто згадати ще й се, що рівночасно „збанкротував“ в Скрентон, Па „City Scranton Bank“, де українські іммігранти також складали заощаджені гроші, по 200, 400 і 600 дол. Знова Фонд будови гр. кат. Церквей, по від'їздї Волянського до Галичини, скоро розтратив ся, і люди ледви виратували ся з невеликими стратами; а дальше збанкротувала „Народна Торговля“ — ту хоч в час ще стягнено депозити, і страти, у кого найшли ся, не були великі. Так ся перша проба цїлком не удала ся.

Але люди були огірчені і нїкому вже не довіряли. Так стали держати гроші близько себе. Отже ховали їх по сїнниках, або складали в переховане у ґаздинь, або у ґаздів. Але і з сїнників „десь“ гроші зникали, у ґаздинь „хтось“ їх вкрав, а ґазда, нераз, стягнувши від своїх бордінґерів більшу квоту — пропадав. Так стали люди ховати гроші в підземелях, в вугляних щілинах; але, стїна завалила ся або її розсаджено, і гроші й ту пропадали. Отже стали вкладати гроші в бизнес, до спілки, та — бизнес „банкротував“ і ту гроші пропадали.

В 1893 р. пропонує Григорій Грушка в 4 ч. „Свободи“, в статї „Нам треба народної орґанїзації“, купити в якім більшім містї дім, який належало би назвати „Народний руський Дім“, і помістити в нїм кромі запомогово-асекураційного Товариства „Руський народний Союз“, котрого заложене власне пропонував, і кромі склепу з церковними річами і з книжками, ще й головну аєнтуру продажи пароплавних карт і пересилки гроший до старого краю. Думка заложеня „Р. Н. Союза“ приняла ся, і такий Союз заложено в 1894 р., дому однак не закуплено і не заложено в нїм анї склепу, анї бюра для висилки гроший і для продажи пароплавних карт. До сего послїдного „бизнесу“ люди були ще надто зневірені, — впрочім, в поодиноких кольонїях стали виробляти ся „свої“ бизнесмени,

і вони, зискуючи на місци довірє краян, самі стали закладати такі бюра, приватні, вони-то й найбільше противили ся заложеню загального, народного бюра для висилки гроший і продажі пароплавних карт, і до заложеня такого бюра не допускали.

Однак мимо того, в 1905 р. Нестор Дмитрів запропонував в поклиці „До Русинів", уміщенім в 39 ч. „Свободи" для урядженя загального віча в цїли наради над переведенєм орґанїзації українських іммігрантів, заложити, між иншим, і „Руський Банк", для виміни старокраєвих гроший на американські, висилки гроший до старого краю і продажі пароплавних карт. Але й сей поклик не найшов відклику серед загалу, віча не скликано, та й нарад над заложенєм „Руського Банку" не було.

Зате в 1906 р. на III Конвенції „Соединенія" рішено вже заложити кромі Еміґрацийного Дому ще й „Руський Банк". Той однак Еміґрацийний Дім і Банк поручено заложити, як вже знаємо, не Головному Урядови „Соединенія" а предсїдателеви „Соединенія" Іванови Жинчакови-Шмідтови. Та Жинчак Еміґрацийного Дому не заложив, а що до Банку, то він вже провадив такий банк власний в Магоной Сіти, Па, тож закладати ще другий, конкуренційний в Ню Йорку, цїлком не було йому на руку; і він Банку не заложив.

Справа заложеня загального, народного банку знова на якийсь час затихла. Аж в 1899 р. порушено її знова, в 41 ч. „Свободи" в статї: „Чи не добре би було заложити свій банк?". Та тепер запропоновано вже повести справу трохи ширше і покласти її на тривкійших основах. Се мав би бути банк, або на разї пожичкове Товариство, в якім мали би складати свої маєтки, замість як дотепер в англїйських банках, церкви, громади, усї запомогово-асекурацийні Товариства, Брацтва і приватні люди — бизнесмени і робітники, і сей Банк мав би служити не лише для вигоди приватним людям, в удїлюваню їм позичок, але „й для загально-народної справи". Для забезпеченя знова інте-

ресентів, мало би ся піддати його під контролю котроїсь з держав і зложити до державної каси відповідну гваранційну квоту.

Сей проєкт узнано загально як відповідний і потрібний, але до здійсненя його не прийшло — не було ще потрібного до сего зісолїдаризованя загалу, — той загал, розбитий із-за церковних і партикулярно-національних (Галичани і Угорщани) справ на пристрастно поборюючі себе партії, взагалї не був спосібний до якої небудь солїдарної акції, в якій небудь загальній справі. І як всюди инде, як прим. з заложенєм Еміґрацийного Дому, так і ту, хоч і узнавано, що заложенє такого банку є потрібне, то заложити його було неможливо. За се могла би хиба підняти ся якась одна із партій і переняти на себе весь тягар удержуваня і веденя його. А до сего в той час нї одна з „партій“ не була ще спосібна і сильна. Так справа знова упала.

А всеж таки потребу такого банку українська імміґрація чим-раз сильнїйше відчувала. Так в 1902 р. оголошує в 43 ч. „Свободи“ Микола Струтинський, у той час гр. кат. парох в Олифант, Па „Відозву до всїх Русинів в Америцї, без огляду на віроісповіданє і полїтичні переконаня“, в котрій знова взиває весь український загал в З'єдинених Державах до заложеня загально-народного Банку. Проєкт поданий ним сходить ся з проєктом, поданим в 41 ч. „Свободи“ з 1899 р. Але для основнїйшого обговореня сеї справи пропонує скликати Конвенцію делєґатів запомогово-асекурацийних Товариств, раз тому, що капітали тих Товариств мали би стати основним фондом Банку, а друге, що тільки через ті Товариства, що суть наймогутнїйшими орґанїзацийними чинниками в імміґрації, і через їх пресу, можливо оперти на загалови іммігрантів такий Банк і створити його загально-народним.

Конвенція не відбула ся. Запомогово-асекурацийні Товариства на поклик не відозвали ся. І загал мовчав. Але Струтинському удало ся переконати громаду, що обєднюю-

вала ся в „Р. Н. Союзі“, що навіть зусилями її одної, без згляду на инші „партії“, можна такий Банк заложити і його вести. Тож на загальнім (українськім) вічу, в лютім 1904 р., в Олифантї рішено такий Банк заложити. І його заложено, під назвою „Руський Народний Дім в Америцї“ (Ruthenian National Home U. S. A.), і зареєстровано в державі Ню Джерзи.

Завданє, яке визначено сему Банкови, було дуже широке. Мала се бути не лише позичкова Каса і ощадности, для удїлюваня кредиту поодиноким людям і приниманя в депозит заощаджених гроший, з віддїлами для пересилки гроший до старого краю, продажи пароплавних карт і з бюром посередництва працї, але також інституція, що мала займати ся купном і наймом земель, будовою або купном домів і їх перепродажію, фундованєм промислових закладів, веденєм фабрик, переводженєм кольонїзації, а попри те ще й закладанєм і веденєм всїляких просьвітних інституцій, як бурс, лїцеїв, шкіл, унїверзитетів і бібліотек.

Основний фонд, дозволений ню-джерзьким правительством, на разї, до висоти 100.000 дол., оперто на удїлах по 25 дол. і на 3% (звичайний процент в З'єдинених Державах) облїґаціях по 10 дол., які мали розібрати поміж себе запомогові Брацтва, церковні громади, сьвященики, бизнесмени і робітники.

Відразу розкуплено удїлів і заставних листів на 3000 дол. Куповали запомогові Брацтва, деякі на 300 і 500 дол., сьвященики і бизнесмени. З тим капіталом й розпочато дїло.

З тих однак широких плянів не вийшло нїчого. „Р. Н. Дім“ розпочав свою дїяльність на разї пересилкою гроший до старого краю. Однак цїла маніпуляція з тою пересилкою була хибно уложена — пересилку гроший переводив „Р. Н. Дім“ за посередництвом „Краєвого Союза кредитового“ у Львові, при тім несправно, що надто перетягало доставу на місце інтересованим гроший, і скоро

вийшли із-за сего наріканя а дальше зневірє. В кінци іммігранти цїлком таки відвернули ся від „Р. Н. Дому“ і — по 3 роках істнованя „Р. Н. Дім“ оголосив лїквідацію.

До упадку „Р. Н. Дому“ причинили ся не мало своїми інтригами і деякі бизнесмени, що вели самі власні „банки“ і також займали ся пересилкою гроший до старого краю, з немалим зиском, а „Р. Н. Дім“ робив їм цїлком не бажану конкуренцію.

Культурні почини.

Могло би здавати ся, що іммігранти, діставшись до так високо цивілїзованого краю як З'єдинені Держави, викажуть дуже значне заінтересованє до новійших цивілїзацийних здобутків, і, при повній свободї научуваня і незвичайних улекшенях для самообразованя, з цїлою енергією подбають чим скорше завершити ті глубокі прогалини в їх духовім розвитку, з якими приїхали вони до Америки із старого краю. Так не є. Заінтересованє до сеї цивілїзації і її культури є серед них незвичайно слабе.

Воно впрочім не повинно би дивувати, коли зважить ся, що вихованє імміґрантів, ще в старім краю, в їх молодечім віцї, не дуже піддавало їм заохоту до набуваня відомостий із окружаючого їх і подальшого сьвіта, а в З'єдинених Державах сама обстанова їх житя надає ся радше до того, щоби той інтерес до пізнаня і науки у них не збільшити а зменшити. Імміґрант занадто працює, і йому нїяк займати ся в вільних від працї хвилях поважнїйшою лєктурою і поважнїйшою обсерваційою окружаючого його сьвіта. Йому треба спочинку і то такого, щоби взагалї не потребував думати, не то учити ся. Впрочім, він не звик до умової працї, його думка кружляла все механїчно коло вузкого круга потреб дрібного рільного господарства, а коли вирвала ся поза сей круг, розбивала ся о елєментарну перешкоду — о брак уміня читати. Вкінци й релїґійний, згл. обрядовий фанатизм, в який втягло імміґрантів гр. кат. ду-

ховенство, в його боротьбі о права гр. кат. церкви, так захопив їх уми, що займати ся їм ще чимсь поза се, не стає вже ані часу ані сил. Тому змаганя серед української імміґрації в напрямі пособлювання культурному розвиткови імміґрантів і ініціятива до культурної праці над ними виходять не з поміж самих імміґрантів, а з кругів, що стоять поза ними чи понад ними, з кругів так зв. інтелїґенції. Але і в тих кругах, інтелїґентних, значна більшість сею справою не інтересує ся — вся культурна праця ограничала ся і тепер ще ограничає ся до, зглядно, дуже нечисленного кружка одиниць, заінтересованих культурним розвитком імміґрантів, і — переводить ся також на незначній частині імміґрантів, охочих піддати ся тій праці.

Маючи те на увазі, зрозуміле буде, що культурні змаганя серед української імміґрації, мусїли з конечности ограничати ся до кладеня радше основ для культурної роботи над імміґрантами: до закладаня читалень і уладжуваня в них курсів читаня і писаня для анальфабетів, закладаня парохіяльних шкіл для дїтий, основуваня институцій для видаваня популярних книжочок і, при недостачі таких книжочок в З'єдинених Державах — спроваджуваня їх із старого краю, закладаня бібліотек при читальнях, а дальше — уряджуваня аматорських театральних вистав, орґанїзованя хорів, орхестр і уряджуваня музикально-декляматорських вечерків.

Та культурна праця, а зглядно кладенє основ під культурну працю, розпочинає ся з приїздом до З'єдинених Держав Івана Волянського. Вправдї сам Волянський тим не займав ся — йому, що занятий був цїлком заспокоюванєм духовних потреб імміґрантів, орґанїзованєм гр. кат. церковних громад і будовою церквей, тим займати ся було вже нїяк. Всю ту роботу передав він на Володимира Сїменовича, що й прибув в 1887 р. задля сеї роботи до З'єдинених Держав.

Сїменович, вибираючись до З'єдинених Держав, повіз зі собою книжочки львівської „Просьвіти" і появивші ся до того часу томи „Історичної Бібліотеки", видаваної Олек-

сандром Барвінським, дальше, до курсів для анальфабетів — „Підручник до легкого і скорого виученя читати і писати молодих і старих“, враз з потрібними до того приборами, укладу людового учителя М. Константиновича, а для хорів, які також задумав закладати між іммігрантами, збір-

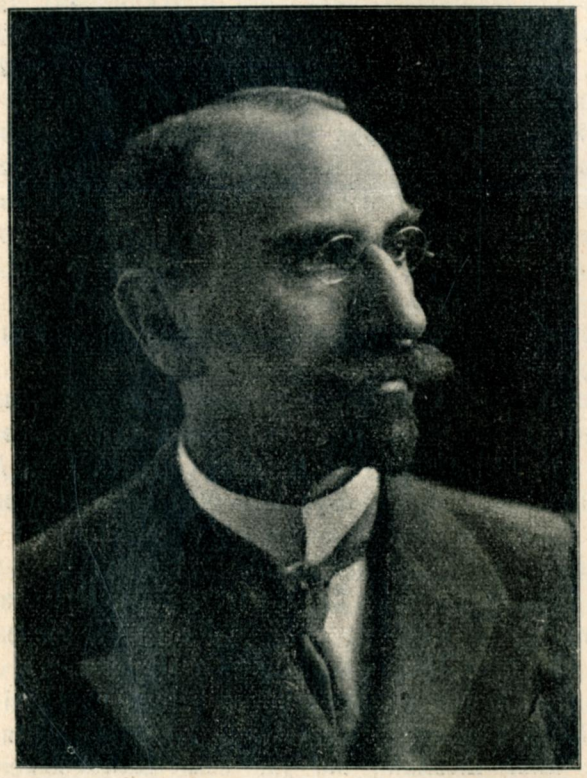

62. **Володимир Сїменович.**

ник українських квартетів „Кобзар“ (виданий у Львові 1884 р.), появивші ся до того часу випуски „Библїотеки музикальної“ (видаваної у той час кількома учениками львівської академічної гімназії) і инші квартети, які кружляли у той час в відписях між тодїшною українською громадою.

Тим і розпочала ся культурна праця над українськими мміґрантами в З'єдинених Державах.

Читальні.

Першу українську читальню в З'єдинених Державах заложив Володимир Сїменович в 1887 р. в Шенандоа, Па. Дальше, в 1888 р., заложені зістали ще читальні в Олифант, Па, в Плімаут (Plymouth, Pa) і в Гейзелтон, Па.

Сей читальняний рух йшов рівно з закладанєм склепів „Народної Товговлї", і вели його тих пару інтелїґентів, що приїхали були у той час до З'єдинених Держав і стали управителями (менеджерами) склепів „Народної Торговлї".

Однак по упадку „Народної Торговлї" упали й ті читальні — провідники читалень порозходили ся, кождий в свою сторону, а з тим і сей гарно заповідаючий ся читальняний рух перепинив ся.

Оживив ся на ново аж в 1894 р. — під впливом накликувань „Свободи". Тоді засновано читальні в Шамокин Па, Монт Кармел Па, Джерзи Сити Н. Дж., Майфілд Па, і Міннеаполіс Мінн. Але й ті читальні скоро заснїтили ся; повстали зате нові в инших місцевостях. Та і ті скоро заснїтили ся, зате віджили давні. В 1898 р. були читальні в Монт Кармел Па — ім. Тараса Шевченка, Шамокин Па — також ім. Тараса Шевченка, Майфілд Па — ім. Івана Наумовича, Олифант Па — ім. Маркіяна Шашкевича, Ансонія, Кон. — ім. Івана Котляревського, вкінци читальні в Шенандоа Па і в Джерзи Сити Н. Дж. Скоро опісля повстають ще нові читальні, які так само скоро занепадають, але опісля таки відживають — в Пітсбург Па, Ню Йорк Н. Й., Філаделфія Па, Уилкис Бери Па, Реймі (Ramey Pa), Карнегі (Carnegie Pa), Монесен (Monessen Pa), Мек Киспорт Па, Мек Кисракс Па, Ню Арк Н. Дж., Клівленд О (православної місії), Сен Франціско Кал. — ім. Михайла Драгоманова і т. д.

Причиною, що читальні раз-пораз то упадають то відживають є те, що імміґранти часто зміняють місця свого побуту, особливо молоді, ті що ще найлекше дають ся приагітувати до читальні, і агітація за читальнями мусить безустанно вести ся між що-раз иншими, новими імміґрантами. Тому коли в якій місцевости найде ся одиниця, що постійно може займати ся читальнею і приагітовувати до неї імміґрантів, то читальня держить ся, колиж ся одиниця перестане читальнею займати ся або переїде до иншої місцевости, читальня упадає.

Льокаль читальні находить ся звичайно в мешканю котрого з членів, або церковний комітет відступає для сходин читальняків на певні дни, в певних годинах, церковну галю (яка находить ся все в партері під церквою), а тих пару громад, що побудовали для парохіяльної школи шкільні будинки, відступають для сходин читальняків одну з кімнат в шкільнім будинку. За льокаль читальні звичайно не платять нїчого.

Сходини відбувають ся звичайно в котрімсь дни в тижни, найчастїйше в неділю пополудни, як в вільнім від праці дни, і в часї, коли в церкві не відбуває ся богослуженє. На сходинах читають часописи, або яку книжку і, звичайно, зі згляду на те, що часто членами читальні суть анальфабети, читає один з членів на голос а решта слухає. Відтак слїдує дискусія. Із часописий, крім тамошних, українських, читають старокраєві тижневники, популярні, дехто, що вже навчив ся анґлїйської мови і читати по анґлїйськи, прочитує яку анґлїйську часопись і опісля прочитане розповідає по українськи; із книжочок читають популярні виданя просьвітних старокраєвих товариств: „Просьвіти“, „Общества ім. М. Качковского“, видавництва „Українського педагогічного Товариства“ і т. д., українські книжочки видані в З'єдинених Державах, дальше твори Шевченка, Федьковича, Устияновича, Франка, Чайківського, Руданського і т. д., які звичайно находять ся в бібліотеках читалень. Всї ті твори розпозичують також з бібліотеки

домів. В деяких читальнях відбувають ся ще в означені дни і години курси для анальфабетів — читаня і писаня по українськи, а нераз ще й курси англїйської мови.

Членами читальнї бувають звичайно мущини, женщини рідше.

Членські вкладки не всюди однакові. Декуди крім місячної вкладки 5—25 цнт., платить ся ще вступне 25 і 50 цнт. або і 1 — 2 дол. Декуди знова не платить ся нї вступного нї місячної вкладки а лише річну вкладку 25—50 цнт. Всї ті гроші ідуть на оплату льокалю, коли читальня не має вільного льокалю, на закупно книжок до бібліотеки читальнї і на передплату часописий. На ту ціль уряджують також нераз „балї", прогульки, аматорські театральні вистави і музикально-декляматорські вечерки.

Видавництва популярних книжочок.

Великою перешкодою в розбуджуваню між українськими іммігрантами заінтересованя до новочасної цивілїзації і в розширюваню круга їх знаня взагалї — є брак відповідних, в українській мові зладжених, популярних книжочок, оброблених із становища житєвих відносин американського іммігранта. Через те, майже все, що дістає до читаня іммігрант, дістає спроваджене із старого краю; але се получене є з великими невигодами і стратою часу, а при тім, і се головне, всї ті старокраєві популярні книжочки писані суть з огляду на потреби і кругозір галицького мужика а не американського іммігранта, і цїлком не відповідають його специфічному, так сказати б — американському духовому настроєви.

Се скоро помітили ті, що підіймали ся між тамошними іммігрантами культурної праці. Вже в 1896 р. ствердила „Свобода" в 41 ч. в статї „Нагляча потреба у нас просьвітного товариства", що галицькі товариства „Просьвіта" і „Общество ім. Мих. Качковського" для американських Українців не вистарчають — „ми, старше поколїнє, яке

прийшло зі старого краю, не володіємо на стільки англійським язиком, щоби могли з англійсько-американських книжочок черпати для себе поживи. Нам треба американську культуру на рідним язиці собі присвоювати, тому нам конечно для того просьвітного Товариства".

На заснованє однак такого просьвітного Товариства і удержанє його ще довго не заносило ся. Тому редактор „Свободи" Нестор Дмитрів, не залишаючи дальше заохочувати загал імміґрантів до заснованя такого Товариства, почав на власне ризико видавати при „Свободі" книжочки, пристосовані до потреб і вимог американського імміґранта. Перша книжочка, що вийшла при „Свободі", в 1896 р., се „Образки з Америки" — оповіданя Бузька (Юлїяна Чупки), низка пригод українського імміґранта-інтелїґента в З'єдинених Державах. За сею книжочкою пішла ціла серія популярних книжочок — оповідань і поучаючих розвідок, з разу під редакцією Нестора Дмитрова, опісля Стефана Макара і Івана Ардана, як пізнїйших редакторів „Свободи". Появились тоді, між иншим, „Канадийська Русь", подорожні спомини Нестора Дмитрова, і йогож оповіданє з житя українських імміґрантів в Канадї: „Тимко Гаврилюк"; Стефана Макара — „Оповіданя" і „Американський шляхтич" штука в 3 актах, з житя українських імміґрантів в З'єдинених Державах; дальше з обсягу полїтичних і правних відносин З'єдинених Держав — Юлїяна Чупки „Конституція Сполучених Держав півн. Америки" і „Дещо про права і суди в Сполучених Державах, а особливо в Пенсилвенії"; з дїлу суспільно-економічного — Антона Бончевського „Капітал і праця" та „Борба кляс і для чого робітники орґанїзують ся"; із природничих наук — Павла Берта: „Дещо про звірята, рослини, каміня і скали" — переклад з англїйського Стефана Макара, ч. I. — Звірята; Андрія Каминського: „О підземних скарбах"; дальше, з огляду на дїяльність православної російської місії між українською імміґрацією, книжочки: „Про відступників російського православія і їх переслїдуваня" і „Дещо з історії російської православної місії в Америці"; а з огляду

на старий край — Михайла Павлика: „Народний рух австро-угорських Русинів“ і Михайла Лозинського: „Тарас Шевченко, його житє і значінє.“ Знова для практичного, щоденного ужитку іммігрантів видала „Свобода“ — Стефана Макара: „Русько-англійський провідник“ — звичайні розмови іммігранта в дома і поза домом в українській мові з англійським перекладом, і тогож: „Русько-англійський словарець“.

Всіх книжочок видала „Свобода“ як „Видавництво Свободи“ – 30. Треба однак ту і про се згадати, що всї ті книжочки, ізза браку фондів, друкували ся спершу в „Свободї“, а опісля виходили як її відбитки.

Однак думку про заснованє просьвітного Товариства, порушену в 1896 р. Нестором Дмитровом, не закинено, мимо видавництва книжочок при „Свободї“. 1898 р., Стефан Макар, тодїшний редактор „Свободи“, порушив знова сю справу, при чім запропонував оперти таке просьвітне Товариство на запомогових Брацтвах, згл. членах Брацтв, які платили би на Товариство по 5 цнт. місячно. Проєкт сей не приняв ся. Тодї задумав Антін Бончевський оперти се Товариство на удїлах. Бончевський взагалї заходив ся найбільше коло заснованя такого Товариства. Він зразу підпомагав своїми грішми видавництво книжочок при „Свободї“, думав однак вилучити опісля се видавництво від „Свободи“ і віддати його окремому просьвітному Товариству, опертому, як згадано, на удїлах, зі своїм статутом, і цїлком незалежному від яких небудь инших Товариств або часописий. Та смерть Бончевського, в 1903 р., прорвала ті його заходи. Справа однак не пропала. На те просьвітне Товариство записав Бончевський 500 дол. і його товариші Нестор Дмитрів, Стеф. Макар і Іван Ардан заснували в 1904 р. просьвітне видавництво, окреме від „Свободи“, як „Видавництво ім. А. Бончевського“ під заголовком „Слово“. Видавництвом тим заряджував комітет із згаданих висше трех товаришів Бончевського,

а редакцію книжочок вів зразу Стефан Макар, опісля Павло Тимкевич а вкінци Іван Ардан.

Книжочки „Слова“ виходили що місяця і містили за редакції Стефана Макара і Івана Ардана популярно-наукові розвідки, поезії і оповіданя, так однак, що кожда книжочка посьвячена була одній темі, прим.: популярно-наукова розвідка Бжезїнського, в перерібці Стефана Макара: „Про нутро землї“, тогож перерібка Д. Х. Сеньобо: „Релїгійні вірованя старинних народів“; Підеши (Андрія Камінського): „Які то є люди на землї“; тогож: „Житє, зарібки, орґанізації і т. д. в Сполучених Державах“; Миколи Струтинського сценїчний образ в трех дїях з житя хлїборобів в Галичинї: „Страйк“; підручник для українських бизнесменів: „Рахункова книжка“; або містили поезії авторів-іммігрантів Б-а, Сави Чалого і Павла Тимкевича. За редакції знова Павла Тимкевича виходило „Слово“ місячними зошитами, з мішаним змістом.

Хоч не бракувало доброї волї і охоти, видавництво „Слово“ довго удержати ся не змогло. Покупців на книжочки було за мало і видавництво, з'уживши весь фонд, по несповна двох роках упало. Тодї Іван Ардан зважив ся ще видавати на власне різико ряд популярних книжочок. Характер того видавництва став такий самий як і „Слова“, і се немов продовженє „Слова“, бо і нумерація книжочок іде дальше, за „Словом“, змінило лише назву на „Читальня“, і саме видавництво назвав так само, в память Антона Бончевського: „Видавництво ім. Ант. Бончевського“. В тій серії книжочок вийшли між иншими: Стефана Барана короткий огляд історії українського народу „Многострадальний Народ“; Ф. Крафта робітнича драма в 1 дії: „Стріляй на смерть“, в перекладї з англїйського Стефана Макара; Урманця (Зигмонта Бичинського) „В Старім і Новім краю“, образ з сучасного житя в 4-ох відслонах і ин.

В 1907 р. Іван Ардан уступив зі „Свободи“ а з тим устало й видавництво „Читальня“. Наслїдник Ардана, як редактора „Свободи“, Антін Цурковський, спробував в 1909

р. відновити давне видавництво популярних книжочок при „Свободі“ і видав в тім році дві книжочки: оповіданє Миколи Гоголя „Страшна пімста“ і популярно-наукову розвідку Володимира Сватка (Антона Цурковського) „Про конець сьвіта“. Та на тих двох книжочках се видавництво прорвало ся. На внесенє „духовника“ (або „отця духовного“) Р. Н. Союза Михайла Балога, Головний Уряд Р. Н. Союза заказав на будуче поміщувати в „Свободі“ (і при „Свободі“) розвідки з природничих наук, бо вони „ширять згіршенє між темним народом і противлять ся науці релігії“ — і науково-популярне видавництво при „Свободі“ стало неможливе. Отже воно й перестало виходити; зате замість него почала друкувати ся в „Свободі“ серія оповідань українських і чужих авторів, як відривний додаток до „Свободи“.

Знова в 1904 р. „Руська книгарня“ в Скрентон, Па. почала видавати своїм накладом короткі оповіданя, театральні штуки, поезійки для менше вибагливих читачів-іммігрантів — хоч видала також обширнїйшу книжку в 300 стр. і з ілюстраціями: „Житє Ісуса Христа“ — і те видавництво веде дотепер, хоч і з довшими перервами. Всїх книжочок дотепер видала 12.

Всї заходи коло видавництва науково-популярних книжочок для українських іммігрантів ограничають ся майже виключно до українського табору, значить — неруссо- і мадярофільського, між українською іммігрáцією, і до послїдних майже часів звужували ся до нечисельної ґрупки бувшого львівського „Американського Кружка“, до так зв. „попиків-радикалів“. Їх то заходом вийшло 30 книжочок при „Свободі“ (від 1896—1904 рр.), 16 книжочок „Слова“ (від 1904—5 рр.) і 9 книжочок „Читальні“, деякі подвійні (від 1905—6 рр.) — обі послїдні серії як „Видавництво ім. Ант. Бончевського“, в спільній нумерації від 1—28. Поза сим, з тих часів, вийшла ще накладом „Народного фонду в Америці“ (українського) нарис Н(иколи)

С(трутинського): „Коротка історія Руси до зруйнованя Запорожської Сїчи".

В 1912 р. засновують ся знова два видавництва з виразно конфесийною маркою: гр. католицькою, як видавництво „Руської католицької видавничої Спілки" в Ню Брітен (New Britain, Conn.), під редакцією сьвящ. Романа Залїтача, і презбітеріянською, як видавництво „Союза", органу української презбітеріянської місії в Америцї, під редакцією Зигмунта Бичинського. Накладом Р. К. видавничої Спілки вийшли: Чорт і лютер; Вітрогон (збірник жартів і сьмішних оповідань); З Маркіянових днїв, спомини Івана Брика про Маркіяна Шашкевича з нагоди ювілейного сьвяткованя його памяти в Галичинї; Титанїк — поетична спроба Юлії Зволинської про катастрофу пароплава „Титанїк"; Панька Скалюка: „В сьвятій земли"; „Сьвятий Николай між дїтьми" — сценїчний твір в 1 дії, і Коляди на рождество Христове. Ту належить ще згадати, для повноти, про збірник релїгійних пісень василіянина Володимира Стеха, під заг. „Ангельський хор", виданий в 1909 р., і про виданий в 1910 р. накладом редакції „Душпастир" — „Катехизм для руcько-католицьких дїточок в Америцї", зладжений сьвящ. Константином Куриллою.

Знова накладом презбітеріянського видавництва, вийшли в Пітсбург, Па. книжочки: Сьвята інквізиція; Варвара Убрик; Сповідь і її історія; Дорога до Правди (порівнанє католицького і протестантського катехізму); Оборона віри; Заспокоєна туга; Начерк реформованої віри; Три аршини землї, оповіданє Льва Толстого, і Найбільший ворог.

Другі табори між українською імміґрацією, мадярофільський і руссофільський, не зазначили майже нїчим своєї просьвітно-видавничої дїяльности. Угорський табор спроміг ся ледви на два „Листи съ неба" і на книжочку „Житіє св. Николая" — видані запомогово-асекураційним Товариством „Соединеніе гр. каѳ. Братствъ"; знова запом. асекур. Товариство „Православное общество взаимопомощи" видало одну брошурку сьвящ. Йоана Нєдзєльни-

цкого, проти піянства „Пора опамятатись або листъ счастья“. В 1907 р. задумав знова Іван Гладик, бувший редактор „Правди“, органу галицького руссофільского запом. асек. Товариства (Лемків) „Общества русскихъ Братствъ“, розпочати видавництво популярних книжочок і розвести ширшу просьвітну дїяльність між іммігрантами через закладанє читалень, уряджуванє відчитів і т. п., і заснував в тій цїли „Общество Русская сила“. Та, се Общество не змогло перевести наміченої дїяльности і на заснованю так і закінчило своє житє.

Наконець згадати треба ще ту про Калєндарі, які видають запомогово-асекурацийні Товариства — почавши від 1896 р., для своїх членів і про анґлїйсько-українські граматики і словарцї пристосовані до потреб українських іммігрантів. Перший калєндар появив ся в 1896 р., зладжений на рік 1897 для членів „Р. Н. Союза“ Нестором Дмитровим, тодїшним редактором „Свободи“; на той також рік вийшов Калєндар для членів „Соединенія гр. каѳ. русскихъ Братствъ“, зладжений Павлом Жаткевичом, редактором „Р. А. Вѣстника“, органу „Соединенія“; відтак, в міру як повставали инші запомогово-асекурацийні Товариства, стали видавати і ті Товариства для своїх членів Калєндарі. Крім того, від 1908 р., почав видавати на власну руку сьвящ. Іван Кубек (угорщанин) „Американско-русскій Календарь“. Кромі звичайного калєндаріюм містять ся в тих калєндарах ріжні популярно-наукові розвідки, оповіданя, поезії, і дещо з інформацийного матеріялу про органїзацийне, просьвітне і церковне житє іммігрантів-членів дотичного Товариства. З виїмкою однак деяких лише, як калєндарі обох Р. Н. Союзів і по части „Общества русскихъ Братствъ“, всї решта калєндарі, ізза своєї диковинної, цїлком незрозумілої для іммігрантів мови-жаргону, не представляють нїякої просьвітної вартости. Вартість, і то безперечну, мають ті калєндарі лише для історика української іммїграції в З'єдинених Державах, ізза зібраного у них інформацийного матеріялу про органїзацийне житє іммїгрантів.

Щож до англійських граматик і англійсько-українських словарців, то крім згаданих вже висше „Русько-англійського провідника“ Стефана Макара і тогож „Русько-англійського словарця“, виданих в 1901 р. „Свободою“, згадати належить ще ту про англійську граматику з українсько-англійськими розмовами і словарцем, зложені Іваном Арданом, а видані в 1909 р. під загол. „Товариш“ Андрієм Савкою. Про ті граматики і розмови замічу ту те, що суть уміло зладжені, однак користати з них можуть лише ті, що вже підучили ся трохи – зі слуху, англійської мови, і ті граматики і розмови систематизують їм уже підучене, справляють і доповнюють.

Кромі усіх висше згаданих популярних публїкацій, призначених безпосередно для імміґрантів, до масового ширеня між ними, появляли ся ще, від часу до часу, брошури, памфлєти, заяви, справозданя, всї вони однак не суть вже характеру виразно популярного; се вислови боротьби поодиноких національних і полїтичних таборів, і тому про них згадаю вже не ту, а окремо, при оглядї полїтичного житя української імміґрації.

*

Мимо усїх заходів коло видавництв популярних книжочок для імміґрантів, думка про заснованє просьвітного товариства, яке з'осередковало би усю культурну працю над українськими імміґрантами, не загибала. Ся справа раз-пораз відживала, хоч її зреалїзованє відкладано на пізнїйше, поки загал імміґрантів на стільки духово дозрїє, що радо привитає заснованє такого товариства і зможе його удержати. Загал поволи дозрівав. Так в 1909 р. епископ Ортинський, бачучи се, задумав сам взяти ся за се дїло, поки час, поки ся справа не опинила ся ще остаточно в нїчиїх руках, щоби в той спосіб, при помочи такого Товариства, взяти завчасу в свої руки попри керму релїґійного ще і духового житя української імміґрації і остаточно опанувати його. Так в тій цїли скликав на 15 вересня 1909 р.

до Філаделфії „Просьвітне віче“, для заснованя просьвітного товариства на взір львівської „Просьвіти“, і уладженя між імміґрантами українського шкільництва. На віче з'їхало ся 113 делєґатів гр. кат. громад і запомогових Брацтв з 47 місцевостий. Там і запали ухвали заснованя „Просьвіти“. Товариство се за членську вкладку 1·20 дол. річно, мало видавати для членів що місяця одну книжочку, мало засновувати читальні а при них курси для анальфабетів, помагати в устроюваню по громадах просьвітних віч, зборів і сходин, дбати про відчити, уряджувати музикально-декляматорські вечерки, театральні вистави, товариські забави і т. д. Крім того ухвалено, що при кождій гр. кат. церкві має бути заложена школа для дїтий іммігрантів, а також має ся засновати висшу школу для учительок і дяків, при якій мав би бути висший курс української лїтератури і історії, вкінци мало ся ще засновати висшу школу підготовляючу до духовного семинара. Головою „Просьвіти“ вибрано Ортинського, а сей введенє в житє усїх тих ухвал передав двом кваліфікованим учителям з Галичини: Осипови Стеткевичови і Дмитрови Андрейкови.

Із усїх однак великих приречень і надій на сю „Просьвіту“ не вийшло нїщо. А не вийшло тому, що Ортинський, інїціюючи се дїло і впроваджуючи його в житє, не подбав про відповідні на се фонди, а друге, і се дуже характеристичне, ті із сьвідомих іммігрантів, що одинокі могли се дїло поширити, скоро відчули некомпетенцію Ортинського до сего дїла, і до цїлої акції віднесли ся дуже скоро з недовірєм і неохотою, так, що цїле дїло в самім починї розсипало ся.

Однак справа заснованя просьвітного товариства через те не упала, ходило лише о инших людий, котрі за се дїло взялись би. І по довших міркованях опинила ся вона в більш властивих, чим епископських, руках. На XII Головній Конвенції „Р. Н. Союза“ (старого) в 1912 р. утворено при Союзї окрему інституцію „Просьвітну комісію“, якій власне передано переведенє просьвітної орґанїзації

між українською імміґрацією, і взагалї усю культурну роботу над імміґрантами. Фінансову сторону сеї роботи забезпечив Головний Уряд Союза в той спосіб, що зі „шкільного фонду“ Союза, на який кождий член Союза складає що-місяця 3 цнт. — отже прм. 20000 членів складає на сей фонд річно 2400 дол. — призначив на цїли „Просьвітної Комісії“ — дві третих, квоту, яка на разї цїлком вистарчає на піддержанє, з повним успіхом, дїяльности Комісії.

Комісія, яка дістала ся під провід Володимира Сїменовича, як голови, і Емілії Струтинської, як секретарки, розвела дуже живу працю. Уложила плян видавництв книжочок — поверх 100, із усїх галузий науки і областий житя американського і старокраєвого, уложила плян на тількиж популярних відчитів, зі сьвітляними образами — для людового унїверзитету, який рішила також заснувати, і на всї ті книжочки і відчити розписала платний конкурс. Для більш успішного вислїду сего конкурсу, подбала ще, при помочи її відпоручника на старий край, Ольги Кисїлевської, письменницї звісної під псевдонїмом Ольга Галичанка — про утворенє у Львові окремого „Американського Комітету“, для придбаня Комісії конкурсових книжочок і відчитів, і сей Комітет постарав ся о цїлий ряд книжочок і відчитів, які й відіслав до Америки.

Ту видавничу і відчитову дїяльність має розпочати Комісія з 1914 р. Тимчасом заснувала просьвітне Товариство „Американська Просьвіта“, а три її делеґати роз'їзджають по всїх місцевостях, де жиють українські імміґранти, і уряджують просьвітні віча, закладають „просьвітні клюби“ (з читальнями і бібліотеками), приаґітовують для „Просьвіти“ членів і збирають членські вкладки. Знова для дїточих українських шкіл виготовлює відповідні до американських відносин український Буквар і дві Читанки, на I і II курс науки, а для молодїжи має з початком 1914 р. видавати часопись.[1])

[1]) Заходам „Просьвітної Комісії“ коло видавництва популярно-наукових книжочок і заснованя людового унїверзитету, грозила від

Таку саму організацію просьвітної і видавничої діяльности рішив завести між своїми членами також „новий“ Р. Н. Союз, на своїй послідній Головній Конвенції, в 1913 р., і також утворив свою „Просьвітну Комісію“ з тим самим завданєм, яке наложено „Просьвітній Комісії“ „старого“ Р. Н. Союза. Про діяльність „Просьвітної Комісії“ „нового“ Р. Н. Союза не можна однак ще нїчого сказати, бо на розведенє сеї діяльности не було ще часу.

*

Книгарні. Із виказаного що-йно добутку праці і заходів коло видаваня для українських імміґрантів популярних книжочок, ясно, що добутки ті суть надто малі, і що читаючому загалови імміґрантів вистарчити нїяк не можуть. Тож як в самих початках імміґрації, так і тепер, змушені імміґранти заспокоювати свої духові потреби головно книжочками спроваджуваними зі старого краю.

самого її заснованя небезпека, що, із-за цензури „отця духовного“, підуть цїлком на марно. Ще на тій самій Конвенції, на котрій утворено сю Комісію, в 1912 р., поручено „отцю духовному“, щоби пильно дбав о удержанє релїґійного духа в Р. Н. Союзї і уважав, щоби „Свобода“ нїчим не обиджала релїґійних почувань членів „Союза“, а по Конвенції, коли прийшло ся Головному Урядови подрібно усталювати „Просьвітній Комісії“ круг дїяльности, Головний Уряд, щоби уникнути небажаних конфлїктів „з церквою“, поклав Комісії як головне завданє уодностайненє українських шкіл при гр. кат. церквах і уложенє для тих шкіл Букваря і Читанок. „Пр. Комісія“ сему порученю піддала ся, але кромі того заняла ся ще й виготовленєм видавничого пляну і поробила конечні заходи, щоби з початком 1914 р. могла розпочати видавництво книжочок і впровадити в житє людовий унїверзитет. Над усїм тим однак висїла ще цензура „отця духовного“. Та, зайшла подїя, яка сю грозу, бодай на разї, усунула. Я вже згадав, при оглядї церковного житя між українською імміґрацією, про слухи, які надходили до „старого краю“, що римська Курія згодила ся вже на утворенє гр. кат. дієцезії в З'єдинених Державах і епископ Ортинський дістав повну епископську юрисдикцію, і що в виду сего боротьба гр. кат. сьвящеників-Угорщан проти Ортинського буде мусїла устати. Сї слухи справдили ся; Ортинський дїйсно дістав дієцезію і угорські сьвященики зложили оружіє і його юрисдикції піддали ся. Та ту зай-

Зразу спроваджуванєм книжочок займали ся редакції часописий: „Америки“ і „Свободи“, а дальше почали займати ся тим і поодинокі іммігранти-бизнесмени. І першим таким книгарем був, здає ся, Денис Салей, котрий заложив свій книгарський бизнес в 1894 р. в Джерзи Сіти, Н. Дж. В 1899 р. заложив знова Іван Ардан книгарню при Читальні ім. Маркіяна Шашкевича в Олифант, Па, до якої від разу спровадив зі старого краю около 1000 книжочок, ріжного змісту. Книгарня розвивала ся незле, доходи збільшали ся, із тих доходів покривала Читальня свої видатки, могла навіть обдарувати книжочками библїотеки шпиталїв: City Hospital в Уилкис-Бери, Па; Lackawanna Hospital в Скрентон, Па і Miners Hospital в Ешленд (Aschland, Pa), де часто приходило ся лїчити покалїченим в копальнях вугля українським майнерам. Коли однак в 1902 р. розпочав ся „олифантський процес“ о тамошну гр. кат. церков і Ардан не міг уже займати ся дальше книгарнею — його рим.

шло щось — для Головного Уряду Р. Н. Союза (старого) зовсїм несподіване. Ортинський, звільнений вже від нападів зі сторони сьвящеників-Угорщан, ударив від разу, з безпощадним напором, на Р. Н. Союз — орґанїзацію, яка одинока стояла вірно при нїм і обороняла його в „Свободї“ від всїх нападів, і яка в великій мірі допомогла йому до того, що він в боротьбі з угорськими сьвящениками устояв ся і що взагалї міг оставати в Америцї. Однак тепер, коли вже його підпори і оборони не потребував, вдарив на него — власне із-за пляну видавництва „Просьвітної Комісії“ і в відплату за се, що в 1910 р. Головний Уряд Союза не довершив зміни назви Союза на „Гр. кат. руський Союз“ і не віддав його Ортинському, під його неограничену власть. За се назвав його тепер безвірним, що незадовго стане може й жидівським (хоч в Союзї нема нї одного члена-Жида), і візвав усїх сьвящеників, що належали до Головного Уряду, а в першій мірі „отця духовного“, щоби уступили з него, а вірних, щоби вступали до „Провидїнїя“. Головний Уряд зразу остовпів і „Свобода“, здивована, стала виказувати в рядї статий: „Хто викликує борбу“ (чч. 48 і дальші з 1913 р.) безпідставність закидів, колиж Ортинський, мимо того не уступив, Головний Уряд визов приняв і станув з Ортинським до боротьби. З того „Просьвітна Комісія“ зискала те, що позбула ся, бодай на разї, цензури „отця духовного“.

кат. епископ Гобен усунув з парохованя при олифантській церкві — книгарню звинено, а гроші, які придбано з розпродажи оставших книжочок, віддано на потреби церкви.

По олифантськім процесї, переніс ся Ардан, як редактор „Свободи", до Скрентон, Па, і там заложив в 1904 р. в спілцї зі співробітником „Свободи" Жиґмонтом Бичинським і зі складачами в друкарнї „Свободи" Андрієм Савкою, і Василем Гришкою нову, самостійну „Руську Книгарню", яка скоро розширила свій бизнес ще й на видавничий бизнес. Колиж в 1906 р. Ардан переніс ся зі „Свободою" до Ню Йорку, спілка ся розвязала ся і властителем книгарнї став сам Василь Гришко, який й веде її дотепер.

В тім часї заложені зістали ще инші книгарнї, хоч на менші розміри: в Джерзи Сіти, Н. Дж. Стефана Калакуки; в Йонкерс, Н. Й. Михайла Мурина; в Пітсбурґ, Па, при українській Читальнї „Книгарня Новостий"; а в послїдних часах, в 1912 р., „Українська книгарня" Петра Сусли в Голийок (Holyoke, Mass.). З тих однак усї давнїйші поупадали — з вини самих властителїв, що недбало вели сей бизнес, і осталась лише одна „Українська Книгарня" Петра Сусли. Книгарським бизнесом, також в меншім обємі, займають ся ще деякі часописи, як „Свобода", „Гайдамаки", „Правда" і ин.

Поширенєм книжочок між українськими іммігрантами займають ся однак не лише українські бизнесмени і часописи, але і чужинцї, головно Жиди, як Klein, Roset, Nitray (вихрест) і ин., всї в Ню Йорку. Зразу займали ся вони імпортованєм з Европи для іммігрантів ріжних народностий товарів, до яких навикли іммігранти ще в старім краю, як тютюн, файки, гармонїки, сопівки і инші музичні інструменти, а також старокраєві образи і образки сьвятих і т. п. З часом однак, коли іммігранти стали попитувати за книжочками, головно молитвениками, почали спроваджувати і молитвеники і взагалї книжочки релїґійного змісту. Так повстали спеціяльні фірми гурто-

вого складу книжочок на всіляких мовах. Ті однак фірми й ограничають ся до книжочок релїгійного змісту, і книжочок найпримітивнїйшого змісту, прим. що до українських — книжочок видавництва Михаіла Білоуса в Коломиї (в Галичині), бо на ті книжочки найлекший відбут. І ті фірми не займають ся безпосередно розпродажію книжочок між іммігрантами, а дають їх в коміс ріжним „банкам", редакціям, „педлярам" (обнощикам) і т. п.

Хори; орхестри (банди); музикально-декляматорські вечерки і театральні вистави.

Хори. Разом з закладанєм Читалень почали ся заходи коло складаня хорів. Се навіть лекше удавало ся, як з Читальнями, — коли лише найшла ся одиниця, що за се хотїла взяти ся, — бо такі хори в котрій небудь громадї можна було відразу, скорше від усего иншого, до чогось пристосувати, до чого люди були найбільше прихильно і з повагою настроєні — до церковних богослужень. Уладженє хорів було навіть пекучою потребою. В кождій церкві збігали ся на богослуженя люди з найріжнїйших місцевостий в старім краю, не лише з ріжних сїл і повітів, але й країв — східної і західної Галичини і Угорщини, Подоляки, Лемки, Покутяни, Бойки і — іммігранти з Угорщини. І кождий ставав співати на арію, якою в його селї співали. Так з тої мішанини найріжнїйших, противних тонів, виходив неможливий, дикий рев. Сему треба було конче зарадити. Тож і прийшла думка заводити при церквах хори, виучувати співати усїх на одну арію і хором, і коли вже й не згармонїзованим на чотири голоси, то хоч на два — прім і втур.

Перший український хор зложив в 1887 р. при гр. кат. церкві в Шенандоа, Па, Володимир Сїменович. Зложив мішаний хор, і в недовгім часї так його вишколив, що вже на найблизшу великодну неділю міг запродуковати ся ним, відспівавши в церкві цїлу службу божу. Був се перший ви-

ступ з'орґанїзованого українського хору в З'єдинених Державах. Другий хор з'орґанїзовано в 1889 р. в Шамокин, Па, рівнож при церкві, яку саме тоді побудовано. Хором сим займав ся Іван Гапій, іммігрант-інтелїґент, що у той час прибув до З'єдинених Держав і став дяком при гр. кат. церкві в Шамокин. І ті хори продуковали ся не лише під-час богослужень у своїх церквах, але часто виїжджали на посьвяченє нових церков, чим давали принуку новозаснованим гр. кат. громадам заводити і у себе, при своїх церквах, хори. І незадовго стало загальним бажанєм усїх нових гр. кат. громад, що у той час засновали ся, мати свої хори. Але се не було легко. Не було людий, що з'уміли би тим заняти ся і хор повести.

Справа трохи поліпшила ся, коли в 1890 р. прибув до З'єдинених Держав Теофан Обушкевич, великий любитель музики, а навіть, від біди, й композитор. Він заняв ся орґанїзованєм хорів в поодиноких громадах, що було йому тим лекше, що пошукуючи безупинно за лїпшими, більше дохідними парохіями, дуже часто зміняв місця свого осїдку, і де лише було можливе, закладав хори, а навіть і орхестри. І так зразу піддержував хори в Шамокин і в Шенандоа а опісля зложив нові хори при церквах в Олифант, Па і Майфілд, Па.

Але і се не на довго вистарчало. Число з'орґанїзованих українських громад, гр. католицьких, а дальше й православних, що-раз зростало, і то так значно, що скоро було вже неможливо достарчити усїм їм людий, що могли заняти ся орґанїзованєм хорів і веденєм їх. Вправдї справу віддано у руки людий, що вже задля свого заводу могли й повинні були займати ся орґанїзованєм хорів — іспитованих дяків, з дяківських шкіл у Львові і в Перемишли, але й тих скоро було за мало. І остаточно стало на тім, що тепер, ледви яка четверта-пята громада має свої хори. Не можна однак поминути ту і сего, що одною з причин, і то не малою, що так мало є хорів, є нехіть до них переважної більшости угорських сьвящеників, котрі лише тому,

щоби з заложенєм хору в їх парохії не спадав на них обовязок дбати про него і піддержувати між громадянами охоту удержаня його, противили ся заложеню хорів. Із-за сего приходило нераз навіть до непорозумінь між ними а парохіянами, і громадянам приходило ся нераз проти волї їх парохів закладати у себе хори, скоро лише удало ся їм позискати для себе дяка, що умів провадити хор.

Хори закладають ся звичайно як співацькі товариства, переважно під назвою „Боян", або иншою, прим. „Родина",

63. **Український хор в Пітсбурґ, Па.**

„Українська муза" і т. п., і кромі пісень релїгійного змісту, для богослужень, виучують ще й сьвіцькі пісні, легкі і мельодийні, і все менше-більше такі, які співають ся на музикально-декляматорських вечерках по селах в старім краю. Ті пісні співають вони на музикально-декляматорських вечерках, уряджуваних в ріжних місцевостях запомоговими Брацтвами, Читальнями, церковними комітетами, або таки самими співацькими товариствами, для власного доходу. Вишколенє тих хорів доходить однак рідко до конечної справности і гармонїйности, і легко можна зауважати в їх

продукціях ряд хиб; всеж таки публика слухає їх радо і є їм рада.

Послїдними часами зродила ся думка з'єдинити усї ті співацькі товариства в один музичний Союз, подбати про піднесенє їх музикальної ровени і постарати ся для них о центральну музичну бібліотеку. Підняти ся має сего „Просьвітна Комісія" Р. Н. Союза (старого).

Орхестри (банди). До закладаня орхестр дав почин Теофан Обушкевич, заложивши першу орхестру в 1891 р. в Шамокин, Па, де був тоді парохом. Була се орхестра на дуті інструменти, які спровадило шамокинське запомогове Брацтво ім. сьв. Кирила і Методія, з Галичини. Учив Чех Йосиф Валїш. Однак Обушкевич був душею сеї орхестри, вишукував для неї спосібнїйших хлопців, в яких добачував музикальні спосібности, дбав, щоби лєкції відбували ся правильно, і ще й укладав, при помочи Валїша, на орхестру українські пісні. Під умілою управою Валїша орхестра в короткім часї на стілько виробила ся, що могла виступати на вечерках, на яких добувала для себе у публики повне признанє. Крім українських пісень виучувала ся ще й пісень польських, чеських, словацьких і англїйських, маршів і танців, і її стали ангажувати Поляки, Чехи і Словаки на балї, весїля, прогульки і походи (підчас урочистих обходів і на похоронах).

Обушкевич пробув лише рік в Шамокин, відтак переніс ся до Олифант, Па, але між членами шамокинської орхестри замилованє до культивованя музики на стілько зміцнило ся, і сама орхестра на стілько здобула признаня у публики, що виїзд Обушкевича не спричинив її упадку. І вона існувала ще два роки, аж остаточно, по уступленю Валїша, спіткала і її судьба Читалень.

Коли Обушкевич переїхав до Олифанту, підняв ся і ту організованя орхестри, і рівночасно ще й в недалекій місцевости Майфілд. В Майфілд справа пішла навіть лекше, бо там найшов Обушкевич дуже помічну руку у молодого

і спосібного в організаторській роботї Алексія Шлянти. В Олифантї удержала ся орхестра до 1897 р., поки оставав там Обушкевич, колиж в тім роцї Обушкевич переїхав до Майфілд, де повстала нова парохія, окрема від Олифанту, олифантська орхестра упала. За те майфілдська удержала ся, навіть по виїздї Обушкевича з Майфілду в 1902 р., а то завдяки Алексієви Шлянтї. І ся орхестра грає українські і анґлїйські пісні, танцї і марші, продукує ся на музикально-декляматорських вечерках, „балях" і походах, і на всїх продукціях виступає в своїх унїформах.

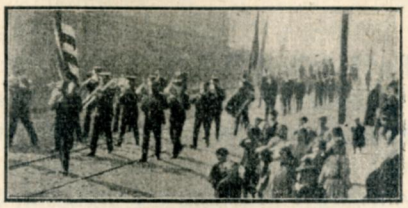

64. Українська „банда" в походї.

Крім тих орхестр складали ся орхестри ще і в инших місцевостях, прим. в Шенандоа, Па, в Пітсбурґ, Па, Брадок Па, а в послїдних часах в Клівленд (Cleveland, O.) і знова в Шамокині, та всї їх стрічала така сама доля як Читальнї; така доля жде й істнуючі орхестри, скоро не стане одиниць, що схотять ними займати ся.

Музикально-декляматорські вечерки і театральні вистави. Маючи з'організовані хори а декуди ще й орхестри, не тяжко було вже урядити музикально-декляматорські вечерки, тим більше, що нагоди до сего не бракувало, бо чи скликано де Головну Конвенцію якого запомогово-асекураційного Товариства, чи годило ся помянути память котрого з виднїйших українських мужів, чи, вкінци, яке спомагаюче Брацтво чи Читальня або церковний Комітет бажали спомочи свій фонд, нагода урядити музикально-декляматорський вечерок вже була. І була для слухачів душевна розрада, а для тих що продукують ся, особисте вдоволенє і — дохід, тим більший, що все по тих вечерках наступав ще й баль.

Програма таких музикально-декляматорських вечерків, досить ріжнородна: суть деклямації — звичайно вірші па-

тріотичного змісту, хори, орхестральні продукції, нераз ще й відчит, а майже все до того ще й аматорська театральна вистава.

Перший український музикально-декляматорський вечерок - концерт в З'єдинених Державах відбув ся 30 мая в 1894 р. в Шамокин, Па, з нагоди І Головної Конвенції „Р. Н. Союза". Концерт сей складав ся з хорів, деклямацій і відчиту Володимира Сїменовича, і скінчив ся балем. Із українських пісень відспівано популярну у той час в Галичині пісню „Щасть нам Боже", композицію Остапа Нїжанковського „Гуляли" і Миколи Лисенка „Quodlibet", вкінци популярну у той час між київськими студентами „Погуляєм сю ніч"; крім тих пісень відспівано ще декілька квартетів чужих композиторів. Хор співав під управою Обушкевича і Сїменовича. Аматорської театралькой вистави ще тоді не уладжено. На концертї було кромі своєї, української публїки, ще й много чужої, і їй подав в англїйській мові деякі відомости про український народ Іван Константкевич, сьвященик шамокинської гр. кат. громади, і пояснив їй значінє і цїль „Р. Н. Союза". „Свобода", згадуючи про сей концерт, пише: „Всї не могли налюбовати ся руською піснею і на желанє публїки кождий кавалок мусїв повтаряти ся по два або три рази... Тутешні газети на другий день присьвятили величезні статї о руськім вечерку і о чародїйній силї руської пісні".

В слїдуючім, 1895 р., відбув ся знова, другий український концерт в Олифант, Па, з нагоди ІІ Головної Конвенції „Р. Н. Союза". На тім концертї виступила вже українська орхестра, яка грала українські пісні, укладу Обушкевича, а крім хорів і деклямацій був ще відчит Нестора Дмитрова про „Культурну ролю американських Русинів" і аматорська вистава людової штуки „Знїмчений Юрко".

Відтак 1896 р. відбув ся концерт, полученій з аматорською виставою „Знїмчений Юрко", в Пасейк, Н. Й., з нагоди З'їзду одної частини угорських сьвящеників, в справі церковної організації (гл. стр. 297). Знова в 1897 р., з на-

годи IV Головної Конвенції „Р. Н. Союза“ відбув ся концерт в Майфілд, Па, зі співами, деклямаціями і відчитом, при чім продуковала ся українська орхестра — майфілдська. А дальше, рік в рік, і то по кілька до року, уряджувано в поодиноких місцевостях, де лише були з'організовані хори, музикально-декляматорські вечерки згл. концерти, і театральні вистави, чи то з нагоди Головних Конвенций „Р. Н. Союза“, чи „Соединенія“, чи „Общества“ і т. п., чи знова на дохід спомагаючих Брацтв, Читалень, церков і шкіл.

Я вже згадав, що тими музикально-декляматорськими вечерками відсьвятковувано також память виднїйших українських мужів. Так перші такі сьвяточні поминки відсьвятковано в Шамокин, Па, 30 мая 1900 р. в 39. роковини смерти Тараса Шевченка. Заняло ся сим спомагаюче Брацтво ім. Т. Шевченка. Рано відбуло ся в церкві поминальне богослуженє, з панахидою — на середині церкви виставлено портрет Шевченка, умаєний зїлєм — а в вечер відбув ся концерт зі співами, деклямаціями, відчитом Стефана Макара, „Про житє і значінє Шевченка“, виставою дїточої опери Миколи Лисенка: „Коза Дереза“, а на конець подано публиці при скіоптіконї сьвітляні образи з історії України.

В слїдуючім, 1901 р., сьвятковано ще й 40 річницю смерти Шевченка, подібним музикально-декляматорським вечерком в тім-же Шамокин, Па, і також в Монт Кармел, Па, а в дальших роках в Джерзи Сіти, Н. Дж., в Шамокин, Па і в ин. Але вже в 1900 р. уряджено в Майфілд, Па, руссофілами, що саме тодї почали організувати ся, музикально-декляматорський вечерок в память Івана Наумовича — як демонстрацію проти сьвяткованя памяти Шевченка — при чім відограно ще штуку „Знїмчений Юрко“. Відтак, по Шевченку, прийшли на чергу, хоч доперва послїдними часами, сьвятковане памяти Михайла Драгоманова і ювілейні обходи Маркіяна Шашкевича і Івана Франка.

Що до репертуару театральних штук, то він цілком не є добірний, особливо недобірним був він зразу. Були се звісні марні людові штуки, з тенденційною шабльоновою моралю, що ще тепер товчать ся по сільських сценах в старім краю, із видань „Общества ім. Михаіла Качковского“, Михаіла Білоуса, редації „Посланника“, і т. п. як: „Арендар“, „Іцко сват“, „Бідна на сьвітї пещена дитина“, „Знїмчений Юрко“, „Капраль Тимко“, „Не жартуй з серцем“, „Сатана в бочцї“, „Вефлеємська ніч“, „На старости

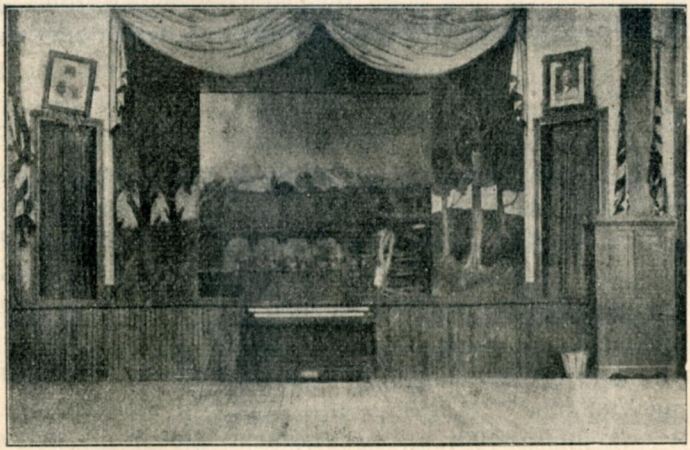

65. Українська театральна сцена в Олифант, Па.

лїт“, „Правда все горою“ і т. п. Доперва в послїдних роках замітний певний зворот до лїпшого — попри висше згадані штуки, дають ще й деякі більш вартні, чи з огляду на житєву правду чи із-за більш артистичного обробленя, як: „Наталка Полтавка“, „Сватанє на Гончарівцї“, „Украдене щастє“, „Верховинцї“, „За батька“, „Тато на заручинах“, „Настоящі“, „Невольник“ і т. п.

Заінтересованє до аматорських театральних вистав серед іммігрантів дуже значне. Декуди завязують ся навіть окремі „Драматичні Товариства“, місцеві, для постійних те-

атральних аматорських вистав, — перші такі „Драматичні Товариства“ заложено в 1900 р., в Шамокин, Па, і в Олифант, Па, — деякі громади будують навіть театральні галї (в шкільних будинках), як в Майфілд, Па, Олифант, Па, Монт Кармел, Па, Пасейк, Н. Й., Сіракюз (Syracuse, N. Y.), а в 1909 р. завязала ся була навіть в Ню Йорку стала театральна трупа, яка поставила була собі за ціль роз'їжджати по містах, де суть більші українські кольонії, і там давати театральні вистави. Се однак Товариство дало лише кілька вистав в Ню Йорку і в околицях Ню Йорку, і скоро розвязало ся, — не було з'організоване як бизнес і як бизнес ведене, то й удержати ся не могло.

Гімнастичні Товариства.

Слїдом за гімнастичним рухом в старім краю, в Галичинї, і творенєм „Соколів“ і „Сїчий“, почав ся такий-же рух і серед українських іммігрантів в З'єдинених Державах. В 1902 р. заложено, заходом Павла Тимкевича, перше гімнастичне Товариство „Сокіл“ в Йонкерс, Н. Й., а в Олифант, Па, заходом Миколи Струтинського, „Сїч“. В 1905 р. заложено ще заходом Стефана Макара „Запорожську Сїч“ в Мек-Кіспорт, Па, а в дальших роках Соколи і Сїчи в Пітсбург, Па, в Ню Йорку („Гайдамаки“), в Філаделфії і т. д. Ті однак гімнастичні Товариства були і тепер ще суть переважно лише з назви гімнастичні — руханкових вправ не відбувають, а як відбувають, то рідко коли, бо не мають відповідних до сего льокалїв, анї прирядів, а передовсїм відповідних інструкторів. Знова на зверх виявляють вони своє істнованє „сокільскими“ або „сїчовими“ строями, коли виступають з нагоди яких сьвяточних обходів в походах, прим. в часї отвореня Головних Конвенцій запомогово - асекурацийних Товариств, або на похоронах своїх товаришів. Допервa в послїднім часї, в 1913 р., рішив Головний Уряд „Р. Н. Союза“ (старого) на предложенє Володимира Сїменовича з'організувати при помочи „Про-

сьвітної Комісії" всї українські гімнастичні Товариства в одну обєднюючу їх організацію „Сїч", з місцевими відділами „курінями", і зі значно поширеним пляном, бо не лише задля гімнастичних вправ, але, на взір инших національних гімнастичних організацій, ще й для мілїтарного вишколеня — з огляду на можливу потребу старого краю. Щоби-ж тій організації дати кріпші основи, тривкійшу організаційну сполуку і фонди, рішив Головний Уряд Р. Н. Союза з'організувати її в формі окремого запомогово-асекураційного Товариства, з окремим — для сїчових цїлий, органом.

Школи.

Парохіяльні школи.

Зразу культурна праця серед української імміґрації ограничала ся до самих імміґрантів — дорослих, закладано їм читальні, видавано для них популярно-наукові книжочки, організовано хори і орхестри і уряджувано їм музикально-декляматорські вечерки і театральні вистави. Але незадовго прийшло ся подумати вже й про молоде поколїнє, і то наймолодше — почали-ж приїжджати до З'єдинених Держав й дївчата, з ними подружали ся парубки, так і стало наростати молоде поколїнє. Треба було заняти ся й ним. Вправдї шкільний примус не позваляв дїтям вирости дико, без школи, але все таки вразливі на збереженє національної сьвідомости у сего молодого поколїня одиниці, почали побоювати ся, що англїйська школа відчужить українських дїтий від їх національного пня і вони для народу пропадуть. Так з'явила ся конечність дати дїтям, попри англїйську, ще й свою, рідну, українську школу, де би вони учили ся своєї мови і історії й переймали ся почутєм приналежности до народности їх родичів.

Думка про закладанє українських шкіл стала скоро приймати ся і серед самих імміґрантів — їм лячно було,

що їх дїти, затративши почутє своєї народности, відчужать ся й від своєї „віри“ — церкви і обряду, не зможуть прочитати молитов на своїй мові і стануть — кальвінами...

Потребу закладаня українських шкіл відчуто загально.

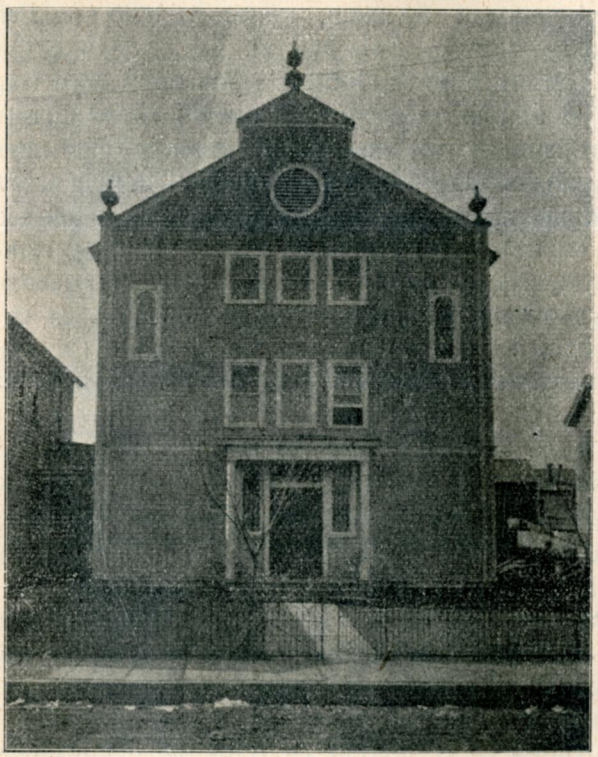

66. **Українська парохіяльна школа в Олифант, Па.**

Першу українську дїточу школу заложено в 1893 р. в Шамокин, Па, за старанєм Івана Константкевича, тамошного гр. кат. пароха. Вістка про заложенє тої школи дала товчок до закладаня шкіл і по инших місцевостях. В 1894 р. заложено вже школи в Шенандоа, Па; Монт Кармел, Па; Пітсбурґ, Па; Олифант, Па; Уилкес-Бери, Па і в Міне-

аполіс, Мінн. а в слїдуючих роках в Лайсенрінґ, Па; Магоной Сіти, Па; Джерзи Сіти, Н. Дж.; і т. д. Школи умі-щувано в церковних галях, в партері, зглядно сутеринах, під церквою, — там уставлювано лавки, столи, таблиці, шафи і шкільні прибори. Декуди громади побудували ще й окремі шкільні будинки, прим. в 1896 в Лайсенрінґ і в Майфілд, 1899 р. в Пасейк, Н. Дж., в 1901 в Олифантї, 1903 р. в Монт Кармел, 1904 р. в Магоной Сіти і т. д.

Усї ті школи удержують церковні громади а церковні Комітети заряджують ними: відступають для науки церковну галю, зглядно будують шкільні будинки, старають ся о шкільні прибори, оплачують учителя (який є заразом дяком), визначують години на науку, вкінци установляють плян науки. Науку побирають дїти звичайно безплатно, — кошти удержаня школи і науки покривають ся із загальних доходів церкви, лише де-неде біднїйші громади, яких церкви надто ще обтяжені довгами, накладають на родичів „шкільний податок" в висотї 40–50 цнт. місячно. Але книжки оплачують вже, майже всюди, самі родичі, рідко де в якій громадї оплачує ще й книжки церковна каса.

Майже у всїх українських церковних громадах — гр. католицьких і православних — з'організованих, то зн. де вже суть церкви і при них дяки, позакладано уже школи. Але тим нема чого дуже радїти, радше належало би жалїти, що тілько їх заложено. Бо й з якого становиска і не дивитиб ся на них, чи національного, о що з разу найбільше ходило, чи брати на згляд добро і користь самої дїтвори — ті школи се один великий педаґоґічний абсурд. Передовсїм наука відбуває ся в цїлком невідповідних до науки кімнатах, темних, низьких, непривітних, часто в сутеринах — під церквою, а учать переважно люди, які не мають до сего найменшої кваліфікації — ні з огляду на свою власну осьвіту, ні з огляду на їх педаґоґічне підготовленє — дяки, які ще часто не покінчили навіть дяківських шкіл, і дякують завдяки тому, що підучили ся дещо з дяківства, підспівуючи в старім краю при

дяку. До того, через те, що наука в тих школах не відбуває ся після пляну, приписаного для публичних шкіл, і дітий учать неквалїфіковані сили, мусять дїти ходити, зі згляду на шкільний примус, ще й до анґлїйських шкіл, і то передовсїм, отже для науки в парохіяльних школах лишає ся вечірний час, по науцї в англїйській школї, — лише в суботу, як в вільнім дни від науки в публичних школах, лишає ся цїлий день до науки в парохіяльних школах. Якаж може

67. Українські дїти в парохіяльній школї.

бути наука в тих парохіяльних школах? Дїти приходять на науку цїлком перемучені, апатичні, оспалі. Який-же можливий вислїд такої науки? Очевидно — слабий. Се бачать родичі і — щоби надробити те, чого не вдало ся зробити через рік, посилають дїтий до сеї школи ще і в часї лїтних ферій, в липни і в серпни. І дїти, вже через цїлий рік перемучені школою, не мають навіть в лїтї відпочинку,

учать ся навіть тоді, коли їх ровесники, иншої народности, весело бавлять ся, на сонци, на отвертім воздусї.

Плян науки в парохіяльних школах є або одностепенний або двостепенний. В одностепеннім (сей є переважно в угорських церковних громадах) учать дїтий по українськи (в угорських громадах в угорськім діялєктї) читати і писати, читати і писати рахункові числа, катехізму і співу; в двостепеннім — на висшім курсї, учать оповідань прочитаних в шкільних читанках уступів, чотири рахункові дїланя, географію і історію України (в угорських церковних громадах географію і історію Угорщини), деклямації і співу. Декуди висший курс дїлять на два або три степенї і на ті степенї розкладають весь матеріял. В православних школах учать знова читати і писати не в українській мові, а в русскій, і замість історії України, історію Росії.

Вся наука відбуває ся на старокраєвих підручниках, в угорських школах на підручниках угорських видань, в галицьких, на підручниках видань галицьких, а в православних на росийських виданях (для церковно-приходських шкіл).

Вже те, що наука відбуває ся на старокраєвих підручниках, незвичайно спинює у дїтий поступ в науцї. Дїти від разу і то раз-по раз попадають на слова, котрих не розуміють і які годї їм як слїд витолкувати, бо річий, які поодинокі слова означають, вони нїколи не бачать, прим. „село“ або назви знарядів рільного господарства, яких дитина міського фабричного, або копальняного робітника нїколи не бачить.

З кінцем року, перед лїтними феріями, відбувають ся ще в тих парохіяльних школах, по приміру англїйських шкіл, публичні шкільні пописи. В громадах, де сьвященик і учитель займають ся більше школою і лїпше уміють заінтересувати людий до школи, ті пописи відбувають ся навіть з деякою парадою. Шкільну салю, де має відбувати ся попис, прибирають зеленю і хоругвками, на столї розкладають зошити, для провіреня о скілько дїти поступили в науцї писаня, рахунків і т. п., а в часї попису перепиту-

ють дїтий зі всего, що в році учили ся. По скінченім попису роздають нагороди: книжочки, образки, пилки до гри (ball's), ножики, хустинки (дївчатам), цукорки і т. п. Знова слїдуючого дня уряджують для дїтий прогульку в лїс, де вже цїла громада вибирає ся, і там усї, старі і молоді, проводять цїлий день при забаві — дїти бавлять ся в хованки, перегони і т. п., а старші гуляють при музиці, співають і пють.

Згадати ту треба ще про школи в „Сирітських Домах", де виховують ся українські дїти-сироти. Перший „Сирітський Дім" засновало запомогово-асекурацийне Товариство: „Православное общество взаимопомощи" в 1905 р. при православнім монастири (заложенім в тім-же році) в Саут Кенаан (South Canaan, Pa) коло Майфілд, де українські сироти виховують ся під доглядом православних монахинь (з Росії) і кождочасного настоятеля монастиря, на кошт „П. О. взаимопомощи" і православної місії, — там і учать ся по плянї науки православних приходських шкіл і з малку вже виховують ся в росийсько-православнім дусї. В 1912 р. заложив знова епископ Ортинський гр. кат. Сирітський Дім в Чизипік (Cheaspeake, Md.) при монастири Василіянок, які й виховують дїтий-сиріт, і учать їх по плянї науки гр. кат. парохіяльних шкіл. Усе удержанє і шкільну науку дістають дїти безплатно. Але є при тій школї ще й конвікт для дїтий заможнїйших імміґрантів, де учать ся і виховують ся дїти за місячною оплатою 10 дол.

*

Усю мізерію парохіяльних шкіл скоро помітили одиниці, що займали ся справою українського шкільництва. Її й порушували вони в часописях, на вічах (в Йонкерс, Н. Й. 1903 р.; в Олифант, Па 1904 р.), на Головних Конвенціях Р. Н. Союза „старого" в 1908 р. і 1912 р. і Р. Н. Союза „нового" в 1913 р., порушувано її й на Просьвітнім вічу в Філаделфії 1909 р., і ще тепер є вона предметом

сталих нарад „Просьвітної Комісії“ Р. Н. Союза „старого“. Та усї проби зарадити лихови не довели до нїчого.

Вже в рік по першім горячім зазиві Григорія Грушки до закладаня українських шкіл, уміщенім під заг. „Нам треба школи“ в 5 ч. „Свободи“ з 1894 р., та сама „Свобода“ бачить ся змушена ствердити в довшій статї: „Наші школи в Америцї“ („Свобода“ чч. 26—28 з 1895 р.), що ті школи не представляють нїякої вартости, не можуть нїчого научити і не суть пристосовані до американського житя, і вже тодї радить посилати українські дїти лише до публичних англїйських шкіл, а читати і писати по українськи, географію і історію України і т. д. повинні дїти учити ся лише в суботи, в вільнім дни від науки в публичних школах, і то учити їх сего повинні не дяки а сьвященики. В 1897 р. рішає знова гр. кат. громада в Шамокин перенести початкову науку в українській парохіяльній школї на час перед обовязковим шкільним віком в публичних англїйських школах (в Пенсилвенії від 8—16 р. житя) і то від 6—8 р. житя — щоби не перетяжувати дїтий рівночасною наукою в публичних школах, а решта науки в українській школї провадити в доповняючім курсї, вправдї в часї обовязкового шкільного віку, але лише в суботи. Для поширеня науки про українознавство засновано навіть в тій громадї в 1905 р., заходом кваліфікованого учителя Йосифа Стеткевича, „Руську Колєгію“ (Ruthenian College of Shamokin, Pa), як висший доповняючий курс для більше дорослої молодїжи, що покінчила або кінчить науку в англїйських публичних школах. Але ся колєгія довго не продержала ся і до року занепала, задля браку учеників.

В 34. ч. „Свободи“ з 1903 р. звертає знова увагу Нестор Дмитрів в статї: „Дуже важна справа“ на конечність виховуваня в З'єдинених Державах в англїйських учительських семинарах кваліфікованих учителїв-Українців, вказуючи на те, що без таких учителїв українська школа в З'єдинених Державах нїколи не піднесе ся з тої низини, на якій находить ся. Відтак в 1908 р. оголошує в „Сво-

бодї", починаючи від 44. ч., ряд статий під заг. „Наші школи" Дмитро Андрейко, кваліфікований учитель з Галичини, в котрих рівнож виказує всї хиби парохіяльних українських шкіл і взиває до їх реформи.

Та до реформи ні тодї ні тепер ще не прийшло. І не прийде поти, поки не вихова є ся на місци, в анґлїйських учительських семинарах, кваліфікованих українських учителїв і не примінить ся в українських школах плян науки публичних шкіл. Бо тодї доперва зможе дістати українська школа право публичности і українські дїти зможуть бути увільнені від побираня науки в публичних анґлїйських школах і учити ся в українських школах. Без сего всї заходи над уліпшенєм української школи пройдуть безслїдно, як пройшли безслїдно всї дотеперішні заходи і всї наради на вічах в Йонкерс і в Олифантї, і на Просьвітнім вічу в Філаделфії і на Головних Конвенціях обох Р. Н. Союзів.

Я вже згадав, що в усїх парохіяльних українських школах учать дїтий із старокраєвих Букварів і Читанок. Вправдї видано в З'єдинених Державах аж два Букварі (оба в 1907 р.), один, зладжений Денисом Салейом, а другий Іваном Борухом, але оба зладжені не учителями, і ще на лад старокраєвих Букварів, і зладжені не задля чого иншого, як для наученя дїтий так зв. „етимологического правописанія". Також на X. Головній Конвенції „Р. Н. Союза" (старого), в 1908 р., порішено видати „Буквар" і „І Читанку", і на уложенє їх розписано конкурс з нагородою по 100 дол. Сей конкурс вимагав уже від обох підручників, щоби були пристосовані до американських обставин і були уложені на взір відповідних анґлїйських підручників, при чім однак мали містити ще й короткі відомости про старий край — з географії і історії України. На сей конкурс надіслано один „Буквар" і одну „І Читанку", але обі ті працї визначена для їх оцїненя комісія узнала за невідповідаючі вимогам конкурсу і праць не приняла. Наконець на розписаний в 1912 р. „Просьвітною Комісією" Р. Н. Союза „старого" конкурс на

Буквар і на I і II Читанку, надіслав Евген Гвоздик, учитель (з Галичини), „матеріял", який Комісія могла лише так використати, що віддала його до обробленя і приготованя з него пригідних до друку підручників окремій Комісії, зложеній з учителїв Дмитра Андрейка і Ірини Ревюк.

Справа виданя американського Букваря і Читанок се також один зразок безплідности заходів коло поставленя на відповідній висотї українських парохіяльних шкіл.

Анґлїйські публичні школи.

Common school. В З'єдинених Державах обовязує шкільний примус. Сей шкільний примус припадає в державах, в котрих найбільше проживає українських іммігрантів, то є: в Пенсилвенії, Канетікат і Ню Йорк на вік від 8—16 року, в Ню Джерзи від 7—12 р., в Мессечусетс і Иллинойс від 7—14 р. Із-за сего шкільного примусу мусять українські дїти ходити, кромі того, що вже ходять до українських парохіяльних шкіл, ще і до дїточих шкіл публичних, до так зв. Common school (чит. коммон скул).

Воно не було би конечне, коли би наука в українських школах була уладжена після наукового пляну в публичних анґлїйських школах. Вправдї сей плян не є для всїх шкіл, усюди, однаковий, — кожда держава, а навіть і міська громада може укладати для своїх шкіл власні пляни шкільної науки, — се тому, щоби могчи пристосувати школи до місцевих обставин і не спинювати їх в щораз більшім удосконалюваню, — але все те може переводити ся в певних обовязуючих загальних рамах. Через те однак, що таких українських шкіл нема, мусять українські дїти ходити до публичних анґлїйських шкіл.

До тих шкіл ходять українські дїти радо, але рідко коли їх кінчать. Бо лише трохи дитина підросте, ледви дійде до 10 а навіть хоч би й 9 року, а вже старають

ся родичі ріжними способами видобути дитину зі школи, щоби чим скорше післати її до фабрики або копальні заробляти. І дїти на тім і кінчать шкільну науку, — тільки всего, що навчать ся трохи читати і писати по англїйськи.

Ті публичні школи, common school, уряджені і під педагогічним і гігієнїчним зглядом взірцево, вони й суть безустанно предметом студій ріжних европейських шкільних комісій. Учительські сили суть так скропулятно добирані а плян науки так достосований до ріжних степенїв

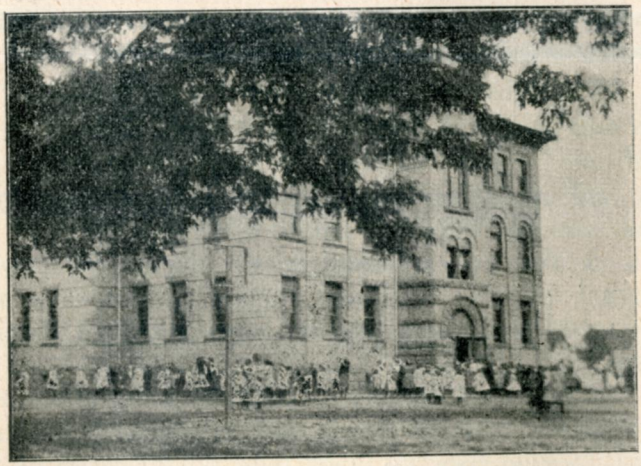

68. **Американська міська публична школи.**

умової ровени дїтий, що кожда дитина мусить вийти з очевидним пожитком з тих шкіл. Матеріял науки розложений на кляси (room — рум), 6—8, з котрих кожда може ще бути подїлена на віддїли-степені, між котрі розсортовує ся дїти, відповідно до їх умових спосібностий і знаня. Се тому, щоби ні одна дитина не спиняла другу в її поступі, а кожда діставала науку в відповідній для неї формі і скількости. Також не звязані дїти в науцї певним наперед визначеним часом — дитина може не лише в тім самім роцї переходити з одного степеня на другий, але й

з одної кляси до другої — висшої. Сам знова научний матеріял пристосований цїлком до окружаючого, американського житя, до його вимог, і то так, щоби нїщо з тої науки не пішло на марно, щоби все мало практичне застосованє в будучім житю дитини. Сей принцип проведений впрочім у всїх школах в З'єдинених Державах — середних і висших.

Наука в common school є безплатна, всїм також дїтям достарчує школа безплатно шкільні підручники. Учать — головно: англїйської мови (читати і писати), рахунків, бухгальтерію, географію і історію, з особливим узглядненєм З'єдинених Держав[1]).

High school (чит. „гай скул" — висока школа). Є се висший тип школи, слїдуючий по common school. Сей однак тип школи, хоч і називає ся „високий", далеко не відпозідає по своїм научнім обємі обємови в старокраєвих середних школах. Впрочім майже кожда школа того типу ріжнить ся що до научного обєму від другої школи — але взагалї, школи того типу прирівнати можна до галицьких шкіл видїлових, а лише деякі з них до галицьких реальних шкіл.

І до тих шкіл ходять українські дїти, по укінченю common school, — їх ту однак вже дуже мало, бо, як вже я згадав, родичі вже по двох-трех роках науки їх дїтий в common school старають ся видобути їх звідтам і післати на зарібки. Так усю науку в common school кінчить дуже мале число українських дїтий, а до high school переходить їх ще менше, — се переважно дїти бизнесменів.

Колєгії і унїверситети. Тому, що high school's неда ють достаточного підготовленя до унїверситетських студій,

[1]) Характеристичне, що оцїнку поступу в науцї, не означує ся в американських школах після клясифікацийних термінів подібних до термінів в старім краю, прим. дуже добрий — добрий — достаточний — злий і т. п., а після проценту: 100% найлїпший поступ, низше 100% — слабший, 75% — достаточний, низше 75% — недостаточний.

витворив ся між high school а university ще один тип шкіл — посередний, так зв. College (чит. „коліджі"), і то двох відмін, доповняючі, для загального підготовленя до університетських студій, і спеціяльні, для вишколеня в певнім означенім напрямі, прим. торговельнім, інжинєрським, банковім і т. п.

До тих Колєгій ходить, конечно, ще менше з української молодїжи, як до high school, і ті що ходять, ходять переважно до колєгій для спеціяльних наук, до так зв. „Business College", з огляду на бизнес батьків. Зате до колєгій для загального підготовленя до університетських студій ходить їх уже так мало, що можна їх счислити на пальцях обох рук, — на університет дістає ся українська молодїж майже виїмково, і ті, що переходять на університет, се переважно не дїти іммігрантів-робітників або хоч би й бизнесменів, а дїти з так зв. інтелїгентних кругів, сини сьвящеників і декілька молодих людий з Галичини, бувших гімназіястів, або студентів львівського університету.

*

Лихий стан шкільної осьвіти серед української молодїжи, ся сумна поява, що родичі не дбають навіть про те, щоби їх дїти кінчили хочби лише common school, а не то, щоби яка значнїйша частина її переходила до high school, а далї до колєгій і університету, і витворювала серед української імміграції круг своєї, питомої інтелїгенції, в першій мірі дала іммігрантам своїх лїкарів, адвокатів, учителїв, яких брак так сильно дає ся відчувати не знаючій англїйської мови масї українських іммігрантів, раз-пораз заставляла одиниці, дбайливі про підєм стану осьвіти і взагалї культури серед іммігрантів, призадумувати ся над способами, як сему зарадити. Щоби дїти ходили до common school і кінчили її, на се була одинока рада: безустанно толкувати людям про конечність для загалу молодого поколїня хочби такої науки, яку дає common school, тим більше, що ся наука нїчого родичів не коштує, бо школа є на місци, бо в кождій місцевости, а сама наука без-

платна, а той зарібок, що може принести нерозвинена дитина родичам, цілком не зрівноважить кривди, яку вчиняється їй задля того зарібку в її дальшім фізичнім і духовім розвитку. Се людям толковано, і в часописях і в церкві і на вічах. Але що до high school, або колєгій і університетів—то ті школи не суть уже в кождій місцевости, і власне припадають на вік, в котрім хлопчина справді може дещо заробити для дому, без шкоди для свого фізичного розвою; та й годі вимагати від загалу іммігрантів-робітників, щоби всі вони посилали своїх дітий ще й до тих шкіл. Як-же-ж ту сему зарадити?

В 44. ч. „Свободи“ з 1898 р. піднїс Нестор Дмитрів в статї „Під розвагу розумним людям“, думку створити для спосібнїйших учеників стипендийний фонд для підмоги до їх дальших студій, поки що, хочби для тих, що покінчили вже high school, отже до їх студій в ріжних колєгіях, прим. „Business College“ або університетї. Ся думка найшла в деяких сьвідомійших кругах одобренє. Так почали ся складки, і з них утворено „Шкільний Фонд“. Сей фонд зріс в 1901 р. до квоти 196 дол., і вже в тім роцї уділено з него першу стипендію в квотї 50 дол. одному ученикови, що скінчив high school, для дальших студій на інжинєрськім відділї на університетї в Саут Бетлегем (South Betlehem, Pa). В 1903 р. припав до сего фонду запис Антона Бончевського в висотї 300 дол., і фонд в тім роцї виносив уже поверх 500 дол. Так утворено вже дві стипендії, з яких одну призначено дальше попередному стипендистови, а другу бувшому студентови львівського університету для студій на медичнім виділї на університетї в Балтімор, Мд.

Здавало ся, що справа стипендійних запомог для студій у висших школах стане скоро на трівких основах, а з тим і справа витвореня так конечної для імміграції сьвітської інтеліґенції перейде поволи зі сфери бажаня в дійсність. Та не так склало ся. В 1903 р. на вічу в Йонкерс, Н. Й. ухвалено на внесенє Павла Тимкевича заснувати Бурсу, в якій мало би ся виховувати в національній сьві-

домости спосібнійшу молодїж, і то вже почавши від висших кляс common school, щоби вже від самих молодих лїт вщіплювати у них національне почутє і почутє обовязку супроти українських іммігрантів, і з часом виробити з них сьвідомих дїячів і провідників в народній роботї. „Нашою великою хибою — мотивував своє внесенє Тимкевич — було те, що ми позваляли дїтям рости так, як вони хотїли. Наслїдком сего нашого пасивного відношеня до так важної справи було се, що дїти відчужували ся від всего свого рідного, і вже тепер маємо такі дїти, які о много краще потрафлять думати і говорити по англїйськи, як по руськи".

Думку Тимкевича одобрено і рішено утворити вже зі слїдуючим шкільним роком 1904/5 Бурсу, і то в Йонкерс, Н. Й., в місци осїдку Тимкевича, котрий підняв ся безплатно доглядати і провадити школярів. Там і куплено дім на Бурсу. А що на се не було окремого фонду, то вложено в него цїлий Шкільний Фонд, а дальше, коли і сего було за мало, на дальші ратові оплати — фонд Еміграційного Дому. Так Стипендийний Фонд перестав істнувати. І молодїж, зглядно, тих пару одиниць, що бажали віддати ся дальше студіям у висших школах, полишені були знова самим собі. Вправдї, обовязки Шкільного Фонду переняв на себе Р. Н. Союз і мав удїлювати стипендії із так зв. „Народного Фонду", на який складали члени Р. Н. Союза по 2 цнт. місячно, але стипендій тих не давав. Коли на X. Головній Конвенції в 1908 р. зголосило ся трех студентів о стипендії — Конвенція відмовила їм, мовляв тому, що се не дїти іммігрантів, а бувші студенти старокраєвих шкіл, а таким підмоги з „Народного Фонду" не належить давати. Пізнїйше справа ся трохи поліпшила ся — „Народний Фонд" перемінено в 1912 р., на XII. Головній Конвенції, на „Шкільний Фонд" і роздїлюванє стипендій передано „Просьвітній Комісії", а ся вже на 1913 р. удїлила чотири стипендії по 100 дол. для чотирох студентів (між ними і одній студентцї) для студій в висших школах (одному для висших технїчних студій, двом для студій

в Business College, і одному для студій в учительськім семинари), а крім тих ще одну стипендію на 50 дол. для одного ученика з high school.

Щож до Бурси в Йонкерс, то її, як се було рішено на вічу в Йонкерс, утворено з початком шкільного року 1904/5. На той рік приміщено у нїй 11 школярів — за оплатою 10 дол. місячно, і дїти ходили до висших кляс common school, а в Бурсї учили ся української історії і лїтератури і познакомлювали ся із сучасним національним, полїтичним і культурним житєм України. Учив сего Павло Тимчевич. Та на тім однім роцї Бурса й закінчила своє істнованє. Common school і high schol суть в кождім місточку і задля тих шкіл висилати дїтий аж до Йонкерс, видало ся родичам цїлком нерозумним. А висилати там дїтий і платити за них задля вихованя їх в національнім, патріотичнім дусї, видало ся їм цїлком непрактичним. І на слїдуючий шкільний рік зголошено до Бурси лише 1 школяра. Так Бурсу закрито. Дім продано, а гроші звернено назад Фондови Еміґрацийного Дому.

Думку Тимкевича, виховувати по Бурсах спосібнїйших школярів на будучих дїячів і провідників в народній роботї, підхопила скоро православна місія, і вона вже в 1904 р. відкрила свою Бурсу при православній школї в Клівленд, О, з цїлию виховати можливо найбільше число українських дїтий в православно-русскій сьвідомости, щоби ще більше поширити ними пропаґанду православія між українською гр. кат. імміґрацією. До сеї Бурси рішено приймати дїтий в віцї від 8—14 лїт, за місячною оплатою 7 дол., але для біднїйших дїтий утворено вже в слїдуючім, 1905 р., на Головній Конвенції „Православного общества взаимопомощи“ „стипендийний Фонд“ — з річного податку членів по 10 цнт., і на шкільний рік 1905/6 утворено вже з сего фонду і з приватних жертв поодиноких членів 14 стипендій для Бурси. Сю Бурсу перенесено опісля до Мінеаполіс, Мінн., де прилучено її до тамошної підготовлюючої школи до православного духовного семинара.

Вечірні школи. Усе, що було дотепер сказано про школи, відносить ся до шкіл, в котрих молодіж побирає правильну науку, в її шкільнім віці, і вона нічим більше не займає ся, як лише шкільною наукою, — се в повнім значіню слова школярі, згл. студенти. Однак є ще один тип шкіл, в котрих наука не є виключним а принайменше головним занятєм учеників, а побічним,—школи, призначені саме для тих, що вже зарабляють, що по денній праці бажають в вільних, вечірних хвилях доповнити свої відомости, і то звичайно, не загальні, а власне спеціяльні, з того фаху, в якім за дня працюють. Се так зв. „вечірні школи". Учать там механіки, інжинєрства, гірництва, друкарства, малярства, бухгальтерії і всяких ремесел; а для тих, що не знають англійської мови, суть курси англійської мови.

Наука в тих вечірних школах є звичайно безплатна; коли суть які оплати, то дуже малі — 50 цнт. від курсу, 1 дол., а вже рідко коли 2 дол. Такі вечірні школи уряджують звичайно Просьвітні товариства в роді людових університетів; але уряджують їх і заряди міст; суть також фондації заможнійших одиниць; а навіть поодинокі підприємства уряджують вечірні курси, однак, лише по дїлам свого підприємства, для виробленя для підприємства тямущих, фахових робітників.

З тих вечірних шкіл користає також і українська молодіж, хоч вже мало, — впрочім користати з них можуть лише ті, що виховали ся в Америці, що знають англійську мову. Їй то таки і найбільше потреба таких доповняючих наук, бо, як знаємо, переважна її частина не кінчить навіть common school. Для тих знова, що приїжджають зі старого краю і не знають англійської мови, суть курси англійської мови. Але і на тих курсах є їх дуже мало.

Correspondenz school. Годить ся на конець згадати ту про ще одну, своєрідну, американську школу, школу, яка тим виріжняє ся від звичайних шкіл, що у ній

учитель і ученик не бачать себе, і наука відбуває ся в листовій дорозї. Користи з такої школи такі, що у нїй учитель займає ся окремо з кождим учеником і через весь час науки може пристосовувати ся до інтелєктуальної ровени ученика, ученик знова не є звязаний ані місцєм ані часом, і може учити ся, коли забажає, в кождій вільній хвилї, і де-б не находив ся, хоч би в якій глухій місцевинї. Лиха однак сторона сеї школи та, що ту відпадає такий могучий чинник в научуваню, як — живе слово.

Метода науки в сїй школї така: ученик дістає по бажаній галузи науки підручник, спеціяльно в тій школї уложений (і в друкарнї тої школи видрукований). В нїм подана є наука постепенно, при чім при кінци кождого викладу доданий є ряд питань, на котрі ученик має листовно відповісти. З тих питань пізнає ученик, на що в даній галузи науки має головно звертати увагу, з відповідий знова ученика пізнає учитель інтелєктуальну ровень ученика і в дальших викладах застосовує ся вже цїлком до него. З тих відповідий пізнає також учитель можливі педагогічні блуди, пропуски і не досить ясні місця викладу, і те зараз справляє, і виготовлює новий, справлений підручник. По одержаню відповідий, справляє їх учитель і знова відсилає їх ученикови, а рівночасно долучає дальший виклад, з новими питанями, на котрі знова відповідає ученик листовно; і так дальше, постепенно, переходять учитель і ученик, в листовій дорозї, увесь матеріял по бажаній науцї. По укінченю науки дістає ще ученик випис лїтератури по даному предметї, евент. і бажані книжки, для дальших приватних студій.

Науку в Correspondenz school побирати можна по всїх галузях людського знаня, найбільше однак учать ся там прикладних наук, переважно елєктротехнїки, торговлї, механїки і т. п. І хоч наука в тих школах є, зглядно, досить дорога — поодинокі курси платять ся по кількадесять а й по пару сот долярів — число учеників мимо того є просто імпозантно значне, прим. в одній лише Correspondenz school

в Скрентон, Па, що правда, найбільшій, побрало науку від 1891 р., то є від заснованя тої школи, до 1911 р. кругло 15 міль.[1])

З Українців учити ся можуть в сій школі, очевидно, лише ті, що знають уже англійську мову. Але їх учить ся там уже дуже мало, — ті знова, що не знають англій-

[1]) Таких Correspondenz school є в З'єдинених Державах кілька, але ні одна не дорівнює школі в Скрентон, Па. Є се мілїонове акційне підприємство, яке містить ся в величезній будівлї, де зібрано усе, що потрібне до солїдного бизнесу — доставляти кождому бажаючому спеціяльний „товар" — науку. Є там бібліотека по всїх галузях науки, научні ґабінети, лябораторії, величезна друкарня для друку підручників до всяких наук, і то в сотки тисячах примірників кождого підручника, переплетня і т. п. „Купців" мала ся школа, як вже сказано, за протяг часу 20 лїт, то є, від свого заснованя, 15 міл. Цїкаве є зіставленє, на який рід „товару" був найбільший попит. Отже з числа тих 15 міл. учило ся: елєктротехнїки — 2,120.456 учеників; рисунків — 1,332.111; торговлї — 1,188.817; гірництва — 417.800; до іспитів на публичну службу (civil Servis) — 361.300; будови статків — 119.108; механїки — 116.067; архитектури — 114.709 і т. д. Після занять учеників припадало знова: найбільше, бо понад 10 міл., на фармерів і на фармарських робітників; се зрозуміле, бо на фармах нема ні висших, ні спеціяльних шкіл; дальше 885.000 на торговельну прислугу, „кларків" (clerk); 688.000 на салонїстів і їх жінок; 678.000 на теслїв; 655.000 на трамваєву службу; 605.000 на ткачів; 603.000 на копальняних робітників, і т. д. Ученики ті мешкають в усїх частях сьвіта, найбільше однак в З'єдинених Державах, в Канадї і в Австралії.

Ся школа повстала з цїлком дрібних початків, з малого тижневника для гірників „Mines and Minerals", що виходив в Скрентонї і містив короткі статї про гірничу технїку, давав робітникам ради, як мають хоронити ся перед нещасними случаями в копальнях, а при кінци кождого числа давав ще в окремій рубрицї відповіди на питаня які присилали до редакції передплатники. Ті питаня з часом збільшали ся, а редакція що-раз поширювала свої відповіди — кромі коротких рад в часописи, висилала ще відтинки з ріжних підручників по даному питаню. З того поволи й утворила ся при тій часописи Correspondenz school. З разу мала вона не много учеників: в першім роцї істнованя, в 1891 р., ледви 115; але вже в 1895 р. було їх 251.000; в 1905 р. — 853.773; в 1909 р. — 1,267.000; в 1911 р. — 1,888.177. І їхто обслугує цїла армія „робітників" — професори і їх асистенти, в числї немалім — 3.000.

ської мови, учать ся власне англїйської мови. Метода науки англїйської мови (і инших) є знова така: ученик дістає зі школи фоноґраф з плитами, на котрих схоплений є виклад англїйської (або иншої) ґраматики, а рівночасно дістає таку саму друковану ґраматику з поясненями в мові ученика (Correspondenz school в Скрентонї має також англїйсько-українську ґраматику). Лєкція відбуває ся так, що ученик закладає на уха слухавки і слухає викладу, а рівночасно читає сей виклад в ґраматиці. В той спосіб виучує ся поправно вимови поодиноких слів. На кінци викладу суть питаня, і на ті питаня відчитує ученик в голос до фоноґрафу відповіди з ґраматики; ті відповіди схоплює фоноґраф на плити, і їх ученик відсилає до школи; зі школи дістає ученик знова плити, в котрих учитель переказує йому поправки його відповідий, і ученик слухає їх в фоноґрафі; відтак переходить до другої лєкції, опісля до третої, і т. д., аж перейде цїлу ґраматику мови.

На фармах.

Усе сказане дотепер про культурні заходи між українською імміґрацією дотичить лише імміґрантів осїлих в промисловім районї З'єдинених Держав, північно-східнім, заселенім фабричними і копальняними робітниками. До фармарських українських кольонїй се не відносить ся. Там, чи то в далеких Норд Дакотї і Тексасї, чи в досить ще близькій Верджінії — українські імміґранти полишені цїлком самим собі, і їх житє котить ся иншою дорогою. Ледви в Норд Дакота почало ся дещо з культурної роботи, і то доперва в послїдних роках, але все те робило ся і робить ся доривочно, безпляново, случайно, як коли попаде там яка інтелїґентнїйша одиниця і на яку хвилину там остане. Але і ся робота дотепер кінчила ся ледви на заложеню якої читальнї — першу читальню заложено там доперва в 1907 р. в Белфор — котрі і так скоро занепадають, і на придбаню пару передплатників українським американським ча-

сописям. Впрочім, там ся робота не легка, не лише тому, що на фармах люди не жиють в купі, збитою масою, а розкинені по далеких просторах, але й тому, що се переважно сектанти — штундисти, які взагалї поза біблією не узнають нїякого иншого знаня, і на новочасну культуру і на заходи коло розширюваня її дивлять ся з великим недовірєм, коли не з презирством. А все таки, і ту вже слїдний вилім, в тім бібліїнім заскорузленю, — робота одиниць, хоч яка вона доривочна, і часописи, таки не проходять без слїду. І певно ще більше дало би ся доконати, коли би сьвідомійші круги з промислового району більше сею кольонїєю заняли ся. Зате в кольоніях в Тексасї і в Верджінії іммігранти цїлком вже понехані загалом української імміграції, до того імміґранти в Тексасї, що осїли побіч і разом з польськими кольонїстами, ще й польщать ся.

І що-до шкіл не лїпше стоїть справа. Українських шкіл цїлком нема. А в англїйських, в common school, на найбільшій українській кольонії — в Норд Дакота, учить ся українська дїтвора лише в осени і в зимі, бо на весну і в лїтї остає задля полевих робіт в дома. А навіть і в ті осїнні і зимові місяцї часто ся дїтвора не може користати зі школи — через слоти і снїговиці. Ті кольонї не творять села, фарми порозкидувані далеко одна від другої, і дитинї іти в слоти або снїговиці до школи часто не то тяжко а таки просто неможливо. До того, взагалї, родичі не радо посилають дїтий до школи, бо „в дома досить роботи“. Нема також в тих кольоніях шкіл для старших — анальфабетів, а коли згадати їм про такі школи, так і дістанеш звичайну відповідь: „пощо школи — і наші батьки були непись̀менні, а таки хлїб їли“.

Полїтичне житє.

Полїтичне житє між українськими імміґрантами, о скілько ходить о справи, що дотикають публичного житя З'єдинених Держав, є незвичайно слабо розвинене. Заінтересованя до тих справ ледви слїдно. Імміґранти жиють старим краєм. З очевидними стратами для себе.

Воно ще-б нїчо, і дало би ся оправдати, коли би імміґранти прибували до З'єдинених Держав лише на якийсь короткий час. Але так не є. Імміґрація в З'єдинених Державах, загалом беручи, є стала, поселенча. Тож першою річию було би — не держати ся осторонь від американського житя, а старати ся чим скорше війти в него, пізнати його і почути себе частиною його. Воно може видавати ся для старо-краєвої національної полїтики невигідне, але ту ходить не о те, що є вигідне для старо-краєвої полїтики, а що є вигідне і конечне для імміґранта.

Се узнають усї тамошні тямущі люди, часописи і національні орґанїзації, одна лише хиба, що хоч се узнають, не заінтересовують, а радше за-мало заінтересовують загал імміґрантів тим житєм, за-мало йому його пояснюють. Воно впрочім зрозуміле, і дасть ся виправдати, але не апробувати, коли зважить ся, кілько енергії затрачувати мусять усї сьвідомі справи одиниці і редактори часописий і усї економічні і культурні інституції для упорядкованя внутрішного житя самої імміґрації, і — як тяжко збути ся

того, в чім виховало ся і з чим приїхало ся зі старого краю. „Старого краю“ — який би він і не був — не так легко стріпати з себе.

Так іммігранти незвичайно мало інтересують ся публичним житєм З'єдинених Держав, і як прибувають там чужинцями, так такими чужинцями там і остають — до смерти. І то — формально і фактично: не приймають горожанства З'єдинених Держав і не беруть участи в публичнім житю американського загалу, в його полїтичній боротьбі, в якій саме висловлюють ся усї змаганя і суперечности інтересів поодиноких кляс, ґруп і верств.

*

Полїтичне житє в З'єдинених Державах проявляло ся а навіть й тепер ще проявляє ся, в головних його чертах, в боротьбі двох старих партій, ще з часів з перед домової війни — партій републиканської і демократичної. Як тодї, перед домовою війною, так і після неї, змагали ся дальше інтереси великого промислу з інтересами поконаних плянтаторів, централїзм з автономізмом, північ з полуднем, лїберализм з консерватизмом — полїтика високих мит з полїтикою вільної торговлї. Всеж таки, републиканська партія, добувши раз, перед домовою війною, побіду над полуднем, держала ся вже майже все, бо лише з короткими перервами, побідницею над демократичною партією, хоч та, як опозиційна, ґуртовала коло себе ще й на півночи усї невдоволені з полїтики великого промислу кляси і ґурти — круги дрібного промислу і дрібних фармерів, і по части робітників, а крім того ще й представників банкових і торговельних інтересів, котрі все обстоювали полїтику вільної торговлї. І в боротьбі обох тих партій виявляло ся усе полїтичне житє З'єдинених Держав, змаганя усїх кляс, верств і ґруп.

Сей англїйський двопартийний систем полїтичної боротьби удержав ся до послїдних майже часів. Проби вилому з сеї двопартийности все кінчили ся неудачею, і нові

партиї як скоро виринали, так скоро й розпливали ся в одній з тих двох партій — у тій, котра підіймала їх кличі і складала заяву, що буде заступати в законодатних тїлах боронені ними інтереси.

Всеж таки в протягу першого десятилїтя сего віку доконав ся в тій двопартийній системі перелом — проти полїтики буржуазийних інтересів — партій републиканської і демократичної, виступило робітництво, з'орґанїзоване в Робітничій соціялїстичній партії — Socialist Labor Party, а опісля, ще і в Соціялїстичній партії — Socialist Party.

З разу і Socialist Labor Party не могла виказати ся великим числом партийних членів. Ся слїпа віра в раціональність двопартийности полїтичної боротьби так ще була вкорінена навіть серед загалу робітництва, що творити окремі робітничі полїтичні партії, видавало ся подавляючій більшости робітників недоцільним, а навіть і нездїйснимим. Впрочім робітники, пересяклі на скрізь буденною практичністю, бажали зараз реальних результатів, а тих надїяли ся добути скорше і певнїйше не дорогою полїтичної боротьби з капіталом, на підставі соціялїстичної програми, а дорогою економічної боротьби, при помочи заводових орґанїзацій.

Так перші виступи Socialist Labor Party були дуже мізерні. В 1892 р., при першім ставленю соціялїстичного кандидата на президента З'єдинених Держав, впало на него ледви 21.157 голосів, при другім ставленю, в 1896 р. — 36.564 голосів, числа надто вже малі супроти майже 12 міл. усїх управнених у той час до голосованя горожан. Тож на сей полїтичний робітничий рух обі старі партії не звертали навіть уваги. А робітничий загал відносив ся до него не то рівнодушно, а ворожо.

Але вже в 1900 р., при третім ставленю соціялїстичних кандидатів — двох, по розламі в 1899 р. Socialist Labor Party (із-за спорів про відношенє заводових орґанїзацій до полїтичної боротьби) на Socialist Labor Party і Socialist Party, коли оба соціялїстичні кандидати зібрали

на себе вже 131.921 голосів, і коли в самих заводових організаціях, навіть у деяких провідників тих організацій, почала будити ся думка про конечність самостійної політичної боротьби робітників, питанє раціональности веденя самостійно робітничої політики стало виринати перед робітниками цїлком серіозно. Та тут-же й кинули ся між робітників обі старі партії — републиканська і демократична, і підіймаючи давним, випробованим звичаєм, деякі кличі робітничої партії і переводячи в законодатних тїлах дещо з робітничого охоронного законодавства, намагали ся від разу спаралїжувати дальший розріст соціялїстичних партій.

Та се удало ся їм лише в части. Поширенє соціялїстичного руху між робітництвом, хоч і не наступало в такім темпі, як можна було зразу надіяти ся, мимо того змагало ся, і в 1904 р., при нових виборах президента, оба соціялїстичні кандидати здобули вже кругло 450.000 голосів (з того кандидат Socialist Labor Party дістав лише 34.000, — ся партія очевидно клонила ся до упадку в користь Socialist Party). Тодї обі старі буржуазийні партії станули перед очевидною грозою; тож з єще більшим розмахом кинули ся з агітацією між робітництво, висуваючи ще більш радикальні кличі; заложено навіть особливе товариство „National Civic Federation“ для пропаганди полагоджуваня спорів між працею а капіталом в приязний спосіб — на грунтї і з застереженєм ненарушимости істнуючого капіталїстичного систему суспільної господарки, а представники сего Товариства, до котрого приступили найбільш авторитетні представники обох партій, війшли навіть в тїсні зносини з представництвом наймогутнїйшої заводової організації American Federation of Labor і спільно з ними ударили на самостійний робітницький полїтичний рух.

Ті заходи справдї добули певний успіх — хоч лише на час, — найблизші вибори президента, в 1908 р., виказали відданих на кандидата Socialist Party (Socialist Labor

Party в сих виборах кандидата свого вже не ставила) лише 425.000 голосів.

Однак ся полїтика, полїтика приязного полагоджуваня конфлїктів між працею а капіталом скоро збанкротувала. Коли представників робітництва лагоджено приязними запевненями попираня інтересів робітництва, суди стали уневажнювати один по другім закони з обсягу робітничого охоронного законодавства, ухвалені партіями републиканською і демократичною в Конґресї, в лєґіслятурах поодиноких держав і в міських комунах, а коли робітники зажадали зміни союзної конституції і поодиноких держав, через принятє нового додаткового конституційного артикулу, узнаючого конституційність ухвалених законів для охорони праці, обі буржуазийні партії відказали ся від того. Так облудність обох тих партій виявила ся в цїлій своїй повноті. І в відповідь на се, при послїдних виборах на президента З'єдинених Держав в 1912 р., впало на соціялїстичного кандидата вже 900.000 голосів.[1])

Такий наглий зріст голосів відданих на соціялїстичного кандидата, а ще й загально помічений обяв, що взагалї в послїдних часах незвичайно поширила ся не тільки між загалом робітництва З'єдинених Держав, але й в буржуазийних верствах соціялїстична думка, стверджує, що полїтична виключність в дотеперішнім полїтичнім житю З'єдинених Держав обох старих партій, републиканської і де-

[1]) Сей значний зріст числа голосів відданих на соціялїстичного кандидата лише в части вказує на поширенє соціялїстичної думки між робітництвом З'єдинених Держав. Виборчий систем в З'єдинених Державах (як і в Анґлії) не знає „стисліїших виборів", і вибори кінчать ся при першім голосованю, — вибраним є той, хто дістав найбільше голосів, без згляду на абсолютну більшість. Тому часто, при ріжних виборах, і при виборах на президента З'єдинених Держав, цїлі круги соціялїстів, в поодиноких місцевостях, беручи на увагу, що соціялїстичний кандидат, на разї не має виглядів бути вибраним, від разу рішають ся голосувати, з огляду на особливі місцеві відносини, на кандидата не-соціялїстичного а републиканського згл. демократичного.

мократичної, устає, а двопартийність політичної боротьби, яку висловлювали дотепер обі ті партії, проломлює ся. І одно і друге вказує на те, на що звернув уже увагу, ще перед десяти роками, коли Socialist Party доперва продирала ся на публичну арену, тодїшний провідник републиканської партії Марк Гена (Mark Hanna) — „американський Бісмарк", що „недалекий вже час, коли в тім краю остануть лише дві партії — републиканська і соціялїстична. Між ними обома прийде ся звести в будучности остаточну політичну боротьбу".

*

Українські робітники, то є загал української імміґрації — і, впрочім, загал імміґрації усїх майже східно-европейських народностий — участи в тій політичній боротьбі не бере; для него усї ті змаганя політичних партій майже не істнують, а вже майже цїлком не істнують політичні змаганя саме підходячої до його інтересів Socialist Party. Ті дрібні, в відношеню до загального числа української імміґрації, завязки соціялїстичної організації при запомогово-асекурацийнім Товаристві „Гайдамаки", не можуть входити ту навіть в рахубу.

Загал іммігрантів жиє отже поза публичним житєм американської суспільности; і те житє так є йому чуже, що навіть — вже без згляду на політичні змаганя, а хочби таки для особистого, матеріяльного інтересу — не дбає про те, що в З'єдинених Державах дає підставу кождій одиниці для більш людського трактованя її зі сторони американського загалу, і в її особистих матеріяльних заходах дає їй упривілєоване становиско — про горожанство З'єдинених Держав. Шкоди з того для іммігрантів великі. Бо хочби й поминути загальні політичні привілєї горожан держави супроти негорожан, тратять вони як негорожани дуже значні привілєї в найбільш важній для них сфері — економічній, зарібковій. Передовсїм у фабриках і в копальнях не дізнають такої особистої пошани зі сторони наставників

і підприємців, якої зазнають робітники-горожани — вже хочби через те, що не суть виборцями, а вибори відбувають ся в З'єдинених Державах безустанно, до найріжнїйших репрезентацийних тїл і урядів; на случай калїцтва чи забійства в часї роботи, не мають законної охорони; в часї промислових кріз тратять перші роботу, а по кризї дістають роботу послїдні; при роботах публичних — комунальних, повітових, державних і союзних — найлїпше платних і обезпечених, дістають роботу виїмково, бо всї ті роботи суть застережені або виключно для горожан, або горожани мають в них першеньство. І взагалї їх суспільна позиція є дуже слаба, як всюди позиція чужинця, а ще до того робітника.

Тим відтяганєм себе від горожанства, ослаблюють вони однак ще, і то дуже значно, полїтичну вагу робітничої кляси взагалї; через те відтяганє в значній мірі утруднюють робітничій клясї переперти до законодатних тїл відповідне число представників її інтересів, і вона не в силї добити ся конечних реформ і широкого робітничого законодавства охоронного, хоч би й при помочи зміни конституцій союзної і поодиноких держав, щоб унеможливити судам узнавати усї ухвалені вже охоронні робітничі закони за необовязуючі.

А наконець, шкоди з національного згляду, спеціяльно для української імміґрації. В многих місцевостях українські імміґранти, коли не переважають числом решту населеня, то суть в такім поважнім числї, що маючи горожанство, могли би вибирати до міських і повітових управ і на ріжні публичні уряди своїх людий, і в місцевих управах мусїло би ся узгляднювати ще потреби й українського населеня. Але українські імміґранти — негорожани, тож для місцевих і повітових управ — не істнують.

Зате є горстка Українців-горожан, котрі вправдї беруть участь в полїтичнім житю американської суспільности, і то нераз досить значну, але не тому, щоби почували себе за одно з загалом Американців, і при тім мали на

зглядї потреби української імміграції, а для — бизнесу. Весь американський загал — горожани, находить ся безустанно в виборчій горячці, се або вибори до репрезентацийних тїл, комунальних, повітових, державних і союзних, або вибори адмінїстрацийних урядників, судіїв, делєгатів до шкільних комісій і т. п. І в тих-то виборчих акціях, предкладають українські бизнесмени-горожани розшалїлим в боротьбі полїтичним партіям, републиканській або демократичній — свої услуги. І їм не ходить о програму сеї чи тої партії — сего вони не розуміють, і не в силї збагнути поза яскравостію агітацийних кличів основних лїнїй полїтики обох тих змагаючих ся партій. Впрочім, їм се байдуже. Їм не розходить ся о побіду сего чи того систему економічної полїтики, сеї чи тої партії, системів, закроєних широко і на дальшу мету, а о реалїзованє в ту-ж мить їх услуг і о ще реальнїйші нагороди на случай побіди „їх“ партій. Однак до сего мало одного їх голосу, вони мусять репрезентувати щось більше як себе, якусь хоч трохи приличну скількість голосів. Так і кидають ся вони між „краян“, агітують між ними, намавляють їх, щоби приймали горожанство, улегчують їм в переводженю формальностий при прииманю горожанства, закладають українські „полїтичні клюби“, — і, ось тепер предкладають партіям свої услуги.[1]) Виборці дістають бочівку пива і по цигарови, а нераз, якийсь більш заслужений, на случай, як партія „його“ побідить, ще посаду полїсмена, або поливача улиць, або паляча в судових печах,

---

[1]) Щоби чужинець міг набути горожанство, мусить перебувати найменше пять лїт безперервно в З'єдинених Державах, але не може набути горожанства скорше, як по двох роках, а не пізнїйше як по семи, після зложеня деклярациї, що бажає набути горожанство, отже, не скорше, як по двох роках після одержаня так зв. „перших паперів“. При тім мусить знати на стілько анґлїйську мову, щоби міг відповісти на ряд питань про конституцію З'єдинених Держав. Виключені від набутя горожанства суть анархісти і визнавцї засад многоженства.

і т. п. а їх наганяч, „містер“ N. — сей обраховує ся вже окремо з партією.

Знова на фармах, фармери — ті майже усї приймають горожанство; впрочім в Норд Дакота, всї, що подіставали наділи (по 160 акрів) з державних земель, мусять приймати горожанство. І вони, звязавши ся з землею, вяжуть своє житє з житєм американського загалу, і о скілько змогли збагнути, хоч приближно, полїтичне житє З'єдинених Держав, беруть в нїм участь. Тількиж тих фармерів є зникаючо мале число в відношеню до загального числа українських іммігрантів.

*

Українські іммігранти жиють „своїм житєм“. Що переживали в старім краю, те переживають дальше — в новім. І внутрішне полїтичне житє іммігрантів нїчим майже не ріжнить ся від внутрішного полїтичного житя українського загалу в старім краю. Відміни, що суть, викликані зістали тим, що там зійшли ся два цїлком відмінні під зглядом національно-полїтичного вихованя українські відломи — Галичани і Угорщани, і що в загал імміграції — греко-католицький, вдерла ся пропаганда росийського православя. Поза те, партийне житє укладає ся дальше між іммігрантами як в старім краю, і загал імміграції переходить в своїм полїтичнім розвитку навіть ті самі стадії, через які переходив полїтичний розвиток в старім краю.

З початку, коли українські іммігранти виступили вперве на публичне форум, як з'організована група серед груп инших народностий, то є, коли стали виявляти себе публично в видї з'організованих гр. кат. церковних громад, борб полїтичних не було ще тодї нїяких — уся імміграція творила одну згармонїзовану цїлість. Полїтичну, в певнім значіню, боротьбу, прийшло ся їй звести поза своєю власною сферою — з польською імміграцією, і саме на тлї, на якім вона сама себе публично виявила — церковнім.

Я вже згадував, при оглядї розвитку церковних відносин серед української імміґрації, на ті перепони, які прийшло ся поконувати українським імміґрантам при організованю гр. кат. церковних громад, відрубних від польських, римо-католицьких, в яких до того часу пробували. Товчком до тої боротьби був страх польських сьвящеників перед утратою долярів, які до того часу зносили їм українські імміґранти.

Але сей, чисто матеріяльний мотив, облечено скоро в ідейний фантом — люблинської Унії, і за-для него, буцїм-то, затрублено в боєві сурми. Се тим радше, що саме у той час і литовська імміґрація почала видїлювати ся від польської і орґанїзувати ся в окремі, литовські церковні громади.

Українську і литовську імміґрацію уважано як галузи польського пня. Тому всї вістки про українську імміґрацію подавано в тамошних польських часописях в суміш з вістками про житє польської імміґрації, прим. в польськім тижневнику „Echo“, в рубриці „Echa polskie w Amerycе“, означуючи українських імміґрантів термінами „unici“, „polsko-unicki lud“ і т. п., а окремі статї, в котрих подавано дещо із житя українських імміґрантів, уміщувано під такими характеристичними для тодїшної національної польської ідеольоґії заголовками, як „Rusini polscy w Amerycе“.

Коли-ж українські і литовські імміґранти почали вилучувати ся від польських церковних громад, між польськими сьвящениками заворушило ся, — з проповідниць посипали ся на українських і литовських імміґрантів проклони, а на гр. кат. сьвящеників пішли доноси до римокат. епископів, а дальше й до римської Курії. І зразу дїпняли те, що першого гр. кат. сьвященика, Івана Волянського, римська Курія відкликала із З'єдинених Держав до старого краю, буцїм-то тому, що він жонатий, чим викликує соблазнь між католиками.

Мимо того орґанїзація українських гр. кат. церковних громад поширювала ся і кріпшала. Але рівночасно заострювала ся і боротьба між українськими і польськими грома-

дами: із проповідниць і зі шпальт часописий падали на противників острі стріли, а по улицях зводжено бійки. Сей воєнний стан відбив ся відгомоном і на II. Соймі запомогово-асекураційного Товариства „Unia polska w Ameryce“, в Бофало, Н. Й., в 1895 р., і найшов свій вислів в походї, урядженім, з нагоди сего Сойму, по улицях міста, де обношено демонстрацийно таблицю, з польською написею: „Зрадником краю і зневажателем Бога уважав би ся той, хто посьмів би розривати Польщу, Русь і Литву!“

Ся боротьба довго однак не тревала. Гр. кат. сьвящеників наплило тілько в короткім часї до З'єдинених Держав, і тілько побудовано, мимо перепон ставлених польською стороною, гр. кат. церков, що дальша боротьба з українськими церковними громадами показала ся безвиглядною. Так польський табор уступив. І боротьба устала.

Зате, за той час, почала розогнювати ся що-раз більше, вже в нутрі самої української іммігрaції, боротьба між Галичанами а Угорщанами, а властиво, з-разу, не між угорськими а галицькими іммігрантами, а між провідниками одних і других — галицьким і угорським духовенством.

До чого ся боротьба доводила, які переходила фази і на чім скінчила ся, про се я вже висше згадував; ту лише нагадаю, що і в тій боротьбі, хоч і вела ся вона на тлї організації гр. кат. церкви, дуже визначну ролю грав мотив національний, який і надав ій ярко полїтичну краску. Ту стерли ся дві цїлком противні, серед тої самої суспільности, національні ідеольогії — українська, репрезентована галицьким духовенством, і мадярська, репрезентована угорським духовенством, також з походженя українським, але ідейно цїлком змадяризованим. Ту мадярщину культивувало угорське духовенство дальше і в З'єдинених Державах, і то не лише між собою, але і між іммігрантами, піддержувало серед них мадярський патріотизм, а на зборах, конвенціях, а навіть дуже часто і в церкві, на проповідях, демонстративно уживало мадярську мову. Проти сего-то з цїлою рішучостію виступило галицьке духовенство.

Тереном мадяризації українських іммігрантів, крім церкви, було запомогово-асекураційне товариство „Соединеніе гр. каѳ. русскихъ Братствъ“. Те товариство засновали угорські сьвященики не із-за якого патріотичного почуваня „русского“ — від сего були вони цїлком далекі, — а, щоби відтягнути українських іммігрантів від таких-же товариств словацьких, до яких ті іммігранти в дуже значнім числї належали, там підпадали впливам словацьких сьвящеників і відтак приставали до словацьких рим. кат. громад. Се спричиняло для угорських гр. кат. сьвящеників значний убуток в долярах — задля яких вони власне й приїхали до З'єдинених Держав, і се й приневолило їх засновати подібне товариство — гр. католицьке — „русске“. Вони найрадше назвали би були його „мадярським“, але до такого не дали би ся були перетягнути українські іммігранти, як не дали ся перетягнути до істнуючих там таких-же товариств мадярських; так назвали його традиційним „русским“. Угорське правительство, яке уважно слїдило за словацьким національним рухом, співчувало сїй акції угорських сьвящеників, бо нею відтягало ся українських іммігрантів від національної агітації Словаків і ослаблювало ся матеріяльно словацькі товариства. А за „русске“ не лякало ся, — воно знало, що се „русске“ — мертве, що воно-то, відірвавши усю інтелїґентну верству від живого народного пня, перевело її просто в мадярство.

Хоч сили були нерівні, бо супроти галицьких сьвящеників стояли в троє так численні угорські сьвященики, мимо того безустанні атаки галицьких, а головно так зв. „попиків-радикалів“, не оставались без наслїдків. Воно й не диво. Те мадярство угорських сьвящеників, відірване від Угорщини, далеке від обличя мадярської адмінїстрації, не мало вже тої відпорности на противні напади, як в Угорщинї. При тім, се духовенство, і загал українських іммігрантів - Угорщан, опинили ся перший раз, самі, перед живим національним, українським рухом, якого до того часу нїколи не бачили і навіть не уявляли собі, — а з другої сто-

рони, агітація Алексія Товта за росийським православієм, і звертанє їх уваги на Росію, — все те не могло не викликувати у Угорщан якихсь нових думок, рефлєксій, які цїлком не гармонїзували з їх національною мадярською ідеольогією.

Правда, ті думки були ще дуже неясні, але всеж вже будили ся. І се скоро помічено серед мадярської імміґрації, де дуже чутко прислуховано ся до всего, що будить ся і творить ся між немадярськими орґанїзаціями імміґрантів з Угорщини. І вже в 1899 р. тамошний мадярський тижневник „Szabodoág“ (Свобода) в числї з 9. падолиста бє на трівогу, обвиняє „Соединенїє“ і його Уряд о „панславізм“ (— в розуминю національного сепаратизму), і дає їм острі адмонїції. Се однак не було слушно. Обвиняти Уряд „Соединенія“ о „панславізм“ — се було за сьміло сказане. І цїлком вірно відповідає редакції один з провідників угорських сьвящеників (здає ся Корнило Лавришин), в другій мадярській часописи „Americai Nemzetőr“ (Амер. національний Сторож), що той закид є несправедливий, просто кривдячий. Бо-ж провідники, зглядно Уряд „Соединенія“, се по більшій части мадярські гр. кат. сьвященики, о котрих мадярськім патріотизмі нїхто нїколи не може сумнївати ся. Надзиратель органу „Соединія“ — „Р. А. Вѣстника“ сьвящ. Теодор Демянович, тяжше говорить по українськи або словацьки як по англїйськи. Сьвященики Корнило Лавришин і Александер Дзубай жиють в дружбі з мадярськими маґнатами і дають стипендії тим ученикам, що учать ся добре по мадярськи. Секретар „Соединенія“ Бешеній взагалї не говорить добре ні одною славянською мовою. Одиноким хиба панславістом є Іван Шмідт, бувший предсїдатель „Соединія“, але його покинули навіть його власні приятелї. Всї урядники „Соединенія“ — найлїпші мадярські патріоти, як і всї члени „Соединенія“. Шкода лише, що Мадяр так мало (до 300) є членами „Соединенія“, а то „Р. А. Вѣстникъ“ виходив би ще і в мадярській мові. — Крім сеї відповіди поміщена ще в тім самім числї „Americai Nemzetőr“ друга статя: „Пан-

славізм в Америці! Патріотичне духовенство — будьмо чуйні!", де вже отверто сказано, що на цілу Америку лише гр. кат. духовенство є мадярсько-патріотичне і посідає правдиво-мадярського духа, і що воно одиноке піддержує мадярську ідею в українськім і словацькім народі.

Отже посуджуванє угорського духовенства о „панславістичний", себ-то о український сепаратизм було цілком несправедливе. Воно приїхало до З'єдинених Держав надто пересякле мадярщиною і мадярською культурою, і за так зглядно короткий час, не міг ще відбути ся серед него такий перелом; се могло стати ся з одиницями, як от прим. з Товтом, але загал його був в тім неповинний. Впрочім, всї вони приїжджали до З'єдинених Держав лише на короткий час, щоби зібрати певну суму долярів, і зараз вертали назад в Угорщину, в ту мадярську атмосферу, в якій зросли і до якої їх все тягло. Тож хоч і будили ся серед них які нові думки, то вони зараз їх і придушували. Всї вони держались ще тої думки, котру так характеристично висказав у той час другий визначнїйший з поміж них — Михайло Лендєл, що взагалї „не може зрозуміти, як може бути Русин не-Мадяроном".

Але що до самих імміґрантів, то ту „Szabodoág" мав таки повну слушність, а оборонцї „Соединенія" помиляли ся. Бо між самими імміґрантами національна сьвідомість справдї поступила значно наперед, що й виявило ся ярко на VI. Головній Конвенції „Соединенія", в 1902 р., на котрій рішено виключити мадярську мову з нарад Конвенції; тодї-то перший раз наради Конвенції „Соединенія" відбули ся виключно в українській мові.

Такий зворот в національних почуваних українських імміґрантів з Угорщини став непокоїти угорське правительство і воно почало цілком серіозно заходити ся коло спаралїжованя сего, справдї національного пробудженя українських імміґрантів-Угорщан. Тож, користаючи з того, що саме у той час римська Курія мала установити задля унормованя справ гр. кат. церкви в З'єдинених Державах

„апостольского візитатора“, переперло на сей уряд свого довіреного чоловіка, з Угорщини, а не з Галичини — Андрея Годобая. Воно і переняло на себе тягар удержуваня його в З'єдинених Державах; а висилаючи його до З'єдинених Держав, воно наложило на него, як перший обовязок, пильно беречи чистоти мадярського патріотизму серед угорських іммігрантів і пильно слїдити за угорським духовенством, чи не ширить ся між ним „панславістична“ крамола.

Годобай держав ся совісно порученої йому місії, обїжджав безустанно гр. кат. парохії угорських сьвящеників, скликував з'їзди, конвенції, і постійно оминав галицьких сьвящеників і на з'їзди їх не спрошував, щоби не зводити разом з ними угорських сьвящеників. Але галицькі, хоч і не прошені, самі являли ся на тих з'їздах, і там раз-пораз дискредитували його перед угорськими сьвящениками і сьвітськими делєґатами гр. кат. громад — Угорщанами.

Як знаємо, місія Годобая скінчила ся повним фіяском. Його повалили інтриги поодиноких провідників угорських сьвящеників, які розвели їх із-за подразненої амбіції, що нїкого з поміж них не стрінула почесть стати „апостольським візитатором“. Але цїкаве, що найсильнїйшим оружієм, якого наконець ужито проти него і яким його добито, було се, що — узнали його за шпіона угорського правительства, — значить, вдарили на те, на сторожі чого самі ще так недавно стояли і що уважали своїм найцїннїйшим — на мадярство. Тільки-ж, се вийшло так тодї лише в розгарі боротьби. А все-ж таки ся думка лишила ся між ними і — робила своє.

В 1907 р. зістав іменований для гр. католиків в З'єдинених Державах епископ. Вибір упав, мимо сильних спротивів угорського правительства, на Галичанина — Василіянина Сотера Ортинського. Що не зістав епископом котрийсь із угорських сьвящеників, сему в великій мірі винні самі угорські сьвященики і угорське правительство,— угорські сьвященики, що в боротьбі з Годобаєм наглядно

показали, як далекими суть від серіозного трактованя так поважної для католицизму справи, як з'орґанїзованє гр. кат. церкви в З'єдинених Державах (для наданя їй більшої відпорности на пропаґанду росийського православія серед іммігрантів греко-католиків), коли із-за чисто особистих амбіцій поодиноких одиниць, потрафили цїлу сю акцію розбити; а угорське правительство, що в тій-же справі більше руководило ся інтересами мадярщини, як католицизму — одинокими міродайними для римської Курії.

Настановленє епископом Галичанина, викликало цїлу бурю серед угорського духовенства; воно відчуло се як смертельну обиду, і підняло ся всяких заходів та способів, щоби унеможливити Ортинському побут в З'єдинених Державах, змусити його уступити. В сих потайних заходах угорського духовенства попирало його угорське правительство, котре наставленє епископом Галичанина відчуло як болючий удар мадярщинї.

Як та боротьба вела ся, я рівнож висше вже про се згадував; ту знова піднесу лише сей національний чинник, який безупинно в тій боротьбі проявляв ся.

Вести боротьбу проти Ортинського зі становиска мадярського, було, зі згляду на загал українських іммігрантів-Угорщан, котрих конечно треба було втягнути до сеї боротьби, не можливо; треба було конечно станути на становиску „рускости". Впрочім та „рускість" так уже втолочила ся у голови самих таки угорських сьвящеників, що вони, коли би ся боротьба навіть виключно від них самих залежала, самі не змогли би вже зважити ся вести боротьбу в імя мадярства. Але Ортинський був „Українцем", вони-ж — „Русини". Епископство засноване для „Русинів", а не для „Українців". „Українцї" — Галичане, „Русини" — Угорщани. Коли-ж епископ — „Українець", то Галичани зрабували права Угорщан. От і розпочала ся боротьба — в імя обрабованих прав Угорщан.

Сю боротьбу поведено просто з фанатичною завзятостію. Се-ж був рішаючий момент. Коли тепер, зараз

при першім установленю гр. кат. епископа не усуне ся, і то чим скорше, епископа-Галичанина, не зробить ся його неможливим, то „права угро-руского народа“ пропадуть на все. Так заложено „Угро-русскую народную Лигу“, для оборони „угро-русского народа“ перед „радикально-вікраїнською“ (!) навалою Галичан, вислано депутації з меморандумами до Пешту і Риму, а на з'їздах і вічах, на конвенціях „Соединенія“ і по церквах, а надівсе в органї „Соединенія“ — „Р. А. Вѣстнику“ візвано імміґрантів до сьвятої війни. Що інтриги „обиджених“ кандидатів на епископа (серед „Мункачівців“) грали ту дальше свою ролю — се розуміє ся само собою. Знова Ортинський і Галичани боронили ся. Ортинський в „посланіях“ а навіть в більшій брошурі „Бери и читай!“[1]), де обширно старає ся витолкувати Угорщанам, що понятє „Русин“ і „Українець“ цїлком не виключають себе, а одно містить ся в другім, понятє „Русин“ -- вузше, партикулярне, а понятє „Українець“ — ширше, загальне, — Галичани знова, на вічах, в часописи „Свобода“ і відповідними манїфестаціями в своїй орґанїзації „Р. Н. Союз“.

Дуже помічною для угорських сьвящеників в тій боротьбі була та обставина, що римська Курія, настановляючи для греко-католиків в З'єдинених Державах епископа, не означила йому дієцезії, і Ортинський, ставши епископом, не мав над греко-католиками взагалї, а над гр. кат. сьвященіками спеціяльно, повної епископської юрисдикції; юрисдикція остала дальше при римо-кат. епископах, кождого в його дієцезії, і Ортинський виступав лише в характері їх суфраґана. Тож угорські сьвященики були цїлком безпечні перед якими небудь карами зі сторони Ортинського, вони йому не були винні послуху, як свому епископови. Вони й піддавали ся римо-католицьким епископам

---

[1]) Бери и читай! — Написавъ Твердый Русунъ. New York, 1908. На кінци брошури підписаний Осип Стеткевич (у той час учитель в Шамокин, Па, а тепер редактор „Свободи“).

і записували на них свої церкви, а римо-кат. епископи, які взагалї не були раді настановленю гр. кат. епископа і уважали Ортинського як інтруза, брали їх під свій покров. Тому так завзято і так безпечно бороли ся угорські сьвященики з Ортинським о „права угро-русского народа".

Але скоро серед них наступив розкол. Пряшівчани „зрадили" „угро-русскій народ", відлучили ся від Мункачівців — тих власне представників „угро-русского народа", і перейшли на сторону Ортинського. І, що важне — станули на основі українства, заложили нове запомогово-асекураційне Товариство „Собраніе гр. каѳ. церковнихъ Братствъ" і в нім стали орґанїзувати угорських імміґрантів. Се новий, важний етап в історії національного відродженя угорських імміґрантів.

Між тим Ортинський добивав ся в Римі за визначенєм йому дієцезії і о наданє йому повної епископської юрисдикції. І по 6. роках безупинних заходів, остаточно, тої дієцезії і повної епископської юрисдикції добив ся. Папською булею з 28. мая 1913 зістала утворена гр. кат. дієцезія, обіймаюча цїлу територію З'єдинених Держав, і всїх греко-католиків і гр. кат. сьвящеників вилучено з під юрисдикції римо-кат. епископів і піддано їх під юрисдикцію гр. кат. епископа — Ортинського. Се був остаточний удар для угорських гр. кат. сьвящеників, представників „угро-русского народа". Дальше бороти ся проти Ортинського — Українця, було вже неможливо. Вони і покорили ся і 4 вересня 1913 зложили йому заяву вірности.

Але імміґранти-Угорщани, розаґітовувані через 6 лїт Головним Урядом „Соединенія" і його орґаном „А. Р. Вѣстникомъ", „Угро-русскою народною Лигою" і її „Исполнительнымъ Комитетомъ", не хотїли піддати ся відразу, без застережень, Ортинському. Вони зажадали ґарантій на ненарушимість прав „угро-русского народа". Ті ґарантії уложив Головний Уряд „Соединенія" і „Исполнительный Комитетъ" на спільнім, надзвичайнім засїданю 11. жовтня 1913

в Гомстед (Homestead, Pa) і предложив їх 16. жовтня т. р. Ортинському в Філаделфії.

Ґарантії ті були для Ортинського дуже упокорюючі. Застерігали Угорщанам повну автономію в їх церковних справах, супроти котрої епископська власть Ортинського являла ся чистою формальностію. Церкви і церковні маєтки не мали бути записані на Ортинського, як на гр. кат. епископа, а на окрему Конґреґацію, що мала бути заснована: „Гр.-кат. Церковь Угорскихъ Русиновъ“ — Greek Cath. Congregation of the Hungarian Rusin's. Парохом в угорських церковних громадах міг бути лише угорський сьвященик, котрого епископ міг би іменувати лише з предложених йому громадою трех кандидатів. Кромі того Ортинський мав з'обовязати ся, що буде старати ся разом з Угорщанами о установленє окремого епископа для гр. кат. імміґрантів-Угорщан, а поки се стане ся, мав заіменувати для Угорщан окремого ґенерального вікарія, з поміж угорських сьвящеників, затвердженого римською Курією. Крім того мав з'обовязати ся, що буде шанувати автономію парохіяльних шкіл в угорських парохіяльних школах, що до мови і шкільних підручників.

Хоч ті ґаранційні точки були такі упокорюючі для Ортинського, він їх приняв. Але поки вони мали стати обовязуючими для него і Угорщан, мусїв ще вперед затвердити їх конґрес делеґатів угорських гр. кат. громад. Сей конґрес відбув ся в днях 9—11. грудня 1913 в Джанстаун (Jonstown, Pa).

Конґрес предложені йому ґаранційні точки не приняв, при тім висловив недовірє комітетови, що укладав ся з Ортинським, в першій мірі секретарови „Исполнительного Комитету“ Павлови Жатковичови, редакторови „А. Р. Вѣстника“, котрий „дурив через 6 лїт угро-русскій народ“, усунув його з секретарства „Исполнительного Комитету“ і уложив нові ґаранційні точки, які поручив новому комітетови предложити Ортинському до апробати. І цїкаве — конґрес не апробував попередних ґаранційних точок не тому,

що вони мали би бути за лагідні, а тому, що були за острі — хоч Ортинський сам їх приняв.

Ті нові ґаранційні точки предложено Ортинському в Філаделфії 12. грудня 1913 р. і Ортинський приняв їх з деякими змінами, на які згодив ся комітет, предкладаючий йому сї точки. Ті нові ґаранційні точки відкидають давний постулят утвореня окремої церковної Конґреґациї з угорських гр. кат. громад, натомість постановляють, по думцї Ортинського, утворенє окремої гр. кат. Церковної Корпорациї, обіймаючої усї гр. кат. церковні громади (отже разом угорські і галицькі) на обшарі З'єдинених Держав, і стоять під епископською юрисдикцією кождого гр. кат. епископа, назначеного римською Курією. Церкви і церковні маєтки записують ся на сю гр. кат. корпорацію, але стоять під доглядом і начальним зарядом гр. кат. епископа. Для угорських гр. кат. громад має бути установлений окремий ґенеральний вікарій, однак Угорщани просять, щоби сей ґенеральний вікарій був назначений з поміж угорських сьвящеників. Угорщани піддержують дальше, „задля конечного спокою і порядку" бажанє мати свого окремого епископа „з угорської крови" і просять Ортинського, щоби їм в їх стараннях о се був помічний. Зате вповнї піддержують жаданє з давних ґарантій, запорученя Угорщанам повної автономії в угорських парохіяльних школах, а то, щоби ті школи задержали „угро-русскій характер", то зн., щоби учено в них „етымологичного русского языка" (?!), етимольоґічної правописи і на підручниках шкільних, друкованих етимольоґічною правописию, а в церковних читальнях, щоби можна було держати лише книжочки, друковані етимольоґічною правописию.

Сею угодою закінчено на разї, а можна припускати, що і оконечно, спір між угорськими імміґрантами а Ортинським. Певно, будуть ще, від часу до часу, виринати деякі непорозуміня, прийде може ще й не до одного конфлїкту, але ті конфлїкти не будуть уже мати такого острого харак-

теру, як дотепер. Спір сей вийшов уже рішучо в стадію порозуміня.

Ся угода має однак ще і під національно-політичним зглядом дуже важне значінє. Сю угоду можна уважати й як початок кінця спору взагалї між Угорщанами а Галичанами. Для Угорщан Ортинський був улицетворенєм галицького українства, — помиренє з Ортинським уможливлює навязанє мирних відносин між Угорщанами і Галичанами, з'єдиненє їх для спільної працї над культурним відродженєм обох тих національних відломів. Культурна перевага, безперечно, лежить по сторонї Галичан, і вона й перехилить Угорщан, в їх спільній працї з Галичанами, на сторону ідейних змагань Галичан. Знаменні суть слова, висказані на конґресї в Джанстаун співредактором „А. Р. Вѣстника" Ганчишином: „Дорогі Братя! вже найвисший час і нам знати дещо більше понад те, як і хто нас сотворив і хто нас відкупив, а поза тим нїчого більше. Чому ви боїте ся так страшно Українців? Говорите, що нас ту є в двоє тільки, що їх, а чого-ж їх боїте ся? Я скажу вам чого: бо Українцї кромі сотвореня і відкупленя мають і народну ідею і для неї працюють; тому-то вони й такі для вас страшні. Отже вже час і нам, братя, взяти ся до такої народної працї".

Навязанє мирних відносин між Галичанами і Угорщанами покладе основи до справдїшного національного відродженя Угорщан. А те відродженє не лише поширить загальний національно-культурний розвиток української імміграції в З'єдинених Державах, але й відібєсь голосним відгомоном — в Угорщинї.

Боротьба з мадярщиною, з таким вислїдом, тревала повних 20 лїт. Була вона тяжка і не лише незвичайно спинюючо впливала на зріст організаційних сил та культурного і політичного дозріваня загалу українських іммігрантів, але й незвичайно ослаблювала їх боєву енергію в боротьбі в иншім напрямі — з руссофільством, шириним під кличем

„повороту до прадїдної рускої віри“ російською православною місією.

Якою дорогою дістала ся православна місія до української імміґрації і хто, з разу, поширював православіє між українськими імміґрантами — се вже знаємо. Ввели православну місію і поширювали православіє між українськими іммігрантами самі таки гр. кат. сьвященики, що правда — не всї, а ті, що зневірились в можливість, щоби римська Курія змогла коли усталити зносні відносини між гр. кат. церквою а римо-катол. епископами. Правда, всї майже вони, бо лише з виїмкою Алексія Товта і Івана Ольшевського (бувшого римо-кат. монаха ордену Воскресенців а опісля гр. кат. василіянського монаха), скоро повернули назад до греко-католицизму — мимо безустанних покликів і персвазій А. Товта, — русскість і православіє видались їм надто далеким і чужим[1]), — але православіє так уже за той час утвердило ся в поодиноких бувших гр. кат. церковних громадах (13 — в 1900 р.), що поворот тих сьвящеників назад до греко-католицизму, в нїчім не помішав православній російській місії в дальшій пропаґандї православія. На місце їх поставила православна місія православних сьвящеників з Росії, і дїло поширюваня православія пішло дальше ще певнїйшою і доцїльнїйшою дорогою.

---

[1]) Товт не лише приватно, користаючи з давних товариських зносин, головно з угорськими сьвященіками, старав ся наклонити їх до переходу на православіє і вдержати їх при православію, але й публїцистичною дорогою, рядом брошурок, переважно полємічного характеру, як: Гдѣ искати правду, Нью-Іоркъ 1893; Чи св. Петро былъ въ Римѣ, Нью-Іоркъ, 1895; Что дѣется въ хатѣ сосѣда, Нью-Іоркъ, 1897; Правдивыя рѣчи, Нью-Іоркъ, 1897; Еще нѣсколько откровенныхъ словъ прот. А. Товта ко всѣмъ уніатамъ въ Америкѣ, Нью-Іоркъ, 1899; Хто вінъ є? (про Григ. Грушку), Нью-Йоркъ, 1903; I. Открытое письмо къ всечестному отцу канонику Ѳеофану Обушкевичу. II. По поводу одного письма (Кто и що есть панъ превелебный Юлій Андреевичъ Чучка), Bridgeport, Conn., 1905. — А. Товт умер в 1909 р. Умираючи, бажав висповідати ся перед гр. кат. сьвященіком, або хочби й римо-католицьким (словацьким), але його просьбі не вволено — не допущено до него нї греко- нї римо-католицького сьвященика.

Іммігрантам православіє було дуже на руку — вони нїчого не платили, анї на церкви анї сьвященикам, бо все те оплачувала православна місія, при тім мали ще ту сатисфакцію, що всї їх богослуженя відправляють ся в „чистім, правдивім рускім обрядї", не занечищенім ріжними домішками римо-кат. обряду, як се є в греко-кат. обрядї. Православна місія подбала їм ще й про окреме запомогово-асекураційне Товариство „Православное Общество Взаимопомощи" — се, впрочім, і у власнім інтересї місії, щоби відтягнути вірних з під греко-католицьких впливів в такихже гр. кат. запомогово-асекураційних Товариствах, — засновувала при церквах парохіяльні школи, а навіть утворила в Мінеаполіс, Мінн. духовний семінар, де спосібнїйші дїти могли виучувати ся на сьвящеників. Іммігранти почували себе в православній церкві лїпше, як греко-католики в греко-кат. церкві — турбовані безустанно конфлїктами з римо-кат. епископами і боротьбою між Угорщанами а Галичанами. І боротьба з православієм греко-кат. духовенства взагалї, а українського з русофільством особливо, була в великій мірі безуспішною.

Правда, русскість між православними іммігрантами не була трівка, була поверховна, русскої мови нїхто не учив ся і її не уживав, і сьвященики мусїли намагати ся говорити до іммігрантів по українськи, бо інакше іммігранти були би їх не розуміли, — тому і спроваджувала православна місія сьвящеників переважно з росийської України, — але, коли боротьбу з православієм лучено з боротьбою з руссофільством — бо, впрочім, православна місія виступала з одним і другим рівночасно — то іммігранти, боронячи православія, виявляли також русофільство і хоч теоретично визнавали себе „русскими". Так власне, як се потрібно було православній місії. І вона ту подвійне осягала: через орґанїзованє іммігрантів, що оставали в З'єдинених Державах, в православно-росийських інституціях, витворювала для росийської імперії сферу полїтичних інтересів на території З'єдинених Держав, а через поворотних іммігрантів, що вер-

тали до старого краю, підготовлювала ґрунт для витворення сфери політичних інтересів російської імперії в Австрії і в Угорщині. Сю політику провадила православна місія постійно і що-раз інтензивнійше.

Послїдними роками підпала отся російська православна орґанїзація крізї; православна місія, уґрунтувавшись цїлком твердо між українськими імміґрантами, бувшими грекокатоликами, стала відноситись до них надто аподиктично, почала усувати їх від зарядів в поодиноких церковних православних громадах і в запомогово-асекураційнім товаристві „П. О. Взаимопомощи", яке, як і всї инші запомогово-асекураційні товариства, є рівночасно і полїтичною орґанїзацією, викликала між імміґрантами невдоволенє, і довела в кінци до того, що деякі церковні громади відмовили ся записувати нові церкви на православну місію, зглядно на православного архієпископа в Ню Йорку, а деякі запомогові Брацтва, як прим. в Пітсбурґ, Па, Клівленд, О а дальше в Майфілд, Па і в околиці, виступили із запомогово-асекураційного товариства „П. О. Взаимопомощи" і оголосили себе незалежними від православної місії, а майфілдське брацтво стало навіть осередком нового православного запомогово-асекураційного товариства „Православная любов".

Можна припускати, що коли сей розкол поширить ся, руссофільство серед сеї нової православної орґанїзації, звільненої від безпосереднього впливу російського православного духовенства, стане слабнути і з часом ся орґанїзація перетворить ся — се не є виключене — в православну орґанїзацію українську.

Рівнобіжно з пропаґандою руссофільства російською православною місією вела ся і тепер ще веде ся така пропаґанда серед української імміґрації окремою ґрупою — галицькою, як відблеск так зв. „москвофільської партії" в Галичинї, однак уже не на православнім ґрунтї, а в рамах греко-кат. орґанїзації. Ся руссофільська галицька ґрупа, що правда, виступила як окрема руссофільська партія серед української імміґрації доперва з початком першого десяти-

лїтя сего віку, — до того часу, цїлком ще слаба, причаювала ся серед української орґанїзації „Р. Н. Союза“, де її провідник сьвящ. Теофан Обушкевич манїфестував ся під невинною назвою: „галицкого Русина“ (хоч приватно він зі своїм руссофільством не крив ся). І ся ґрупа, хто знає, чи була би коли виявила себе як окрема полїтична орґанїзація, в окремім запомогово-асекурацийнім товаристві — вона або скоро була би перейшла на православіє і злила ся з росийською православною орґанїзацією, або могла би була ще довго оставати в Р. Н. Союзї, як ґрупа „галицких Русинів“, остаюча при Р. Н. Союзї, як галицькій орґанїзації взагалї, в протиставленю до угорської орґанїзації „Соединенія“, — як би не два моменти: надії Обушкевича зістати гр. кат. епископом для іммiґрантів в З'єдинених Державах, і конфлїкт Івана Жинчака-Шмідта зі „Соединеніем“ в 1899 р., коли на IV. Головній Конвенції „Соединенія“ не вибрано його предсїдателем сего товариства і він, із-за подразненої амбіції, задумав засновати проти „Соединенія“ нове запомогово-асекурацийне товариство.

Обушкевич, що, як один з найстарших і найповажнїйших між греко-кат. духовенством, уважав себе за найвідповіднїйшого кандидата на епископа, держав свою ґрупу при греко-католицизмі і при Р. Н. Союзї, бо інакше був би лишив ся сам один, без нїякої опори. Вправдї рад би був заложити зі своєю ґрупою окрему від Р. Н. Союза запомогово-асекурацийну орґанїзацію — так вже йому було там горячо між „попиками-радикалами“ — але його ґрупа була до сего за слаба. І Жинчак-Шмідт рад би був заложити окрему запомогово-асекурацийну орґанїзацію від „Соединенія“, так вже тяжко „обиджено“ його — бизнесмена, коли предсїдателем „Соединенія“ вибрано не його, а сьвященика — Корнила Лавришина, але і його ґрупа була до сего за слаба. Та обі ґрупи — його і Обушкевича, разом, цїлком вже на се вистарчали. Так вони оба і зійшлись і заложили в 1900 р., нове запомогово-асекурацийне товариство „Общество русскихъ Братствъ“, яке і стало окремою орґанїза-

цією політичною — галицькою руссофільською. Амбіція Жинчака-Шмідта зістала заспокоєна, — він вів технічно-адмінїстраційний провід товариства, як вічний його предсїдатель (в чім забезпечив себе в той спосіб, що вложив в статутї товариства постанову, що жаден сьвященик не може бути членом товариства), а Обушкевич дістав почесне місце „духовника“ товариства і політичний провід партії.

Се „Общество“ не дістало офіціяльної марки ані православної ані греко-католицької, але фактично було греко-католицьке; і щоби таким було, про се дбали і Жинчак-Шмідт і Обушкевич, бо коли би було православне, то супроти православної місії Жинчак-Шмідт не міг би відгравати в нїм ролї одинокого господаря, а Обушкевич не міг би в нїм взагалї оставати, і з надїєю зістати греко-кат. епископом мусїв би на все попращати ся.

Перше, за що взяла ся та нова політична орґанїзація, було здискредитувати Р. Н. Союз в очах іммігрантів, як „анархістичний, соціялїстичний, нїгілїстичний, атеістичний“ і т. д., одним словом „вікраїнський“, розбити його, як гнїздо найгидших потворів — „попиків-радикалів“, і стягнути від него можливо найбільше число членів до Общества. Головно раховано на Лемків, як краян Обушкевича. Так розведено безпощадну агітацію. І відразу виступлено з оружєм найбільшого калїбру: обємистою брошурою „Попыки-радикалы въ АмерицѢ“,[1]) в якій з'огиджено і збещещено в безпар-

[1]) Попыки-радикалы въ АмерицѢ; составилъ Иванъ Гр. Борухъ, New York, N. Y., 1901. Сю брошуру-пасквіл — на диво індолєнтну під зглядом аргументації і публїцистично, написав Іван Борух в першій мірі з пімсти за те, що саме у той час зістав усунений „попиком-радикалом“ Іваном Арданом з посади дяка при гр. кат. церкві в Олифант, Па. Та особиста пімста спонукала його в слїдуючім роцї написати ще другу брошуру: Исторія американской Руси въ живомъ примѢрѢ ..... Б....ъ. New York, N. Y. 1903, знова проти угорського „Соединенія“ і угорських сьвящеників, головно Николи Молчанїого, за те, що сей усунув його з посади дяка при гр. кат. церкві в Пассейк, Н. Дж.

донний спосіб усю публичну дїяльність „попиків-радикалів“ і візвано усїх членів Р. Н. Союза оминати їх, як заповітрених. Відтак розведено проти них агітацію ще й устно, по громадах, на мітингах запомогових Брацтв Р. Н. Союза, і взивано іммігрантів, щоби виступали з Р. Н. Союза і вступали до Общества. Опісля поведено таку акцію в заложенім в 1902 р. органї Общества „Правдї“, яку виключно посьвячено для боротьби проти Р. Н. Союза і „попиків-радикалів“. Проти „попиків-радикалів“ оголосив навіть редактор „Правди“ Іван Гладик (бувший складач в друкарнї „Свободи“) в 31. ч. з 1902 р. „Открыте письмо до церковныхъ властей въ Галичинѣ“, в якім зажадав відкликаня „здеморализованыхъ священникôвъ-украинцевъ“ і висланя на їх місце „женатыхъ, щиро-русскихъ священникôвъ изъ Лемкôвщины“.

Сю боротьбу проти Українців вело Общество постійно, устно — через своїх агітаторів, і письменно — „Правдою“, і то навіть завзятїйше від православно-русскої місії. Однак „Свобода“, орган Р. Н. Союза, відповідала на атаки рідко коли і спокійно, бо з ординарними лайками годї було полємізувати, — а Р. Н. Союз мимо всего дістававъ що-раз більше членів і видимо зростав. Цїкаво однак, що далеко частїйше і острїйше нападав на Общество „Свѣтъ“, орган православної „Взаимопомощи“, і боротьба вела ся радше — не між органїзаціями Р. Н. Союза і Общества, а Взаимопомощи і Общества. Розуміє ся, ся боротьба вела ся не із-за якого там „українофільства“ „Свѣта“, а тому, що православна місія не могла спокійно зносити сего, що члени Общества, в душі православні, остають задля амбіції двох людий, при греко-католицизмі, замість щоб явно заявили ся — що було би цїлком природно — до православно-русскої органїзації і підсунули ся під омофор православної місії.

В послїдних роках в сїй галицькій руссофільській партії наступив також розкол — заложено нову органїзацію „хлопско-робôтничую“ для „русскихъ безъ розличія вѣро-

исповѣданія“ — „Русско-народное Соединеніе“. Є се відгомін розлому в старокраєвій галицькій „москвофілській партії“ на „старо-курсників“ і „ново-курсників , і ся нова організація виступила власне, як репрезентантка „нового курсу“.

*

Політичне житє українського табору розвивало ся рівномірно з політичним житєм українського табору в Галичині — також як його відгомон. В 80-тих рр. минувшого століття, Волянський, Сїменович і решта іммігрантів-інтелігентів, що одинокі у той час репрезентували українську імміграцію в З'єдинених Державах, проводили між українськими іммігрантами політичний курс — давної галицької „народовецької“ партії. Сей курс виявляв ся, у внутрішнім житю галицької української суспільности в відношеню до „москвофілської“ партії, а у внїшнім в відношеню до польської суспільности, в тім, що тодїшні „народовці“ сильно піддержували в публичнім житю і в літературі народну українську мову, в противенстві до церковного макаронїзму москвофілської партії, чуйно берегли, як один з найсильнїйших, по їх думці, заборол української окремішности супроти польської народности — греко-кат. обряд, і з любістю культивували „чародїйну руську пісню“. Так те піддержували і переводили між українською імміграцією в З'єдинених Державах і її тодїшні провідники.

Так було до половини 90-тих рр. мин. століття, до приїзду бувших товаришів з „Американського кружка“ — сьвящеників-радикалів. З їх приїздом починає ся політичний курс радикальної партії. І як радикальна партія в Галичині поширила політичний горізонт тодїшної галицької суспільности, вводячи в сферу політики економічні і суспільні справи, а в національній справі, підносячи, згідно з українськими соціял-демократами, давну платонїчну і виключно в етнографічнім значіню пониману єдність обох частин українського народу — австро-угорської і росийської, до єдности висшого ряду — політичної, в конкретно сфор-

мулованім постулятї — полїтичної незалежности українського народу, так і ся ґрупа сьвящеників-радикалів стала рівнож, в той самий спосіб, поширювати полїтичний горізонт української імміграції в З'єдинених Державах. В церковних справах, що стояли тоді в першім ряді біжучих справ, обстоювала знова прінціп повної демократизації управи церкви.

Сей курс взяв остаточно верх серед українського табору і удержав ся, як його провідна полїтична лїнїя, до половини першого десятка лїт сего столїтя, поки — рівнож як в старім краю, після заснованя в 1899 р. національно-демократичної партії — не витворив ся і серед неї національно-демократичний напрям. Сей національно-демократичний напрям, заінїціований і піддержуваний зразу Миколою Струтинським, що приїхав до З'єдинених Держав в 1902 р., став з дальшим приїздом нових сьвящеників — але вже націонал-демократичних — поширювати ся, кріпшати, поки, в кінци, з приїздом цїлої гурми нових сьвящеників, що приїхали на поклик Ортинського до З'єдинених Держав, й переміг радикальний напрям.

Але й націонал-демократичному крилови прийшло ся скоро стерти ся з новим — знова як відгомін старокраєвої полїтики — клєрикальним „христіянсько-суспільним" напрямом, репрезентованим самим епископом Ортинським, коло котрого згруповала ся в недовгім часї значна частина духовенства, не лише з поміж Галичан, але й Угорщан. Ортинський задумав добути в свої руки цїлу керму житя, не лише релїґійного, але й полїтичного і культурного, української іммїграції, а передовсїм українського табору, з наміром — справити те житє в клєрикальне русло. Се здавало ся йому можливе, скоро бачив, як в боротьбі з угорськими сьвящениками і угорськими іммїгрантами станув по його сторонї майже весь український табор. І йому справдї зразу се вдало ся. Головну полїтичну орґанїзацію українського табору — Р. Н. Союз, перетворив через відповідні зміни в статутї на виразно клєрикальну орґанїзацію: на X. Головній Конвенції, в 1908 р., перепер постанову, що членом Р. Н.

Союза може бути лише католик — греко- або римо-католик, і не лиш Українець, але й кождий Славянин, а на XI. Головній Конвенції, в 1910 р., добив ся сего, що змінено навіть назву Р. Н. Союза на „Греко-кат. руський Союз". Але тим перетягнув уже, необережний, струну — по тій ухвалї український загал нараз прочуняв, і зараз таки став завертати назад. І під напором його опінії Головний Уряд не перевів уже офіціяльно зміни назви Р. Н. Союза; що більше, на своїм річнім засїданю в 1911 р. проголосив офіціяльно як свою політичну лїнїю — національно-демократичну; в кінци, на XII. Головній Конвенції, в 1912 р., усунено ще й постанову що до приналежности до Р. Н. Союза лише католиків, і привернено давну постанову, що членом Р. Н. Союза може бути кождий Українець без згляду на його віроісповіданє.

Ортинський відплатив ся Р. Н. Союзови за свою неудачу тим, що зложив протекторат над Союзом, відтак ще й виступив з него, і заложив часопись „Заокеанська Русь" для поборюваня його. Але в тій боротьбі не видержав, бо скоро зміркував, що на боротьбі з Союзом тратить, — він потребував ще помочи Союза і його органу „Свободи" до боротьби з угорськими сьвященіками; отже здержав видавництво „Заокеанської Руси" і боротьбу зі Союзом залишив. Вправдї заложив в 1912 р. нове запомогово-асекурацийне товариство „Провидїнє" і як його орган „Америку" — на всякий случай, але, поки що, за „Провидїнєм" між іммігрантами не агітував. Він ждав.

Так тревало до 1913 р., до наданя Ортинському римською Курією повної епископської юрисдикції, з рівночасним утворенєм в З'єдинених Державах гр. кат. дієцезії. І доперва тепер, опершись о свою юрисдикцію і маючи у своїх ніг усе духовенство, кинув ся з цїлою форсою на Р. Н. Союз і його полїтику. Уряджує ряд місий, в Рочестер (Rochester, N. Y.), Джерзи Сити, Н. Дж., Чікаго Илл., Пітсбург Па, Філаделфії Па, і ин., на котрих взиває вірних до боротьби з Р. Н. Союзом і накликає їх до „Провидїня", а „отцю духовному" Дмитрови Хомякови наказує з сего уряду уступити. Голов-

ний Уряд „Р. Н. Союза“, не давши до сего жадної безпосередної причини, противно, до послїдного часу постійно його попирав, не міг зразу з'орєнтувати ся, що се має значити, і здивований ждав хвилину, що з сего вийде, але по хвилевім ваганю, коли бачив, що Ортинський явно йде на розбитє Р. Н. Союза, визов приняв і з рівною безпощадністю вдарив на него. Так розпочав ся новий період міжпартийних відносин серед українського табору — безпощадної боротьби елємету сьвітського з клєрикальним.

Всї ті переміни полїтичних курсів серед українського табору переводили ся весь час в нутрі найстаршої української орґанїзації — Р. Н. Союзу. Після „народовецького“ курсу наступив курс радикальний; з ним став змагати ся національно-демократичний курс. Національно-демократична ґрупа, злучивши ся з клєрикальною ґрупою, і навіть підчинившись їй, перемагає радикальний курс і впроваджує клєрикально-націоналдемократичний курс; се однак доводить до виступленя з Р. Н. Союза радикальної ґрупи і до заложеня нової радикальної орґанїзації — „нового“ Р. Н. Союза. Скоро однак національно-демократична ґрупа зриває злуку з клєрикальною ґрупою і впроваджує чистий національно-демократичний курс, чим знова доводить до виступленя з Р. Н. Союза клєрикальної ґрупи і до заложеня нової клєрикальної орґанїзації — „Провидїнє“. Так виходять три полїтичні українські орґанїзації: національ-демократична, зґрупована в „матернім“ Р. Н. Союзї, радикальна, зґрупована в „новім“ Р. Н. Союзї, і клєрикальна „христіянсько-суспільна“, зґрупована в „Провидїню“.

Поза Р. Н. Союзом творить ся лише одна, українська полїтична орґанїзація, в 1910 р. — соціялїстична, „Гайдамаки“, яка стоїть в партийній злуцї з Socialist Party. Перед нею, в 1909 р., була ще проба створити з радикальних елєментів української іммїґрації окрему робітничу орґанїзацію, заходами членів товариств „Подільська Сїч“ і „Сїч“ в Ню Йорку — „Українську робітничу партію в Америцї“. На Робітничім З'їздї в Ню Йорку, в маю т. р., скликанім

в ціли заложеня сеї партії, ухвалено таку партію заложити, з тим, що програма її має бути соціялїстична, однак партії не вільно входити в нїякі зносини з американською соціялїстичною партією, бо ся „за мало поступова“... за те має попирати радикальну партію в Галичинї. Ся однак партія, котрої орґаном обрано оснований вже перед тим місячник „Хлопський параґраф“, по невдалих пробах приєднати до себе членів, скоро закінчила житє.

*

В цілім тім полїтичнім русї маса імміґрантів брала живу участь, — але сьвідомою та участь не була, особливо в перших початках сего руху. Вона йшла за провідниками-інтелїґентами, не розбираючись навіть добре у всїх партийних тонкостях, — ішла за провідниками, довіряючи їм. І партийна приналежність імміґрантів була, особливо з-разу, ціlком случайна, — залежала від партийної приналежности місцевих провідників-сьвящеників. І се, що прим. угорські імміґранти належали до орґанїзації „Соединенія“, се стало ся лише тому, що самé угорські церковні громади заняли угорські сьвященики. Лучало ся де, що в якій угорській громадї осїв прим. — „попик-радикал“, громада ставала радикальною і приступала до Р. Н. Союза“. І в тих доперва орґанїзаціях усьвідомлювали ся поволи імміґранти що до полїтичних принципів їх орґанїзацій, захоплювали ся ними і навіть заступали ся за них з фанатичною завзятістю.

Але з-разу, як сказано, полїтичне житє було ще дуже нерозвинене, партія була лише одна — „руска“, в народовецькім значінню; полїтичних борб не було, як були які боротьби, то на тлї чисто особистих непорозумінь і конфлїктів. Впрочім, уся імміґрація захоплена була тодї творенєм церковних гр. кат. громад, будовою церков і боротьбою з римо-кат. епископатом за автономію гр. кат. церкви. В тій боротьбі — за автономію гр. кат. церкви, а радше за гр. кат. обряд, і виявляла ся вся тодїшна полїтична боротьба української імміґрації. І в тій боротьбі за грецький обряд до-

ходили провідники до того, що навіть вирікали ся перед американським форум своєї тодїшної народної назви „руский“ і манїфестували ся як — „Греки“. На гр. кат. церквах, крім написий „Ruthenian Greek Catholic Church“, давали декуди назви виключно „Greek Catholic Church“, що Амереканцї читали як — Грецька католицька Церков. Навіть в нецерковних і необрядових справах висували те „Greek“ замість „Ruthenian“. Волянський перше запомогово-асекурацийне товариство „Сполученє Братств руських“, називає по анґлїйськи „Greek Catholic Union“ і Американцї читали се, як — „Грецький католицький Союз“, а Андрухович заложену ним „Руську Торговлю“ в Шенандоа Па, називає таки просто „Greek Store“.[1])

---

[1]) З тою анґлїйською назвою взагалї не година була якось дати собі ради українська імміґрація. Назви „Ruthenian“, що відповідала термінови „руський“, Американцї не знали, і не знали який нарід ся назва означує. Що здоровий розум наказував витолкувати її Американцям — коли вони її не розуміли, сего провідники імміґрації чомусь не могли поняти. Вони хотїли зробити се якось „практичнїйше“ — від разу піддати Американцям якусь знану їм назву. Отже одні, піддали їм назву „Greek“ — бо „ми“ преціньо греко-католики. Инші, прим. угорські сьвященики, ті, розуміє ся, від разу найшли для себе назву „Hungarian“, і називали свої церкви „Hungarian Greek Catholic Church“; руссофіли — вони також найшли скоро „свою“ назву — „Russian“, і стали називати свої церкви „Russian Greek Catholic Church“. А Українцї-„Русини“ — тим вже якось не так легко вдавало ся підшукати відповідної назви, але, остаточно — ну, щож: Ruthenian — Russian, то вправдї не є те саме, але, супроти Американців, що та ріжниця може значити? — все-ж Russian скорше відповідає Ruthenian, як Hungarian. І стали називати себе Russian. І Ґрегорій Грушка, накликуючи в „Свободї“ імміґрантів, щоби не встидали ся імени свого народу, каже їм всюди і все називати себе „I am Russian“ — „я є русскій“!.. А ще перед тим Андрухович називає нове торговельне товариство в Шенандоа Па, яке заложив на місци упавшої „Народної Торговлї“ — „Shenandoah Russian Store Co“. Що більше, навіть Р. Н. Союз названо у той час по анґлїйськи „Russian National Union“!

Се тревало так аж до приїзду „попиків-радикалів“. Вони впроваджували вже всюди на назву „руський“ термін „Ruthenian“. Перемінили також анґлїйську назву Р. Н. Союза. Тільки-ж — як? — Уважа-

Опісля, коли приїхало більше число угорських сьвящеників і розвела ся боротьба між Угорщанами а Галичанами, полїтичне житє трохи оживило ся. Оживило ся воно ще більше, коли з пропаґандою православія розпочала ся руссофілська аґітація і боротьба з руссофілством українського табору, а дальше — в самім українськім таборі, коли серед него витворили ся партії: крім радикальної ще й національ-демократична, клєрикальна і соціялїстична.

З разу полїтичне осьвідомленє в принципах поодиноких партій переводило ся майже виключно через часописи. Віч ще не уряджувано, — справи біжучої партийної полїтики обговорювано по домах, на мітінґах церковних громад і запомогових Брацтв, — все те в замкнених кружках, без публичного характеру. Важнїйші справи, головно дотикаючі партийної тактики, полишувано до обговореня Головним Конвенціям поодиноких запомогово-асекурацийних товариств, на тих Конвенціях і обсуджувано, як було потреба, загальне положенє партії і її відношенє до инших партій. Але і ті Головні Конвенції не були публичними зборами, з вільним доступом для всїх, а зборами делєґатів запомогових Брацтв, і лише делєґатів. Проби скликаня публичних віч для обговореня загально-партийних справ або й загально-народних, або хочби одної якої партийної справи, не удавали ся. Поклик Нестора Дмитрова в 1895 р. до уря-

---

ючи Р. Н. Союз не як партикулярне товариство, то є, лише галицьких імміґрантів, а як загально-українське, хотїли надати йому й відповідну загально-українську назву анґлїйську. Яка-ж та назва? — Заглянули до лєксикону, та — назви „Ukrainian“ не найшли, але коло назви Russian найшли ще назву Little Russian, що мало означати „малорусскій“. Так давай перемінювати анґлїйську назву Р. Н. Союза „Russian“ на „Little Russian“. І перемінили її, на VI. Головній Конвенції, в 1901 р. Але Американцї з лєксиконами не носять ся і „Little Russian“ стали читати як „малий русскій“, тай з дива не могли вийти: чудачний-же собі той „малий русскій“ нарід, що сам манїфестує себе „малим“... Сю назву носить Р. Н. Союз ще й до тепер. „Новий“ Р. Н. Союз назвав себе по анґлїйськи принайменше „Ruthenian“.

дженя загального віча для обговореня способів переведеня організації українських іммігрантів, в справі будови Народного Дому і приміщеня при нім Українського еміграційного Дому і Руського Банку, заложеня часописий — одної політичної і одної популярно-наукової, і т. п., остав без відповіди.

Се не буде дивне, коли зважить ся, що усе політичне житє у той час між імміґрантами було доперва в завязку, — іммігранти самі, що у той час приїзджали до З'єдинених Держав, приїзджали зі старого краю без найменшого політичного вишколеня — се були імміґранти з найбільш запущених політично кутів, з Лемківщини і з угорського Підкарпатя—і доперва в Америці зачали переходити першу школу політичного житя. Всеж з кінцем 90-их рр. минувшого століття, а ще більше в першім десятку літ сего століття, політичне житє стало поширювати ся і оживляти ся. Почали прибувати до З'єдинених Держав імміґранти зі східної Галичини, без порівнаня більш політично вироблені, як Лемки і Угорщани. Появляють ся імміґранти вже й з політичною ініціятивою, і політичний рух перестає бути в дійсности рухом веденим виключно інтелігентами, то є сьвященниками, а стає, хоч і поволи, масовим.

В 1900 р. можна було вже скликати перше публичне віче в загальних справах імміґрації. Воно відбуло ся 1. сїчня т. р. в Джерзи Сити, Н. Дж. На тім вічу, якому проводив Нестор Дмитрів, обговорено усї біжучі а пекучі справи: справу шкіл, церковні справи, справи загально-орґанїзацийні імміґрації, головно однак спинено ся коло з'орґанїзованя першої помочи для новоприбуваючих імміґрантів. На тім-то вічу й ухвалено заложити „Руський Еміграцийний Дім".

Друге публичне віче відбуло ся в 1903 р. 26. грудня, в Йонкерс, Н. Й. І на тім вічу обговорювано справи церковні, шкільні й орґанїзацийні. Ту порішено вже й про форму політичної орґанїзації української імміґрації. Утворено „Народний Комітет", якому віддано провід політич-

ного руху серед іммігрантів. Установлено також „Народний Фонд“ для загально-народних цїлий в З'єдинених Державах і в старім краю. Сей фонд мав повстати з добровільних складок між іммігрантами і з розпродажи „народних марок“ (до наліплюваня на листах). Зараз таки там і роздїлено процентово підмоги з Народного Фонду: по 25 проц. призначено на місийний фонд (з огляду на росийсько-православну пропаганду), на Шкільний Фонд і на Еміграцийний Дім, 10 проц. на инші біжучі справи української імміграції, а 15 проц. на підмоги для старого краю.[1]) Головою Народного Комітету вибрано „попика-радикала“ Миколу Стефановича, гр. кат. пароха в Пітсбург, Па. Скоро після сего віча, бо 22. лютого 1914 року, уряджено трете публичне віче в Олифант, Па., з тою самою програмою, що на вічу в Йонкерс. На тім вічу ухвалено знова заложити „Руський Народний Дім“ (гл. стр. 355.). — В 1905 р. відбуло ся ще одно публичне віче, в Мек-Кіспорт, Па, на якім доповнено полїтичну орґанїзацію українських іммігрантів, через утворенє місцевих полїтичних орґанїзацій — „Товариств руських патріотів“. Сї товариства, як товариства місцеві, для веденя місцевих полїтичних справ, і покладено в основу загальної полїтичної орґанїзації і їм-то признано на будуче виключне право вибирати, через делєґатів, на щорічних загальних вічах, Народний Комітет. З 10-центових місячних вкладок членів тих товариств, половину призначено на Народний Фонд, котрим заряджував Народний Комітет, а другу половину полишено касам товариств, для потреб місцевих орґанїзацій. На тім вічу вибрано також нового голову Народного Комітету, однак — вже не радикала а націонал-демократа, Миколу Струтинського, гр. кат. пароха в Олифант, Па.

Ся полїтична орґанїзація вдержала ся не довго. Рїжниці між напрямами радикальним і націонал-демократичним

[1]) Гл. брошуру: О чѣмъ радили на всенароднѣмъ вѣчу д. 26. Новембра 1903 въ Yonkers, N. Y. Рѣкъ 1904. Накладомъ Американьского Руского Народного Фонду. Зъ друкарнѣ „Свободы“. Scranton, Pa.

так вже поширили ся, що Народний Комітет, як репрезентант обох напрямів став неможливим, і Народний Комітет в 1906 р. перестав істнувати. Його функції перейшли однак на Головний Уряд Р. Н. Союза, і сей Уряд, по розламі Р. Н. Союза на „старий“ і „новий“ Р. Н. Союз і по перемінї „старого“ Р. Н. Союза на національ-демократичну орґанїзацію, став немов Народним Комітетом національ-демократичної партії, а Головний Уряд „нового“ Р. Н. Союза, що утворив ся як радикальна орґанїзація, став немов Народним Комітетом радикальної партії. І Народний Фонд перестав істнувати. Сей фонд, не великий впрочім — 600 д., вложено в тім році (1906), в „Руську Бурсу“ в Йонкерс, Н. Й. Але в тім-же році, на IX. Головній Конвенції Р. Н. Союза, утворено новий Народний Фонд, з 1-но цент. місячних складок членів Союза „на всї руські народні ціли, в кождім зглядї“, і сей фонд до двох лїт, до кінця цьвітня 1908 р., зріс до суми 1.567·03 дол. Сей фонд перемінено на XII. Головній Конвенції, в 1912 р., на „Шкільний Фонд“ (до котрого долучено ще „Еміґрацийний Фонд“, який знесено), піднесено місячні вкладки для него до 3 цнт. і призначено його в першій мірі на шкільні, зглядно — на просьвітні ціли взагалї, задля чого й змінено назву. Сей фонд зріс до кінця серпня 1913 р. до суми 10.173·45 дол. Також і при „новім“ Р. Н. Союзї утворено „Народний Фонд“, який з кінцем жовтня 1913 р. виносив 3.148·12. дол.

Поширенє публичного житя не відбувало ся однак, загалом беручи, із-за внутрішних справ української іммїґрації, а тим більше не із-за американських справ — як се вже знаємо, — а майже виключно із-за старо-краєвих справ. Навіть така, здавалось би цїлком внутрішна справа іммїґрації, як боротьба між Галичанами а Угорщанами, а дальше боротьба за і проти Ортинського — на котрі тілько затрачено часу і енергії, — навіть вони мали свій корінь в старім краю і вели ся в імя старо-краєвих засад. І все инше, що вишколювало полїтично іммїґрантів, виходило із-за справ і подій в старім краю і в інтересї старого краю. Виїмком був лише

сей короткий протяг часу від 1900—1905 рр., часу чотирех висше згаданих віч, на котрих порушувано справи дійсно внутрішнього життя іммігрантів, а не старо-краєві. Але скоро повернено назад до обсуджуваня тих справ на Головних Конвенціях запомогово-асекураційних товариств, як передтим, отже — до зборів делєґатів, зборів замкнених, не публичних, і то ще ледви що два а навіть і три роки. Мотором публичного життя іммігрантів остав старий край. Він то, його справи, викликають іммігрантів з брудних кімнат на віча, будять у них заінтересованє до загальних справ, ворушать їх як цїлість і — що цїкаве — викрешують у них національну сьвідомість, цїлком нову сьвідомість, якої вони в старім краю ще цїлком не відчували, або відчували її дуже слабо. Се робить туга...

Вже сецесія українських студентів з львівського унїверситету, в 1902 р., відбиває ся голосним відгомоном серед іммігрантів — іммігранти сходять ся на мітинґи і збирають для сецесіонїстів грошеві підмоги. Ще живійше порушує їх боротьба за реформу виборчої ординації до австрийського парляменту, в 1906 р. — іммігранти уряджують уже віча і знова збирають гроші на підмогу старому краєви в його боротьбі. А убійство галицького намісника Андрія гр. Потоцкого, в 1908 р., засуд смерти на Мирослава Сїчинського, в 1909 р., просто стрясають іммігрантами, — се, що творить ся між ними, се щось таке нове, а своєю наглістю таке проймаюче! — нема місцевости, де-б не скликувано віч, на яких не виливано би потоки жалю на дізнані кривди і злиднї в старім краю, але — на яких і не горіли-б ясним полумям надії на красше усї серця присутних... Западають протести на засуд смерти Сїчинського; в Ню Йорку 10-тисячна юрба іммігрантів іде демонстрацийним походом по улицях міста, з портретом Сїчинського попереду, відтак перед австрийсько-угорським конзулятом уряджує демонстрацію; а по всїх місцевостях, де жиють українські іммігранти, збирають ся підписи на петиції до Франц Йосифа І. з жаданєм помилуваня Сїчинського, яку

й відсилають, з 30-тисячма підписами, до Відня. — А дальше, убійство студента Адама Коцка на львівськім університеті, в 1910 р.; заходи галицької „Рідної Школи“ коло закладаня приватних українських шкіл, в 1911 і в слїдуючих роках; ювілеї Івана Франка, Маркіяна Шашкевича і Шевченка — все те дальше ворушить іммігрантів. Із-за всїх тих справ знова відбувають ся віча і знова збираєть ся грошеві підмоги старому краєви. І раз пробуджена єдність — вже не грекокатолицька, а инша, нова — національна, кріпшає і що-раз більше поширює ся... У іммігрантів будить ся нарід.

Преса.

Перша українська часопись в З'єдинених Державах, і в загалї в Америцї, була, заложена Іваном Волянським і зразу й редаґована ним, „Америка“. Перше її число появило ся 15. серпня 1886 р. в Шенандоа, Па. Через те, що Волянський занятий був рівночасно ще й своєю душпастирською дїяльністю, а нїкого не мав до помочи, виходила „Америка“ зразу неправильно, — хоч мала виходити що другий тиждень, виходила часом лише раз на місяць, а навіть з іще довшими перервами. Зверхний вид її був ще дуже примітивний, — Волянський не міг числити на передплатників — тодїшні іммігранти майже всї були анальфабети — тож весь наклад мусїв він оплачувати своїми грішми, він, не маючи для неї і фахового складача, сам мусїв її й складати, — і „Америка“, в той час, подобала радше на свисток, в дві картцї. І зміст її був ще дуже невибагливий — була се переважно звичайна хронїка з житя української іммиграції. Се змінило ся трохи на лїпше, коли з Галичини приїхав Володимир Сїменович і обняв редакцію „Америки“, а складачем її став іммігрант Василь Сарич, що вивчив ся трохи зецерської штуки, а відтак прибув зі Львова вже й фаховий складач.

Сїменович прибув до З'єдинених Держав в мартї 1887 р. і зразу став співробітником „Америки“, а в червни т. р. редактором. Обєм „Америки“ збільшено, хоч перед-

АМЕРИКА

Ч. I. ШЕНАНДОЙ дня 15. Серпня 1886

СЛАВА ІНСУСОВ ХРИСТУ!

Витаємо вас Браття Рвсины першій разъ нашимъ рѣднымъ словомъ на земли Американской. Жіемо мы тутъ межи розличными народами, котрій на той свобѣдной земли не занидбуютъ рѣдного своюъ народностій, и такъ стѣвлаютъ церкви для своюъ кѣръ и съ своими сиѣдами, закладаютъ розличній товариства и выдаютъ вои газиты. Кромѣ звичлининыхъ письмъ въ языцѣ англійскомъ и многихъ въ нѣмицкомъ и французкомъ, маемо также письма въ языкахъ польскомъ, италіанскомъ, литовскомъ, мадярскомъ, жидѣскомъ, вильскомъ, айрійскомъ и многихъ иншихъ. И мы Рвсины, хотяй не давно емо осѣли въ Америцѣ и не дбжі ешо заможній, працѣ и уочимо свти остатніми. Почтокъ до нашои просвѣты бжі зробленый: маемо бжі одну церковъ рвскя въ Шинандорѣ; при нѣй основани раство св. о. Николая, а также закладаєся школа врязъ съ читалню. Тѣпрь хочемо зровити проєкъ, чи вартъ нашъ народъ мати свою часописи (газиту) въ Америцѣ. Що газиты причинаютъ са много до пѣдписна народа, о томъ зна кождый. Досыть пѣдпитиса на Американокъ: мало тѣ знайдеся людій шобы ни читали якои нѣбудь газиты. За тои и народъ тѣ о много розвинѣйшій якъ въ старѣмъ краю. Хотѣлиеы мы, шобы и наши люди чрезъ читане сеи часописи могли довѣдатиса гдѣ що цѣкавого и пожиточного и тымъ способомъ поствати въ просвѣтѣ; а заразомъ шобы сердъ чѣжій народовъ не забѣвали свои св. вѣры свого обряда и языка. Отъ вас браття залежитъ вздвижѣть сего письма. Выдаємо го на проєкъ 2. разы на мѣсяцъ, а слибы пѣдплатникокъ звѣрблося кольки сядмо го выдавати частѣй ши сядъ пѣдышина цѣны. По кажѣтъ проте, чи вартій ни свти народомъ, чи маемо свти кѣчне погорджіными причинами.

МИЙЕЖНѢЙШОЮ НОВИНОЮ,

котра обходитъ кождого Рвсина въ Америцѣ, есть справа церкви нашой. Одинна до сего часъ церковъ росла въ Америцѣ знаходятся въ Шинандорѣ. При помочи Божой зостала ежі тая сѣдѣла майже цѣлковите выкончина, а богослужіне отправлаєся въ новій церкві ежі отъ 8 мѣсяцѣкъ. Недавно достала наша церковъ 3 милозвичній дзвоны, котрій при нихъ посвящіне названо именами: Стильстиръ, Іоанъ и Юліанъ. Свтъ они пріемностію для цѣлого мѣста, бо въ цѣлокъ повѣтѣ Свакалъ до сихъ поры ниде одна церковъ въ Потсенію мала 3 дзвоны разомъ, а наша дрога сѣдь, коли по одномъ дзвоны знаходятся мало ни въ кождомъ присѣлкѣ.

Богослужіне отправлаєся въ настопуючомъ порядкѣ. Въ Свботѣ вечиръ о годинѣ 7. вечирна, въ Недѣлю рано по 8-ой годинѣ Оутрина, около десятои годины Служба Божа; по полудни въ 4тѣ о 5-ой годинѣ вечирня и навка въ церкві. Отъ сѣдѣ до вечирнѣ и вечирня по вечирни можі кождый читати, що сокъ выбере въ школѣ.

Що въ свѣтѣ чвати

Подаемо тутъ гдѣякій найближчій приключіня, котрій отвѣяли недавніми часами.

Недавно томъ въ одномъ нѣмицкомъ королѣствѣ Баварій рада министровъ взяла короля Люитпольда кожвольнымъ (неспособа розумъ) и заложила за престолъ; по чомъ онъ незадого втописа врязъ съ своимъ лѣкаремъ що хотѣвъ го ратовати. Родина королѣвъ баварскихъ здѣлася трохи склонна до задзичивости и помѣшана розумъ; бо и братъ покойного короля Оттонъ, на котрого тимъ пришло королѣство есть зовсѣмъ хорый на 8 мѣ. и длатого радятъ за него Баварію его стрыи Люитпольдъ.

Вилика Британія и Ирландія.

На западѣ Европы знаходятся два вилики острови, оклитій доокола моремъ, котрій съ деякыми многими маленькими острівкокъ становлятъ Соединений Королѣство Великои Британіи и Ирландіи. Зъ оттамъ походили вси переважній части первій осадники пѣвнічнои Америки. На сполѣшокъ въ тыхъ островѣкъ знаходятся королѣство Англіи, врязъ съ княжествомъ Валіи (Оулисъ) на полудниой части, и королѣство Скотіи въ пѣдпічній части. Но дзвома островѣ меншѣма знаходятся королѣство Ирландіи (Айрландъ). Тіи всѣ краѣ не только, що звичій пѣдъ однымъ панованіемъ, але ни мають своюъ гоймокъ осѣбныхъ, ниже одинъ епольный парламинтъ въ Лондинѣ. Зъ тыхъ краѣкъ Ирландія зостае въ осѣбливомъ положеніи. Хотяй въ цѣлой Вил. Британіи есть много розличныхъ вѣръ, то найболши рожнится межи собою католики и протестанты. Католики вызнаютъ вѣрв отъ часовъ Апостольскыхъ и взнаютъ начальство Папы Римского, а протестантами называютсн всѣ тіи, що отдвичилися отъ церкви кат. и позмѣнювали єдиктой артикли вѣры. Они знокъ дѣлятся отповѣдно до своеи вѣры на Епископальныхъ, Пресвитеріановъ або Кальвінстовъ, Баптистовъ и под. Отожъ Ирландія тымъ рожнится отъ другихъ краѣкъ Вил. Британіи, що народъ тамъ перважне католицкій — кромѣ повѣта Оранжъ, где народъ протестантскій. Только вилики пани (Лорды) въ Ирландіи по большой части протестанти. Также зостало тамъ до сіи поры шось пѣдокого, шо я изъ вла пашина, ниже що ей селяни ни отправляютъ, а платятъ панамъ чинши отъ своюъ земль. Зъ тои причины кождаи тамъ часто ни порозумѣнія межи панами и селянами о заплатѣ чиншѣвъ. Такожъ и въ политицѣ єдва нерразъ непорозумѣнія межи Ирландіею и Англіею. Длатого дотирѣшномъ англійскомъ міністрови Гладстоновои прійшли гадка що найлѣпши єдвобы заспокоити Ирландію, колвеы тѣ дати осѣбный соймъ въ ихъ головномъ мѣстѣ Доблѣнѣ, и щоы той радивъ о всѣхъ ближнѣйшыхъ справахъ своего краю. Чрезъ тое мала Ирландія належати до того самого панованого, що и Англія и въ всѣхъ вспѣльныхъ справахъ ихъ отношини до чѣжихъ державъ и пѣдѣи мала радитися разомъ съ Англією. Мало то бути щось пѣдобного, якъ Пастрія и Оутрина, що сть звичій пѣдъ однымъ нѣсаромъ а мають о сѣбѣ рады державній и осѣбныхъ міністровъ. Коли Гладстонъ предложивъ въ парламинтѣ англійскомъ свой свѣ (т. е. внесине до права) о Ирландіи, тогды кольшість того парламинтъ не приняла того права. — Гладстонъ на тѣмъ не пристався. Онъ дямавъ, що хоть парламинтъ взяъ противъ него то цѣлый народъ взяъ за нымъ. Такъ онъ откликався до народа, т. е. просивъ короливи, шобы парламинтъ розвязати и розписати новій выборы. Такъ и сталося. Тѣпрь при новыхъ выборахъ кождый выборецъ знаєъ о що ходитъ, и мовъ по своѣй дямцѣ выбрати после що такого, що ейдъ за самоврядомъ Ирландіи, або що ейдъ противъ того. Показалося однакожъ, що по новыхъ выборахъ такихъ послювъ, що ейдятъ голосовати за предложеніемъ Гладстона выйшло еще мнши, якъ пріи вало. Гладстонъ тѣпрь подякувавъ за вадъ міністра, и на тѣмъ закончилася цѣла справа. — Намъ, Американкамъ здаєся подложіне Гладстона справедливымъ, бо чомужъ не мае Ирландія сама собою рядити а залежати въ кождой дрѣвници отъ Англіи. Тамъ са мо намъ дяжно выдалюваться колиеы Ню-Йоркъ рядивъ Пенсильванією, або противно. Однакожъ Англики кажутъ, що Ирландцѣ (Айришъ), колиеы

плата остала та сама — 2 дол. в рік. З кінцем того року, в грудни, перейшла „Америка“ на власність спілки, редактором остав однак надальше Сїменович. Зміст знова „Америки“ о стілько змінив ся, що додано ще белєтристичний віддїл, позате однак хронїкарський характер остав дальше. Житє української імміґрації було ще дуже вузьке, ширшої орґанїзацийної роботи ще не було, і все що робило ся, мало більш експериментальний характер, без певности, що з того вийде, і чи взагалї з того що вийде. Перемінено також у той час „Америку“ з двотижневника на тижневник.

Сїменович видавав „Америку“ до цьвітня 1889 р., до виїзду його до Олифант, Па, на управителя склепу „Народної Торговлї“. По нїм обняв її редакцію наслїдник Волянського, як пароха в Шенандоа, Кость Андрухович. По виїздї Волянського розвязала ся також видавнича спілка „Америки“ і „Америка“ з днем 1. падолиста т. р. перейшла, враз з друкарнею, на власність гр. кат. церкви в Шенандоа. В руках однак Андруховича „Америка“ до року упала. Тодї вже почали ся спори між Андруховичом а „панами“, і „Америка“, переповнена лайками на „панів“, отже й поборювана ними, в половинї 1890 р. перестала виходити.

Але вже з 1. сїчня 1891 р. починає виходити новий тижневник „Руске Слово“. Видає її гр. кат. церков в Шенандоа, а редактором став знова Андрухович. Він не може стерпіти „панів“, і став видавати „Руске Слово“, щоби „знищити“ їх і унеможливити їм побут між українськими імміґрантами. Се вчасти йому вдало ся, але і він сам став скоро неможливим між імміґрантами, і вже по роцї мусїв вертати до Галичини. „Руске Слово“ виходило через рік, до кінця грудня 1891 р.

В тім роцї задумав також Григорій Грушка, у той час гр. кат. парох в Джерзи Сити, Н. Дж., видавати українську часопись „Новый Свѣтъ“. Та на 1. числї ся часопись і закінчила своє житє.

Відтак, по заснованю в лютім 1892 р. запомогово-асекурацийного товариства „Соединеніе гр. каѳ. русскихъ Братствъ“,

появляє ся 17.марта т. р. 1. ч. органу „Соединенія“—„Американскій русскій Вѣстникъ“. Редактором його стає бувший сїльський писар Павло Жаткович з Угорщини, який і остає його редактором без перерви дотепер. Як орган організації угорських іммігрантів був „А. Р. Вѣстникъ“ майже до послїдних часів вірним відблеском змагань української угорської імміграції і її полїтики, зглядно полїтики угорського гр. кат. духовенства, що репрезентувало угорську імміграцію. Однак із-за низької ровени інтелїгенції редактора, є „А. Р. Вѣстникъ“ одною з найбільш плитких і пустих часописий, які виходять для українських іммігрантів в З'єдинених Державах, при тім визначає ся мовою, нїде инде не подибуваною — дивовижним українсько-словацько-церковнословянсько-русским жаргоном. Зі згляду на пословачених гр. кат. іммігрантів виходить „А. Р. Вѣстникъ“ рівночасно й в словацькій мові і з сего словацького виданя інформують ся звичайно усї, що інтересують ся справами угорської імміграції, бо „русске“ виданє тяжко зрозуміти. „А. Р. Вѣстникъ“ виходить що тижня в великім форматї, в 10 сторін (словацьке виданє в менче сторін — без інсератів), і передплачує його кождий член „Соединенія“, на що платить 10 цнт. місячно. Зразу „А. Р. Вѣстникъ“ виходив в Магоной Сити, Па, в місци осїдку предсїдателя „Соединенія“ Івана Жинчака-Шмідта, котрий й закупив для „А. Р. Вѣстника“ друкарню по „Рускім Слові“ (він її купив на лїцитації разом з шенандорською церквою), опісля перенесено редакцію до Скрентон, Па, відтак до Ню Йорку, а вкінци до Гомстед, Па, до місця заряду „Соединенія“, де остає дотепер.

Знова 15. вересня 1893 р. вийшло в Джерзи Сити, Н. Дж. 1. ч. „Свободи“, заложеної і зразу й редагованої Григорієм Грушкою. „Свобода“ виходила зразу як двотижневник, а від марта 1894 р. як тижневник, і як тижневник виходить дотепер.

Підіймаючи ся видавати „Свободу“, бажав Грушка стати на службу іммігрантам, подаючи їм „просьвіту і вка-

зуючи їм дорогу до поступу, до цивілїзації й до добробуту". Се він справді, по силам, виповнював; всї однак його статї разять несмачною фразеольогією і напушистістю, і ними повна „Свобода" (Грушка славив ся як знаменитий проповідник). Всеж таки заслуги його для української імміґрації неаби які. Він-то піддав думку заснованя „Р. Н. Союза" і допровадив до його заложеня; піднїс думку заснованя „Народного руського Дому", і задля сего пропонував закупити в якім більшім містї дім, де-б можна було умістити українську книгарню, склеп з церковними приборами, українську аєнтуру для продажи пароплавних карт і „банк" для пересилки гроший до старого краю, — що загально признано як конечне, однак, мимо безустанних проб, до заснованя такого Дому дотепер ще не прийшло. Він також перший підніс думку засновати український Емігрaційний Дім, що рівнож узнано як конечне, хоч до зреалїзованя сего також ще дотепер не прийшло. Про всї ті справи він безустанно в „Свободї" писав, толкував і до здїйсненя їх взивав.

70. **Григорій Грушка.**

На І. Головній Конвенції „Р. Н. Союза" в 1894 р. узнано „Свободу" за орґан Союза, але Грушка остав на дальше її властителем, аж до липня 1895 р. Тодї перейшла „Свобода" на власність Івана Константкевича і Нестора Дмитрова, і тодї перенесено „Свободу" до Шамокин, Па, а редактором її зістав Дмитрів, у той час гр. кат. парох в сусїдуючім з Шамокин — Монт Кармел, Па. Але вже в липни 1906 р. перенесено редакцію таки до Монт Кармел. Після виїзду Дмитрова до Канади, в цьвітни 1897 р., обняв редакцію „Свободи" Стефан Макар, що осїв на місци Дмитрова, в Монт Кармел, і редагував її до жовтня 1900 р., коли редактором її став Іван Ардан, у той час гр. кат. парох в Олифант, Па. Туди й перенесено „Свободу". Ардан

редагував „Свободу“ до жовтня 1902 р., опісля, занятий процесом з римо-кат. епископом Гобєном о гр. кат. церков в Олифантї, передав її редакцію, аж до цьвітня 1903 р., Миколї Струтинському, що осїв на його місци в Олифантї, відтак обняв знова редакцію і вів її, вже в Скрентон, Па, до серпня 1907 р. Від липня 1903 р. перейшла також „Свобода“ на власність Ардана, а в листопаді 1906 р. переніс її Ардан до Ню Йорку. В серпни 1907 р. продав Ардан „Свободу“ спілцї The Ruthenian Publishing & Exchenge Co, до котрої входили: предсїдатель Р. Н. Союза Кость Кирчів, секретар Семен Ядловський, управитель друкарнї „Свободи“ Андрій Савка і бизнесмен Гавриіл Дзядик, а та спілка відпродала „Свободу“ в липни 1908 р. Р. Н. Союзови. По Ардані обняв редакцію „Свободи“ Антін Цурковський, бувший студент фільозофії на львівськім університетї, а від жовтня 1910 р. Осип Стеткевич, бувший народний учитель в Галичинї, який веде її дотепер. В цьвітни 1911 р. перенесено „Свободу“ до Джержи Сити, Н. Дж., до місця заряду Р. Н. Союза.

Зразу виходила „Свобода“ заходами виключно Грушки, без нїякої посторонної грошевої підмоги, кромі передплатників. В 1894 р., коли „Свобода“ стала органом Р. Н. Союза, причиняв ся Союз до р. 1897 на її видаванє місячною підмогою в 30 дол. а опісля до 1902 р. в 50 дол. Від липня 1902 р. кождий член Союза дістає „Свободу“, і за се платить що місяця 10 цнт. Мова „Свободи“ чиста українська, з закраскою галицького діялєкту; до IX. Головної Конвенції, в 1906 р. друковала ся так зв. етимольогічною правописию, а від Конвенції, на підставі окремої ухвали, друкує ся так зв. фонетичною правописю. Від 1908 р. друкує ся „Свобода“ ще й латинськими черенками (зразу в 2 тис. прим. а з кінцем 1913 р. в 4 тис.) для іммігрантів-членів Р. Н. Союза з Угорщини, що не знають кирилиці. Обєм „Свободи“ був зразу досить малий — пів-аркушовий часописний формат в 4 сторони. Від 1896 р. формат її значно побільшено і змість поширено, додано два фейлєтони, де

поміщувано оповіданя і розвідки Франка, Федьковича, Андрія Чайковського, Михайла Павлика і ин., і побільшено відділ дописий з Америки і зі старого краю — з Галичини і Буковини. Тепер виходить „Свобода“ в великім часописнім обємі в 10 сторін (додаток латинськими черенками в 4 сторони) і є що-до обєму і змісту — добору статий і подаваних вістий з Америки і зі старого краю, найповажнїйшою українською часописю в З'єдинених Державах.

Як-би й остро не судити „Свободи“ за весь час її істнованя, мимо того мусить ся признати їй величезні заслуги перед українською імміґрацією в З'єдинених Державах. Сего не можна заперечити, що о скілько, за цїлих 20 лїт, як вона істнує, українські іммігранти піднесли ся духовно і етично, о скілько виробило ся у них почутє особистої гідности, піднесла ся національна сьвідомість та суспільна і політична зрілість, то в великій мірі заслуга в тім „Свободи“. Хиби „Свобода“ мала і має — і то не малі, але се хиби, яких годї було оминути серед такого непроглядного хаосу національно-політичних і церковних відносин, в якім скоро найшла ся українська імміґрація і з якого вона ще й тепер не може видобути ся. Мала хиби „Свобода“ ще й через те, що часто не могла вдержатись, консеквентно, на одній лїнії суспільно-політичних і культурних змагань; але й се є зрозуміле, скоро зважить ся, що через довгий час була вона одиноким орґаном українського табору, в якім нуртували найріжнїйші суспільно-політичні і культурні течії, а кождій з них мусїла вона, як одинокий український орґан, служити публичною ареною.

В цьвітни 1897 р. появило ся в Олд Фордж (Old Forge, Pa) 1. ч. „Свѣта“, православного тижневника видаваного за почином і під редакцією Григорія Грушки, бувшого гр. кат. пароха в Джерзи Сити, Н. Дж. і основателя „Свободи“. Грушка, зневірившись в можливість унормованя в зносний спосіб відносин між гр. кат. церквою а римо-кат. епископатом в З'єдинених Державах, перейшов в грудни 1896 р. на православіє і осїв в Олд Фордж, де перетягнув більшу

половину гр. кат. іммігрантів на православіє і став між ними парохувати.

Скоро по виході 1. ч. „Свѣта“ II. Головна Конвенція „Православного Общества Взаимопомощи“, в маю 1897 р., узнала „Свѣтъ“ за орґан товариства і ухвалила висилати його усїм членам П. О. Взаимопомощи, за річною передплатою 1 дол. Се змінено на слїдуючій Головній Конвенції в 1899 р. о стілько, що примус передплати знесено а П. О. Взаимопомощи стала давати „Свѣтови“ місячну підмогу в 30 дол., яку на слїдуючій, IV. Головній Конвенції в 1901 р., піднесено на 50 дол. Але вже на V. Головній Конвенції, в 1903 р., повернено назад до примусової передплати, на 8 цнт. місячно, а обєм „Свѣта“ з 4 сторін більшого часописного формату побільшено на 6 сторін. Знова на VI. Головній Конвенції, в 1905 р., розширено обєм „Свѣта“ до 8 сторін а місячну передплату піднесено до 10 центів.

Редактором „Свѣта“ оставав Грушка до 1900 р.;[1]) опісля передано редакцію правосл. сьвящ. в Бріджпорт (Bridgeport, Conn.), Венедиктови Туркевичови, а в маю 1905 р. правосл. сьвящ. в Катасакві (Catasaqua, Pa), Александрови Немоловському, — друк знова „Свѣта“ перенесено з Бріджпорт до Філаделфії. В 1909 р., коли Немоловського посьвячено на епископа, редакцію „Свѣта“ передано знова Туркевичови і він веде її дотепер, а друк „Свѣта“ перенесено до Ню Йорку. Мова „Свѣта“ зразу, за редакції Грушки, була українська, на що дав осібний дозвіл православний російський Синод (з огляду на указ з 1876 р.), як се оголошено в 5. ч. „Свѣта“ з 1898 р. і оголошувано в дальших числах: „Увага. Издавать газету „Свѣтъ“ на малорусскомъ языкѣ разрѣшено Указомъ Святѣйшаго Правительствующаго Всероссійскаго СѴНОДА отъ 27. Ноября

[1]) Грушка з початком 1901 р. переїхав на Волинь, на російській Україні, де дістав православний приход. Скоро однак покинув православіє, повернув до Галичини і, відбувши церковну покуту у Василіян, дістав гр. кат. парохію в Пеняках, де в сїчни 1913 р. помер.

1897 г. за Н. 6570, каковой Указъ данъ былъ на имя Преосвященнѣйшаго НИКОЛАЯ, Епископа Алеутскаго". За пізнїйших редакцій, росийських сьвящеників, тоже-Малороссів, перемінено українську мову на українсько-русскій жаргон, і на такім жаргонї виходить „Свѣтъ" дотепер. Завданєм „Свѣта" була пропаґанда царо- і православія між українськими гр. кат. іммігрантами, і се завданє редактори „Свѣта" стисло виконували, витолковуючи безустанно іммігрантам, переважно в полємічних статях — дуже часто грубо ординарних — з „А. Р. Вѣстником", „Правдою", „Свободою" і иншими не-православними часописями, що все нещастє „Русинів" походить від Унії а одиноке їх спасенє лежить в царо- і православію.

В 1902 р., в мартї, почав знова виходити в Ню Йорку тижневник „Правда", як орґан заснованого в 1900 р. галицько-руссофільського запомогово-асекураційного товариства „Общества русскихъ Братствъ". Редактором її до 1905 р. був Віктор Гладик, бувший складач „Свободи", відтак Адам Филиповський, укінчений студент прав на львівськім університетї (тепер православний сьвященик амер. православної місії), а відтак, з кінцем 1906 р. Теофан Обушкевич, гр. кат. парох при церкві (другій) в Олифант, Па. Туди й перенесено друкарню „Правди". З кінцем 1907 р. обняв редакцію „Правди" Ієронїм Луцик, звісний автор марних популярних драм і оповідань, а в 1909 р. Василь Фекула, складач „Правди". Відтак в 1912 р. передано редакцію бувшому народному учителеви в Галичинї Михайлови Баландюкови, котрого однак по пару місяцях усунено і редакцію віддано знова Василеви Фекулї.

„Правда" зістала заложена як орґан „Общества русскихъ Братствъ" і рівночасно як орґан галицької руссофільської партії. Ту руссофільську полїтику проводила „Правда" і проводить незмінно дотепер. В послїдних часах, коли Обушкевич стратив уже надїю стати гр. кат. епископом, стали виступати у неї і то що-раз виразнїйше, ще й симпатії до православія, — зі згляду на се Обушкевич й усту-

пив з кінцем 1907 р. з редакторства „Правди“, виправдуючи се в 44. ч. „Правди“ з т. р. тим, що, мовляв, „передплатники не хотять, щоби там друковали ся розпорядженя Ортинського і боронило ся Унії...“ неофіціяльно однак остав дальше, дотепер головним політикером партії. Сї однак симпатії до православія проводять ся в „Правдї“ лише до певної міри, зважуючи на се, щоби „Общество“ оставало в дїйсности на дальше — з огляду на незалежність предсїдателя Івана Жинчака-Шмідта і Обушкевича супроти православної місії — греко-католицьким. — Виходить „Правда“ в обємі 8 стор. більшого часописного формату і, як усї инші органи запомогово-асекурацийних товариств, при примусовій передплатї членів, по 8 цнт. місячно. „Мова“ її — українсько-русскій жарґон, хоч більше зближений до української мови, як жарґон „Свѣта“.

В 1902 р. в жовтни, почав єще виходити в Олифант, Па, під редакцією Миколи Струтинського, ілюстрований гумористично-сатиричний двотижневник „Оса“, „щоби кусати на смерть всїх ворогів сьвятої Руси“ (цїкаве однак, що кусала найбільше провідників руссофілства, котрі преціньтакож бороли ся з ворогами „сьвятої Руси“). „Оса“ удержала ся лише до марця 1903 р.

В 1903 р., в мартї, почав знова видавати бувший редактор угорської „Науки“ Юлїян Чучка, гр. кат. парох в Джанстаун, Па, двотижневник „Церковная Наука“. Сеї „Церковної Науки“ зміг однак він видати лише пару чисел. Виходила вона на українсько-словацькім жарґонї і зразу латинськими черенками, опісля кирилицею.

В серпни 1904 р. вийшло 1. і одиноке число „Листочка“ (в книжковім форматї, малої 8^0, в 4 сторони), задуманого неперіодичного видавництва „Русько-української Христіянської Громади в Америцї“ (баптистів), під редакцією Зиґмонта Бичинського, співробітника „Свободи“.

В сїчни 1906 р. почав знова виходити в Ню Йорку місячник „Пастырь“, під редакцією гр. кат. сьвящеників: Льва Левицького, Йосифа Чаплинського і Александра

Улицького. „Пастыря“ появило ся лише чотири числа. Виходив в книжковім форматї, великої 8⁰, в українській мові.

В тім також роцї, в червни, почав виходити в Шамокин, Па, тижневник „Зірниця“, видаваний „Руською Колєгією“ в Шамокинї, за ініціятивою і під редакцією Осипа Стеткевича, у той час учителя в шамокинській гр. кат. парохіяльній школї і в „Руській Колєгії“. „Зірниця“ мала бути конкуренційною проти „Свободи“, і редактор Стеткевич почав видавати її перед IX. Головною Конвенцією Р. Н. Союза, щоби предложити її на Конвенції на орган Союза. Однак Конвенція його оферти не приняла, і „Свобода“ Ардана зістала дальше органом Союза. Після того „Зірниця“ по 4. числї перестала виходити.

В вересни т. р. почав також „банкир“ Ардаліон Хромовський видавати в Ню Йорку двотижневник „Робôтникъ“ — для реклями свого „банкового“ бизнесу. Редакцію сего двотижневника вів Антін Цурковський. Се підприємство однак не вдало ся, і „Робôтникъ“ з 7. числом перестав виходити.

Знова з початком 1907 р. почав видавати в Ню Йорку бувший редактор „Правди“ Віктор Гладик тижневник „Поступъ“, як орган заложеного ним, при співучасти православної місії, нового запомогово-асекураційного товариства — Русска народна „Самопомôчъ“. Тим поступком задумала місія підкопати „Общество русскихъ Братствъ“ і перетягнути членів Общества до православія. Сподівала ся доконати сего власне через Гладика, як бувшого редактора „Правди“, орґану Общества, котрого члени Общества вже знали. Наміри православної місії не сповнили ся — „Самопомôчъ“ членів не придбала і по роцї перестала істнувати. „Поступъ“ виходив однак дальше, хоч і не правильно, до кінця 1911 р., під зміненою редакцією, від 1909 р., Ієроніма Луцика, котрий рівнож уступив, як редактор, з „Правди“. — Гладик по-при „Поступі“ видавав ще, від липня 1908 р., гумористично-сатиричний двотижневник „Молотъ“, в котрім головно ударяв на Ортин-

ського і на унію. По Гладику обняв також в 1909 р. Ієронім Луцик редакцію „Молота“, який впрочім виходив дуже неправильно і в лютім 1912 р. перестав таки цілком виходити.

В лютім 1907 р. почав виходити, також в Ню Йорку, при заходах і під редакцією Осипа Косового, бувшого складача „Свободи“, популярно-науковий місячник „Наша Жизнь“, в книжковім форматі, великої 8°, в 24 сторін, який удержав ся до червня 1908 р. — Рівночасно заходив ся Косовий коло заложеня політичного тижневника в цілі поборюваня греко-католицизму, і, при підмозі деяких іммігрантів, членів української презбітеріянської громади в Ню Йорку, яка вже тоді почала творити ся, засновав в вересни т. р. (1907), тижневник „Американський Голос“. Сей „Американський Голос“ не удержав ся довго, бо вже в лютім 1908 р. перестав виходити. Все-ж своїми 18. числами доконав того, що досить значна громада іммігрантів—гр. католиків в Ню Йорку відступила від грекокатолицизму і забажала з'організувати ся в незалежну церкву, — щось на взір української „Незалежної церкви“ в Канаді, що утворила ся була там вже в 1903 р. при підмозі презбітеріянської місії. З огляду на се звернув ся Косовий до презбітеріянської місії з предложенєм заснованя при грошевій підмозі місії орґану, для пропаґованя презбітеріянїзму; се місія приняла і в серпни 1908 р. почав Косовий видавати тижневник „Союз“. „Союз“ зразу мало займав ся пропаґандою презбітеріянїзму, був більш сьвіцькою часописю, заступав ся лише за релїґійною толєранцією, а головно виступав проти вводженя до народних справ клєрикалїзму — саме тоді Ортинський заходив ся захопити Р. Н. Союз. — З кінцем 1910 р. Косовий захорував; тоді редакцію „Союза“ переняв Василь Кузїв, український презбітеріянський пастор в Ню Арку, Н. Дж., котрий вів її до червня 1911 р., і то дальше в такім самім дусї, як Косовий. В червни т. р. перейшла вкінци редакція на Зигмонта

Бичинського, у той час презбітеріянського проповідника в українській презбітеріянській громаді в Пітсбурґ, Па, і там перенесено також друк „Союза". Під редакцією Бичинського став однак „Союз" уже чистим презбітеріянським органом, чого вимагав значний вже в той час зріст місийного презбітеріянського руху серед українських іммігрантів. В тім характері виходить „Союз" під редакцією Бичинського дотепер.

В 1908 р., в липни, почав видавати в Ню Йорку Петро Сейферт, бувший ґімназіяст з Галичини, популярний, літературно-науковий двотижневник „Зазуля", з тенденцією „русскою", в українсько-русскім жаргоні, значно однак зближенім до української мови. „Зазуля" виходила в книжковім форматі, вел. 8⁰, в 32 сторін. Не змогла однак придбати передплатників і навіть року не продержалась.

Міжтим реакція проти насильного накладаня Ортинським цїлому українському таборови і його одинокій організації Р. Н. Союзови офіціяльного знамени клєрикалїзму — росла, і тим сильнїйше стала себе виявляти, що саме у той час українська імміґрація значно вже збільшила ся іммігрантами зі східної Галичини, в великій мірі захоплених агітацією партій радикальної і соціял-демократичної. Ті радикальні і соціялїстичні гурти почали скликатись, шукати себе і орґанїзувати ся в товариства-читальнї, і готовитись до відпору проти змагаючого ся що-раз більше гр. кат. клєрикалїзму. Висловом тих заходів були як-раз часописи, які у той час одна по другій стали появляти ся.

І так, в сїчни 1909 р. починає виходити в Сейлем (Salem, Mass.) під редакцією іммігранта Івана Слюзара двотижневник „Хлопський Параґраф" — орґан „українських вільнодумців в Америцї". Рівночасно в Ню Йорку появляє ся під редакцією іммігрантів Матія Хандоги і Андрія Петрова місячник „Гайдамаки", видаваний ню-йоркським товариством „Гайдамаки", зразу в ярко-націоналїстичнім напрямі (на взір галицького двотижневника „Гайдамаки"), але вже скоро, в тім таки роцї, в серпни, перемінений на

соціялїстичний орган; знова в цьвітни т. р. появляє ся в Ню Йорку двотижневник „Мета“, орган „поступових Українців в Америці“.

З тих трех часописий лиш одні „Гайдамаки“ змогли удержати ся, як орган соціялїстичної орґанїзації, — „Хлопський Параграф“, радикальний орган, продержав ся лише через один рік, а „Мета“ навіть року не видержала, — але їх робота не остала без наслїдків; вже в 1910 р. прийшло до розбитя Р. Н. Союза, і ті радикальні і поступові круги іммігрантів змогли найти пристановище в радикальній орґанїзації — „нового“ Р. Н. Союза.

В лютім 1908 р. почав також виходити в Ню Йорку офіціяльний орган епископа Ортинського „Душпастир“, в книжковім форматї, вел. 8°, в 16 сторін, під редакцією сьвящеників: зразу Петра Понятишина, відтак, від жовтня т. р., в Філаделфії, Захара Оруна, а опісля від 1912 р. в Ню Брітен, Конн. Романа Залїтача.

Наконець, в марти т. р. починає виходити в Ню Йорку, а відтак від листопада т. р. в Скрентон, Па гумористично-сатиричний двотижневник „Шершень“ під редакцією і заходами Василя Гришки, книгаря в Скрентонї. „Шершень“ в жовтни 1910 р. переміняє ся з гумористичної часописи в популярну лїтературно-наукову, а від листопада т. р., після розламу Р. Н. Союза, стає органом „нового“ Р. Н. Союза (властителем остав дальше Гришка) і виходить вже під редакцією Евгена Гвоздика, бувшого народного учителя з Галичини. Коли-ж відтак на І. Головній Конвенції „нового“ Р. Н. Союза, в маю 1911 р., ухвалено заложити власний орган Союза, „Шершень“ в слїдуючім місяци, в червни, перестав виходити, а намість него, як власний орган „нового“ Р. Н. Союза, почав виходити, в Олифант, Па, тижневник „Народна Воля“, зразу в 4 сторони більшого часописного формату, а скоро відтак (від жовтня) в 8 сторін. Редактором був дальше попередний редактор „Шершеня“ Евген Гвоздик — до лютого 1912 р., відтак Осип Косовий, бувший редактор „Американського Голосу“

а потім „Союза“, а по Косовім, від червня т. р. Іван Ардан — до сїчня 1913 р., відтак знова Косовий, а наконець, від червня т. р. до тепер знова Ардан. В червни перенесено також редакцію і друкарню „Народної Волї“ до Скрентон, Па. — „Народна Воля“, як орган радикальної організації, ведена є в дусї вільнодумнім, антиклєрикальнім і зі значним — підчас редакцій Ардана — нахилом до соціялїзму. З сего згляду є вона в певній мірі конкуренційною з „Гайдамаками“, органом соціялїстичної організації „Гайдамаки“.

В липни 1910 р. починає виходити, з-разу в Філаделфії а відтак від листопада т. р. в Алеґени (Allegheny, Pa), а наконець від цьвітня 1911 р. в Пітсбурґ, Па, тижневник „Русинъ — Rusin“, орґан нового, заснованого в 1909 р., запомогово-асекураційного товариства „Собраніе гр. каѳ. церковныхъ Братствъ“, угорських імміґрантів, що в противенстві, у той час, до імміґрантів, гуртуючих ся в „Соединенію“, погодили ся з Ортинським і узнали його своїм епископом. Редакторами сего тижневника суть угорські сьвященики: Йосиф Гануля і Валєнтин Ґорзо. „Русинъ — Rusin“ виходить в українсько-словацькім жарґонї, зближенім однак значно до угорського діялєкту української мови, і друкує ся, зі згляду на пряшівських імміґрантів, котрі в великій части не знають кирилиці, латинськими згл. словацькими черенками.

Також в липни т. р. починає виходити в Пітсбурґ, Па тижневник „Американская Русь“, орган заснованого в 1909 р. запомогово-асекураційного товариства „Русско-народне Соединеніе“, конкуренційного з „Обществомъ русскихъ Братствъ“. Редактором того тижневника до 1911 р. був Теодор Гузїль а відтак Петро Сейферт, бувший редактор „Зазулї“.

В цьвітни 1911 р. починає знова виходити в Філаделфії, Па під редакцією сьвящ. Володимира Держируки, відтак Теодора Попеля а вкінци Івана Остапа, тижневник „Заокеанська Русь“, заложений епископом Ортинським пі-

сля того, як Головний Уряд Р. Н. Союза „старого“ рішив не змінювати назви Союза на „Гр. кат. руський Союз“. Сей тижневник мав бути органом нового запомогово-асекураційного товариства — Союза руських церковних брацтв „Христіянська Любов“, яке задумав був заложити Ортинський для протиставленя його Р. Н. Союзови (старому). Однак се йому не удало ся. Проти заснованя сего товариства заявила ся більшість прихильних йому сьвящеників і се товариство не війшло в житє. За сим і тижневник „Заокеанська Русь“, по нефортунній полєміці зі „Свободою“, з кінцем 1911 р., перестав виходити. Мимо того скоро вертає Ортинський назад до думки заснованя нового запомогово-асекураційного товариства і нової часописи проти „старого“ Р. Н. Союза і „Свободи“, і сей намір таки в 1912 р. переводить, — закладає товариство „Провидїнє“ і, як його орган, тижневник „Америка“, з квартальним додатком з-разу „Дякоучитель“, а відтак, від 1913, з додатком для дїтий „Зірка“, в НюБрітен, Конн., під редакцією сьвящ. Романа Залїтача, і се товариство і його орган „Америка“ істнують дотепер. „Америка“, зразу, коли Ортинський не важив ся ще виступати отверто проти Р. Н. Союза і ждав слушної пори, була полїтично безбарвною; її редактор не торкав відносин Провидїня до Р. Н. Союза — писав про все, лише се одно оминав, — колиж тепер той „слушний“ час прийшов і Ортинський розпочав отверту боротьбу з Р. Н. Союзом, має і „Америка“ перетворити ся в виразно полїтичний орган, клєрикальний, з головною цїлию поборювати Р. Н. Союз. Для видержаня сеї полїтичної лїнії має видавництво „Америки“ перенести ся з Ню Брітен, де „Америка“ дотепер виходила, до Філаделфії, місця осїдку Ортинського, а редакція її має бути віддана новому редакцийному комітетови.

Також в православнім таборі, конфлїкт між іммігрантами, членами „Православного Общества Взаимопомощи“ а православною місією довів в 1911 р. до того, що деякі запомогові брацтва, як в Пітсбург, Па, в Кльівленд, О, виступили з П. О. Взаимопомощи, а в 1912 р. висту-

пили з П. О. Взаимопомощи ще й брацтва в Майфілд, Па і в околиці Майфілд. Ті майфілдські брацтва створили нову, сьвіцьку запомогово-асекурацийну організацію — „Русска православна Любовь“, і ся нова православна організація почала видавати від серпня 1913 р. в Майфілд, також свій орган — „Любовь“.

В 1912 р. почали виходити ще два тижневники: в Ню Йорку „Трудъ“ а в Клівленд, О. „Нива“. Оба на українсько-русскім жаргоні, однак без політичного напряму. Оба ті тижневники не продержали ся однак навіть через один рік.

Знова в цьвітни т. р. почала видавати „Издательска Сполка“ в Ню Йорку популярний літературно-науковий місячник „Наука“, під редакцією Ієроніма Луцика і Олени Луцик, на взір давної галицької „Науки“ Івана Наумовича (в книжковім форматї, вел. 8⁰, в 32 сторони), а в листопадї т. р. ще й гумористично-сатиричний двотижневник „Оса“. Однак і одного і другого видавництва удалось Издательскій Сполцї видати лише пару чисел. По довшій перерві взновила оба ті видавництва нова видавнича спілка „Русска выдавнича Спôлка“ в Ню Брітен Конн., і в лютім 1913 р. появили ся знова 1-і числа, на 1913 рік, „Науки“ і „Оси“, але і тепер по пару числах обі часописи перестали виходити.

В 1912 р. появилось ще в Ню Йорку 1. але й послїдне число соціялїстичної часописи „Пролєтар“.

Знова в маю 1913 р. почав виходити в Скрентон, Па, накладом „The Polyglot Publishing Co“, а під редакцією Нестора Юркевича, тижневник „Гірник“, часопись без нїякої політичної барви лише інформацийно-хронїкарська. Є се не українське а міжнародне видавництво, для українських іммігрантів в цїлях виключно бизнесівських.

Наконець, в 1913 р. в вересни, почав виходити в Олифант, Па, під редакцією Петра Кирилюка, бувшого народного учителя в Галичинї, ще один тижневник „Нове житє“, як орган маючого ся засновати нового запомогово-асекурацийного товариства „Олифантська руська Згода“,

групи деяких бувших членів „нового“ Р. Н. Союза з Олифанту, що на II. Головній Конвенції, в 1913 р., того Союза, провалила ся, разом зі своїм провідником, бизнесменом Юрієм Хиляком, при виборі нового Головного Уряду.

От се і всї часописи, які за час істнованя української імміґрації в З'єдинених Державах виходили для українських імміґрантів. Ще додатково хиба належить згадати ту про словацьку часопись „Slovensky American“, яку видавав в 1902 р. в Пітсбурґ, Па угорський сьвященик Іван Сабо проти „попика-радикала“ Миколи Стефановича, пароха при гр.кат. церкві (галицькій) в Пітсбурґ, Па, щоби висадити його з сеї парохії і самому в нїй осїсти. Ся кампанія не удала ся однак Сабови. Справа прийшла перед суд, і суд утримав Стефановича при церкві. Тодї і „Slovensky American“, по семи місяцях, перестав виходити.

Остаточно із всїх згаданих висше часописий, виходили з кінцем 1913 р. такі:

1. „Американскій русскій Вѣстникъ“, найстарша з істнуючих часописий, заложена в 1892 р. Є се тижневник, орган „Соединенія гр. каѳ. русскихъ Братствъ“, орґанїзації угорських імміґрантів; національна ідеольоґія його — нездекларована; полїтичний напрям — клєрикально-консервативний. Виходить в Гомстед, Па.

2. „Свобода“, заложена в 1893 р.; тижневник, орган „Руського народного Союза“ („старого“), орґанїзації переважно галицьких імміґрантів; національна ідеольоґія — українська; полїтичний напрям — національно-демократичний. Виходить в Джерзи Сити, Н. Дж.

3. „Свѣтъ“, залож. в 1897 р.; тижневник, орган православної орґанїзації „Русское православное Общество Взаимопомощи“ росийсько-православної місії; національна ідеольоґія — руссофілська; полїтичний напрям — клєрикально-консервативний. Виходить в Ню Йорку.

4. „Правда“, залож. в 1902 р.; тижневник, орган „Общества русскихъ Братствъ“, орґанїзації переважно галицьких імміґрантів (Лемків); національна ідеольоґія — рус-

софілська; політичний напрям — консервативний. Виходить в Олифант, Па.

5. „Союз", залож. в 1908 р.; тижневник, орган української презбітеріянської місії; національна ідеольогія — українська; часопись релїгійна. Виходить в Пітсбург, Па.

6. „Гайдамаки", залож. в 1909 р; тижневник, орган соціялїстичної орґанїзації „Гайдамаки"; національна ідеольогія — українська. Виходить в Ню Йорку.

7. „Душпастир", залож. в 1909 р.; місячник, офіціяльний гр. кат. епископський орган, з квартальним додатком для дїтий „Зірка". Виходить в Ню Брітен, Конн.

8. „Русинъ—Rusin", залож. в 1910 р.; тижневник, орган „Собранія гр. каѳ. церковныхъ Братствъ", орґанїзації угорських імміґрантів; національна ідеольогія — українська; політичний напрям — клєрикально-консервативний. Виходить в Пітсбург, Па.

9. Народна Воля", залож. в 1911 р.; тижневник, орган „Руського народного Союза" („нового"), орґанїзації галицьких імміґрантів; національна ідеольогія — українська; політичний напрям — радикальний. Виходить в Скрентон, Па.

10. „Америка", залож. в 1912 р.; тижневник, орган „Провидїня", гр. кат. орґанїзації галицьких імміґрантів; національна ідеольогія — українська; політичний напрям — клєрикально-консервативний. Виходить в Ню Брітен, Конн.

11. „Гірник", залож. в 1913 р.; тижневник; видавництво бизнесове The Polyglot Publishing, Co, неполїтичне; національна ідеольогія — українська. Виходить в Скрентон, Па.

12. „Любовь", залож. в 1913 р.; тижневник, орган православної орґанїзації, сьвіцкої „Русска православна Любовь"; національна ідеольогія — руссофілська; політичний напрям — неозначений. Виходить в Майфілд, Па.

13. „Нове Житє", залож. в 1913 р.; тижневник, орган маючої ся завязати „Олифантської руської Згоди"; національна ідеольогія — українська; політичний напрям — неозначений. Виходить в Олифант, Па.

Анальфабетизм переважної більшости іммігрантів спричинив се, що преса призначена для них, не могла стати для них таким виховуючим чинником, яким є вона у суспільностях, де анальфабетизм є рідким явищем. При тім значнім процентї анальфабетизму, не могла би ся преса навіть істнувати, і іммігранти були би цїлком позбавлені її виховуючого впливу, коли би передплату часописий полишено власній охотї іммігрантів, а не була примусовою, як орґанів запомогово-асекураційних товариств. Доперва завдяки сему примусови, ся преса є в можности виповнювати своє виховуюче завданє. Імміґрант, дїставши до рук часопись, починає нею заціґавлювати ся, читає її, а коли не уміє читати, дає кому, щоби йому прочитав, і, поволи, піддаєсь її впливови.

Чи однак ті часописи виповнюють гідно те своє виховуюче завданє? — Сего нїяк не можна сказати. Деякі з них, прим. „А. Р. Вѣстникъ“, орган угорської орґанїзації „Соединенія“, не можуть виконувати своєї виховуючої ролї вже хоч би тому, що їх мови-жарґону іммігранти або цїлком не розуміють або дуже слабо. І хоч такий „А. Р. Вѣстникъ“ найстарша часопись серед української імміграції — угорські іммігранти остають і дотепер найбільш духово запущені; його примусова передплата, виходить отже просто на рабунок. Инші, хоч і зрозумілі, менше або більше, не можуть виповнювати гідно своєї ролї тому знова, що самі редакції спочивають переважно — бо з виїмкою двох-трех часописий, — в руках мало що менших духових анальфабетів, як самі читачі. Що в таких часописях пише ся, можна собі уявити. Не шукати там якихсь ясних, льоґічно повязаних думок, — цїлі числа, се безсоромне пустомельство, перемішане грубою лайкою на противників — задля браку стійних аргументів, при рівночаснім дїтвацько-сьмішнім вихвалюваню своїх орґанїзацій і своїх приклонників. А инші знова, хоч і поважно редаговані і держать ся на висшій інтелєктуальній висотї, не виповнюють свого завданя вже з формальних хиб видавництва — за много нараз дають читачам

матеріялу, — се ті, що виходять в більшім обємі, в 8 або 10 сторін, великого часописного формату. Вправдї ті часописи виходять в четвер, що тижня, так, щоби усї передплатники могли їх мати на неділю, але пересїчний читач-іммігрант не може тратити цїлий, одинокий вільний день, на читанє часописи, — він скоро мучить ся і кидає її, в більшій половинї не прочитану. Далеко томý більше було би з таких часописий пожитку для читачів, коли би весь матеріял з одного числа розложено на шість чисел, коли би кождий передплатник дістававб що дня часопись, малу, яку зміг би цїлу перечитати, не тратячи много часу і не мучачи ся, і міг ще застановити ся над прочитаним. Се цїлком не є неможливе для тих часописий, з 10, 15 і більше тисячами передплатників. І що ту важне — іммігранти звикали би до сталого, щоденного читаня.

Найбільшою однак хибою, усїх уже часописий, є то, що всї вони переповнені виключно вістями про справи внутрішного житя іммігрантів, зглядно, органїзацій, і про справи старо-краєві, а нїчого або майже нїчого не подають із житя, так важного для іммігрантів — американського. Безперечно, справи органїзації важні для іммігрантів, і іммігранти бажають обговорюваня тих справ в часописях, а що до справ старо-краєвих, то їх нїяк не можна поминати, бо вісти зі старого краю — се непереможна душевна потреба іммігрантів, особливо недавних, — однак, виключно лише те їм давати, се рішучо за мало, а радше всего того дає ся їм за много. Часописи мусять посьвятити більше уваги реальному житю іммігрантів — тим відносинам, серед яких іммігранти жиють і працюють, мусять пояснювати іммігрантам ще й американське житє, в цїлій його широтї і повнотї. А сим власне займають ся часописи найменше або й цїлком нїчо, і тим найбільше провинюють ся супроти іммігрантів.

Кромі висше згаданих американських часописий читають іммігранти ще й часописи старо-краєві, хоч уже дуже мало. Передплачують їх лише недавні іммігранти, і звичайно

партийні часописи, до яких звикли в старім краю, прим.: націонал-демократичну „Свободу“, передтим ще й „Гайдамаки“; радикальний „Громадський Голос“; соціял-демократичну „Землю і Волю“, відтак „Вперед“ і „Добру Новину“; руссофілський „Голосъ Народа“, передтим „Русскую Раду“; і ин. Однак не довго передплачують ті часописи. Скоро навикають до американських часописий і до них ограничають ся.

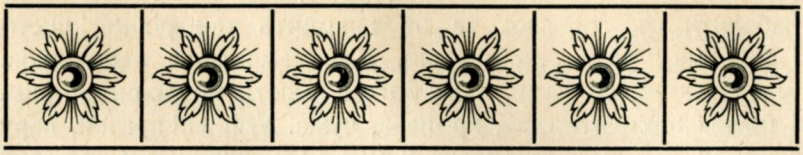

Літературна творчість імміграції.

Нові, цілком відмінні від старо-краєвих, житєві відносини іммігрантів в З'єдинених Державах, не могли не викликати у вражливійших одиниць бажаня висловлювати те житє з його новими душевними почуваннями в літературній формі, в оповіданях, новелях, драмах і поезіях. Те бажанє зродило ся скоро серед іммігрантів, і скоро на шпальтах часописий стали появляти ся з-разу поезійки і короткі образки з побуту іммігрантів, відтак новелї, оповіданя і навіть драматичні штуки, змальовуючі те американьске житє іммігрантів. І з часом витворила ся серед імміграції цілком не мала і під артистичним зглядом — з виїмкою дїлу поезії — цілком не маловажна красна література.

Тій літературній творчости віддавали ся одиниці не лише з поміж так зв. інтелїгентних кругів, але і з поміж самих іммігрантів — особливо дїл поезії заступлений іммігрантами. І сей дїл найбогатший, але — й найменше вироблений. Видно, що на чужині, серед відмінних житєвих відносин, далеко від піль і рідних стріх, поетична вдача люду слабне, — іммігрант намагає ся відтворити в поетичній формі нове своє житє, та се йому не удає ся. Він рівно щиро і простими словами бажає виляти у пісні свою тугу за старим краєм, за полишеними в старім краю жінкою і дїтьми, свою недолю, що загнала його в чужину, до копалень, де кождої хвилї чигає на него смерть, рад відтво-

рити в пісні і веселий настрій, утїху, що має гріш і може забавити ся, та, все те не виходить так рівно, чисто і свобідно, як в старім краю. Вже сама мова перемішана англїйськими словами, вяже його в полетї, мішає ритм і рим, і поезія виходить суха, хропава, чужа. Уміщені зразки, пару десяток, тої людової поезії в VIII. і IX. річнику „Свободи“ (з рр. 1900 і 1901), наглядно се показують.

Красше виходять писані поезії іммігрантів. Ті іммігранти — се безперечно інтелїгентнїйші одиниці і чужина не мішає вже так їх поетичній вдачі, але удачними виходять їх поезії лише тоді, коли вони держать ся меж своїх власних, особистих почувань. Коли-ж, під впливом напушистих, патріотичних часописних статий беруть ся порушувати справи публичні — національні, полїтичні чи суспільні, попадають в фразеольогію і такуж саму напушистість, і їх поезії виходять пусті і несмачні. На лихо, тих поезій найбільше, і ними просто засипують іммігранти редакції, але їм і дають вони часто відповідне приміщенє — в редакцийних кошах.

Нема також поетів між інтелїгентами. Хоч в їх поезіях є і думка і форма складнїйша, все таки не слїдно у них сего конечного в поезії — безпосередности в відтворюваню душевних почувань і тої артистичної сили, що хапає читача. Вони також — роблять поезії. Тож і не суть поетами ані Григорій Грушка, ані Сава Чарнецький (Чалий), ані Павло Тимкевич.

О много зате лїпше представляє ся дїл оповідань і новель. Юлїян Чупка, Нестор Дмитрів, Стефан Макар, Сава Чарнецький, Зиґмонт Бичинський, Михайло Бєля — коли згадувати лише тих, що в своїх оповіданях відтворюють американське житє, поминаючи решту, що з'ображують житє мужиків в старім краю — се, вправдї, не великий гурток, але гідний пошани за спору низку дуже цїкавих і часто з правдивим артистичним хистом зложених оповідань, нарисів і новель.

Юлїян Чупка, доктор прав і адвокат в Уилкис-Берри, Па, написав кілька образків з житя українських імміґрантів, з перших часів української імміґрації, які умістив під псевдонїмом Бузько, в 1896 р. в „Свободї“, і які опісля „Свобода“ видала окремою відбиткою під заг. „Образки з Америки“, як І. книжочку Видавництва часоп. „Свобода“. Обраки сї написані живо, з дотепом і з влучним підхопленєм характеристичних рисів житя американських імміґрантів. Крім тих образків помістив ще Чупка, також в „Свободї“, пару віршів, однак вже без лїтературної вартости, і дві розвідки: „Конституція Сполучених Держав півн. Америки“ і „Дещо про права і суди в Сполучених Державах, а особливо в державі Пенсилвенії“, які також вийшли окремими відбитками, як 4. і 5. книжочки Видавництва часоп. „Свобода“.

Нестор Дмитрів, написав також декілька образків з житя українських імміґрантів, які умістив в „Свободї“, і довше оповіданє з імміґрацийного житя в Канадї, під загол. „Тимко Гаврилюк“, яке вийшло окремою відбиткою в Видавництві часоп. „Свобода“, як 6. книжочка. Крім тих оповідань написав ще коротку студію про початки української кольонїзації в Канадї, під загол. „Канадийська Русь“, яка вийшла як відбитка „Свободи“ в окремій книжочцї — 3. Видавництва часоп. „Свобода“.

Стефан Макар, написав вже цїлий ряд образків, новель, оповідань і дві драматичні штуки з житя імміґрантів. Деякі з тих образків і оповідань — першорядної лїтературної вартости. — Всї ті образки, оповіданя і драматичні штуки, поміщував він в „Свободї“, від 1898 р., і одні під повним іменем і назвиском, а деякі під псевдонїмом Стефан Хлопів; суть се: „По роботї“, „В салюнї“, „Business“, „Машина затрубіла“, „American boy“, „Баль“, „Парафіяльний мітинг“, „Туга“, „В неробучий день“, „Наймит“, „Печатка“, і ин., а драматичні штуки: „Американський шляхтич“, штука в 3 дїях, і „Скупар“ штука в 3 дїях і 4 відслонах. Деякі оповіданя вийшли в окремій відбитцї під

загол. „Business“, як 7 книжочка Видавництва часоп. „Свободи“. Окремою відбиткою вийшла також драматична штука „Американський шляхтич“. Сю штуку переведено й на словацьке і виставлювано на сценах словацької іммігрції. Крім того друковав ще Макар у фейлєтонах „Свободи“ з рр. 1897 і 1899 нариси з історії перших українських кольоній в З'єдинених Державах: в Шамокин, Па, Шенандоа, Па, Монт Кармел, Па, Пітсбург, Па, і в Джерзи Сити, Н. Дж. — Поза тими оригінальними працями виготовив ще переклади: з англїйської мови—студії Павла Берта: „Дещо про звірята, рослини, каміня і скали, ч. І. — Звірята“, уміщеної в „Свободї“ з 1903 р. і виданої опісля в окремій відбитці, як 21 книжочка Видавництва часоп. „Свобода“; з польської мови — студії Бжезїньского: „Про нутро землї“, уміщеної зразу в „Свободї“ в 1904 р. і виданої опісля в окремій відбитці, як 1. книжочка Видавництва ім. А. Бончевського „Слово“, і студії Д. Х. Сеньобо: „Релїгійні вірованя старинних народів“, уміщеної зразу також в „Свободї“ в 1904 р. а виданої опісля в окремій відбитці як 3. книжочка Видавництва ім. А. Бончевського „Слово“.

71. **Стефан Макар.**

Він також виготовив перший „Русько-англїйський провідник“ і „Русько-англїйський словарець“, друковані зразу в „Свободї“, опісля видані окремими відбитками в 1901 р., як 10. і 15. книжочки Видавництва часоп. „Свобода“.

Сава Чарнецький, бувший народний учитель в Галичинї, помістив в „Свободї“, як її співробітник від 1901—1904 рр., і в календарях Р. Н. Союза, ряд поезій і сатиричних віршів, а в „Свободї“ два оповіданя: „Оден з премногих“ і „Страхи в Америцї“, відтак в 1913 р. в „Народній Воли“ оповіданя: „Невдалий линч“ і „Жіночий язик“ (індіянська казка). В тих своїх літературних творах виступав він під повним іменем і назвиском, або під псевдонїмами: Чалий і Далешівський (з огляду на село Далешева, пов. Городенського, звідки походить). Послїдні два оповіданя: „Невдалий линч“ і „Жіночий язик“ вийшли окремою відбиткою, в одній книжочцї, накладом „Руської книгарнї“ в Скрентон, Па; а його поезії, друковані в „Свободї“, в окремій відбитцї, в 1904 р., в збірцї американських поезій, під загол. „Америка“, виданій як 2. книжочка Видавництва ім. А. Бончевського „Слово“; деякі знова його гумористично-сатиричні вірші уміщені в „Свободї“, вийшли окремо в 15. книжочцї Видавництва часоп. „Свобода“, під загол. „Весела книжочка“. Чарнецький був також головним співробітником гумористично-сатиричних часописий „Оса“ (в 1902 р.) і „Шершень“ (в 1909 р. і д.), і ті вірші, доповнені віршами зі „Свободи“, вийшли також окремою книжочкою в 1910 р. під давним загол. „Весела книжочка“, накладом „Руської книгарнї“ в Скрентон, Па.

72. Сава Чарнецький.

Чарнецький прибув до З'єдинених Держав в 1899 р., і зразу працював на фармах, опісля при будові желїзницї, відтак при „Свободї“, як її головний співробітник, потім

переїхав до Ню Йорку, де був занятий в друкарни як складач, вкінци виїхав на „далекі Вести“, і там займає ся тепер випасом худоби.

Зиґмонт Бичинський, бувший студент прав на львівськім університеті, прибув до З'єдинених Держав в 1904 р., і в тім таки році став співробітником „Свободи“, на місце Сави Чарнецького. В „Свободі“, а також в календарях Р. Н. Союза, й поміщував він свої оповіданя з житя українських іммігрантів, як: „Батьки і дїти“, „Штіф“, „Доробив ся“, „Страйкарі“, „Білі невільники“, „На Сьвятий Вечір“, „В менажерії“, „Іванчик“, і ин. Деякі оповіданя, рівнож з житя українських іммігрантів, умістив в львівськім „Літературно-науковім Вістнику“: в 1904 р., під псевдонїмом Анин, оповіданє: „Дочка штундисти“, в 1906 р. оповіданє „Армія спасенія“, під псевдонїмом Ганин, а в 1910 р., під псевдонїмом Анин, два оповіданя: „Педлярі“ і „Похід Духоборів“. Крім тих оповідань написав ще драматичну штуку в 4. відслонах „В старім і новім краю“, яка вийшла в 1906 р. як 27—28 книжочка Видавництва ім. А. Бончевского, а тепер викінчує довшу повість з житя українських іммігрантів, під загол. „Емігранти“.

73. Зиґмонт Бичинський.

Бичинський перебув при „Свободі“ лише рік, відтак вступив до презбітеріянського духовного семінара в Алегени, Па, з відки по двох роках переїхав до Уинипегу (Winnipeg), в Канадї, де скінчив презбітеріянський семинар, і зараз обняв редакцію „Канадийського Фармера“, тижневника, видаваного для українських іммігрантів англїйсько-канадийською лїберальною партією. По році переїхав на фарми в канадийській провінції Алберта, де учителював в державній народній школї, недалеко міста Едмонтон, а по році вер-

нув до З'єдинених Держав, де віддав ся місийній праці, як презбітеріянський пастор, зразу в Сент Джозеф (St. Joseph, Mo), а відтак, від 1911 р., в Пітсбурґ, Па, де обняв ще й редакцію українського презбітеріянського орґану „Союз".

Михайло Бєля, іммігрант з Галичини, з ланцутського повіту, написав оповіданя з житя іммігрантів: „Зелений", „Патріот", „Робітниче сьвято", „Русин поганин", „Свобідний", „Сон і дійсність", і ин., які всї уміщував в „Свободї", почавши від 1905 р. Крім оповідань, які визначають ся умілим підхопленєм деяких характеристичних черт духового житя українських іммігрантів, головно — тупої упертости в задержуваню старо-краєвих навичок і сьвітогляду, нїяк не відповідних до нових, американських обставин житя, поміщував ще в „Свободї" листи-дописи з подорожи по українських кольоніях, які відбував як орґанїзатор брацтв Р. Н. Союза, листи повні дотепу і саркастичних помічень про житє і поведїнки іммігрантів.

74 Михайло Бєля.

Бєля, син мужика і сам мужик, виїхав до З'єдинених Держав в 1902 р. — з цїкавости, і зразу дістав ся на роботу на фарму, в ню-йоркській державі, опісля працював в копальнї вугля в Олифант, Па, як поганяч, відтак переїхав до Голийок, Масс., де працював в ткацькій фабрицї, а в 1908 р., зістав орґанїзатором брацтв Р. Н. Союза, а з заложенєм „нового" Р. Н. Союза, секретарем „нового" Союза.

Поза тими письменниками — визначнїйшими, що своєю лїтературною працею створили новий і справдї цїкавий дїл — американський, в українській лїтературі, з яким годилось би познакомити ся близше „старому краєви", висту-

пали ще, від часу до часу, з дрібними оповіданями, і инші автори, які рівнож з'ображували житє імміґрантів, але, ся їх лїтературна творчість була радше лїтературною розривкою і не видала нїчого більш трівкого, і осталась лїтературною творчістю хвилевою, принагідною. Їх тому ту поминаю. Також виступали ще автори оповідань із житя українських мужиків в старім краю, та і тих авторів, через те, що їх лїтературна праця, із-за старо-краєвих сюжетів, не вяже ся безпосередно з житєм української імміґрації, також ту поминаю. Згадаю лише про Миколу Струтинського, який, хоч написав ряд оповідань із старокраєвого житя і з української, козацької давнини, а також сценїчний образ в 3 дїях з житя галицьких мужиків „Страйк", написав ще й один образок із житя імміґрантів: „Робітниче щастє", уміщений в 1. ч. „Свободи" за 1903 р. і два оповіданя: „Розумний Данько" і „Хитрий народець у тій Америци", поміщені в калєндари Р. Н. Союза на 1905 р.

Що-ж до лїтературної творчости письменників з кругів української імміґрації, що стоять поза українським табором, то належить згадати ту про Ієронїма Луцика, звісного ще з часів побуту його в Галичинї, як автора популярних оповідань і драм. Він, прибувши в 1908 р. до З'єдинених Держав, дальше продовжав писати такіж оповіданя, на старо-краєві теми, але, крім тих оповідань, написав ще й пару оповідань з житя імміґрантів, і драматичну штуку „Дві сестри", комедію з американського житя, в 3 актах, уміщену в калєндари часописи „Правда" на 1910 р. Він написав також обємисту, в однім томі, „Народную Исторію Руси, отъ найдавнѣйшихъ временъ до нынѣшнихъ дней, съ короткимъ очеркомъ исторіи Русской Церкви, и съ приложеніемъ исторіи Угорской, Буковинской и Американской Руси", яка вийшла в 1911 р. в Ню Йорку, накладом Івана Боруха. Сю працю написав він в українсько-русскім жаргонї, однак дуже зближенім до русскої мови, і присьвятив її настоятелеви американської росийсько-православної місії, архіепископови Платонови, в Ню Йорку.

Взаємини зі старим краєм.

Взаємини української імміграції зі „старим краєм“ не переривали ся ніколи — за цілий час істнованя її в З'єдинених Державах. Зразу, коли ще не було ніяких економічних і національно-політичних орґанізацій, звязь зі старим краєм ограничала ся виключно до безпосередних зносин іммігрантів з їх рідпею і знакомими, осталими в старім краю — дорогою листуваня і через пересилку зароблених гроший. Коли-ж, з часом, іммігранти стали орґанізувати ся в економічні і національно-політичні товариства, і на зверх почали виступати, як збірна одиниця, то і зносини їх зі старим краєм почали приймати збірний характер, публичний, як взаємини української громади в З'єдинених Державах з українською громадою в старім краю.

Ті збірні взаємини зі старим краєм витворили ся, повтаряю се, доперва пізнійше. Можна покласти за правило, що сей збірний, публичний характер взаємин, почав витворювати ся доперва в міру, як імміґрація, з первісно переважно хвилевої, часової, стала перетворювати ся в сталу, поселенчу. Коли іммігранти приїжджають до З'єдинених Держав на час, лише для зарібку, тоді усе публичне житє чи самої імміґрації, в Америці, чи в старім краю, нїчо їх не обходить, — вони жиють лише одною думкою: чим скорше заробити, можливо найбільше, гроший, і вернути домів; вся журба їх зводить ся до родини і задовженого поля в рідпім селї. Коли-ж вони рішають ся остати на все

в Америці, заводять там родину, або спроваджують її зі старого краю, ся виключна журба про доляр, про те, щоб найбільше його зібрати, хоч би й надмірною працею і з очевидною затратою здоровля, устає. Устає і виключна журба про родину і задовжений ґрунт. Імміґранти починають заінтересовувати ся вже справами імміґрації, а „старий край", котрий перед-тим уявляв ся їм в видї полишеної в краю родини і рідних сїл, починає поволи перетворювати ся в їх уяві в більш абстрактне понятє: як загал української суспільности і як цїлий край. І вони починають уже заінтересовувати ся справами загалу старо-краєвої суспільности і цїлого краю. І залежить вже від проводирів імміґрації і від часописий, як мають вони розуміти сї старокраєві справи, — вони й занявшись ними, стають їм реальним вчинком у поміч — висилаючи їм в підмогу свій зайвий гріш.

Взаємин знова старого краю з імміґрацією в З'єдинених Державах не було, майже до послїдних часів, нїяких. Загал української суспільности в Галичинї, приймаючи слїпо тезу, усталену ще в самих початках еміґрації міродатними полїтичними сферами галицькими, а економічно безпосередно еміґрацією загроженими, що „еміґрація — то нещастє краю", дивив ся також на еміґрацію як на лихо, з котрим треба бороти ся, а на самих еміґрантів, як на мало-що не „виродних синів", що покидають свою рідну матїр — свій край і землю. Згідно з польськими часописями, що виявляли опінїю правлячих краєвих кругів, і українські часописи раз-пораз виступали проти еміґрації; а гр. кат. ординаріят в Перемишли, візвав був навіть, в 1888 р., сьвящеників з Лемківщини, з відки саме пішла тодї еміґрація, всїми силами спинювати її. Очевидно, що при такій неохотї, коли не ворожнечі, до еміґрації, годї надїяти ся якогось блисшого, щирійшого заінтересованя українського загалу самими імміґрантами.

Ся нехіть до еміґрації а через те, посередно, і до еміґрантів, удержувала ся серед галицької суспільности довго,

бо до послїдних майже часів, і українські американські часописи раз-пораз дорікали „старому краєви“ за байдужність до житя іммігрантів в З'єдинених Державах.

Знова-ж що до іммігрантів, то коли серед них почало вирабляти ся понятє про українську імміграцію як про збірне тїло, і вони відчули потребу навязаня взаємин зі старим краєм, як з загалом старо-краєвої суспільности, почутє сеї потреби нїколи вже у них не ослабало, а що-раз кріпшало. Вже в 1895 р. будить ся серед них думка надати тим взаєминам якийсь реальний змість і вкласти їх в певні форми. „Свобода“ в 20. ч. з т. р. в статї „Кілька гадок в справі лучности нашої з батьківщиною“ пропонує заложити в З'єдинених Державах Комітет, який займав би ся реемігрaцією богатших іммігрантів до старого краю, на поселенє, в цїли виробленя сильнїйших економічно господарських одиниць, а розміщенєм їх в краю мали би заняти ся галицьке полїтичне товариство тодїшних „народовців“ — „Народна Рада“ і кредитове товариство „Днїстер“ у Львові.

„Старий край“, як сказано, імміграцією не інтересував ся, тож сей проєкт збув мовчанкою. За се і дорікає „Свобода“ старому краєви. Розжалоблена, гірко випоминає йому, що хоч тілько у патентованих патріотів патріотичних слів на устах, то, з виїмкою двох молодих людий Любомира Рожанського і Льва Турбацького,[1]) студентів львівського університету, що займають ся бразилїйською імміграцією, і Йосифа Олескова, що займає ся імміграцією канадийською, більше американською імміграцією нїхто не займає ся. І знова пропонує, в 12. ч. з 1896 р., щоби видїл „Народної Ради“ зложив Комітет для еміграцийних справ, який навязав би сталі зносини з американською імміграцією — в З'єдинених Державах, в Канадї і в Бразилії, і щоби одна із українських старо-краєвих часописий завела окрему,

[1]) Що до Турбацького, то треба думку „Свободи“ о стілько справити, що Турбацький, хоч з-разу, що правда, інтересував ся емігрантами з гуманних почувань, то опісля займав ся ними більше для грошевих користий.

сталу рубрику „Заморська Русь“, для обзнакомлюваня українського загалу в Европі про стан українських кольоній в Америці.

Але і з сего нїчо не вийшло. І „Свобода“, огірчена вже за таку байдужність, в 44. ч. з р. 1897, в статї „Два-три слова до братів Галичан“ вичислює їм усї їх гріхи супроти іммігрантів: галицькі часописи не хотять давати вісток про імміграцію, а як коли яку дадуть, то фалшиву; „краяни“ не відписують на листи; від просьвітних товариств і книгарень годї діждати ся книжок — місяцями треба вичікувати; видавництва не хотять обмінювати ся зі „Свободою“ і т. п. Все-ж, не тратить ще надії, і ще раз пропонує заложити в Галичинї який Комітет, що займав би ся докладно справами української іммігрції і обзнакомлював би з ними загал Галичан, а для іммігрантів дбав би про доставу потрібних їм книжок і т. п.

Але і тепер не вийшло нїчо з того. Остаточно, по ще пару безуспішних пробах, представники іммігрції стратили надію, щоби старий край навязав коли які зносини з іммігрцією, і в справі лучности з нею не звертали ся більше до него з нїякими проєктами. Але зі своєї сторони — іммігранти єдности зі старим краєм і дальше, нїколи не зривали. В кождій важній хвилї, яку переходив старий край, ішли йому в поміч, навіть не вичікуючи від него призиву, і помагали йому, чим могли — грішми.

Зразу, поки іммігранти не почували ся ще як одна збірна громада, складки на потреби старого краю були дрібні, 40—60—100 дол., і ограничали ся до того, що от деякі громадки односельчан складали ся на підмогу будови церкви в їх селах. Опісля йшли ще складки на бурси, прим. в Новім Санчи, і то на українську і на руссофілську. Коли ж іммігранти стали почувати себе як збірна громада, складки йшли вже на загально-народні, полїтичні і культурні цїли старого краю.

Вже в 1897 р., з приводу звісних „баденївських“ виборів до австрийського парляменту, уряджено загальні

складки для родин убитих і арештованих виборців, і тоді зібрано 260 д. (кругло 1300 кор., з чого від руссофілських іммігрантів 325 кор.). Крім того, на IV. Головній Конвенції Р. Н. Союза, в тім році, рішено, на внесок Івана Ардана, заложити окремий „Фонд агітацийний для галицьких хлопів" на політичне осьвідомлюванє галицького українського мужицтва, і зараз таки зложено там 61·40 дол. (кругло—300кор.). Сей фонд однак опісля не розвинув ся до поважнійшої квоти, бо вийшло так, що на кожду важнійшу потребу, і політичну, в старім краю, збирано окремо гроші.

В 1902 р. заряджено знова загальні складки на підмогу українським студентам, що сецесіонували в грудни 1901 р. з львівського університету, і тоді зібрано вже 1165·14 дол. (5.800 кор.; з того руссофіли зложили 1.200 кор.).

В 1903 р., на вічу в Йонкерс, Н. Й., на якім засновано Народний Фонд, призначено від разу 15% з него на загально-народні цїли в старім краю. Але і з того фонду не прийшло нїчого старому краєви, бо майже весь фонд вложено в „Руську Бурсу" в Йонкерс, а на потреби старого краю збирано окремо складки. Зате з запису Антона Бончевського на просьвітні цїли припало в тім році на стипендії для українських студентів львівського університету 2.000 дол. (10.000 корон), які суть в зарядї наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, як „Запомоговий фонд ім. Ант. Бончевського." — Відтак:

В 1906 р. зібрано на підмогу агітації за виборчою реформою до австрийського парляменту 1.862·82 долярів (9.300 кор.).

В 1907 р. зібрано для арештованих за демонстрації на львівськім університетї 85 українських студентів 917·20 дол. (4.900 кор.).

В 1909 р. засновано знова на вічу в Пітсбург, Па, 23. мая т. р., з приводу засуду на смерть Мирослава Сїчинського, „Фонд ім. Мирослава Сїчинського", на просьвітні цїли в старім краю і в З'єдинених Державах, на котрого

складки йдуть ще дотепер, і з котрого 2.027 дол. (10.000 кор.) вислано львівському Українському педагогічному Товариству на просьвітні ціли в Галичині.

В 1910 р. почали ся складки на „Фонд ім. Адама Коцка“, українського студента, убитого в тім році на львівськім університеті. І з зібраних 1.443·83 дол. (7.200 кор.) вислано 3.000 кор. на шкільний фонд ім. Олени Сїчинської, а решту на визволенє Мирослава Сїчинського з вязниці. Складки на сей фонд збирано на спеціяльно в тих цілях уряджуваних вічах, на котрих промовляла Ірена Сїчинська, сестра Мирослава, візвана задля сего з Галичини.

75. **Микола Стефанович.**

В 1911 р. засновано знова в память одного з найгіднїйших і найцінніших людий серед української іммігрції в З'єдинених Державах, Миколи Стефановича, „попика-радикала“, померщого в тім році в Пітсбург, Па., „Фонд ім. Миколи Стефановича“. Сей, незвичайно гарний із-за своїх душевних прикмет, чоловік, нїким недорівнаний в публичній дїяльности, добув собі особливу пошану серед іммігрції. Він з'орґанїзував „Пітсбургський кут“, який під його проводом, у кождій публичній справі, ішов все попереду. А в справі лучности зі старим краєм нїхто не відчував так сильно потреби тої лучности як він. Він і був ду-

шею усіх складок на потреби старого краю, і в тих складках „Пітсбурґський Кут“ виступав усе з найбільшою пайкою. Він і є першим із померших, котрого память вшанувала імміґрація таким памятником, як сталий Фонд його імени, на просьвітні цїли в старім краю і в З'єдинених Державах. І з того Фонду вислано Українському педаґоґічному Товариству 2.000 дол. (10.000 кор.) на приватні українські ґімназії в Галичинї.

Ті значні і безустанні грошеві підмоги імміґрації на потреби старого краю звернули наконець увагу старо-краєвої суспільности на американську імміґрацію, і український загал в Галичинї, можна сказати—в перве почав серіознїйше нею заінтересовувати ся. Не лише почато по часописях подавати частїйше і обширнїйші вістки про житє американських іммігрантів, але й приступлено до закладаня Еміґрацийних Товариств, для опіки над емігрантами: в 1907 р. заложено у Львові українську філїю австрийського Товариства ім. сьв. Рафаїла, яка від 1911 р. почала видавати порадник для емігрантів „Емігрант“; в 1908 р. заложено, також у Львові, друге подібне але вже самостійне українське товариство „Провидїнє“, а в 1911 р. заложено, рівнож у Львові, трете „Руське Товариство Еміґрацийне“, заробково-господарське стоваришенє, зареєстроване з обмеженою порукою, в цїлях значно вже ширших, бо не лиш інформацийних, але і для посередництва в набуваню пароплавних карт зґл. їх продажи, удержуваня бюр посередництва праці для емігрантів, посередництва в продажи або купнї для них недвижимостий, посередництва в торговельних зносинах між емігрантами а старим краєм і т. п. А знова, поодинокі інституції, набравши довіря до американських іммігрантів, самі вже стали звертати ся до них о грошеві підмоги. І імміґранти дальше їм ті підмоги посилали.

В 1912 р. на поклик Управи „Сокола-батька“ у Львові почали збирати складки на закупно у Львові „Українського

городу". На поклик ювілейного комітету в честь Івана Франка почали складати ся на „Ювілейний дар Іванови Франкови", і зложили 2.000 дол. (10.000 кор.), які і вислано до Львова ювілейному комітетови. Іммігранти ще в 1907 р. заслали Франкови, коли він занедужав, 403.27 д. (к. 2.000 кор.). — В тім також році, на поклик галицького Краєвого шкільного Союза, почали ся ще складки на „Рідну Школу". На ту „Рідну Школу" вислав Р. Н. Союз від себе ще в 1910 і 1911 р. по 500 дол. (5000 кор.), а в 1912 р., з нагоди ювілею Маркіяна Шашкевича, вислано зібрані складками 352 дол. (1760 кор.). В тім році, крім відзиву Краєвого шкільного Союзу, виїхав до З'єдинених Держав і до Канади ще й делеґат Союзу Семен Демидчук, який на вічах, уряджуваних задля „Рідної Школи" в важнійших українських кольоніях в З'єдинених Державах, зібрав 9.400·87 дол. (к. 47.000 кор.). Складки на „Рідну Школу" йдуть дальше, і тепер візвано знова до складок на Ювілейний дар для „Рідної Школи" з нагоди 100-літних роковин уродин Тараса Шевченка.

Се значнійші складки. Крім тих, збирались і збирають ся складки на цілий ряд менших підмог для старого краю, як прим.: в 1908 р. для вдови і сиріт по убитім Марку Каганци — 205 дол. (1000 кор.); в 1911 р. для радикальної і соціял-демократичної партії на виборчу акцію до австрийського парляменту; а тепер, для приватних українських ґімназій в Рогатині і в Збаражи і для українських бурс в Надвірній, та в Сяноцї і в Горлицях (на Лемках).

То все суть дари українського табору — переважно Галичан. Угорські іммігранти складок на публичні цілі старо-краєві майже не збирають, — лише від часу до часу зберуть дрібнійшу квоту на будову або прикрасу якої церкви в Угорщинї. Поза те, урядили були ще збірку, не значну впрочім, на росийський Червоний Хрест в часї російсько-японської війни. Зате Р. Н. Союз „старий" на XII.

Головній Конвенції 1912 р., дав на просьвітні цїли в Угорщинї 500 дол. (2.500 кор.).

І руссофілський табор значнїйших збірок на старокраєві цїли не уряджував. Значнїйші, які були, були збірки — і то, разом з датками русских, як росийської православної місії і урядничих тїл росийського посольства і росийських конзулятів — на росийський Червоний Хресть в часї росийсько-японської війни і послїдної війни балканської.

Кінцеві уваги.

То, за чим українські іммігранти шукали в З'єдинених Державах, то вони найшли; найшли навіть більше, бо крім зарібків, ще й щось, чого також в старім краю не мали і за чим до З'єдинених Держав навіть не виїжджали, але браку чого відчували — свободу і пошанованє особистої гідности. Правда, зарібки, які там найшли, були — в відношеню до виладовуваної ними сили і до вартости витворених ними товарів — цїлком не великі, і визиск їх витворчої працї цїлком не був менший як в старім краю, — але, в порівнаню до зарібків в старім краю, при зглядно дуже ограниченій можности заробкованя і малій продуктивности їх працї, малій, впрочім не з їх вини, а з причини примітивної техніки їх працї, були незвичайно великі. І свобода, яку там найшли, захопила їх. Вправдї, потонуті цїлком в зарібковій працї — для ратованя родини і задовженого ґрунту в старім краю, не могли вони користати позитивно з тої свободи, на те не мали часу, але вони добре її відчували, хоч би через те, що не бачили тої безустанної контролї над собою адмінїстрацийних властий, яка так давала ся їм в знаки в старім краю, — і через те вже її цїнили. А в кінци, ся нїде і нїколи не зазнавана ними в старім краю, в такій мірі, особиста пошана від чужих їм людий, в варштатах і поза варштатом. Правда, вони і тої пошани не зазнавали там в тій мірі, в якій могли би були зазнавати, коли би самі супроти себе виявляли

більше пошани, не спихали себе самі, із-за жажди великого зарібку в можливо найкоротшім часі, на низину бездумної вючної звірини. Але, що і звірина, як жива істота, зазнає в З'єдинених Державах пошани, то зазнавали її і іммігранти — більше, як в старім краю.

Все те доконало цїлковитий переворот в духовій конструкції іммігрантів. Вони побачили можність красшого, більш людського істнованя, але — не як перелетні старокраєві птиці, а як сталі американські поселенці, що працюють лише на себе, а не — і на себе і на полишену в старім краю родину і задовжений ґрунт. Правда, на се рішити ся приходило ся їм дуже тяжко, так вже їм жаль було покидати на все рідний край, — але, реальні перспективи житя переважували, і в кінци перемогли душевний сентимент. І скоро імміграція стала зміняти свій первісний характер часовий — на сталий, поселенчий. На добро іммігрантів і старого краю.

На добро іммігрантів — бо доперва тепер стало для них можливе користати в більшій, далеко більшій мірі, як дотепер, з нових обстанов житя в З'єдинених Державах, без порівнаня кориснїйших від обстанов житя в старім краю. Поки іммігранти працювали в З'єдинених Державах лише на те, щоби віддовжити ґрунт в старім краю і прокормити оставлену там родину, то думати про хоч би приближно людське істнованє, було неможливо. Та частина із зароблених гроший, що призначена була на сплату довгу, або хоч би й на прикупленє якого кусника ґрунту і на оплату довгої і коштовної подорожи до З'єдинених Держав і назад, була така значна, що жити хоч трохи більш по людськи з оставшої вже для самого іммігранта частини гроший, було не можливе. При тім, взагалї, зарібки при часовій імміграції нїяк не можуть вирівнати всїх инших жертв, які задля сего зарібку поносить оставша в старім краю родина, і самі іммігранти. Родина — розбиває ся; а іммігранти, із-за надмірного виладовуваня сил при працї, просто на очах нидїють: недоїдають, недосипляють і цїлком на здо-

ровлю занепадають. А хоч і збирають гроші, то на те, щоби по році-двох вернути до старого краю хорими, фізично знищеними. В дома знова, гроші скоро розходять ся — бо тілько дїр є до позатиканя — і знова, щоби жити, треба їхати до Америки. І вони вдруге їдуть, щоби себе добивати і щоби зароблені гроші знова пересипувати з пустого в порожне. Остаточно, махнувши на все рукою, пращають „старий край“ і їдуть на стало до Америки. Як не суть жонаті, то їдуть самі, а як мають родину — жінку й дїти, то з родиною. Нежонаті, таки за першим разом, звичайно, рішають ся остати на все в Америцї. І доперва тепер находять ся вони в можности жити новим, лїпшим житєм. Вони не потребують уже працювати понад нормальний час робучий і змогу, бо тепер працюють лише на себе, зглядно й на родину, з котрою, жиючи вже разом, можуть і при нормальній денній працї і нормальнім зарібку красше вижити, як в старім краю; а як таки ще їм не достає, то можуть приняти до себе „на борд“ „самотних“ і допомагати собі бордінгерським бизнесом.

Так імміґранти можуть доперва тоді, коли поселяють ся на стало в З'єдинених Державах, жити можливо людським, хоч-би на східно-европейську міру, житєм. І доперва тоді вони відживають. І тоді доперва можуть уже заінтересовувати ся публичними справами, прислухувати ся до потреб самої імміґрації, як збірного тїла, і — до потреб старого краю, як цїлости.

Ся зміна характеру імміґрації, з первісної хвилевої, часової на сталу, поселенчу, приходить на добро і старому краєви. Коли взяти Галичину — а Галичина, що-до розміщеня і густоти населеня і що-до своїх аґрарних відносин, може бути приближним приміром для решти українських земель — то се край з найгустїйшим рільничим населенєм в Европі. На 1 клм² жиє в Галичинї 71 осіб відданих рільництву — при чім на 1 клм.² в східній, українській частинї жиє 67 осіб, а в західній, польській 80. У решті австрийських країв жиє з рільництва на 1 клм² лише 36 осіб,

а в Нїмеччинї навіть 34. А в Данії, яка є клясичним краєм високої рільної культури, і то краєм мужицьких господарств найбільш інтензивно ведених, на 1 клм.^{2} припадає лише 34 людий живучих з рільництва. Те перетяженє рілї в Галичинї людностію живучою з рільництва вийде ще яркійше, коли уложимо відношенє числа населеня живучого з рільництва до поверхнї землї піддапої лише рільній управі і то відношенє порівнаємо з таким відношенєм в західних краях. Тодї побачачимо, що, коли в Данії, в 1900 р., на 1 клм.^{2} рільної поверхнї припадало лише 31 осіб живучих з рільництва, а в австрийських краях 73, то в Галичинї припадало їх 100. Се є перелюдненє.

То перелюдненє землї, відданої під управу рілї, є незвичайне. Коли приняти обчисленя проф. Буяка, то в Галичинї жиє майже 1,200.000 робучих сил непотрібних в рільництві.[1]) І то дусить ся в краю, на рілї, і притолочує собою усе рільниче населенє. Що се значить? — То значить, що коли рільна продукція в Галичинї може виживити і заспокоювати культурні потреби лише 4,370.000 рільничого населеня, то вона мусить виживлювати і заспокоювати культурні потреби аж 5,570.000 рільничого населеня, значить, 4,370.000 людий убожіє в поживі і в заспокоюваню культурних потреб о всю скількість поживи і о всю суму видатків на культурні потреби 1,200.000 зайвого населеня. Є се отже загальне недоїданє, загальне пониженє культурних потреб — загальне економічне і культурне зубожінє. За тим іде фізичне ослабленє, надмірна смертельність, дегенерація. Коли би в Галичинї був сильно розвинений великий промисл, то се зайве населенє могло би найти приміщенє в містах; коли-ж сего нема, то воно мусить вийти з краю.

Продуктивні сили Галичини не вистарчають на удержанє усеї її людности. Отже, для уздоровленя житєвих

---

[1]) Гл. Fr. Bujak: Galicya. т. I. стр 238—9 і 391. Lwów-Warszawa 1908. Видавництво „Wiedza i Życie".

відносин в краю і для культурного підєму населеня, є конечна еміґрація.

Сама по собі еміґрація не є корисна для краю — сеж убуває найцїннїйший капітал — людність; але при теперішних слабих продуктивних силах краю є вона конечна. Тож і буде вона тревати поти, поки продуктивні сили краю на стілько не розвинуть ся, що зможуть достарчити для усеї людности достаточних средств до житя. Се однак можливе лише при відповідній, цїлком иншій як дотепер, економічній полїтиці краю і держави.

Супроти сего й еміґрацийна полїтика не може йти в напрямі спинюючім еміґрацію — се, впрочім, на нїчо не здалоб ся, бо еміґранти переможуть всякі перепони, наразилоб ся лише їх на ще більші грошеві страти в поконуваню тих перепон — а в напрямі законного унормованя опіки над еміґрантами. Коли держава і край не подбали про конечні средства до житя для усеї своєї людности, то най хоч улегчать позбавленим тих средств пошукати їх на чужинї.

*

Конечність еміґрації признана вже загально українською суспільностїю в Галичинї. Остає лише питанє: яку еміґрацію належить попирати? Я однак се питанє справлю на питанє: яка еміґрація є корисна для еміґрантів і для краю, а посередно і для національної української справи в Галичинї — бо із становиска національного, головно, інтересу рішає ся між українським загалом питанє: яку еміґрацію належить попирати: чи часову або так зв. „сезонову“, чи поселенчу?

Отже, що до еміґрантів, то вже з висше сказаного виходить, що корисною для еміґрантів є лише та еміґрація, в якій емігрант в іммиграцийнім краю зарабляє лише на себе, а не ще, й на осталу в краю родину і на віддовженє ґрунту. При так висилюючій працї іммігранта і так малій зарібковій скалї, особливо іммігрантів-чорноробів,

іммігрант, коли не має себе фізично нищити і повільно убивати, мусить весь свій зарібок сам зуживати. Се однак є можливе лише тоді, коли іммігрант опускає на все край, коли поселює ся на стало в іммігрaційнім краю. Тоді справді може вже він жити зглядно „по людськи", на всякий случай красше, як в старім краю. І він тоді на імміграції дійсно відживає, регенерує ся. Коли-ж іммігрант працює не лише на себе, але й на родину, полишену в краю, і на віддовженє грунту, отже еміґрує лише на якийсь час, то всї користи еміґрації для него відпадають, і остають самі шкідливі її сторони. А як шкідливою, просто убійчою для него є ся часова еміґрація, можна унагляднити собі дуже добре при порівнаню річних білянсів іммігранта, що виеміґровує на стало, а іммігранта, що виеміґровує лише на час, прим. на один рік.

Зіставмо річні білянси обох категорій іммігрантів в З'єдинених Державах. Приймім при тім, що іммігрант є через цїлий рік здоров і що через цїлий рік не було ані стрейку ані робота в фабрицї чи в копальні не була здержана, що отже по відчисленю сьвяточних днїв — недїль і американських сьвят, остає 305 робучих днїв в роцї. Приймім також, що пересїчний денний заробок іммігранта-чорнороба, навіть і початкуючого, виносить 1·50 дол. Отже на рік заробляє іммігрант-чорнороб 457·50 дол. Коли іммігрант остає на стало в З'єдинених Державах, то його конечні річні видатки такі: передовсїм кошта подорожи з краю до З'єдинених Держав — 50 дол. Значить, на його особисгі видатки остає 407·50 дол. З того мусить видати, пересїчно: на стрій — робучий 10 дол., сьвяточний (з нагорткою) 30 дол.; обув 8 дол.; мешканє 36 дол.; харч 144 дол.; на церков — одноразова оплата „на фундуш" 5 дол., місячні оплати 6 дол. (инші оплати поминаю); вкладки в запомогово-асекурацийнім товаристві 12 дол.; на орган запомогово-асекурацийного товариства 1·20 дол.; на инші дрібнїйші а конечні видатки 24 дол.; всїх видатків разом — 326·20 дол. Відчисливши ту квоту ко-

нечних видатків від квоти приходів, остає іммігрантови до його довільної розпорядимости, в часі найлїпшої зарібкової констеляції — 131·30 дол. Се в першім році його побуту в З'єдинених Державах. В слїдуючім році позиція на покритє коштів подорожи відпадає, і іммігрантови лишає ся до його довільної розпорядимости вже 181·30 дол. Ту квоту може іммігрант уживати на полїпшенє харчу, на вигіднїйше мешканє, на закупно книжочок, на прогульки, розривки і т. п. І імміґранти, що на стало осїдають в З'єдинених Державах, ту надвижку на се й зуживають.

Знова видатки іммігранта, що приїжджає до З'єдинених Держав лише на якийсь час, прим. на один рік, суть такі: кошта подорожи з краю до Америки і назад 100 дол.; квота яку іммігрант старає ся конче вислати до старого краю, і яку звичайно висилає — 100 дол. (500 кор.); особисті конечні видатки річні, як висше — 276·20 дол.; разом 476·20 дол. Зіставивши ту суму зі сумою приходів, виходить дефіцит 18·70 дол. — в часі найлїпшої зарібкової констеляції. Коли отже імміґрант мусить оплатити кошти подорожи до Америки і назад, а до дому хоче привезти 100 дол., то остаючий дефіцит може покрити лише в той спосіб, що або ограничує конечні особисті видатки — гірше відживляє ся, наймає гірше, більш негігієнїчне мешканє, занехує всякі розривки і т. п., або працює понад нормальний робочий час. Що виходить з того? — То ограничуванє себе до можливо найконечнїйшого і перепрацьованє робить його фізично немічним а етично тупим, тупим на всякі справи суспільні, полїтичні і культурні, імміґрації і старого краю; датків на публичні справи не дає — бо публичних справ взагалї не узнає, а в часі стрейку, де ходить хоч би й о полїпшенє платнї, є першим кандидатом на стрейколома, бо його не обходить, яка має бути зарібкова скаля на будуче — він хоче тепер заробити. І такий фізично висилений і суспільно здеморалїзований нуждар вертає до старого краю і має дальше бути підставою народу і творити його силу!

Край через таких хвилевих еміґрантів не зискує. Коли еміґранти вертають назад до краю, їх заощаджений на еміґрації ґріш скоро розходить ся, бо-ж вони емігрують в головній мірі не на те, щоби придбати що нове, а щоби полатати старе; і надмірне, зайве число рільничої людности знова зростає, за тим зарібкова скаля понижує ся, і людність знова недоїдає, слабне, приводить на сьвіт слабше поколїнє, отже — смертельність змагає ся, і попередні лихі відносини знова вертають. Коли-ж еміґранти остають в іммиґрацийнім краю, то о скілько там остають, о стілько зменшає ся в старім краю зайва, непотрібна людність, о стілько більше остає поживи для осталої в краю людности, о стілько, в відповіднім відношеню, підносить ся для неї й зарібкова скаля; тодї людність красше відживляє ся, кріпшає фізично, приводить на сьвіт здоровійше поколїнє, отже — смертельність зменшає ся, і уся та знемощіла людність поволи відживає, реґенерує ся. І тепер справдї може вже стати кріпкою основою нації і збільшати її силу.

Але загал української суспільности в Галичинї дивить ся на ту справу інакше, — український загал як-раз занепокоєний поселенчою, заморською еміґрацією, а радо стрічає часову, спеціяльно так зв. „сезонову". Виходить з тої точки погляду, що через поселенчу еміґрацію число українського населеня в Галичинї зменшає ся, і через те ослаблює ся сила нації, сезонова зате, власне скріпляє націю, бо не ослаблює її чисельно і ще зароблением грошем прибільшує національний капітал. Але ту робить ся одну похибку: не звертає ся уваги на те, які-то люди привозять той ґріш і де той ґріш іде, на що його уживає ся; і забуває ся, що не саме число людности дає меншу чи більшу силу нації. Трівкою підставою нації є здорова, добре відживлювана людність; і вона дає нації далеко більше культурної і полїтичної сили, як людність хоч би в двоє так чисельна, але зле відживлювана. То, що в західній Галичинї, звідки йшла дуже сильна еміґра-

ція, замітний є значнїйший підєм господарський і культурний, то не треба так розуміти, що, от ся людність емігрувала, заробляла гроші, з заробленими грішми вертала домів, і так економічно себе двигала. Не треба забувати, що власне з західної Галичини вдвоє тілько емігрантів „пропало“ на все в Америиї, як з східної Галичини. А най би так тепер усї ті „пропавші“ вернули назад до краю, — се було би для краю більшою катастрофою, як всякі повени чи посухи.

Поселенча еміграція, при теперішних слабих продуктивних силах краю, не є небезпечною для української нації. Коли можна говорити про небезпеку якої еміграції, то цїлком иншої, не тої, що виливає ся поза границї краю, а тої, що відриває ся від народного тїла і остає в краю, еміграції значної частини української людности римо-католицької з українського тїла, яка переходить до противного національного табору, польського, і остає серед української людности. А власне супроти тої еміграції стоїть український загал з заложеними руками. Та, се зрозуміле і не може бути інакше, скоро уся дотеперішна національна українська полїтика була греко-католицькою українською полїтикою, і коли й тепер ще національне і полїтичне вихованє українських мас здане на репрезентантів греко-кат. обряду, для котрих усе що не греко-католицьке, то „не з їх парафії“.

*

Українські іммігранти в З'єдинених Державах жиють „своїм житєм“, значить, усе окружаюче їх публичне американське житє нїчо їх не обходить, або дуже мало; що переживали духово в старім краю, то переживають дальше— в новім. Так з того згляду, вони, значить, не пропали для старого краю. А молоде поколїнє, то, що уродило ся вже в З'єдинених Державах, там виховуєсь і виростає? Воно не має молодечих споминів зі старого краю, всї вражіня молодечого віку, від перших днїв сьвідомости, які так

сильно відтискають ся на душі і на умі чоловіка, зазнає воно в Америці; старого краю не бачило, а що знає про нього, то лише те, що чує. Чи і воно не страчене для старого краю?

Молоде українське поколїнє в З'єдинених Державах се, як знаємо, цїлком уже відмінний від старо-краєвого тип української молодїжи. Се вже справдї „американська молодїж", з иншими навичками, поведїнками, з иншим, „американським" способом пониманя справ, з иншим, „американським" способом думаня. Та, все таки, хоч і так, все-ж таки воно виростає, в своїх перших молодечих лїтах, в українських родинах, у родичів-іммігрантів, там чує українську мову, а в парохіяльних школах учить ся по українськи читати і писати, і пізнїйше раз-враз обертає ся серед громади українських іммігрантів. Тож хоч воно і почуває себе американською і між собою уживає як свою, англїйську мову, мову американських улиць, де виховує ся, і американської школи, то мимо того навикає уважати себе за частину української імміграції, і узнає себе за українську. Але то українство, то вже не те саме, що українство їх родичів. Родичі-іммігранти шанують і люблять старий край,— бож „рідний край, то як рідна мати", там-же вони зросли і з відтам понесли на чужину усї свої спомини молодих лїт, — а їх дїти? — щож вони про той край знають? — Знають передовсїм те, що їх родичів вигнала з відтам нужда і що вони там більше не хотять вертати. Отже, не ма ту чогось, що приманювало би тих дїтий до старого краю, до „вітчини". Але вони старий край шанують, бо се край їх родичів і цїлої української громади іммігрантів, з котрою зжили ся. І їх нарід — український, але їх рідний край — Америка. І колиб прийшлось їм покласти голову, то поклалиб її не за свій нарід — Україну, а за свій рідний край — Америку.

А друге поколїнє? Дїти дїтий іммігрантів? Що з ними буде? — Ті вже будуть значно дальші від українського народу. Вони-ж рідко коли чують українську мову і мало її

знають, бо мова їх родичів в дома не українська а англїйська, і не будуть жити так близько з українською громадою імміґрантів, як їх родичі, бо — що їх з нею може лучити? Родичів лучило з нею хоч те, що були дїтьми імміґрантів і між імміґрантами виховували ся, а їх? — їх хиба одна сьвідомість, що походять від українських імміґрантів, але — се таке нереальне, преціньь від імміґрантів походять всї Американцї...

Так українська імміґрація в З'єдинених Державах удержує ся для українського народу лише до першого, зглядно, дуже слабо до другого американського поколїня. Чи се страта для народу? — Колиб ті дальші поколїня не знидїли в старім краю, із-за недостачі средств до житя, то се булаб страта; коли-ж мали би знидїти, то лїпше нехай зискає тодї хоч людство, як зискало вже тілько з еміґрації до З'єдинених Держав цїлого ряду поколїнь із старих країв західної Европи, без нїякої для них, сьвідомої їм, страти.

І. Карта українського поселеня в З'єдинених державах америки.

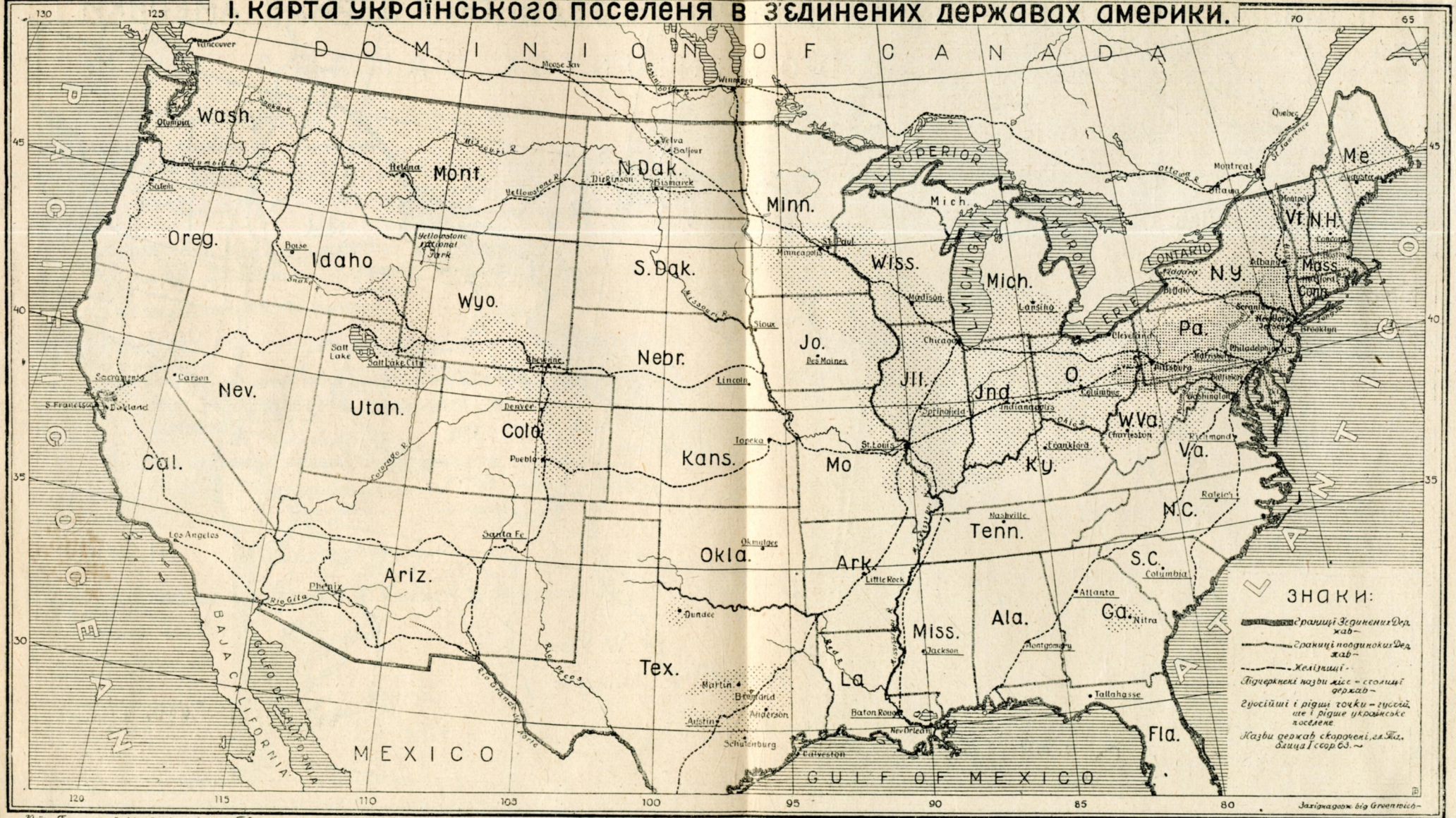

Західнадовж від Greenwich–

II. ПІВНІЧНО-СХІДНИЙ, ПРОМИСЛОВИЙ РАЙОН З'ЄДИНЕНИХ ДЕРЖАВ АМЕРИКИ.

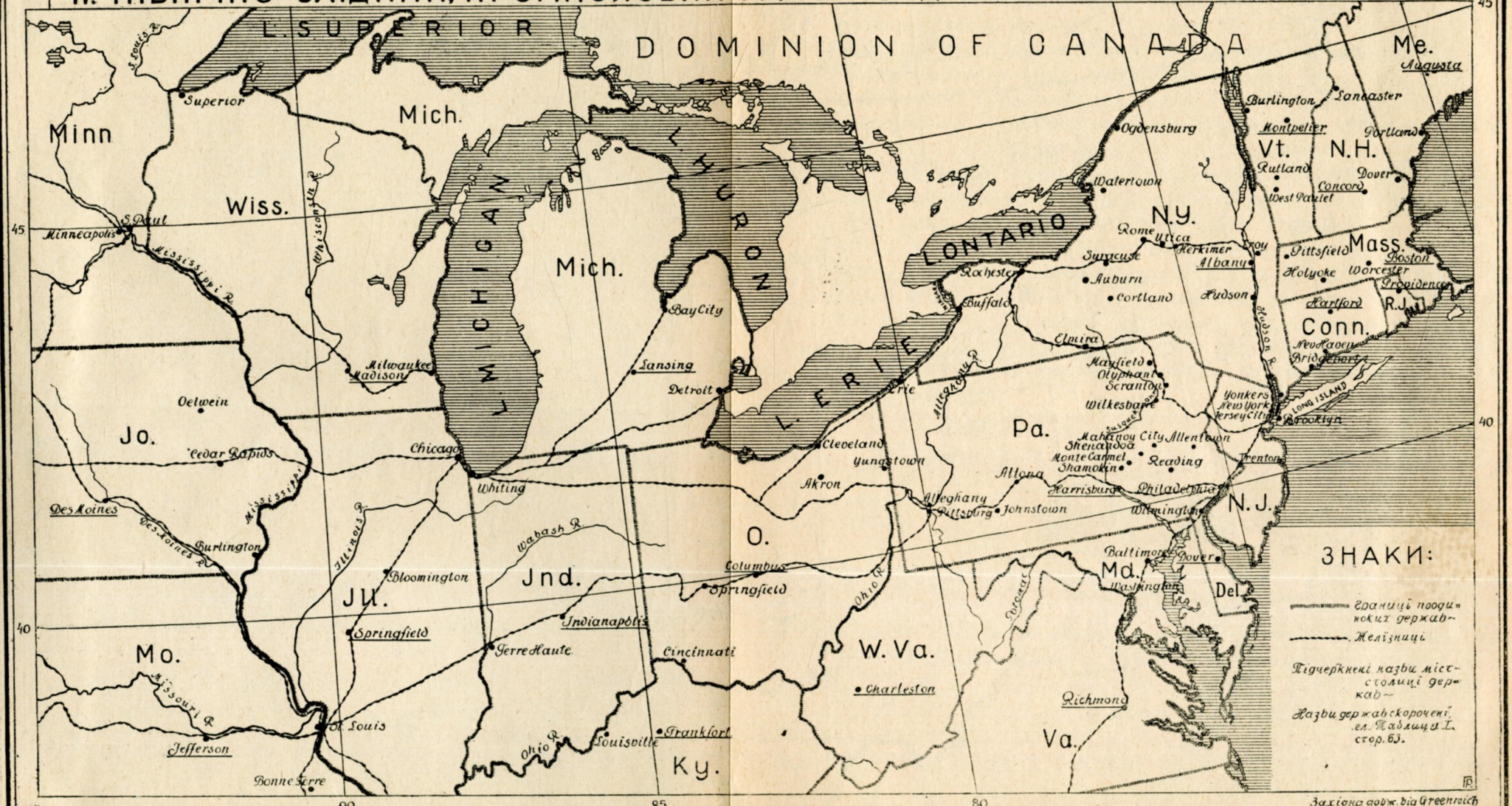

„УНІЯ" ЛЬВІВ

Того-ж автора появились ще окремо:

Україна irredenta, — друге виданє — ціна брошурованого примір. 1·60 К
оправленого примір. 2·00 „

Переписка Ю. Бачинського з М. Драгомановом, додаток до „України irredent-и“ . . ціна 0·60 „

Поділ Галичини, реферат . . . . . „ 0·20 „

Гльосси . . . . . „ 2·00 „

Взаїмні відносини соціял-демократичних партій, української і польської, в східній Галичині . . . . . ціна 0·20 „

Зразок публіцистичної несовісности, відповідь О. Бауерови . . . . . на правах рукописи.

В друку:

Українська імміґрація в Канадї — Української еміґрації т. II.

50к.

8р.

ПРОВЕРЕНО
СФ. 987

В-5658/1
1992

ПЕРЕДПЛАТНА
ТОВАРИСТВА ПРОСВІТА
У ЛЬВОВІ РУНОЧ 10

Ю. Бачинський

УКРАЇНСЬКА ІММІГРАЦІЯ

Т. І.

Юліян Бачинський

УКРАЇНСЬКА ІММІГРАЦІЯ В З'ЄДИНЕНИХ ДЕРЖАВАХ АМЕРИКИ